

ARANTZAZU:
BOST MENDEAKO POEMAGINTZA
LITERATURA ARANTZAZUARRAREN HISTORIA XEHEA

ISBN: 978-84-7240-299-7

L.G.: SS-787-2018

© Arantzazuko Frantziskotar Probintzia

ARANTZAZU E. F.

Arantzazuko Santutegia – 20567 Oñati
Tfn. 943780951 / Tfx. 943783370

Ategorrieta Hirib. 23, 1 esk. – 20013 Donostia
Tel. 943271713
abaltzategi@jakin.eus

Banaketa / Distribución

Castillo de Villamonte, 2. – 01007 Vitoria-Gasteiz
Tfn./Tfx. 945147224
P.E.: info@edicionesfranciscanasarantzazu.com

Graf. Astarriaga – 31178 Abartzuza

ADK - ARANTZAZU DUT KANTAGAI

— I —

PAULO AGIRREBALTZATEGI

**ARANTZAZU:
BOST MENDE TAKO POEMAGINTZA**

LITERATURA ARANTZAZUARRAREN HISTORIA XEHEA

efarantzazu
edizio frantziskotarrak - ediciones franciscanas

Oñati, 2018

ADK

“ARANTZAZU DUT KANTAGAI”
liburu saileko liburukiak:

- ADK-I. ARANTZAZU: BOST MENDETAKO POEMAGINTZA**
- ADK-II. ARANTZAZUKO BALADAK ETA KOPLA ZAHARRAK
- ADK-III. ARANTZAZUKO KONDAIRA BERTSOTAN
- ADK-IV. ARANTZAZU BERTSO BERRITAN
- ADK-V. ARANTZAZUKO OLERKIAK ETA OLERKARIAK
- ADK-VI. ARANTZAZUKO KANTA BERRIAK
- ADK-VII. GANDIAGA: ARANTZAZU DUT KANTAGAI
- ADK-VIII. ARANTZAZU CANTADO POR SUS POETAS
- ADK-IX. AHOZ AHO. ARANTZAZUKO KANTA ZAHARRAK
- ADK-X. ARANTZAZUKO ARTXIBOKO BERTSOPAPERAK

AURKIBIDEA

I. Atala

ARANTZAZU: EUSKAL LITERATURGUNEA

Aurkezpena	11
Bibliografia	13
1. XV-XVIII mendeak	26
1.1. Baladak edo “Kanta Zaharrak”	26
1.2. Gabon-kantak	29
1.3. Idazleak: Olerkariak eta prosistak	30
1.4. Sermolari eta predikariak	34
1.5. Baladetara itzuliz.....	37
2. 1834-1900 urteak	38
2.1. Eraispnaren eta berreraikuntzaren mendea.....	38
2.2. Arantzazuko lehen bertso sortak	41
2.3. Arantzazuko latinitate-eskola eta euskara	42
2.4. Arantzazuren pizkundea	43
2.5. Euskal Lore-Jokoak eta Arantzazuko fraideak.....	48
3. 1900-1936 urteak	51
3.1. Antonio Arruti	53
3.2. Balada zaharren inspirazio berria.....	55
3.3. Arantzazu, garaiko literaturan	57
3.4. Oñatiko Kongresua eta Arantzazuko A.M.-ren Gip.ko Zaindaritza (1918)	60
3.5. <i>Arantzazu</i> eta <i>Ensayo</i> aldizkariak	62
3.6. Arantzazuko literatur giroa.....	64
3.7. Arantzazuko fraideak Euskal Pizkundean.....	66
4. 1945-1955 urteak	68
4.1. Salvatore Mitxelena.....	71
4.2. 1949ko Arantzazuko belaunaldi ahaztua.....	73
5. 1956-2000. Arantzazu berria	76
5.1. Bitoriano Gandiaga	77
5.2. Arantzazuko beste idazle eta poetak.....	80
5.3. Arantzazu: Literatur argitalpenak.....	83
5.4. <i>Arantzazu</i> aldizkaria: Olerkiak, bertsoak, saiakera	85
5.5. Euskal idazleak eta Arantzazu.....	90
5.6. Fraide sermolari ospetsuak.....	93
5.7. Kanta berria Arantzazun.....	94
5.8. Arantzazu, antzerkigunea	95
5.9. Euskarazko itzulpen-lana	96
5.10. Arantzazuko baladen heriotza?.....	99

5.11. 2000. urtetik aurrera begira	102
5.12. Ibilbidea bukatze aldera	103
6. Literatura arantzuarraren generoak	104
7. Euskal literatura arantzazuarraren ezaugarriak	106
8. Literatura arantzazuarra ingurune historikotik begiratuta	116

II. Atala

REA/JK-REN FAMILIA UGARIA

ARANTZAZUKO “KANTA ZAHARREN” BILDUMA

1. Arantzazuko Balada eta Kanta zaharren artxiboa: Bilduma, Koaderno ...	120
1.1. Koaderno-Bildumen testiguak.....	121
1.2. Arantzazuko Artxiboko sortak eta kopiak	128
1.3. Txosten honetan erabilitako sigla-izenen azalpen laburra	130
1.4. Terminologi apur bat, aurrera jo baino lehen	132
2. REA/JK koaderno	134
2.1. REA/JK-ren jatorria eta lehen deskripzioa	134
2.2. REA/JK-ren zuhaitz genealogikoa	136
3. REA/JK-ren 100 urteko ibilbide historikoa	139
3.1. Hastapenak: Jose A. Lizarralde eta Benito Mendia.....	140
3.2. Bilketa eta ikerketa: Omaetxebarria, Mitxelena, Garmendia, eta beste	142
3.3. Zabalkundea: kazetari, predikari, musikari eta poeten lana	146
3.4. Argitalpenak: Antonio Zabala, Igone Etxebarria.....	149
3.5. REA/JK-ren edukia	151
3.6. REA/JK-ko doinuak	152
3.7. REA/JK-ren autorea(k) eta piezen biltzaileak	152
4. REA/JK-ren zuzeneko kopiak	156
4.1. Hasierako bi kopia daktilografituak: MSJ eta OSJ sortak.....	156
4.1.1. MSJ (Mitxelena Sorta Jatorrizkoa).....	158
4.1.2. OSJ (Omaetxebarria Sorta Jatorrizkoa).....	158
4.2. Eskuzko hiru kopia: EAG, LZM eta GAK.....	158
4.2.1. EAG (Eujenio Agirretxe).....	158
4.2.2. LZM (Leonardo Zelaia).....	159
4.2.3. GAK (Gandariasen artxiboko kopia).....	159
4.3. Zuzeneko fotokopiak: K1T, KZ, LZK... JKB eta JKL.....	159
4.3.1. K1T (Iturrioz, 1971)	160
4.3.2. LZK (Zelaia [1982])	161
4.3.3. KZ fotokopia hipotetikoa.....	161
5. MS Adarra (‘Mitxelena’ sorta)	161
5.2. MSJ-ren artxiboko fotokopia ezberdinak: M1S, M2S, M3S, M4S.....	162
5.3. M4S sorta	164
5.3.1. Kanpo-deskripzioa.....	165
5.3.2. Barne-edukia	165
5.3.3. M4S-ren bi zatiak	165
5.3.4. M1S, M2S eta M3S sorten edukizko aldeak M4S sortarekiko.....	167
5.3.5. M2S-ko doinu-zenbakiak	168

6. OS Adarra ('Omaetxebarria' sorta)	170
6.1. OSJ-en autorea eta data	170
6.1.1. Autorea.....	170
6.1.2. Data.....	171
6.2. Hasierako kopia daktilografiatu hirukoitza: OSJ-1, OSJ-2 eta OSJ-3	174
6.2.1. OSJ-1 (gaineko kopia).....	174
6.2.2. OSJ-2 (erdiko kopia)	174
6.2.3. OSJ-3 (azpiko kopia).....	175
6.3. J. J. Iturriozen "fotokopia" moldatua (O5S)	178
6.4. OSJ-ren artxiboko beste kopia ezberdinak.....	179
6.4.1. Bi fotokopia berri: O1S(0) eta O2S(0).....	179
6.4.2. Hiru azpi-kopia: O1S, O2S eta O4S fotokopiak.....	179
6.4.3. O3S, K3B-ren 3. atala.....	180
6.5. O4S. Deskripzioa eta edukia	180
6.5.1. Kanpo-deskripzioa.....	181
6.5.2. Barne-edukia.....	181
6.6. O1S, O2S eta O3S-ren edukizko aldeak O4S-rekiko.....	182
7. Konparazio-taula: REA/JK – M4S – O4S	183
8. KT adarra, REA/JK-ren fotokopia (1971)	185
8.1. K1T-etik K2T-ra	185
8.2. K2T-tik K3T-ra.....	185
8.3. K3T kopiaren edukia: orrialdez orrialde, REA/JK-rekin alderatuz	188
9. KZ adarra: KZA eta KZB sortak	193
9.1. Sorrera eta kanpo-deskripzioa.....	193
9.2. Barneko edukia REA/JK-rekin konparatuta.....	195
9.3. Zertarako eta norentzat KZA eta KZB fotokopiak?.....	197
10. KZ (KR) Adarra: K1R (K2R-K3R) sorta	197
10.1. Fotokopiatu gabeko REA/JK-ko orrialdeak eta dokumentuak	198
10.2. Lekuz aldatutako eta gehitutako testuak	200
11. Hiru baturak: K1B eta K2B>K3B	200
11.1. Hiru baturen sorrera	200
11.2. Hasierako aurkibidea.....	203
11.2.1. Doinuen aurkibidea.....	203
11.2.2. Aurkibide orokorra.....	203
11.3. K1B batura = M1S+K1Z+O1S. K1B-bis.....	204
11.3.1. M1S, baturaren 1. atala.....	204
11.3.2. K1Z, baturaren erdiko atala	205
11.3.3. O1S, baturaren 3. atala.....	205
11.3.4. Aurkibidea.....	205
11.3.5. Orrialde zenbakiak.....	206
11.3.6. K1B-bis, K1B-ren senidea.....	206
11.4. K2B batura = M2S+K2R+O2S	206
11.4.1. M2S, K2B-ren 1. atala.....	207
11.4.2. K2R, K2B-ren erdiko atala.....	207
11.4.3. O2S, K2B-ren 3. atala.....	208

11.4.4. Aurkibidea.....	208
11.5. K3B batura = M3S+K3R+O3S	208
12. REA/JK-ren adar bakartien deskripzioa	209
12.1. EAG (<i>Eujenio Agirretxe</i>).....	209
12.1.1. EAG: EAD+EAT (Agirretxe)	209
12.1.2. EAD-ren edukia: Doinuak	210
12.1.3. EAT-ren edukia: abesti-testuak	211
12.1.4. Iturria eta irizpideak.....	213
12.1.5. Noiz eta zertarako egin zuen kopia?.....	215
12.2. GAK	216
12.3. LZM (LZ1M – LZ2M) eta LZK	217
12.3.1. LZK doinuen fotokopia	218
12.3.2. LZM-LZ1M, 30 doinuen eskuizkribua.....	219
12.3.3. LZM-LZ2M. Doinuen harmonizazioa (1983-1986).....	219
13. REA/JK-ren Fotokopia autonomoak	220
13.1. JKB (J. M. Beristainen fotokopia)	220
13.2. JKL (Labayruko kopia)	223
14. REA/JK: orrialdez orrialdeko deskripzioa	225
14.1. Azala eta azalaren azpikoak	225
14.1.1. Azala	225
14.1.2. Azalaren barruko babesgarriak eta orri gehigarriak	226
14.2. Gorpuzaren deskripzioa. Testu-doinuen kopiatzailea	226
15. REA/JK-ren eta zenbait kopia erabilgarriren indize bateratua	265
16. Aurrera begira: Ikertzaileentzako aholkua	273
16.1. REA/JK digitala	273
16.2. K3T (Arantzazu).....	274
16.3. JKL (Labayru).....	274
16.4. KB baturak (K1B, K2B, K3B).....	274
16.5. REA/JK koadernoak erakuslehiora	275
16.6. G2T, OEA eta DGA: Kontuan hartzeko sortak	275
17. Arantzazuko Bildumako hiru sorta osagarriak: G2T, OEA eta DGA	275
17.1. Sorta Gehigarria (JSG) eta O5S: G1T...G2T.....	276
17.1.1. G1T. Sorta Gehigarri fotokopiatua	279
17.1.2. G2T: O5S+G1T	280
17.2. I. Omaetxebarriaren artxiboko sorta berezia (OEA).....	283
17.3. DGA (Demetrio Garmendia) sorta	285

III. Atala

ARANTZAZU DUT KANTAGAI: DATU-BASETIK LIBURU SAILERA

1. “Arantzazu Dut Kantagai”: Iturriak	289
2. AKDB (“Arantzazu Kantagai” Datu-Basea).....	292
3. “Arantzazu Dut Kantagai” (ADK) liburu saila	293
4. ADK II-X liburukien aurkibideak.....	295
5. ADK liburuetako literatur testuen idazkera-irizpideak.....	323

AURKEZPENA

Hasteko, Oñatiko Arantzazu mendialde eta auzoaz, eta bertako santutegiaz, bost mendez Frantziskotarrek –“Arantzazuko fraideek”– zaindu eta kudeatuaz, ari naizela esan behar dut.

Ezaguna da Salvatore Mitxelenaren *Arantzazu. Euskal Poema*, lehenbizikoz 1949an argitaratua; Arantzazuko baladak (“kanta zaharrrak”) hartu zituen horretarako iturri eta lehen gaitzat: “Kantazar eta elezar oriei darien poesi-lurruna ta kristautasun sendoa bildu ta, kondaira lagun, itzez jantzi: nik besterik egin al dizut gero?”, dio hasierako “Eskaintza”-n.

Hemen adiera zabalagoan hartzen dut “Arantzazuko poema”. Erromesek eta herritarrek abesturiko antzinako baladetan du horrek hasiera eta ardatz historikoa. Ibaiaren antzekoa da Arantzazuko poemagintza, non ibairatzen diren erreka eta erreka-stoen ekarriek –bertso berriek, kantek, olerkiek, narrazioek, saiakera poetikoek– aberastuz eta osatuz joan baitira Poema, 500 urteko historian barna.

Asko dira horien autoreak: anonimoak batzuk eta izendunak besteak. Pentsaera, idazkera, estilo oso ezberdinekoak... Bateragarriak al dira denak poemagintza berean, auzolanean bezala? Bai, guztiak, nor bere erara, Arantzazu kantatuz, bakoitza bere dohainekin eta bere ahalginean. Arantzazu kantagaitzat hartu duten literatur pieza guztiek egin dute beren ekarria “Arantzazuko Poema” osatzeko.

Horiek denak bildu eta sailkatu ondoren (baladak eta koplak, bertsoak, olerkiak, abesti-testuak), hainbat tomatoko liburu saila eratu dut, ARANTZAZU DUT KANTAGAI (ADK) izen orokorraren pean ipini dudana, eta argitara emateko prestatua.

Sail osoaren sarrera modukoa da lehen liburuki hau, bost mendetako poemagintza horren urratsak eta gorabeherak agertu nahi dituen.

“Literatura arantzazuarren” historia aski xehea eman ondoren, Arantzazuko “Kanta Zaharren” (balada, kopia eta bertso sorten) Bilduma (AKZB) zehaztasunez deskribatu nahi izan dizut, Arantzazuko artxiboan horrek izan dituen gorabeheren berri ematearekin batera.

Hiru atal ditu, beraz, liburuki honek:

- I. ARANTZAZU, EUSKAL LITERATURGUNEA: Literatura arantzazuarren historia xehea.
- II. REA/JK KOADERNOAREN FAMILIA UGARIA eta bestelako sortak: Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bildumaren deskribapena.
- III. ARANTZAZU DUT KANTAGAI (ADK) liburu sailaren plana: datu-base informatikotik liburu sailkatuetara.

BIBLIOGRAFIA

- AGIRREBALTZATEGI, PAULO (2003), “Euskararen erabilera eta euskarazko inkulturazioa Arantzazun, XX. mendean”, in: Joseba Intxausti (zuz.), *Arantzazu. Ikerlan eta saiakerak XX. mendeko historiaz / Investigaciones y ensayos acerca de su historia en el siglo XX*, Oñati: Arantzazu E.F., 291-340 or.
- (2006), “Aurkezpena”, in: Anastasio Esnaola, *Barrua huste aldera. Hogeita hamar urteko olerkiak*, Oñati: Arantzazu E.F., 11-14 or.
- (2007), “Julian Alustiza «Aztiri»”: Sermolaria, ikertzailea, idazlea, kontalaria eta... olerkaria”, in: Julian Alustiza “Aztiri”, *Bizinahiaren arnasa*, Oñati: Arantzazu E. F., 9-16 or.
- (2007), “Aztiri kazetari: Estilo eta mezu”, in: Julian Alustiza “Aztiri”, *Euskararen berri onak... eta txarrak. 20 urtetako idazlanak (1957-1977)*, Oñati: Arantzazu E. F., 7-33 or.
- (2010a), “Arantzazuko baladak eta kanta zaharrak. Joan Karlos Gerraren ekarpenari buruz galdezka”, in: *Litterae Vasconicae. Euskeraren iker atalak*, 11. zenb., 95-118 or.
- (2010b), “Arantzazuko Fraideak Gabon-kanten sortzaile eta abesle”, in: *Arantzazu*, XC, 921. zenb., 26-29 or.
- (2014), “Arantzazu-ren kantariak eta olerkariak. 500 urteko literatur historiari begirada”, in: *Egan*, LXVII, 2014-2, 113-166 or.
- ALDEKOA, IÑAKI (2008), *Euskal literaturaren historia* [itzul.: Jon Muñoz Otaegi], Donostia: Erein.
- ALUSTIZA, JULIAN (2004), *Bizinahiaren arnasa. Olerkiak – Oroitzapenak – Istorioak*, Oñati: Arantzazu E. F.
- ANSORENA, JOSE LUIS (1983), “El euskera en la polifonía religiosa y profana”, in: Zenbait, *Piarres Lafitte-ri omenaldia* [Iker-2], Bilbo: Euskaltzaindia, 107-125 or.
- ARANA, JOSE ANTONIO (2002), “Frantziskotarrak eta euskara”, in: *Euskerak*, X, 2002, 827-841 or.

- Arantzazuko Abestien Bilduma*, edizio digitala (Ed.: Paulo Agirrebaltzategi), 2018 (AAB).
- AREJITA, ADOLFO - ETXEBARRIA, IGONE - IBARRA, JAIONE (1995), *Mendebaldeko Euskal Baladak. Antologia*, Bilbao: Labayru Ikastegia – Bilbao Bizkaia Kutxa.
- AZURMENDI, JOXE (1977), “Salbatore Mitxelena bere lekurtzeko”, in: Salbatore Mitxelena, *Idazlan guztiak*, I, Oñati: EFA, XXVII-LVII or.
- (1984), “Salbatore Mitxelena bere lekurtzeko”, in: Salbatore Mitxelena, *Idazlan guztiak*, II, Oñati: EFA, XVII-XCVI or.
- (1998), “Arrutiren poesiaz ohar batzuk”, in: Joseba Intxausti (ed.), *Antonio Arruti, Olerki galduak. Recuperación de un poeta olvidado*, Donostia: Elkarlanean, 266-315 or.
- (2003), “Arantzazuko kanta zahar zaharrenaz ohar historiko batzuk”, in: *Arantzazuko balada edo kanta zaharrak* [Ed.: Igone Etxebarria], Oñati: Arantzazu E. F., 145-197 or.
- (2007), “Arantzazu, gizartea eta kultura / Arantzazu, sociedad y cultura”, in: Zenbait, *Arantzazuko Santutegia / El Santuario de Arantzazu*, Bologna: FMR eta Gipuzkoako Foru Aldundia, 40-54 or.
- BAGÜÉS, JON (1979), *Catálogo del antiguo archivo musical del Santuario de Aránzazu*, Donostia: Caja de Ahorro Provincial de Guipúzcoa.
- (1988), “Peñafloridako kondea, Ilustrazio musikalaren bultzatzaile Euskal Herrian”, in: *Musiker. Cuadernos de Música*, IV, 149-192.
- ETXEBARRIA, IGONE (ed.) (2003), *Arantzazuko Balada edo Kanta Zaharrak*, Oñati: Arantzazu E. F.
- ETXEBESTE, IÑAKI (2003), “Estudio y cultura en libertad. La vida extra-académica en los Centros de Estudio”, in: Joseba Intxausti (zuz.), *Arantzazu. Ikerlan eta saiakerak XX. mendeko historiaz / Investigaciones y ensayos acerca de su historia en el siglo XX*, Oñati: Arantzazu E.F., 425-434 or.
- [GAMARRA, GASPARD DE] (1966), “*La más antigua historia de Aránzazu (1648). Editada ahora por primera vez*” [Ed.: Luis Villasante]. *Scriptorium Victoriense*, XII, 1965, 74-173 or.
- GANDIAGA, BITORIANO (1975), “Hiru erromantze eta gorazarre bat”, in: *Euskera*, XX, 1975, 301-315 or.
- GARIBAY, ESTEBAN DE (1628), *Compendio historial de las Crónicas y universal historia de todos los Reinos de España, donde se escriben las vidas de los Reyes de Castilla, y León*, II. t., Barcelona: Sebastián de Cormellas. XVII. lib., XXV. kap.: “Cómo en este tiempo en la

- provincia de Guipúzcoa, fue hallada la devotísima Imagen de Nuestra Señora de Aránzazu en un desierto de la villa de Oñate, y los sucesos más señalados, que esta santa casa ha tenido, hasta quedar en poder de los religiosos de la Orden de los Menores de la Observancia”.
- GARRIDO, JAVIER (2007), “Espiritualtasun zentroa / Centro de espiritualidad”, in: Zenbait, *Arantzazuko Santutegia / El Santuario de Arantzazu*, Bologna: FMR eta Gipuzkoako Foru Aldundia, 58-80 or.
- GUERRA, JOSE ANTONIO (2003), “Arantzazu, centro de actividad literaria de 1936 al 2000”, in: Joseba Intxausti (zuz.), *Arantzazu. Ikerlan eta saiakerak XX. mendeko historiaz / Investigaciones y ensayos acerca de su historia en el siglo XX*, Oñati: Arantzazu E.F., 563-592 or.
- INTXAUSTI, JOSEBA (1998), “Antonio Arruti (1882-1919): Recuperando un poeta”, in: Idem (ed.), *Antonio Arruti, Olerki galduak. Recuperación de un poeta olvidado*, Donostia: Elkarlanean, 15-115 or.
- (2007), “500 urteko historia / Quinientos años de historia”, in: Zenbait, *Arantzazuko Santutegia / El Santuario de Arantzazu*, Bologna: FMR – Gipuzkoako Foru Aldundia, 13-38 or.
- KORTAZAR, JON (2000), *Euskal literaturaren historia txikia. Ahozkoa eta klasikoa (XVI-XIX)*, Donostia: Erein.
- (2006), “Oteiza Euskal Poesian”, in: Zenbait, *Jorge Oteiza. Poesía* (Joseba Insausti, zuz.), Iruñea: Jorge Oteiza Fundazioa, 121-139 or.
- LEKUONA, MANUEL (1987), “Salbatore Mitxelena'ren “Arantzazu”, in: Lekuona'tar Manuel, *Idazlan guztiak. II. Azken-urratsak* (Kardaberaz Bilduma-32), Tolosa: Librería Técnica de Difusión, 339-340 or.
- LIZARRALDE, JOSE A. (1932), “La Virgen de Aránzazu en el Romancero Vasco”, in: *Arantzazu*, XII, 1932, 235-238 or.
- LUZURIAGA, JUAN DE (1686), *Paraninfo Celeste. Historia de la Mystica zarza, Milagrosa Imagen y prodigioso Santuario de Aránzazu de N. Seraphico Padre San Francisco en la provincia de Guipúzcoa de la región de Cantabria*, México: Herederos de la Viuda de Bernardo Calderón.
- MADARIAGA, AINGERU (1935), “Escritores en euskera”, in: Zenbait, *Homenaje a la Seráfica Provincia de Cantabria en el septuagésimo quinto año de su Restauración (1859-1934)*, Oñati: Impr. de la revista Aránzazu, 168-179 or.
- MADARIAGA, BERNARDO (1935), “Nuestros estudios”, in: Zenbait, *Homenaje a la Seráfica Provincia de Cantabria en el septuagésimo*

- quinto año de su Restauración (1859-1934)*, Oñati: Impr. de la revista Aránzazu, 68-93 or.
- MARAÑA, FELIX (2006), “Las palabras y el corazón del hombre: Oteiza y los poetas vascos en castellano”, in: Zenbait, *Jorge Oteiza. Poesía* [Joseba Insausti, zuz.], Iruñea: Jorge Oteiza Fundazioa, 73-120 or.
- MICHELENA, LUIS (1960), *Historia de la literatura vasca* [Biblioteca Vasca, VII], Madrid: Ediciones Castilla.
- MITXELENA, SALBATORE (1951), *Ama-semeak Arantzazuko kondairan*, Oñati: Edit. Aránzazu. (Batez ere IX., IX. eta X. kap.).
- (2018), *Ahoz aho. Arantzazuko Kanta zaharrak* [ADK-IX] (Ed. krit.: P. Agirrebaltzategi), Oñati: Arantzazu E.F.¹
- (1978), *Idazlan guztiak-I* (Ed.: Karmelo Iturria eta Jose Antonio Gandarias), Oñati: EFA.
- (1984), *Idazlan guztiak-II* [Ed.: Karmelo Iturria eta Jose Antonio Gandarias), Oñati: EFA.²
- OMAETXEBARRIA, IGNAZIO (2001), *Arantzazu izena. Evocación franciscana y proyección misionera*, Oñati: EFA.
- RUIZ DE LARRÍNAGA, JUAN (1929), “Ecos del Aránzazu antiguo. Los villancicos vascos de Navidad”, in: *Arantzazu*, IX, 1929, 103. zenb., 371-372 or.
- (1935), “Fragmentos de Nuestra Bibliografía”, in: Zenbait, *Homenaje a la Seráfica Provincia de Cantabria en el septuagésimo quinto año de su Restauración (1859-1934)*, Oñati: Impr. de la revista Aránzazu, 180-208 or.
- TORREALDAI, JOAN MARI, “Fraide frantziskotarren euskarazko liburuak”, in: Joseba Intxausti (zuz.), *Arantzazu. Ikerlan eta saiakerak XX. mendeko historiaz / Investigaciones y ensayos acerca de su historia en el siglo XX*, Oñati: Arantzazu E.F., 593-606 or.
- URQUIOLA, ANTONIO, “Nuestros literatos”, in: Zenbait, *Homenaje a la Seráfica Provincia de Cantabria en el septuagésimo quinto año de su Restauración (1859-1934)*, Oñati: Impr. de la revista Aránzazu, 159-167 or.

¹ Bigarren tomoko *Aboz aho. Arantzazuko Kanta-zarrak* liburuaren (611-671 or.) edizio kritiko berria doa ADK saileko IX. liburuki honetan: *Ahoz aho. Arantzazuko Kanta zaharrak* tituluarekin. Horregatik, berariaz bestelakorik esan ezean, edizio kritiko hori aipatuko dut.

² Normalean 1977-1984 urteetan K. Iturriak eta J. A. Gandariasek egindako edizioa aipatuko dut liburu honetan, Mitxelenaren bestelako obrentzako.

- VILLASANTE, LUIS (1961), *Historia de la Literatura Vasca*, Bilbao: Edit. Sendo.
- (1952a), “La literatura euskérica en la Provincia Franciscana de Cantabria”, in: *Arantzazu*, XXXII, 328. zenb., 132-137 or.
- (1952b), “La literatura euskérica en la Provincia Franciscana de Cantabria”, in: *Arantzazu*, XXXII, 331. zenb., 236-240 or.
- (1970), “Ama-semeak”, in: *Zenbait, Salvatore Mitxelena* [Jakin sorta, 2], 65-80 or.
- URQUIZU, PATRICIO (2008), *Historia de la literatura vasca*, Madrid: UNED.
- ZABALA, PELLO (2003), “Santutegiko gertakari kulturalak”, in: Joseba Intxausti (zuz.), *Arantzazu. Ikerlan eta saiakerak XX. mendeko historiaz / Investigaciones y ensayos acerca de su historia en el siglo XX*, Oñati: Arantzazu E.F., 445-464 or.
- ZAVALA, ANTONIO (1969a), “Aguztuaren amabostgarren...”, in: *Arantzazu*, XLVIII, 1969, 470. zenb., 106-107 or.
- (1969b), “Arantzazura egin dut promes”, in: *Arantzazu*, XLVIII, 1969, 471. zenb., 129-133 or.
- (1998), *Euskal erromantzeak. Romancero vasco* [Auspoa liburutegia], Oiartzun: Sendoa (sigla: EERV).
- ZUBIZARRETA, KANDIDO (2003), “La imprenta en Arantzazu”, in: Joseba Intxausti (zuz.), *Arantzazu. Ikerlan eta saiakerak XX. mendeko historiaz / Investigaciones y ensayos acerca de su historia en el siglo XX*, Oñati: Arantzazu E.F., 439-444 or.
- [ZUBIZARRETA, KANDIDO] (1955), *Arantzazu y la cultura vasca en la hora actual* (a.g., daktilografiatua, 15 or.).³

³ Txostenaren urtea 15. orrialdean esaten duenetik atera dut; autorea, berriz, seguruenik K. Zubizarreta da, Arantzazuko liburutegiaren eta artxiboaren arduraduna garai hartan.

I. ATALA

ARANTZAZU
EUSKAL LITERATURGUNEA
LITERATURA ARANTZAZUARRAREN HISTORIA XEHEA

SARRERA

Euskal literaturaren historialariek Arantzazuko fraide euskal idazle handienei eskainitako orrialdeez gain, beste hainbatek idatzi izan du zuzenean Arantzazuren euskara-zaletasunaz eta bertatik euskarazko literaturari egindako ekarpenaz. Hona horietakoren batzuk: Salvatore Mitxelena, Luis Villasante, Gotzon Aulestia, Joan Mari Lekuona, Jose Antonio Arana, Joan Mari Torrealdei, Igone Etxebarria, Kandido Zubizarreta (?) (bibliografian ikus daitezke horien idazlanak).

Euskal literaturako gai eta ziotzat eta euskal literaturaren eragiletzat Arantzazuk izan duen lekua, ordea, gutxiago dago aztertuta, zuzenean behintzat. S. Mitxelenak nabarmendu zuen aurrenik alderdi hori, *Ama-semeak Arantzazuko kondairan* liburuaren IX. kapituluko 10. epigrafearen hasieran: “Arantzazuk, eusko-folklore-aren zabalera guztian

ezezirik, izen garai dizu euskal-literaturan ere”]; eta Arantzazu kantagai edo kontagaitzat hartua zuten euskarazko obra literario eta musikalen batzuk (*Garoa* eta *Ardi galdua* nobelak, *Txanton-Piperri* eta *Mendimendiyan* operak) aipatu ondoren, Arantzazuri buruzko zenbait obraren berri eskaintzen digu: historiak (bertsotan eta prosaz), bederatziurrenak, kantak, berak idatzitako *Arantzazu. Euskal Poema*.⁴

Jose Adrian Lizarralde (1884-1935) eurrez egiten digu berba Arantzazuko “erromantzei” buruz bere *Historia de la Virgen y del Santuario de Arantzazu* liburuan (1949), baina ez zigun santutegiko bestelako produkzio literarioari buruzko atalik eskaini.

Bostehun eta berrogeita hamar bat urte badira Arantzazu, paraje mortu eta basatia, bertan bizi ezinekoa izatetik (Esteban Garibai) historiara iratzarri zela... Barka, hori ez da seguruenik guztizko egia, Arantzazuko mendietan ugariak baitira beraietan bizi izandako antzinako jendeen aztarna arkeologikoak, historiaurrekoak eta antzinatekoak. Arantzazuren historia kontatua eta kantatua, ordea, 1468-1469tik aurrera hasten da, 1469 ipintzen baitu –“urte bat gora urte bat behera”– Garibaik hango lehen albistea, bere Kronika edo “Historia unibertsalean” jasoa: Errodrigo Baltzategikoak Andre Mariaren irudia aurkitu zueneko (Garibay 1571, XVII. lib., XXV. kap.).⁵ Laster oñatiarrek ermita eraiki, eta aurrenik serorak eta gero fraideak bertako zaintzaile ipini zituztenetik, eta arrasatearrek eta oñatiarrek elkarrekin auzolanean harako bidea ireki eta erromesak bertaratzen hasi zirenean hasten da Arantzazuko historia modernoa: erlijiozkoa, soziala, kulturala eta literarioa (ik. Azurmendi 2007, 40. or. eta ond.). 550 urteko historia, beraz.

Lurralde ederraz gain, eragin-eremu erlijiozkoa eta kulturala izan da Arantzazu bere historian. Andre Mariaren santutegia dago erdigunean, bere dinamika espiritual eta sozialarekin, eta zirkulu teilakatuak inguruan, elkarren eraginean: Arantzazuko fraideak, bertako ikastetxeetan

⁴ *Ama-semeak Arantzazuko kondairan* obra bera sartu beharko genuke, berehala, horien artean, aurrekoaren “anaia” eta “antzeko”: “hura kantari eta hau kontari”, sarreran berak dioenez (12. or.).

⁵ Arantzazuko Andre Maria Erodrigo Baltzategiri “agertu” zitzaioneko urteari buruz ez du ziurtasunik historiak, nahiz eta, Garibairen erreferentziari jarraituz, 1469. urtea erabili izan duen gehienbat tradizioak. Baina historialari batzuk, J. A. Lizarralde eta S. Mitxelena, adibidez, 1468ko dataren aldekoak direla dirudi.

eskolatutako ikasleak eta ikasle-ohiak, espiritualitate bila bertaratutako Euskal Herri osoko eta kanpoko erromesak, mendi eta lurralde harrigarriez gozatzeko igo izan diren izadizaleak eta mendizaleak, santutegiko arte eta musikaren ederra mirestera hurbildu izan diren estetak, hango giro isilean gogojardun lasaiak egin edota soseguzko oporraldiak eman dituzten espiritu bake-bilatzaileak, Euskal Herri eta mundu zabaleko Arantzazu-zale ugariak eta Arantzazu izeneko kofradiak. Horiek denek osatzen dute Arantzazuren eremu soziologikoa historian barna; zirkulu horiek guztiak sartzen dira hemen, Arantzazu esatean. Arantzazu soziologikoa ezin da ez ulertu eta ez osatu, “arantzazuzaleak” kontuan hartu gabe: horiexek izan dira, izan, sarritan Arantzazuren kantaririk (olerkari, bertsolari, musikaririk) bipilenak. Euskal jendeen erreferentzia espiritual, kultural eta sozial bihurtuta, berriz, literatur gune gertatu da Arantzazu.

“Arantzazuko fraideak”, bestalde, ez dira Arantzazu mendiko santutegian bizi direnak bakarrrik izan euskaldun jendearentzat, eta bai haien “habitu” bereko besteak ere, Euskal Herrian zabaldurik bizi eta dihardutenak. Gogoan izan behar da gainera, Kantabria –orain Arantzazu– Frantziskotar Probintzia sortu zenetik (1551) eta ondorengo historian barna, erreferentzia nagusia edo nagusietakoa izan dela Arantzazuko santutegi-komentua inguru zabaleko beste herrietako Ordena bereko fraide frantziskotarrentzat: Euskal Herri osora eta urrunagora zabaldua zelako, batetik, Arantzazuko Andre Mariarenganako debozioa, eta fraidegaien ikastetxe edota nobizio-etxe izan zelako, bestetik, Arantzazuko komentua, XVI. mendetik XX.aren ia azkeneraino.⁶ XIX. mendeko esklaustraziokoan fraideek beren komentuetatik kanpo bizi behar izan zutenean ere, eta Arantzazu bera fraide esklaustratuek, apaiz sekular bihurtaraziek, zaintzen zutenean ere, erreferentziazko etxe eta santutegi izaten jarraitu zuen handik kanpora bizi ziren fraide askorentzat.⁷

⁶ 1539an bazen fraidegaien ikastetxea Arantzazun, Kandido Zubizarretak ekarri digun dokumentuaren arabera (“Las bibliotecas franciscanas de Arantzazu y Zarautz. Retazos de historia”, in: Idem, *Catálogo de Incunables e Impresos del siglo XVI de los Conventos Franciscanos de Arantzazu y Zarautz*, Oñati: EFA, 1998, 10. or.).

⁷ Adibidez, Kristobal Linaza eta Juan Jose Salazar misiolari eta euskal idazleentzat: aurrena esklaustratuta hil zen Tolosan, baina 1.000 erreal utzi omen zituen testamentuz Arantzazurentzat; bigarrena, berriz, Arantzazuko komentu berreraikira (1878) erretiratu zen, bere esklaustratu-estipendio eta guzti (Solaguren 2007, 1.231. or.).

Arantzazuko fraidetzat hartzen ditut, orobat, bertako filosofi edo teologi ikasle gazteak ere; hantxe hasi eta burutu izan zuten horiek beren ikasketa-zikloa XX. mendeko urte askotan –tartean bestelako ikastetxeetatik igaro ondoren–. Euskal literaturgile saiatuak izan dira gainera horietako askotxo. Baina, eta orduan, ez al dira Arantzazuko literaturan nolabait kontuan hartzekoak, idazletzan Arantzazun trebatu zirenak eta, fraidegai izatea utzi ondoren, han erakusten hasitako literatur dohainak lantzen jarraitu izan dutenak gero kanpoan?

Orain arteko azalpenak ikusi arren, gehiegizkoa irudituko zaio agian irakurleri literaturgunetzat nabarmentzea Arantzazu euskal literaturaren historian. Zalantza horiei erantzuteko kontu handikoa da bi arrazoiok azaltzea hasiera-hasieratik: a) Arantzazu literatur gunearen oinarrian Arantzazu kulturagunea dago; b) Eskolan ikasteko literaturaren historian agertu ohi diren idazle eta idazlan “handi-ospetsuetan” ez da agortzen literatur sorkuntzaren eremua.

Santutegi, komentu, erromes-leku, misiolari-abiapuntu izateaz gain eta horiek izatearekin batera, kulturagune eta ikastetxe izan da Arantzazu historian barna. Kulturagunearena bistan izango da literatura arantza-zuarraren datuak ematekoan aroz aro, batzuetan modu oso esplizitoz, bestetan jakinekotzat emanda: herri-kulturaren adierazpen bezala eta kultura “landuaren” bilgune eta hedagune bezala. Kultura “landuari” lotzeak Arantzazu, musika eta kanta esan nahi du, guztien gain; baina musikarekin batera, arkitektura, eskultura, pintura, hizkuntza, liburutegia... esan nahi du; eta funts-funtsean irakasgunea (eskola) esan nahi du. Beherago behin baino gehiagotan mintzatuko naiz Arantzazuko mutiko-eskolari buruz, aldian aldian izen ezberdinez izendatua –latinitate-eskola, eskola serafikoa, kolegio serafikoa, seminarioa– eta horren arabera antolatua; goraxeago, berriz, aipatua dut fraide gazteen hezi-eta ikas-lekuarena, 1539a baino lehenagotik ia XX. mendea bukatzeraino etorri dena. Fraidegaien fraide izateko heziketa oinarrizkorako eta fraideen hezkuntza iraunkorrerako leku izatea, berezkoa du horrelako komentuak. Baina hemen fraide apaizgaien ikasketa espezifikoei (filosofia, teologia, etab.) eta apaiz gazteek pastoraltzarako edo beste misio

Solagurennek berak ziurtatzen digunez, Joan Ignazio Astigarraga sermolari basauriarak ere, esklaustratuta bere herriko parrokian ziharduelarik, diru-laguntza bidali zuen, Arantzazu suteaz kiskaldu eta birrindutakoa berreraikitzeke (ibid., 869. or.).

ezpezifikoetarako (predikari, irakasle, etab.) egin beharreko ikasketa – *pasantías*– bereziei buruz ari naiz. Horrelako ikasketak oro har bertan zituen antolatuak Arantzazuk historian barna, nahiz eta ez beti, ez denak, eta ez modu berean; baina esan ahal da, ikastetxe izan dela Arantzazu, modu batera edo bestera, bere historia luze ia osoan, bere ikasle-irakasleekin, eta bere liburutegi gutxi-asko hornituearekin normalean.⁸

Goazen bigarren arrazoiketara: ‘literatura’ hitzaren adiera, txosten edo historiatxo honetako erabileran. Hasteko, ez dut literatura “ederztat” hartzen edonolako liburu eta testu edo obra idatzizko, hori ez. Literaturaren historia ikastea, ordea, idazkera ederragatik aukeratutako eta bereziki balioztaturiko obrak idatzi dituztenen errenkada bio-bibliografiko kritikoa irakurri behar izaten dugu: garaika, eskolaka edo literatur generoka sailkatuak gehienetan, autoreak eta obrak. Hori baino aberatsagoa eta konplexuagoa dela uste dut herri edo gizarte jakin baten literaturaren historia edo berorren ‘literatur historia’ (= “historia literaria”, Jesus Mari Lasagabaster literatur irakasle eta kritikariaren esamoldea erabiliz). Luis Villasantek alde batera utzi zuen herri-literatura eta ahozkoa, berak hala nahita –eta aitortuta–, bere *Historia de la Literatura Vasca*-n (1961): “Queda propiamente fuera del ámbito de éste [estudio] la literatura popular u oral, los cantares antiguos épicos o líricos, el folklore, el bertsolarismo, el teatro popular suletino...” (20. or.). Urtebete lehenago (1960) Luis Mitxelenak argitaratua zigun euskal literaturaren historiaren sintesi orokorra; sarrera gisa-edo lehen kapitulua eskaini zion herri-literaturari, bereziki bertso-laritzari; eta bigarren kapituluan, euskal literaturako lehen obra idatzia-ri (Etxeparenari) lekua egin aurretik, euskarazko kanta zaharren berri

⁸ Angel Uribek, bere *La Provincia franciscana de Cantabria* tomo bietan (Oñati: EFA, 1988 eta 1996), emandako datuei erreparatuz, 1553an Arteak (Erdi Aroko trivium eta quatrivium), Teologia eta *Pasantía*-ko ikasketak antolatuta zeuzkaten Arantzazun; geroago horietako ikasketaren batzuk Tolosan ipini zituzten Gipuzkoako fraide frantziskotarrek (bereziki filosofia eta teologia), baina 1688an ere bazen Arantzazun ‘Arteen’ irakaslerik. 1731n, Arantzazuko Andre Maria Frantziskotar Probintziaren zaindari aldarrikatu zutenean, berriro Teologiako ikastetxe bihurtu zen Arantzazu. Kantabria Frantziskotar Probintzia berreraikitzean, Filosofiako ikasketak ipini zituzten Arantzazun, eta Teologiakoak Erriberrin (1884); 1928an, berriz, trukatu egin zituzten bi ikasketa-zikloak, Filosofiakoak Erriberrira eramanez eta Teologiakoak Arantzazura. 1978ra arte iraun zuen apaizgaien Teologiako ikastetxeak, urte hartan Bilbora eraman baitzuten.

laburra eman zuen. Berriagoa dugu Iñaki Aldekoaren historia, aurrenik gaztelaniaz (2004) eta gero euskaraz (2008) argitaratua: *Euskal literaturaren historia*. “Ahozko tradizioko literatura” kapituluarekin hasten da hori, eta ondorengo kapituluetan kontu handitan hartzen du herri-literaturaren ildoak.⁹

Arantzazu hedatu eta ireki horretan sorturiko literatura ez da izen handiko idazleena bakarrik; herri-literatura anonimoak eta hainbat idazle apalagok osatua ere bada. Beste inon baino gehiago agian Arantzazuko euskal literaturan dute garrantzi apartekoa herri-literatura deituriko generoek: baladek, koplek, bertso sortek, herritarrek abesteko abesti-testuek. Horregatik egokia deritzot Jon Kortazarrek bere *Euskal literaturaren historia txikia* liburuan eskaintzen digun eskemari, “hezurdurari”: 1. Ahozko literatura: baladak, kantu lirikoa, koplak zaharrak, kantagintza, errefracak, pastoralak, maskaradak, xaribariak, bertsolaritza, etab.; 2. Euskal literatura “jasoa”: horren ereduazko eskema, garai historikoen arabera. XVI-XIX mendeetako literaturaz ari da bera; Arantzazuko literaturari begira, XX. menderako ere balio duela uste dut neurri handi batez. Ildo biak, literatura “jasoa” eta literatura herritarra, bateratsu doaz Arantzazuko literaturaren historian: batzuetan parez pare, sarritan bata bestea gurutzatuz. Bigarrena ere literatura ederra da, nahiz eta biblioteketako liburuetatik edaten duen literaturaren historia-liburuetan hainbesteko distirarik ez izan gehienetan.

Arantzazu euskal literaturgune, beraz... Bada Arantzazuko mendiartean, Iturrigorritik hurbil, haitz zuri nabarmen bat baso zabalaren erdian, bakartia, Harriona izenekoa, eta garai batean ‘Arantzazuko Parnaso’ deitzen zutena.¹⁰ S. Mitxelena eta beraren inguruko BAT taldearen

⁹ Bestelako irizpidea erabili zuen L. Villasantek bere *Historia de la Literatura Vasca*-n (20. or.): “La enumeración de los campos afines al nuestro que quedan propiamente fuera de nuestro objetivo, creemos servirá para delimitar y apreciar mejor cuál es el terreno propio y único del presente estudio. Queda propiamente fuera del ámbito de éste la literatura popular u oral, los cantares antiguos épicos o líricos, el folklore, el bertsolarismo, el teatro popular suletino, aunque en el libro no deja de haber indicaciones sobre casi todos estos puntos.... En suma, nuestro campo propio, único, es la literatura culta, libresca; sea prosa, verso o teatro. Escrito con fines estéticos, desinteresados, o aun con fines preferentemente utilitarios o prácticos”. Horrek ez du esan nahi, beraz, Villasantek benetako literaturatzat hartzen ez zituenik baladak, kanta zaharrak eta bertsoak.

¹⁰ Beraren albo banatan kokatzen dira Arantzazu errekaen bi iturburu nagusiak: Ur-

garaia zen hura (1940.eko lehen urteak). Salbatorek maite zuen nonbait Harriona haitza, eta geroago Gandiagak ere bai, bakardadean inspirazioa bilatu eta olerkiak idazteko. Goizeko eguzkia Arantzazuko basoak argitzen hasten denean, distiratsu agertu ohi da aurrenik Harrionaren buru zuria.

Ezaguna da literatur sorlekua izan dela Arantzazu, eta bertako fraide idazle, olerkari eta bertsolarietz gain, bertako ikastetxeetatik hainbat idazle eta poeta atera dela. Fraideei dagokienez, ez ditut kontuan hartu “Arantzazuko fraide” euskal idazle guztiak; horietako askoren idazlanek, helburu literario berezirik gabe, didaktikoa eta katekikoa edo liturgikoa izanik zuzeneko helburua. Bada, ordea, hainbat autore, zuzenean helburu literarioa eduki gabe ere, hizkera dotore eta aberatseko obrak idatzi dituen eta euskal literaturaren historiako liburuetara oho-
rez iritsi dena: hala nola, Pedro Antonio Añibarro, Pedro Astarloa, Juan Antonio Ubillos, Jose Kruz Etxeberria, Joan Mateo Zabala, Kristobal Linaza, Joan Jose Salazar, Joan Domingo Untzueta, Jose Antonio Uriarte, Daniel Baertel, Jose Maria Azkue. Horien guztien izenak agertuko dira, jakina, dagokien lekuan.

Arantzazu zabaleko euskal literatur sortzaileak dira, beraz, aurrenik aipatzekoak: edozein gai edo edonolako generotako literatura landu dutenak. Izen handiekin batera beste izen apalago askotxok ere lekua du hor; herri-literaturak, berriz, garrantzi handia. Baina Arantzazu literaturgune dela esatean, literatur sorguneaz gain, literatur eragile eta hedatzaile izan dela baieztatu nahi dut: literatur lehiaketan, aldizkarien eta argitaletxearen bidez batez ere. Areagorik ere adierazi nahi dut, ordea: Literatur-gai bihurtu dela, alegia, Arantzazu, herri-kanta tradiziozkoetan aurrenik, eta hainbat poeta, bertsolari, saiolari eta nobelistarentzat, ondoren.

Laburbilduz, hiru aldetatik ikus daiteke Arantzazu euskal literaturgunea: euskal literaturaren sorgune, euskal literaturaren eragile eta euskal literaturako gai –kantagai–. Hirurak dira garrantzizkoak literaturara arantzazuarraren kondaira egitean. Bereziki nabarmendu nahi dut, ordea, hemen, literaturako gaitzat Arantzazu. Izan ere, bertako Andre

kullu errekarrena, batetik, eta Beilotza errekarrena, bestetik, santutegiaren pareko arroan elkartuko direnak, Arantzazu erreka eratzeko. Gogoan izan gorago emandako ibaiaren irudia, Arantzazuko poemagintzaren historia irudikatzeko.

Maria eta santutegia, erromesak eta fraideak, mendia eta lurra, bizitza eta artea, historia eta gertakariak kantatu izan ditu Arantzazuko literaturak.

Hori dena adierazi nahi dut, beraz, Arantzazu literaturgunetzat hartzean, bereziki euskarazko literaturaren gunetzat. Formula ezberdinez laburbil daiteke agian esaten ari naizena, beti ere J. M. Lasagabasterren “historia de la literatura” eta “historia literaria” esamoldeen adierabereizketa fina kontuan izanik: a) Arantzazu euskal literaturan, b) Arantzazuko euskal literatura, c) Euskal literatura arantzazuarra –Arantzazun sortua nahiz Arantzazuk nolabait sorrarazia–.¹¹ Hirurak zaizkigu baliozko eta erabilgarri.

1. XV-XVIII MENDEAK

1.1. Baladak edo “Kanta Zaharrak”

Euskal literaturaren hastapenak Erdi Aroko (XIV. eta XV. mendeetako) erromantzeetan jartzen badira (L. Mitxelena 1960, 40. or. eta ond.), literatura arantzazuarraren historia bertako baladekin hasten da –“kanta zaharrak” edo erromantzeak ere izendatu izan dituzte horiek euskaraz– (ik. I. Etxebarria 2003, 18-19 or.). Bi ezberdintasun daude haien eta hauen artean: bat, balada erlijiozkoak izatea Arantzazukoak, eta bi, bertako erromesen giroan eta erromesentzako sortuak izatea. S. Mitxelenaren iritziz, Arantzazukoek ez diete batere inbidiarik ederrean bestelako euskal erromantzeei.¹²

Bada koaderno-liburu bat Arantzazuko liburutegiko Literatur Artxiboan, gehienbat eskuz idatzia edota eskuz idatzitako hainbat paper itsatsia duena: *Romances euskéricos de Arantzazu*. XX. mendearen lehen erdian batez ere joan ziren hori betez eta osatuz. REA/JK izendatu dut siglaz. Arantzazuko balada eta koplak zaharren bildumaren *corpus* behinena biltzen du Koadernoak (horren deskripzio zehatza liburuki

¹¹ “Literatura arantzazuarra” –arantzazutarra– esamoldea Manuel Lekuonak erabilia du aspalditxo, santutegiko balada eta koplak zaharrei buruz hitz egitean (ik. JK/REA, 28 or.).

¹² “Arantzazuren sorrera-sorreratik asmatu ta abestu oi ziran, gero ainbeste zabaldu-tako kanta-zarrak, nere iritzirako euskal-literaturaren ‘romantze’-rik ederrenak” (S. Mitxelena 1951, 170. or.).

honen bigarren atalean aurkitu ahal du irakurleak). Hona nola kontatzen digun S. Mitxelena koadernoaren bere “aurkikuntza”, eta horrek eragin zion zirrara –neronek ekarri dut testua euskara batura–:

“Filosofiako urteak eginda Teologiakoak hastera Arantzazura orain lau urte itzuli nintzenean, banekarren Arantzazu-zalea; baina ez gorputz betekoa, baserriko umetarotik nuena zertxobait hazia. Banekarren euskaraz idatzi nahia; baina zeri buruz idatzi ez nekiela bezala. Koristaduan inork ezertzat ez zeukan pilo hori nere eskutara uste gabe (?) aurrenekoz heldu zenean, ez nion ezer axolagarririk (?) «letra zentzubako» hari aurkitu, doinuen liraintasuna baizik, eta baztertu egin nuen mahai-apalean.

Gerora, Imanol Lekuonaren *Literatura oral euskérica*-k [sic, vasca] piztuta, maitasuna eta begikoa hartu nien herri-kopla txepelenei ere. Eta orduan, apal-bazterreko «piloaz» oroitu nintzenean eta bigarren begiratua eman nionean, irribarre goxoarekin maitasun-harrera beroena para nion nere baitan. Begitan bezala bihotz-labean nerabiltzala, herri-poesia baliotsuak iruditu zitzaizkidan, ordura arte nik egin nituenen aldeak [sic, aldean?] esanahi luzekoak, zoragarriak. Lastima, kantak osorik eta txukunduta ez egotea!

«Astoak on dik oloa, idiak arto-lastoa...»; guk hau, guk hau diagu gereertia, ezer onik egiteko behar dugun elerti-kera! sortu zen nere kasa.

Arantzazuko kanta zahar haiek behin eta berriz nere kasa abestuz eta hausnartuz, orduan bai gizondu zela ni baitan Arantzazu-zale gorputzarima betekoa! Kanta zaharrei zor! Orduan bai nekiela euskaraz idazte-kotan zertaz idatzi! Artean gauza ez ni kanta zaharron aldeak eta ertzak zehazteko. «Itsasoan urak handi...» eta Edestietara jo nizun, haien berri ohartu nahi biziz.

Mertxikaren loriaren ederra!
barnean dun hexurraren gogorra!...

Kondairetatik herri-«dokumentu» hauetara jaitsi orduko berehalaxe asmotan hartu nizun, orain eskaintzen dizudan hobekuntza, folkore-lana. ¡Euskal elertiaren aintzarako eta Arantzazuren ezagungarritzarako!» (S. Mitxelena 1984, 622. or.; *Ahoz aho* [ADK-IX], 53-54 or.).

Mitxelena bezala, Arantzazuko beste ikasle askotxo ere oso zaletuak zebiltzan “kanta zaharrokin”, eta irakurri, ikasi eta abestu ohi zituzten.¹³

¹³ “Arantzazu-zaletasunaren maisu izandako A. Adrian Lizarralde zenaren liburu, idazti eta paper zahar denak aztertu genituen, antzinako Arantzazuko herri-erromesen kanta eta kopla zaharrak buruz ikasi eta abestu ere bai...” (Agirretxe 1995, 41.or.).

Urte luzetan argitaratu gabe egon da koaderno-liburu hori, nahiz eta horko aldaera hainbat banaka aldizkari eta liburutan agertu izan zituzten, edota fraide predikariek maiz aipatu beren sermoietan. Antonio Zabalak bere *Euskal erromantzeak. Romancero Vasco* bilduma mardulean (1998) atal berezia eskaini zien Arantzazuko erromantzeei, 55 aldaera jasoz. Azkenik 2003an agertu zen Lizarralderen koadernoko balada guztien edizio berezia eta sailkatua, Igone Etxebarriaren eskuetik, Joxe Azurmendiren epilogo mamitsu eta guzti. Gertakari garrantzizkoa izan zen edizio hori euskal literatura arantzazuarraren historian, eta euskal literaturan ere bai, nahiz eta ez zuen ohiartzun handirik izan orduan euskal hedabideetan. Dena dela, koaderno horretakoez gain, beste hainbat kanta eta aldaerez aberastu eta osatu ahal izan da Arantzazuko baladen tradizio herritarraren ondarea, zenbait biltzaile saiaturri esker; horrelako 115 bat baditugu gaur egun datu-base berezian (AKDB-n) bilduta eta oharrez hornituta.

Arantzazuko baladen korpusean hiruzpalau kanta jatorrizko nagusi aurkitu ohi dituzte aztertzaile adituek, eta horietakoren baten sustraiak behintzat XV. mendearen azken aldean aurkitu uste dute, nahiz eta beren artean iritzi ezberdinekoak izan, baladetako testu edo zati zaharrenen aztarnak bilatzean: “Errodrigotxo Baltzategiko” (Omaetxebarria 2001, 204. or.), “Errodrigotxo Baltzategiko” (S. Mitxelena 1984, 635-637 or.; *Ahoz aho* [ADK-IX], 71-75 or.), “Oñatiarrak, Oñatikuak” (Azurmendi 2003, 154-156 or.). Banderizoen kanta epikoak ia desagertu egin ziren bitartean, Arantzazuko baladak edo kanta zaharrak ahoz aho etorri dira ia gaur arte belaunaldiz belaunaldi, beren zahar-aire eta guzti; 1980-1990 tartean Bizkaian jasotakoak dira *Mendebaldeko Euskal Baladak* (Adolfo Arejita, etab.en) liburuak argitaraturiko hiru aldaera.

Horien sorkuntzaren historia XVIII. mendean luzatzen da, santutegiko tradizio erlijiozko biziaren euskarri. XIX. mendetik aurrera fosildu egingo dira nolabait baladok, eta bertso sortek hartuko dute bereziki haien txanda (ik. Omaetxebarria 2001, 217; S. Mitxelena 1984, 641. or.). Kontua da, balada horiek, herritarren artean kantatuta, XX. mendearen erdirainoko –eta batzuetan geroagoko– memoria gordetzeaz gain, literatura arantzazuarraren ildo tematikoa, eta neurri batez estilistikoa ere bai, markatu izan dutela, gerora kantagintzan, olerkigintzan eta bertsoagintzan gauzatu dena, baita prosan ere nolabait.

1.2. Gabon-kantak

Herri-kanta xume horietan ezezik, gabon-kantetan eta bestelako eliz kantetan ageri zaizkigu Arantzazuko euskarazko konposizio literarioak XVII. eta XVIII. mendeetan eta XIX.aren hasieran (Arana 2002, 831. or.). 25 bat gabon-kanta (osorik edo partez euskarazko) ditu erregistra-tuak Jon Bagues-ek Arantzazuko Musika Artxibo Zaharreko katalogoan (ik. Bagüés 1979, *passim*). Ez da kopuru handia, baina bai adie-razgarria. Denak ez dira, hala ere, Arantzazuko fraideek konposatuak; baina inor nabarmentzekotan, eta XIX. mendera sartzen bagara ere, Jose Ignazio Larramendi konpositore frantziskotarra (1786-1855) izen-datu behar, beraren gabon-kanta ugarien artean dozenaren batek euskarazko testua duelako, osorik edo partez. Ezaguna da, bestalde, Bil-boko antzinako San Frantzisko komentuari ahalegina, euskarazko nahiz gaztelaniazko gabon-kantak sortu eta zabaltzeko; urtero-edo in-primatu ohi zuten horrelakoen sortatxoren bat, jendeari abestiarazteko;¹⁴ horietako bat iritsi zaigu, 1755ean Oarabeitia fraide musikariak “Vi-llancicos en Basquence” tituluz argitaratua –ez digu esaten bertsoak nor-ki idatziak diren– (ik. Arana 2002, 831. or.);¹⁵ 1803an Manuel Antonio Zabala zen San Frantziskoko organista; urte horretako gabon-kantak behintzat berak musikatu zituen: “Con ello continuaba una costumbre que venía “de casi inmemorial tiempo”, dio Solaguren (ik. Solaguren 2007, II/I, 459-460 or.). Historialari honek gaineratzen duenez, eta 1803ko urte horretan gertaturiko gatazkak gorabehera, hurrengo urteetan ere gabon-kanten sortak argitaratzen jarraitu zuten.¹⁶ Horrelako kanten balio literarioari buruz ez naiz hemen eztabaidan hasiko –denetarik iritzirik aurkituko genuke seguruenik–; eta Joan Ruiz de Larrinagak Arantzazuko artxiboko bi gabon-kantei, “Aize egoarekin” eta “Poz zale zerate nere jendeak?” hasten direnei buruz

¹⁴ Ik. Juan Ruiz de Larrinaga, “Dos villancicos vascos de Navidad”, in: *Arantzazu*, IX, 1929, 103. zenb., 371-372 or.; P. Agirrebaltzategi, “Arantzazuko Fraideak gabon-kanten sortzaile eta abesle”, in: *Arantzazu*, XC, 2010, 921. zenb., 26-29 or.

¹⁵ Jarabeitia irakurri nahi du Aranak, nahiz eta eskuizkribuan Oaraveytia agertu; gaine-ra hurrengo mendean ere ageri da beste fraide frantziskotar bat, Miguel Oarabeitia izenekoa, dirudienez Orozkon jaioa (ik. Solaguren 2007, II/II, 1161-1162 or.).

¹⁶ Baguesek M. A. Zabalaren bederatzi musika-pieza erregistratu zituen Arantzazuko Musika Artxibo Zaharrean, baina gabon-kantarik bat ere ez –badirudi denetan autore berbera dela– (ik. Bagüés 1979, 176-177 or.).

dioena ekarriko dut hona: “Si musicalmente este villancico [bigarrenak] no vale gran cosa (...), literariamente en cambio creemos que ambos son no sólo aceptables sino excelentes, sobre todo el primero, tanto por la solidez de su fondo, como por la variedad de concepto y la pureza y nitidez de su léxico...” (Larrinaga 1929, 372. or.).

Euskarazko gabon-kanta herritarretatik haratago doa XVII. mendean bestelako euskarazko kanta polifonikoak kantatzen entzutea Arantzazuko fraideak, Jose Ignazio Ansorenak azpimarratzen digunez, Joan Luzuriagaren *Paraninfo Celeste* (1686¹) aipatuz (Ansorena 1983, 116-117 or.). Honetara da Luzuriagaren testua hitzez hitz, Arantzazuko erromesen gaubeiletako penitentiak eta otoitzaldiak deskribatuz:

“Esta severidad, y rigor de penitencias, se temple y suaviza con dulces músicas, que en *Idioma Vascongado*, se oyen algunas horas de la noche, componiéndose su armonía de diferentes coros, en número de ocho, u diez personas cada uno, que alternando las voces, y cánticos, entretienen devotamente los espíritus, para que pausen algun rato en tantas austeridades”.

1.3. Idazleak: Olerkariak eta prosistak

Nagikeriaz edota zuhurtziaren zuhurtziaz ondoriozta daiteke, hiru mendetan (XVI-XVIII) besterik ez dela izan Arantzazuren euskarazko literatur historian, inolako obra edo pieza literario autonomorik geratu ez zaigula eta. Baina hona galdera: Komentuko liburutegian eta artxibo orokorrean, edota fraideen gela eta artxibo pertsonaletan ez ote zen erre euskarazko pieza literario baliotsurik, fraideek edo Arantzazu-zaleek idatzi eta argitaragabekorik? Garai hartako Arantzazuko fraideen musika-sorkuntza ugaria izanik, ez ote harritzekoa, literatur sorkuntza hutsala izatea edota kanten testu xumeetan agortu izana? Eta horrelakorik suteetan galdu bazen, tartean ez ote zen euskarazkorik ere izango, nahiz eta erdarazkoak nagusitu, kantetan gertatzen den bezalatsu? Euskal literaturaren historiaren orrietara pasa diren frantziskotarren obretan badaude, autoreak hil eta geroago, batzuetan askoz geroago, argitaratu zituztenak, fraideen gelan edo komentuko artxiboan luzaroan zain egon ondoren. Aingeru (Anjel) Madariagak, 1859 ondorengo idazleei buruz idatziz, “El escritor desconocido” titulua ipini zion bere artikuluko barruko epigrafeetako bati (Madariaga 1935, 169. or.); komentuetako

liburutegietako eskuizkribu ugariak gogoratzen ditu bertan; eta zera gaineratzen: “Entre estos manuscritos no faltan tratados acerca del “verbo vascongado” o de etimologías enrevesadas de voces euskéricas, manuales de piedad y doctrina cristiana”; eta horrelako idatzien balio literarioa erlatibizatu ondoren, aipamen berezia egiten du liburutegietan gordetako sermoi-sorta ugariena (*cartapacios*). Gure garai hauetan ere aurkitu ohi ditugu hildako fraideen geletan idazlan argitaragabeak, garai hartan baino erraztasun handiagorik eduki arren horiek inprimatzeko.¹⁷

Ez da, beraz, burugabea eta bai egiantz handikoa, Arantzazuko euskarazko literatur idazlan baliozkoren bat edo beste 1834ko erreketak errauts bihurtu izanaren hipotesia. Kanpandorreko “musika-artxibo” erregabekotik iritsi zaizkigun hainbat gabon-kanta eta horrelakoen euskarazko testuak idatzi bazituzten, ez ote zen bestelako idatzi poetikorik batere egongo, doinuaren ohorerik izan ez zuenik agian? Hori, XVII-XVIII. mendei dagokienez. Gauza bera esan beharko litzateke aurreko mendei buruz ere, 1553. eta 1622. urteetako suteek kiskalita utzi baitzituzten Arantzazuko liburutegi eta artxiboak; bigarrean 3.000 liburu-rukiko biblioteka preziatua ere ia erabat suntsiturik geratu zen nonbait.¹⁸

Seguruenik 1834an kiskali zen liburutegian egongo ziren, beraz, pieza ederrak, beharbada euskarazkoak ere bai, baina ez zaigu horietakorik batere geratu; lehenxeago, 1809an, Jose Bonaparteren gobernuaren dekretuz fraideak komentu eta santutegitik alde egitera behartu ondorengo hartan Arantzazuko liburutegiko 1.000 liburu enkantean salgai jarri omen zituzten Oñatin.¹⁹ Hor nonbait ibiliko dira horiek sakabanaturik. Oraindik agertu ahal da Arantzazuko XVII-XVIII. mendeetako edo aurreragoko idatzi eta agiri zahar baliozkorik edo pitxi

¹⁷ Azken urteotan hildako fraideren bat edo beste aipatzearren, Iñaki Etxebestek eta Anastasio Esnaolak utzitako idatzi argitaragabeak gogoratuko nituzke, literatur balio aipagarrikoak tartean –bata nahiz bestea garai batean literatur sariak irabazitakoak dira–.

¹⁸ Ik. Kandido Zubizarreta, “Las bibliotecas franciscanas de Arantzazu y Zarautz”, a.a., 9-18 or. Izan ere, XIX. mendeko erreketaren aurretik, beste bi sute handi gertatu ziren Arantzazun: bata 1553an, komentu osoa kiskalita utzi zuena (Lizarralde 1950, 76-77 or.); eta bigarrena, 1622an, berriro elizaren eta komentua- ren parterik handienak erre zituena, biblioteka eta artxiboa tartean –liburu bakanen batzuk atera ahal izan zituzten sutatik– (ibid., 105. or.).

¹⁹ Ibid. 12. or.

literariorik, XVI.eko *Lazarragaren eskuizkribua*, Larreako dorreko jaun Juan Pérez de Lazarragak idatzia, berriki agertu den bezala. Elgea mendikatearen alde banatan kokaturiko Arantzazuk eta Larreak, inguruko herriek bezala, harreman oso estua zuten Arantzazuren lehen garai historikoetatik hasita, urteroko erromesaldian ageri zena, besteak beste (Lizarralde 1950, 181-184 or.). Baina harreman pertsonalagorik (edo familiaren bitartekorik) ere eduki zuen seguruenik Larreako jaunak Arantzazurekin, beraren familia Oñatin sustraitua egonik, eta, dirudie-nez, bera ere Oñatiko Unibertsitate zaharrean ikasia zenez gainera.²⁰

Arantzazuko fraideek edo ingurukoek urtez urte sortu, landu eta metaturiko liburu-, dokumentu- eta literatur ondarea hiru suteek –eta bes-telako harpilaketek– betirako galdu bazuten ere, Erromesen eta herri-tarren “liburutegi” edo “artxibo” biziari esker, Arantzazuko balada eta kanta zaharrak behintzat bizirik iritsi zaizkigu. Era berean, literatura arantzazuarraren testigu eta oihartzun ozen bi behintzat geratu zaizkigu, biak XVII. mendekoak: Mexikon bata eta Liman bestea. Sor Juana Inés de la Cruz moja poetak –aita bergararra– Arantzazuko Amari eskaini eta euskara-gaztelanien arteko joko politean idatzitako olerki ezagunaren azken ahapaldia eskaintzen dizut hemen –testu osoa ADK saileko *Arantzazu. Olerkiak eta olerkariak* tomoan (V.ean) ikus daiteke (21-22 or.)–:

Goazen, galanta, contigo;
Goazen, nere lastana,
que al Cielo toda Vizcaya
has de entrar.
Galdu naiz, ay que se va,
nere bizi guziko galdu naiz!

²⁰ Herri eskolagabearengan ezezik, eskolatuengan eta jende nobleengan ere erakarmena izan zuen Arantzazuko gertakariak XVI. mendean: Esteban Garibai, Ignazio Loiolakoaren familia, eta bereziki Oñatiko Gebara kondea eta Lazarraga familia, eta Joan Sebastian Elkano eta Hernando Gebara lekuko; beren testamentuetan ere gogoratu ziren batzuk santutegiaz. Larreako jaunaren arbaso eta Lazarraga leinuko ordezkari ospetsuena izan zen Joan Lopez Lazarragakoak, Espainiako Errege-erregina Katolikoaren idazkariak, Oñatiko Bidaurretako monasterioa eraikitzeaz gain, Arantzazuko kapera eraikitzeko ere dirua jarria zuen (Lizarralde 1949, 93. or.: oin-oharra). Esteban Garibai, Arantzazuko historiaren lehen berriak eman zizkiguna ere Larreako jaunaren ahaidea eta garaikidea zen; eta uste izatekoa da harremanik izan zutela elkarrekin (Bagüés 1988, 157-158 or.).

Bestetik, Juan de Ayllón-ek 1646an argitaraturiko Arantzazuko Amari buruzko obran, Andre Mariaren eta Joan Urrutia jaunaren arteko elkarrizketa asmatuaren zatiak euskaraz emateaz gain, honako olerkitxoak –“quartetak”– dakarkigu; hona ortografia eguneratuan jarrita: “Si munduan penarik / ai [?] Pastor Arantzazuko / zure bihotza zeruko / ya goza irabazirik. // Virgen zure ameâ / irakutsi deuzuri / bidean Jaungoikoari / begiratuta ederra”.²¹

Euskal literaturaren historian (K. Mitxelena, L. Villasante) honako idazle-izenak aipatu ohi dituzte “Arantzazuko fraideetakoak”, denak XVIII. mendeko eta XIX.eko lehen zatikoak –XVII. mendeko Estebe Materre (Mattera) ez dut horietakotzat hartzen, Ipar Euskal Herriko frantziskotarra izanik, eta, dakigunez, Arantzazurekin harreman berezirik izan gabea–: Joan Antonio Ubillos (1707-1789), Pedro Antonio Añibarro (1749-1830), Pedro Astarloa (1751-1821), Jose Kruz Etxeberria (1773-1853), Juan Mateo Zabala (1777-1840). Lehen biei buruz esango dut zerbait gehiago hemen, eta horiekin batera Zarauzko Misiolarien Kolegioko euskal sermolari eta idazleei buruz.

Arantzazun egin zituen seguruenik bere apaiz-ikasketak Ubillosek. Bertan egin zen fraide eta bertan bizi izan zen urte askotan, batez ere bizitzako azken hogeitaz urteetan, 1789an hil zen arte. Filosofi irakaslea izan zen Tolosan eta filosofiako testu-liburuak idatzi zituen latinez. Bere bizitzako azken urte horietan ekin zion J. K. Fleury-ren kristau dotrina frantsesetik itzultzeari eta 1785ean argitaratu zuen *Christau dotriñ berri-ecarlea*, oso goraiatua beraren euskara ederragatik (Villasante 1961, 150-151 or.). Ubillos gogoratzean, Arantzazuk eta Euskal Herriaren Adiskideen Elkarteak (=Real Sociedad Bascongada de Amigos del País), eta batez ere beraren eragile nagusi Peñaflozko konteak, kulturaren eta bereziki musikaren sustatzaileak, eduki zuten harreman estua aipatu behar hemen. Izan ere, konteak eskaini zion Ubillosek bere Filosofiako testuliburu-trilogiaren hirugarren tomoa: *Philosophia naturalis* (1762). Handik bi urtera sortu zuten lagunarte

²¹ Ayllónen liburuaren titulua: *Relación de la Grandiosa Fiesta, que se hizo en este convento de N. P. San Francisco de Jesús de Lima, a la colocación de la milagrosa imagen de N. Señora de Aranzazu, que a expensas de Juan de Urrutia, poderoso amante de la Virgen se truxo de España*. Liburuari eta bestelako euskarazko testuei buruzko informazio zehatzago eta osoagorako, ik. L. Villasante, “Ameriketako euskal testu zaharrak Arantzazuko Ama Birjinari buruz”, in: *Euskera*, 1992-1, 591-602 or.

historikoa Bergaran, eta gertakarian parte hartu zuen Jose Larrañaga fraide azkoitiar eta musikari ospetsuak, Arantzazuko musika-kaperarekin; Elkarteko kideen artean ageri da Arantzazuko fraidea bera. Peñafloredako konteak lehenagotik eta gaztetatik zuen, ordea, harremanik Arantzazurekin; 1756an, 27 urte zituela, hango fraideen aurrean abestu zuen Joseph Pla-ren *Stabat Mater Dolorosa* (Bagüés 1988, 158-159 or.). Egia esan, Adiskideen Elkartek ez zion bultzada handirik eman euskal literaturari; baina konteak berak badu antzerki bat, euskaraz eta gaztelaniaz idatzia –gehienbat gaztelaniaz, ordea–: *El Borracho burlado*, Elkarte sortzeko jardunaldietan Bergaran antzeztu zutena.

P. A. Añibarro Areatzan jaio zen. Apaizetarako ikasketa-urte batzuk Bilbon bete ondoren, azkenak, Teologiakoak, Arantzazun osatu zituen; bertan izan zen ondoren irakasle, baina Zarauzko Misiolarien Kolegioan eman zituen bere bizitzako urterik gehienak; liburu ugari idatzi zuen, beti euskaraz: horietako batzuk oraindik argitaratu gabeak: adibidez, *Misionari euscalduna* –jatorrizko testua Arantzazuko artxiboan aurki daiteke–, non herri-misioetan predikatzen zituen sermoiak baitaude bilduta. Barrutik nork aztertuko zain...

1.4. Sermolari eta predikariak

Euskal literaturaren historia-liburuen hutsunetako bat nabarmentzera narama, hain zuzen, artxiboan lotan dagoen Añibarroren azken obra horrek: euskarazko oratoria-generoaren hutsunea, alegia. Demostenesek literatura grekoaren eta Zizeronek literatura latinoaren historia-liburuetan leku nabarmena eduki ohi dute; euskal literaturaren historialariek, alderantziz, ez diote aukerarik eman izan euskarazko oratoriari.

Arantzazuko fraideak, ordea, idazle baino lehenago edo idazle izatearekin batera, predikariak izan dira, Hego Euskal Herri osoko herrietan jardunak. Añibarrok, adibidez, bere liburuengatik du lekurik euskal literaturaren historian; baina liburu-idazle baino areago predikaria izan zen; eta 700 inguru sermoi utzi zituen idatzita; denak batean jarrita seguruenik argitaraturiko liburuen testu-masa baino handiago osatuko lukete. Gainera Arantzazuko bertako fraideek euskarazko predikazioa landu izan dute batez ere, santutegian ezezik, inguruko eta urrunagoko herri euskaldunetan ere bai. XVI. mendean Nafarroako mendialdean sorginkeriatan zebiltzan jendeek predikatzerara deitu zituztenean ere,

euskara erabiltzen zuten zalantzarik gabe –Inkiszioak haien kontra gaztelania erabiltzen zuen bitartean–, Andre Maria bera akelarretan ari ziren neska-mutikoei euskaraz zuzendu omen zitzairen eta, Gaspar de Gamarra Arantzazuko lehen historialariak irudikatzen duenez: “Ene seme-alaba txipi laztantxoak, ofizio zital hori utzi egizu, bihurtu zaitez Jaungoiko poderosoagana” (Gamarra 1965, 88. or.).²²

Ukatu ezinekoa da euskarazko oratoria erlijiozkoaren garrantzia euskararen eta euskal literaturaren historian, beraren bolumenagatik besterik ez bada ere. Aski da Nagore Etxebarriaren liburu mardula ikustea: *Euskarazko sermoi eta antzeko eskuizkribuen katalogoa (XVIII-XX)*, 2005ean argitaratua (1.060 orrialde);²³ “Arantzazuko fraideen” edo OFM frantziskotarren sermoien katalogoa besterik ez da, Arantzazu, Zarautz eta Bermeoko artxiboetan aurkitzen direnena: 5.817 sermoi denetara, eta 4.243 euskarazkoetan (50.000 orrialde, denetara); beste ordena zenbaiteko sermolariekin antzeko katalogorik egin ahal izango litzateke agian. Etxebarriaren katalogoko sermoi gehien-gehienak XIX. mendekoak dira, baina askotxo dira XVIII. mendekoak ere.²⁴ Testuotako hainbaten originaltasuna eta balio literarioa eskasa edo eztabaidagarria izango bada ere, euskarazko oratoria-generoak oro har leku eta azterketa duinagorik mereziko luke euskal literaturaren historietan. Añibarrori buruz gorago esandakoaren antzekorik errepika daiteke XVIII-XIX mendeetako Euskal literaturaren historian beren idatziengandik lekua irabazia duen beste frantziskotar idazle-sermolari zenbaiti buruz ere, hala nola: Joan Mateo Zabala (1777-1840: 117 sermoi Etxebarriaren katalogoan), Joan Antonio Mogel (1745-1778: 56 sermoi katalogo berean), Frantzisko Palacios oñatiarra, Zarauzko Kolegioko misiolari ospetsua (1727-1804: 93 sermoi Etxebarriaren katalogoan), Jose Kerejazu oñatiarra, Zarauzko Kolegioan bizi eta jardun

²² L. Villasantek argitaratu zuen Gamarraren eskuizkribua “La más antigua historia de Aránzazu (1648)”, in: *Scriptorium Victoriense* (XII, 1965, 74-173 or.). S. Mitxelenak Zugarramurdiko sorginei buruzko bere kantan horixe azpimarratzen du 6. bertsoan: “¡Bai mintza ere euskeran ondo poliki!” (*Ogei kanta Arantzazuko*, 1952, 23. or.).

²³ Oñati: Arantzazu E. F., 2005 (30 bat orrialde sermolarien biografiek, Zelestino Solagurenak idatziek, betetzen dituzte: “Biografiak”; Katalogoaren autorearen sarre-ra metodologiko eta estatistiko mamitsuak hartzen ditu beste 60 bat orrialde).

²⁴ Dena dela, uste izatekoa da, XIX. mendeko komentuen hustualdi nahasietan eta fraideen esklaustrazio behartuetan horien sermoi-bilduma hainbat galdu izango zela.

izana hori ere (1776-1837: 73 sermoi), Joan Ignazio Astigarraga basauritarra eta Zarauzko misiolaria berau ere (1783-1854: 90 bat sermoi katalogoan), Jose Olazaran oñatiarra eta Arantzazuko eta Zarauzko Kolegioko sermolari oparoa (1788-1854: 323 sermoi katalogoan). –Beherago aipatuko ditut esklaustrazioaren garaian eta ondorengo nabarmendutako Arantzazuko fraide idazle-sermolariren batzuen izenak ere–.

Horien eta beste hainbaten sermoi-sorta katalogatuen literatur eta hizkuntza balioak aztergarri eta aztertzekotzat jotzen ditu Nagore Etxebarriak. Zorionez, horietako biren testuak behintzat argitaratuak dituzte, azken urteotan: Aita J. M. Zabalarenak (2 tomo), L. Villasantek edizio kritikoan emanak (1996) eta berrikiago J. I. Astigarragarenak, Nagore Etxebarriak eta Ainara Apraizek emanak (2007); beste hainbaten azterketak asmotan edo proiektutan daude oraindik.²⁵

Mende haietako erdal literaturak ere erabili izan zuen gaitzat Arantzazu. Adibide gisa bakarrik aipatu nahi dut hemen *Iris de paz en Cantabria. Nuestra Señora de Aránzazu* antzerkia (edo antzerki handiagobaten bigarren partea); horren xehetasunetan sartu gabe, berori aurkitu eta aztertu zuen Larrinagaren *Arantzazu* aldizkariko artikulura bidaliko dut horren jakinminik duena.²⁶ XVIII. mendearen lehen zatikotzat jotzen du Larrinagak antzerkia.

Askotxozen lehenagokoa da 10 estrofako beste poema anonimo bat, gaztelaniaz idatzia, eta Arantzazuko Andre Mariari eskainia: “Pues tomó de vuestro pecho” hasten dena; 1857an Madril argitaraturiko *Novena de la milagrosa imagen de nuestra señora de Aránzazu* liburuan agertu zen aurrenik, baina imprimaketa-baimena 1748koa du liburukak; beraz, urte horretara edo lehenagokora eramane behar da poemaren jatorria. Kontua da arrakasta handia izan zuela poemak Arantzazuko musikariren artean; ondorengo urteetan Bederatziurren horrek izandako argitalpen berrietan eta Arantzazuko bestelako bederatziurrenetan eman zioten lekuaz gain, hainbat musikaririk hartu zuen bere kanta-konposi-

²⁵ *Aita Juan Mateo Zabalaren sermoiak*, Bilbao: Euskaltzaindia, 1996; Juan Ignazio Astigarraga (1783-1854), *Sermoitegia. XVIII eta XIX. mendeetako euskal oratoria sakratua* [Jarein, 6], Bilbao: Labayru Ikastegia, 2007. Zabalaren sermoien literatur balioa ondo aitortua dute adituek. Horretarako “merituak ez ditu falta” Astigarragaren ere, A. Arejitak aipaturiko edizioaren aurkezpenean (14. or.) dioenez.

²⁶ Juan Ruiz de Larrinaga, “Nuestra Señora de Aránzazu en el teatro”, in: *Arantzazu*, XI, 1931, 123, zenb., 248-249 or.; 126. zenb. 337-339 or.

zioaren inspirazio-iturri eta testutzat: gehienetan “Gozos a Ntra. Señora de Aránzazu” tituluarekin. Lehen pieza musikala, anonimoa, Bedera-tziurrenaren liburuxkaren lehen argitalpenaren urte berekoa da (1757); urtebete geroagokoa da bigarrena, anonimoa hori ere; horiez gain beste sei kanta ezberdin ere konposatu zituzten Arantzazuko erreketaren aurretik (1834) eta Arantzazuko Musika Artxibo Zaharrean aurkitzen direnak –Jon Baguesen Katalogo aipatuan aurki daitezke horien erreferentziak–. Gehiago oraindik: Arantzazuko Musika Artxibo Berrian eta Eresbil Artxiboan beste sei-zazpi bat abesti-pieza aurki daitezke, beti aipaturiko poema ziotzat hartua dutenak: horietako bat behintzat, Francisco Andreví-rena, XVIII. mendearen azken aldikoa, eta besteak XIX. mendekoak seguraski; azkena edo azkenetakoa, Leonardo Sta. Isabelena, XIX. mendearen azken aldikoa, 1894/5koa, hain zuzen ere.²⁷

1.5. Baladetara itzuliz

Dena dela, eta esanak esan, Arantzazuko historiako hiru mendeotan ezagutzen dugun euskarazko literatur sorkuntzarik bikainena eta literatura arantzazuarren lekukorik ozenena, kanta zahar edo balada herri-tarrek osaturiko “poema” ugaria dugu: giro eta ingurune herri-tarreen sortua, abestua eta zabaldua. Arantzazuko erromesen espiritualitatearen adierazgarri dira kantuok aurrenik. Herri-literaturaren aztertzaile askok nabarmendu dute, ordea, horien literatur balioa, nahiz eta euskal literaturaren historia-liburuetan normalean agertu ez. Horren aitortzea da funtsean S. Mitxelena idatzitako *Aboz abo. Arantzazuko Kanta-zarrak* saiakera luzea.²⁸ Joxe Azurmendik, bere aldetik, Arantzazuren garai hartako historia irakurtzeko baliatu zituen kantok, bere “Arantzazuko kanta zahar zaharrenaz ohar historiko batzuk” artikulu iradokiorrean.²⁹

XVIII. mende horrekin bateratsu bukatzen da Arantzazuko baladen sorkuntza-garaia, nahiz eta geroagokoren bat ere aurkituko dugun

²⁷ Azken hauen partiturak ikus daitezke *Arantzazuko Abestien Bilduma* izeneko edizio digitalean (2017). Gainera “Pues tomó de vuestro pecho” olerkiaren testuaren argitalpenei eta musikaturiko kanta ugariei buruzko berri aski zabala ADK sail honetako VIII. liburukian aurki daiteke (266-268 or.).

²⁸ Mitxelena 1984, 615-671 or. ADK liburu sail honetan sartu dut horren edizio kritikoa (IX. liburukia), tituluaren ortografia eguneratuta: *Ahoz aho. Arantzazuko kanta zaharrak*.

²⁹ Igone Etxebarria, *Arantzazuko balada edo kanta zaharrak*, Oñati: Arantzazu E.F., 2003, 145-197 or.

beheraxeago. Bertso berrien garaia hasten da orduan. Baina, isildu, ez da isiltzen baladen oihartzuna, eta beste mende t'erdiz behintzat bizi-bizirik jarraituko dute horiek Arantzazuko erromesen³⁰ eta herrietako jendeen ahotan, behin baino gehiagotan bertso berrien testuekin batera eta nahasturik gainera.

Azurmendik berak egoki du seinalatua Arantzazuko erromantzeen eboluzioa, estilistikoarekin batera ideologikoa edo teologiko-espirituala dena,³¹ batez ere Trentoko Kontzilioaren aurrekoen eta ondorengoen artekoa, XV. eta XVI. mendeetako testu xotil eta trinkoetatik XVII-XVIII. etako testu barroko eta puztuagoetara doana. Baina ez dugu gai horretan barneratzeko uea.

2. 1834-1900 URTEAK

2.1. Eraspenaren eta berreraikuntzaren mendea

Konbentzioko gerrakoan (1794-1795) komentu eta parrokietatik alde egindako hainbat fraide eta apaizen babesleku gertatu zen Arantzazuko fraideen komunitatea, tropa frantsesak urruntxo ibili baitziren Oñatiko santutegitik.³² Hala ere, XIX. mendearen lehen erdia gorabeheratsua eta tragikoa gertatu zen Arantzazuko bizitzan: Aurrenik Jose Bonapartek ezarritako fraideen esklaustrazio-dekretuaren ondorioz Arantzazuko komunitatea desegin egin zuen (1809); geroxeago, bertan kaperau moduan geraturiko Santutegiaren arduradun eta zaintzaileak atxilotu, erbesteratu eta espetxeratu zituzten, eta Andre Mariaren irudia Oñatiko parrokiara jaitsi behar izan zuten (1811).

Espainiako “Independentzi gerra” amaituta, Arantzazuko komentua

³⁰I. Omaetxebarriak dioenez, 25.000-30.000 erromes igotzen ziren urtero Arantzazura XVIII. mendearen azken aldean (*Andre Mariarekin Eleizegutegian zear: 1936 urtea* argitalpen unitarioa, urriaren 11kako orrian). Oinez, jakina. Bidean gora, bazuten aukerarik kanta zaharrak ikasi eta abesteko.

³¹Azurmendi 2003: “Arantzazuko kanta zahar-zaharrenaz ohar historiko batzuk”, in: Igone Etxebarria, *Arantzazuko balada edo kanta zaharrak*, a.l., 145-197 or. Ikus bereziki 187. orrialdetik aurrerakoak.

³²Besterik gertatu zen Zarauzko Misiolarien Kolegioarekin, fraideetako gehienak sakabanatu egin baitziren, komentua utzita, eta bertan geratutakoak atxilotuta eraman baitzituzten Baionara –Pedro Antonio Añibarro predikari eta idazlea tartean–.

ireki ahal izan zuten beste guztien aurretik, eta bertara bildu zen esklaustraturiko fraideetako hainbat, eta Andre Mariaren irudia berriro igo zuten santutegira (1814). Baina handik hogeitaz urtera, 1834an iritsi zen erabateko tragedia Arantzazura. Ezaguna da I. Gerra Karlistaren hasierako hilabeteetan (1933-1934) Oñatin izan zutela Euskal Herriko karlistek beren indarrak handienetakoa, liberalek garaitu zituzten arte. 1834ko abuztuaren 18an gaude. Liberalen batailoia igo da Arantzazura, Rodil jeneralak bidalita. Fraideen kontura afaldu ondoren, bere asmo maltzuraren berri eman die kapitainak: santutegia kiskaltzeko agindua du; eta bazterrak gasolinaz bustirik, sua eman zioten denari, eliza eta komentua, aurretik fraideei Oñatira jaisten utzita, Andre Mariaren irudia prozesioan zeramatela. Dena geratu zen kiskalita, kanpandorrea izan ezik.

Zergatik horrelako gerra-erabakia? Ez dirudi karlistak komentuan babesten omen zituzten aitzakia aski denik hori zurrizteko. Mendearen hasierako Frantses inbaditzaileen agindu pean esklaustrazioa, erbestea eta presondegia jasan behar izan zuten Arantzazuko fraide eta kape-rauek, arestian esanda geratu denez, eta gerra hura finantzatzeko Andre Mariari debotoek eskainitako pitxiez eta baliozko gauzez hustu egin zuten santutegia, baina inori ez zitzaion hura suntsitzea bururatu. Espainiako Hirurteko Konstituzionalekoan, Castañón koronel konstituzionalista saiaturia zen komentua erretzen 1822an, bertako ondasunak bere zakuratu ondoren; askoz geroago Gernikaren suntsiketari erabiliko zuten aitzaki berbera zuen asmatua horretarako: erregezalearen armategi bihurtua zegoela Arantzazuko komentua, aurreko erregistroetan horrelakorik inon aurkitu ez bazuten ere (Lizarralde 1950, 345. or. eta ond.); dena dela, ez zuen bere asmoa burutu. Hamabi urte geroago, Rodil jeneral liberala bai, ausartu zen Arantzazu suntsitzera; bere koartel nagusia Oñatin ipinita, santutegiari sua ematea izan zuen bere lehen ekintzetako bat, Antselmo Iñurriagarro antzuolarraren agindu peko batailoia bertara bidaliz.

J. A. Lizarralde Arantzazuko historialaria erdi galduta dabil erreketaren arrazoiak bilatu nahian: “No se sabe si en desquite de lo que los carlistas oñatienses habían hecho con los prisioneros liberales de la cueva de San Elías, o para intimidar con la consternación, o para castigar a los religiosos franciscanos, eficaces promotores y sostenedores de la causa de D. Carlos, o por todo ello...” (Lizarralde 1950, 349. or.).

Euskal Herriko fraide eta erlijiosoak etsaitzat eta karlisten aldekotzat zituen armada liberalak, eta neurri gogorrek hartu zituen horien aurka; baina Arantzazuren kontrakoa bezalakorik ez. Beste arrazoiren bat bilatu behar dela uste dut. Kontua da, Rodil jeneralburua erabakita zetorrela Portugaldik Euskal Herrira, hemengo karlisten erresistentzia haustera, eta behar izanez gero, Herrialdea bera birrintzera. Bazekien Arantzazuk esanahi berezia zuela, “menperatu beharreko” Herri horrentzat: horren sinbolo eta topaleku espiritual eta kulturala zela, alegia; halaxe zen seguruenik tropa karlistentzat ere –Zumalakarregi jeneral karlistak oso ondo ezagutzen zuen seguruenik Arantzazu, eta negar egin omen zuen liberalek kiskaldua zutela jakin zuenean–. Arantzazuko komentuak izandako jokabidearen zuzeneko ikerketarik egin gabe, agindu zuen nonbait Rodilek santutegi-komentuak erretzea. Interpretazioak interpretazio, handik mende betera (1937an) frankismoak Gernika suntsitzean izango zuen helburu beretsua zuen nonbait armada liberalak: Euskal Herriaren sinbolo espiritual eta kultural nagusietako bat, Arantzazuko santutegia, zigortu eta suntsitzea, horren oroitzapena ere ezabatu nahian.

Izatez, Arantzazuren erreketak Euskal Herri osoa astindu eta sumindu zuen, haserre eta erreakzio biziak piztuz, Bizkaian sorturiko kanta honek, Arantzazuko azken baladatzat hartu ohi dutenak, erakusten duenez:

Neure Ama Birjine
Arantzazukue
baltzak erre dotsue
zuri komendue.
Bizkaien badago
teile erremikorik,
ez zara zu egongo
komendu bagarik.

Arteaga-Gautegizen jasotakoa da hemengo aldaera hau, 1935ean. Lehenago, 1923an, A. Madariaga fraideak Bermeon bildua zuen beste aldaera bat, Emeteria San Nikolas 80 urteko emakumearen ahotatik, non Erredol (Rodil) jenerala eta Karlos erregea zuzenean izendatuta baitaude. Bertso horiek nondik ote zekizkien galdetuta, honela erantzun omen zuen emakumeak: “Horreek ni neska bardinge nintzala kantetan zien Bermio ta Mundekako kalietan”. Beste aldaera bat, bi ahalpaldikoa hori

ere, jaso zuen J. A. Lizarralde berak Foruan (ik. Lizarralde 1950, 411. or.); Joan Karlos Gerra arrasatearrak ahapaldi bakarreko aldaera jaso zuen bere amaren ahotatik. Geroztik Arantzazuko historia kantatu duten bertso sorta gehienetan ageri da 1834. urteko erreketaren salaketa-balada. Ramos Azkarate tolosarraren bertso sorta horietako batek (1886an Tolosan argitaratuak) honetara du 5. bertsoa:

Mina eman zizuen
Rodilen kopetak,
bai eta Riegoren
Kadizko trompetak;
diabruzkoak ziran
hoien somaketak,
erretzeak baziran
haien jostaketak,
ondorean kostatu
zitzaizkaten pestak.

2.2. Arantzazuko lehen bertso sortak

XVIII. mendearen erdi ingurutik aurrera bertso berriek hartzen dute baladen lekua herri-literatura arantzazuarrean. Ezaguna da bertsopapereen indarra mendearen hasieratik ia, gero eta handiagotuz joan zena, batez ere gerra karlisten garaian (Aldekoa 2005, 119-120 or.). Arantzazuko literatur historia bete-betean sartzen da korronte horretan. Arantzazuri buruz iritsi zaigun lehen bertso sorta –“Orain diradelarik / lauhun bat urte...”– (12 bertsokoa) 1834ko erreketaren ondorengo urteetakoa da, azken hiru bertsoak Andre Mariaren irudia berriro Arantzazun ipini zuten egunekoak badira ere (1846).³³ Oihartzun eta zabalkunde handiagoa eduki zuen Gipuzkoako Telleriarteko bertsolari anonimoak bertsotan kantaturiko Arantzazuko kondairak: “Ama Birjina Arantzazukoaren bertsoak”. Honetara hasten da kanta:

Gure Ama Birjina
Arantzazukoari,
para behar nizkake

³³ Lorpen erlijiozko-sozial eta politiko handia izan zen berriro irudia Arantzazun ipintzea, hura zaintzeko kaperau eta guzti izendatuz. Igoerako prozesioa oso jendetsua izan zen, I. Omaetxebarriaren esatez: 6.000 erromes (ik. *Andre Mariarekin Eleizegutegian zear. 1936 urtea* argitalpena, azilaren 19ko orrian).

zeinbait bertso berri
grazia emango balit
hartarako neri,
aditzera emateko
mundu guztiari,
nola presentatu zan
gugana berori.

Aldaera askotan iritsi zaigu sorta hau –luzeenak 22 bertsokoak–; oso zabal ibili ziren bertsook erromesen eta herritarren ahotan, eta leku askotan jaso izan dituzte (Eibar, Durango, Oñati, Getaria, Bergara); zailtzarrik gabe, Arantzazuko bertsoetan kantatuenak izan dira, orduan eta askoz geroago ere bai. 1854koak dira, Arantzazuko eliza berreraiki ondoren, bertako “fraide” kaperauentzako ere etxe duinagoa jaso nahi-an ari zirenekoak. Bestalde, XIX. mendean Arantzazuren inguruan sorturiko bertso sortetan, Pello Errotarenak dira azpimarratzekoak, Asteasuko herritarrekin santutegira egindako erromesaldi banakotan jarriak: 1886, 1889, 1896.

2.3. Arantzazuko latinitate-eskola eta euskara

Arantzazuko latinitate-eskola bereziki aipatzekoa da; 1847an hasita, bertako kaperauek eraiki eta kudeatu zuten: lehen hamar urteetan marko legalik gabe. Honetara dio Anjel Uribe historialariak, horren garrantzia azpimarratuz: “Junto a él [Elias Arregi kaperauen burua] debe también reseñarse [Arantzazun] al P. José Domingo Albéniz, que fue quien convirtió a Arantzazu en un centro cultural, de no desdeñable categoría y prestigio en aquella época, para toda Euskal Herria, con la instauración de una «preceptoría de latinidad» y la acogida de los «niños o donados cantores», los «frailes-moticos», que recibían en Arantzazu su formación musical además de la humanística y religiosa”. Musika, latina eta gaztelaniazko gramatikaz gain, “tratado de acepciones figuradas de las voces” –literaturazkoena– irakasten zuten eskolan. Lehen 10 urteetan legezko onarpen zibilik gabe jardun bazuen, 1857tik aurrera guztiz legeztatuta –Moyano legearen, Espainiako hezkuntza oinarritzkoa eta ertaina arautu zuenaren urtea zen–; horretarako Albéniz zuzendari eta irakasle nagusia beharrezko titulu ofizialen jabe egin zen Valladolideko Unibertsitatean. Gipuzkoa, Bizkaia eta Arabatik “y hasta de Castilla” joaten ziren mutikoak Arantzazuko eskolara. Euskara

irakasten zuenik ez dakigu, jakin, zuzenean, baina Albeniz azkoitiarrak oso ondo zekien euskaraz –“Por testimonio unánime de sus discípulos sabemos que poseía maravillosamente el latín, el griego y el vascuence”, dio Karlos Ibarretak–,³⁴ eta seguruenik horretaz ere baliatzen zen askotan bestelako gaiak azaldu eta irakasteko (ik. Solaguren 2007, II/II, 1191. or.). Geroago azpimarratuko dudanez, Euskal Pizkundearen hasierako euskal idazle eta eragile bat baino gehiago Arantzazuko eskola hartan ikasiak ziren: Jose Ignazio Arana, Patrizio Orkaiztegi eta Serapio Mendia, adibidez.

2.4. Arantzazuren pizkundera

1878aren azkeneko berrero ofizialki eta formalki berreraikia zegoen fraide-komentua Arantzazun, 1846tik aurrera santutegia zaindu zuen kaperau-taldea (fraide esklaustratua) formalki erlijioso-komunitate bihurtuta, fraide-jantzi eta guzti –Bermeoko komentua (1859) eta Zarauzkoa (1867) aurreratuak zitzaizkion Arantzazukoari, baina itxialdiak izan zituzten horiek tartean–. Komunitate berrian babestu zen J. J. Salazar fraide bizkaitar esklaustratua, Tolosa aldean herri-misiolari ospetsua –K. Linaza beste fraide esklaustratuarekin batera– eta euskarazko hainbat kanta erlijiozkoren konposatzailea eta kanturako beste bertso sorta askoren idazlea.

Aurreko urteetan egindako merezimendu handiko lan pastoral eta kulturala (latinitate- eta musika-eskola) inola ere gutxietsi gabe, 1878tik aurrera hasi zen Arantzazuren benetako susperraldia: espirituala, soziala eta kulturala (musika eta literatura barne). II. Gerra Karlista amaitu berria zen (1876); urte horretan ipini ohi dute gehienek Euskal Pizkundearen hasiera –beste batzuek nahiago dute 1851ra aurreratu, Iparraldean lore-jokoak hasi zirenekora, alegia–. Aipamenik merezi du Arantzazuko fraideek lore-joko haietan izandako partaidetzak, bereziki 1879tik aurrera Hegoaldean ere ospatzen hasi zirenetik; baina ikuspegi zabalagotik aztertu nahi dut hemen Arantzazuren partaidetza 1936ra arte doan Euskal Pizkundera (lehena) deritzan mugimendu kultural eta literarioan; bi alditan banatuta, ordea: 1879-1910 –azken urte honetakoa da Antonio Arrutiren euskarazko lehen olerkia– eta 1910-1936.

³⁴ “Nuestro colegio de Aránzazu”, in: Zenbait, *Homenaje a la Seráfica Provincia de Cantabria*, Oñate: Inpr. de la revista Aránzazu, 1935, 103. or.

Arantzazuren beraren pizkunde erlijiozko-sozialerako beharrezkoa zen Oñatitik santutegirainoko errepidea osatzea –erromes-taldeei eta bisitariei bertaratzea errazteko–; 1881erako burutu ahal izan zuten hori, aurreko urteetako ahaleginak eta ezinak gaindituz. Erromes-talde antolatua Arantzazura eramateko azpiegitura garrantzizkoa eginda zegoen, beraz. Lehenxeago Leon XIII.a aita santuak entziklika berezia argitaratu zuen, santutegietako erromes-espiritualitatea suspertu nahian. Horren eraginez, Gasteizko apezpikuak dei apartekoa egin zuen, 1881eko Arantzazuko Amaren bederatziruareneko egunetan herriz herri antola zituzaten erromes-taldeak santutegira; seguruenik tartean zebilen Arantzazuko nagusi berria, Jose Epelde, ekimen horretan. Aldez aurretik erromesaldi egunak banatuta, Elizbarrutiko herri askotako taldeak igo ziren egunez egun santutegira, Gipuzkoatik, Arabatik eta Bizkaitik. Azkenak Arantzazuko Amaren jaiegunean (irailaren 9an), Donostia, Bilbo, Irun eta Errenteriatik igoak, Gasteizko apezpikua ere bertaratua zelarik –9.000 izan omen ziren egun hartan; egun guztietakoak kontaturik, berriz, 30-40.000, apezpikuak berak jendaurrean esan zuenez– (ik. Lizarralde 1950, 422-437 or.).

1881ean abiatutako mugimenduak 1886an izan zuen bere gailurra, Arantzazuko Andre Mariaren koroaziokoan: beste aukera bat erromes Arantzazu-zaleentzat, eta ugari bertaratu ziren. Santutegiaren suspertze espiritual, sozial eta kulturalak berorren historia berreskuratzea eskatzen zuen, eta bi urtetan lau liburu argitaratu zituzten: *Historia de la Imagen y Santuario de Nuestra Señora de Aránzazu* (Julian Pastor, gaztelaniaz, 1880), *Breve reseña histórica del Santuario e Imagen de Nuestra Señora de Aránzazu* (Silberio F. Etxebarria, Manuel A. Antiak euskaratu: *Ama Virgiña Aranzazucoaren imagiñ eta eleizaren condaira laburra*, 1881), *Ama Virgiña Aranzazu-coaren condaira* (Joan Karlos Gerra, 1881), eta *Ama-Virgiña Arantzazucoaren condaira zortzico andietan* (Felipe Arrese Beitia, 1881): azken biok bereziki komunitate berriko goardiano eta santutegiaren arduradun zen Jose Epelde azkoi-tiarrek pertsonalki eraginda.³⁵

³⁵ Laurogei urte geroagoko susperraldia ere, 1950 inguruan eliza berriaren eraikuntzarekin abiatua, santutegiaren historiaren berreskurapenean oinarritu nahi izango zuen Pablo Lete Frantziskotar Probintziako ministro probintzialak, eta J. A. Lizarralderen historia argitaraztearekin batera (gaztelaniaz), beste bat idatzaraziko zion S. Mitxeleneri, euskaraz: *Ama-Semeak Arantzazuko kondairan*.

Era berean, Arantzazuren suspertze kultural (musikal eta literarioaren) abiapuntu garrantzizkoa gertatu zen 1881-1886 bitarteko bosturtekoa, Euskal Pizkundearen barruan erreferentziazko leku bihurtu zuena. Ordukoa da gerora Arantzazun klasiko eta oso ezagun gertatu den zenbait kanta: “Arantzazuko Ama Birjina”, santutegiko gorazarre nagusi bihurtua, eta beste. Felipe Arrese Beitia otxandiarra eta Jose Ignazio Arana jesuita azkoitiarra (zazpina kantarekin), eta Patrizio Antonio Orkaiztegi apaiza (bost kantarekin) dira ezagunenak eta oparoenak 1881eko erromesaldien inguruan –azken biak mutikotan Arantzazuko eskolan ikasitakoak gainera, gorago seinalatu dudanez–. Horiekin batera Gregorio Arrue gogoratu behar hemen, bestelako biografia izan bazuen ere; fraidetarako bizi izan zen Arantzazun bi urtez (1829-1831); gaixotasunagatik komentua utzita, Zarautzen bizi zelarik, harreman estua izan zuen nonbait bertako Misiolari-Kolegioko fraideekin; horiek eskuratu zioten komentuan jasota zegoen Mogel-en *Peru Abarka* –euskarazko lehen nobelatzat joa–, eta gipuzkerara itzuli zuen. Geroago ikusiko dugunez, parte hartu zuen Arantzazuk 1886an antolaturiko literatur lehiaketan, olerkiaren sailean Arrese Beitiak lehen saria irabazi zuen hartan. Arantzazuko ikasle-ohietan gorago aipaturiko hirugarrena, Serapio Mendia jesuita zumarragarra, ez da ezaguna euskal idazleetan, baina bai irakasle bezala –Sabino Arana Goiriren eta anaiaren irakaslea izan baitzen Urduñako ikastetxean, eta Sabinoren zuzendari espiritualala ere bai nonbait–, eta baita euskal sermolari trebea izan zelako ere; Gipuzkoako Foru Aldundiaren aurrean 1899an Zumarragan egin zuen euskarazko predikua *Euskal-Erria* aldizkariak argitaratu zuen osorik.

Tarte honetan aipatzekoa da Krispin Beobide frantziskotar predikaria eta idazlea; Tolosan bizi zelarik bertako Muguerza inprimategian argitaratu zuen bere *Asisko Loria* obra ezagun eta baliotsua (1885). Ez dakigu garai hartako Tolosako euskal giro kultural Arantzazu-zaleko jendeekin, aipaturiko Orkaiztegi, Letamendia etab.kin, alegia, zein harreman izan zuen; baina bere liburua “Andre Maria doncella obengabeko Ama Arantzazukoari” eskaini zion.³⁶

Arantzazuko Amaren koroazioko ospakizunek hainbat bertsolari inspiratu zuen: Manuel Antonio Imaz “Altzoko Imaz” eta Pedro Jose Eli-

³⁶ *Auspoa* sortak berrargitaratu zuen liburua, L. Villasanteren sarrera argigarri eta guzti (1966, 57-58 zenb.).

zegi “Pello Errota”, ezagunenak –gorago esana dudanez, Pello Errotak hiru bertso sorta ditu Arantzazuri eskainiak, bere herritarrekin Arantzazura erromes joan zen urte bakoitzeko bana–. Baina gertakari haien bertso-jartzaile berezia Jose Matias Balerdi dugu, Aian apaiz, aurrekoen aldean ezezagunagoa, baina arnasaldi sakoneko bertso sorten jartzaile aitortu eta saritua, bereak baititu “Guipuzcoaco istoriyaren sustanziya jende guztiyac icasi dezan, bertso guchitan jarriya” eta “Berso berriak lau probinziyen onerako jarriyak”. Erromesentzako Arantzazuko kon-daira 27 bertsoetan osatzeaz gain, bi sorta luze xamar (11 eta 21 bertso-tako) konposatu zituen Arantzazuko Amaren koroaziora zijoazen erro-mesentzako (harakoan kantatzekoa bata, eta itzultzekoan bestea); eta beste lau bertso sorta labur ipini ere bai egun bererako.

“Euskal literaturgunea” titulua merezi du Arantzazuk, besteak beste, bertatik antolaturiko olerki, bertso eta prosazko lehiaketa-sariketengatik. Aurrena 1886koa da, hain zuzen, baina beste hiruzpalau ere antolatu-tuko zituen XX. mendean, geroago aipatuko ditudanak. Andre Mariaren koroazioaren kariatz, musika konposizioentzako lehiaketa bat eta olerkientzako bi jarri zituzten: euskarazkoa –ordurako ospe handia zuten Euskal Lore-Jokoetako lehiaketek– eta gaztelaniazkoa.³⁷ F. Arrese Beitiak berak irabazi zuen euskarazkoetan lehen saria bi konposiziorerkin: “Ganboa eta Oñez. Artzain koplak” eta “Kantabriako Larrosea”, non “Euskal-erriko Patronea” deitzen baitu Arantzazuko Ama. Poeta otxandiarrekin batera hartu zuen parte Karmelo Etxegarai, “Ama Birjiña Arantzazukoari” olerkiarekin –“Ekaitz gogorra igarotzean” hasten da–, eta aipamen berezia merezi izan zuen.³⁸ Urte berean Antonio Arzak-ek

³⁷ Lehiaketaren deialdia, bere xehetasun guztiekin, Gasteizko elizbarrutiko buletinak argitaratu zuen (XXIII. urtea, 10. zenb., 1886ko apirila, 73-74 or.).

³⁸ Sariketaren aktan Arrese Beitiak irabazitako sariaren berri besterik ez da ageri euskarazko sailean. Azkenean zera dio, hala ere –jakin ez musika sailekoei buruz bakarrik ari den ala literaturazkoei buruz ere bai–: “Otras composiciones han sido premiadas pero no se ha hecho todavía la correspondiente adjudicación de los premios, lo cual se efectuará en breve y se comunicará oportunamente”. Jose A. Lizarralde bestea iturriren bat ere erabili zuen nonbait, neure aldetik aurkitu ez dudana, eta euskarazko literatur saileko sariei buruz honela dio: “Igualmente fueron favorecidos con medalla de incrustación de oro D. Carmelo de Echegaray, autor de “Ama Birjiña Arantzazukoari”; D. Isidro de Arbuló por su poesía: “Artzaiqueta” y Don Gregorio de Arrúe en mérito a su idilio: “Baltzategui y Datuxtegui” (Lizarralde 1950, 461-462 or.). Zenbait ohar edo zuzenketa merezi

olerki bat argitaratu zuen Jose Manterolaren zuzendaritza peko *Euskal-Erria* aldizkarian: “Arantzazu-ko Ama laztana, atoz gugana!” tituluarekin. Aldizkari berean argitaratua zuen (1884) “Patxi ta Kontxexi” ipuina (= leyenda), Arantzazun kokatua, eta 1883ko Donostiako Lore-Jokoetan aipamen berezia merezi izan zuena.

Arantzazuko fraideren izenik ez da ageri Euskal Pizkundean garrantzi hain handia izan zuen *Euskal-Erria* aldizkariako lankide; baina, aipaturikoez gain, bertako beste lankide ezagunetako hainbatek eskaini zion olerkirik Arantzazuri aldizkariaren orrietan: Pio Maria Mortarak, Manuel Lekuonak eta Biktor Garitaonaindiak, adibidez. Aldizkariaren

du albiste honek. Hasteko, Isidro Arbulo hori Isidro Ruiz de Arbulo da abizen osoz; garai hartako euskarazko aldizkarietan ageri da beraren sinadura; baina hemen esleitzen zaion titulu hori ez dut inon aurkitu (Arantzazuko artxiboan ere ez). “Baltzategui y Datuxtegui” delakoari dagokionez, 40 orrialdeko eta gaztelaniaz idatzitako idazlan luzea da, azpituduluz “Idilio”, eta lehiaketan ipinitako 6. gaiaren barrukoa: “Idilio, cuyo protagonista sea el pastorcito, Rodrigo de Balsategui, a quien se apareció la Santa Imágen” (AranLitArtx: SAR-1886, 11-009). Konposizioa ez da inola ere Gregorio Arruerena, eta bai Manuel Polo espainiar politikari eta idazlearena (Cañete, Cuenca, 1846); ez dakigu Arantzazun saririk jaso zuenik –bai, Lizarralderi jaramon egiten badiogu–; dakiguna da, ordea, lehiaketako urte berean argitaratu zuela Manuel Polok *Bocetos de brocha gorda* izeneko idazlan-antologia (Valencia: Impr. de Manuel, 1886) –Madrilgo *La Ilustración católica* aldizkarian (5 de Febrero de 1887, 48. or.) ikus daiteke horren errezensio modukoa–, non azkenurreko titulua “Baltzategui y Datútegui (idilio)” baita (187-214 or.). Lizarralderen informazioan oinarrituta, G. Arrueri esleitu izan diote besteren batzuek obra hori: hala, S. Mitxelenak (Mitxelena 1952, 209. or.), hala Yoana Igoaran-ek bere “Arrue eta bere garaia” artikuluan (*Senez*, 9, 1990, 81. or.); eta hala Pello Zabalak (Zabala 2003, 447. or.), idazlanaren titulua euskaratuz gainera, Mitxelenak eman zuen bezala: “Baltzategi eta Datuxtegi”. G. Arruek parte hartu, hartu zuen seguruenik lehiaketan, eta, Lizarraldek dioenez, saria ere merezi izan zuen; zein idazlanekin? Artxiboan jasota dauden lehiaketako idazlanen artean bada olerki bat (12 ahapaldi), titulu luzea bertsotan duena: “Izar ederrak amabi / Arantzazuko Amari / diotelako gaur jarri / koroï berriya berari”, eta honetara hasten dena: “Arantzazuko Birjiña eder” (AranLitArtx: SAR-1886,11-001); baina ez dirudi Arruerenak direnik bertso horiek, azkenekoan fraide moduan ageri baita autorea; gainera, tituluari erreparatuz, badirudi koroazioegunean bertan ipinitako bertsoak direla, eta ez lehiaketara bidaliak. Azken hipotesia jaulkiz: M. Poloren gaztelaniazko idazlana euskaratuta aurkeztu ote zuen Arruek? Horrelakoren berririk ez dut, ordea, inon aurkitu, eta Lizarraldek berak gaztelaniaz dakar titulua, lehiaketakoen artean. Beraz, jakin ezinik geratzen gara, zein idazlan aurkeztu zuen G. Arruek 1886ko Arantzazuko lehiaketara.

zuzendari J. Manterolaren bidez egin zen ezaguna gure artean gorago aipaturiko Sor Juana Inés de la Cruz-en poema ere, bere *Cancionero Vasco* izeneko bilduman sartu zuenean (III. t., 261-263 or.).³⁹

2.5. Euskal Lore-Jokoak eta Arantzazuko fraideak

Euskal Lore-Jokoetan Arantzazuko fraideek izan zuten partaidetzaz esan gura dut zerbait. 1853an Iparraldean abiatu ziren horiek Anton Abadiaren eraginez, aurrenik Urruñan eta gero Saran; 1979an, eta Karlstadtan ondorengo euskal kulturaren eta literaturaren suspertzearen seinale, Elizondon ospatu zituzten, batez ere Arturo Kanpion-en Euskera Elkartearen eraginez. F. Arrese Beitia otxandiarrak, handik laster “Arantzazuko poetarik” nagusiena izango zenak, irabazi zuen lehen saria, “Ama euskereari azken agurrak” poemarekin.⁴⁰ Beste Lore-Jokoetan ere hainbat aldiz hartu zuen parte Arrese Beitia, eta sarritan saririk irabazi ere bai: Durangokoan, besteak beste (1886), non A. Daniel Baertel frantziskotarrak eduki baitzuen sermoi panegiriko ofiziala, euskararen gorazarre handirosoa egiteko baliatu zuena. Antzekoa egin zuen Zumaiako euskal festetan ere (1890).⁴¹

³⁹ XIX. mendeko esklaustrazioen ondoren 1859an berreraikitzen hasitako Kantabria Frantziskotar Probintziako fraideei buruz honela dio Aingeru Madariagak “Nuestros literatos” artikuluan: “Nuestro movimiento literario, por lo que hace a la publicidad [argitalpenei dagokienez], empieza con el siglo presente. A los que precedieron a esta fecha apenas les dió por escribir. Había entre ellos quienes pudieran hacerlo con gallardía y lucimiento, pero quizás lo tuvieron a menos o lo miraron con cierto reojo, como si eso de firmar en la prensa fuese vitando afán exhibicionista. Luego cambiaron las cosas. Alguien se lanzó el primero, escudado detrás de un seudónimo, siguieron otros menos vergonzantes, se hizo ambiente, y no tardó en ser corriente y vulgar el manejo de la pluma” (Madariaga 1935, 160. or.).

⁴⁰ Arantzazu-zalea eta hango fraideen adiskidea izan zen F. Arrese Beitia. 12 konposizio poetiko behintzat eskaini zizkion Arantzazuri. Eta bere prosazko idatzietan ere erabili zuen Arantzazu gaia (ik. Itziar Urrutia, *Bidegileak: Felipe Arrese ta Beitia*, Gasteiz: Eusko Jaurlaritza, 2004, 7. or.). Liburu honek beronek, poetaren idazgaien sailkapena egitean, sail apartekoa eskaini ziezaiokeen Arantzazuri. Irudigilea, “Otxandioko santugina”, zen bizibidez Arrese Beitia; San Frantzisko Asiskoaren irudia egin zuen Arantzazurako, hango eliza zaharraren sarrerako ate gainean egon zena, eta une honetan komentuko patioan ikus daitekeena.

⁴¹ Durangoko sermoiaren oinarritzko “proposizioa” honetara formulatu zuen: “Euzcalerrico usadijo eta oitura onac euren oñian euquiteco, eta Euzcal berbacuntzaren anditazunac goituteco ipiñijac dagozan ezquero; orregaitic Eleiziac ontzat emon,

Eta Baertelen izenak eraginda, garai honetako Arantzazuko fraide idazle-sermolarien aipamen berezia egitea dagokigu hemen ere. Mariano Estarta (1804-1878), Frantziskotar Probintziaren berreraikitzaile nagusia bera, predikari oparo eta ospetsua izan zen (euskaraz nahiz gaztelaniaz), baina ez zuen sermoi askorik utzi idatzita (13 bakarrik, N. Etxebarriaren katalogo aipatuan).⁴² J. A. Uriarte (1812-1869) ere predikari bipila izan zen frantziskotar ordenaren berreraikitze-urteetan, baina ez zaigu haren sermoi idatzirik iritsi nonbait; ezagunagoa da, ordea, euskal literaturaren historian bere euskarazko itzulpenengatik, batez ere Bibliaren itzulpen-lan erraldoiagatik; dena dela, olerkari edo alegien idazle ere izan zen Uriarte, eta beraren olerkietako bat *Milla euskal-olerki eder* libururako aukeratu zuen Santi Onaindiak,⁴³ kontuanago hartzekoa da agian berak egindako bizkaierazko olerkien bilduma, 1987an argitaratua, literatur eragile moduan haren lana balioztatze alde-
ra; bertan badira, L. Villasanteren esatez, Uriarteren beraren olerkiren batzuk ere, sinadurarik gabe.⁴⁴ Ondorengo biak ere, sermolari saiatuak

eta bedeincatuten ditu; eta Eleiz guizonac abegui onagaz beguiratuten deutze”. Durangoko sermoiak nahiz Zumaiakoak “inprimategiko ohoreak merezi izan zituzten”, gaztelaniaz esan ohi zutena euskaratuz; Durangokoaren titulua: *Aita Pray Daniel Baertel San Prantiscoren ordecoac 1886 garreneco garagarrillaren 24 garrenian Durangoco Urijan eguin eban sermoia, ospatu cirianian Jai-aldi eusquerascuac*, Durango: Antonio Egurrolaren silluteguijan, 1895 garren urtian; Zumaiakoarena: *Zumaya-ko Euskal Festetan Aita Daniel Baertel-ek Gipuzkoako Diputazio Txit Goituaren aurrean egindako sermoya, 1900-eko Agorraren 23an*, San Sebastián: Imprenta de la Provincia, 1900. *Euskal-Erria* aldizkariak argitaratu zuen geroago zatika: “1900-eko Agorraren 23-an Gipuzkoako Diputazio chit goituaren aurrean Aita Daniel Baertel-ek meza nagusian egindako sermoya Zumaiako elizan” (LXV, 1911, 357-363, 285-291 or.).

⁴² XIX. mendearen bigarren erdialditik 1935 arteko Arantzazuko (Kantabriako) Frantziskotar Probintziako fraide predikari seinalatuenen berri aski xehea ematen digu Luis Basabek: “La predicación en la Seráfica Provincia de Cantabria”, in: *Zenbait, Homenaje...* a.l., 148-150 or. Zera dio Estartaren dohain erretoriko eta hizkuntzazkoei buruz: “Con la misma elocuencia y facilidad que en castellano predicaba en euskera, en los tres dialectos vizcaíno, guipuzcoano y navarro, por lo que era considerado por todos, no sólo como el más popular y afamado Misionero de su tiempo, sino también como uno de los euskerófilos más autorizados” (148. or.).

⁴³ Jose Manterolak bere *Cancionero Vasco*-n (1880) argitaratu zuen Uriarteren hainbat alegia, “Fábulas inéditas del P. Uriarte” tituluarekin (70-105 or.).

⁴⁴ Jon Kortazar & Miren Villalabeitia (ed.), *Poesía bascongada. Dialecto vizcaíno*, Bilbao: Bizkaiko Foru Aldundia, 1987.

izateaz gain, idazle eta musikari ere baditugu: K. Linaza, Zarauzko Kolegioan hazitako misiolaria (1806-1966: 17 sermoi N. Etxebarriaren katalogoan) eta J. J. Salazar (1807-1882: 189 sermoi).⁴⁵ Bereziki aipatzekoa da hemen Elías Arregi, Arantzazuko kaperauen burua 30 urtez (1847-1877) eta santutegiaren berpizkunderako oinarri sendoak ipini zituen, besteak beste, bere sermoi ugarietako asko idatzita utzi zizkigulako (128, Etxebarriaren katalogoan), beharbada aurrekoak besteko oratoria ederrekoa ez bazen ere. J. Epelde ere, Arregiren ondorengoa santutegiaren arduradun bezala eta Arantzazuren historia modernoa bideratu zuena, predikari estimatua izan zen, idatziz gauza gutxi utzi badigu ere. Azkenik, garai hartako frantziskotar sermolari euskaldunen artean erretorika-maisu ospetsuena gorago aipaturiko D. Baertel dugu, zalantzarik gabe (1854-1922); zoritxarrez, eta argitara emandako bi panegiriko ezagunez gain, 22 sermoi idatzi bakarrik iritsi zaizkigu harengandik, Etxebarriaren katalogoaren arabera.

Joan Ruiz de Larrinaga fraide historialariak Frantziskotar Probintzia berreraikiriko fraideen lehen 50 urteetako (1859-1909 bitarteko) agorraldi literarioa salatzen du (erdarazkoan nahiz euskarazkoan), izenez sinatuta behintzat ezer argitaratu zuten denak kontatzeko eskuko hatzak gehiegi izango zirela eta (ik. Larrinaga 1935, 180. or.). Gutxi horien artean zegoen D. Baertel (1854-1922), bere bi sermoiekin. Baina Larrinagak, hori idatzi zuenean, ez zituen seguruenik gogoan garai horretako sermolariak idatzita –argitaratu gabe– utzitako predikuak (euskarazkoak gehienak), aurrekoen tradizioari tinko eutsi zioten sermolari ospetsuak ez baitziren gutxi izan garai berrian ere: Pedro Migel Balentzategi (1805-1875), Joan Jose Zalazar aipaturikoa (1807-1882), Gabriel Naberan (1852-1893), Frantzisko Arrillaga (1858-1925) eta Jose Maria Azkue (1869-1938), adibidez.

XIX. eta XX. mendeen arteko muga-mugan protagonismo literario-musikala hartzen du Arantzazuk Toribio Alzagak idatzi eta Buenabentura Zapirainek musikaturiko *Txanton Piperrri* euskal opera entzutetsuan (1899) –euskarazko aurrenekoa genero horretan–. Hirugarren ekitaldia-

⁴⁵ Deboziazko liburuxkez gain, eliz kanta sortu zituzten bereziki (testu eta doinu), ez edonolakoak eta literatur kritikak besterik gabe baztertzekoak (ik. A. Madariaga 1935, 170-172 or.). Manuel Antonio Beobidek (1814-1877) eta beraren iloba Krispin Beobidek (1848-1891) idazlan arrakastatsuak argitaratu zituzten, beren misiolari-lanaren euskarri edo luzagarri.

ren parterik handiena Arantzazuko Andre Mariaren “agertzeaz” eta horren ondoriozko Ganboatarren eta Oñaztarren baketzeaz ari da; bosgarren eszenakoak dira honako bertso hauek⁴⁶:

Txoragarritzko berri gozoa
bihotz pozkidagarria,
lasterka nator kontatutzero,
aitu bezate egia.

- Ez degu ezer jakin beharrik.
- Horren berri ona al da?
- Hoberik ezin izan liteke.
- Orduan kontatu, bada.

Baltzategiko Rodrigo artzaia,
Antxo Txapel deitzen dena,
Aloña mendi tontor-tontorran
zen goiz-goizetikan joana.

Han bat-batian agertu zaio
arantza zorrotz gainean
Zeruetako Ama Birjina,
Jesus duela besoan

Dio: – Harrituta uzten nauzu:
Ama Maria! Arantzan zu?
Poztutzen gaitu berri honek,
zenbat ez liteke esan.

3. 1900-1936 URTEAK

XX. mendearen hasieran Arantzazuko Andre Mariaren euskarazko lehen bederatziurrena dugu aipatzekoa: Pedro Luis Zaloñaren *Ama Birjiña Arantzazukoaren Kondaira ta Bederatziurrena*, Bilbon 1903an argitaratua eta gerora beste bi edizio behintzat izan zituena. Urte batzuk lehenago, 1890ean Joan Karlos Gerrak “Donostiako Euskarazko Itz-

⁴⁶ Operaren hasierako laburpenean dator honako paragrafo hau: “Orduban asaltzen da Maricho eta kontatzen diote Arantzazu-ko Birjiñaren agertzea. Berri au jakitean, nai dute lau jaunak Birjiñen oñetara juan, bañan Berastegi-tarrak esaten diote, ortarako asturik lenbizi beren arteko gorrotoak alkar laztandu bear dutela”.

Jostaldian” lehen saria irabazia zuen bere *Arantzazu-ko Kondaira* idazlanarekin.

XIX. mendeko azken urteetan urria ageri zaigu Arantzazuko fraideen produkzio literarioa, eta literatur balio aski eskasekoa, oro har. Antonio Urkiolak, Kantabria Frantziskotar Probintzia berreraikiaren lehen 75 urteei (1859-1934) begira, berrogeita bost fraide idazletzat hartzekoen berri laburrak bildu zituen, beraien idatziak zehaztu gabe, eta zerbait argitaratu zuten beste hogeita seiren izenak gaineratu zituen (Urkiola 1935, 160-167 or.). Beraien berri eman aurretik, ordea, honako bi ohar egin zituen: “... empezaremos por declarar que escritores de esos que ocupan las altas cumbres de la literatura, que pueden llamarse luminares mayores, no los hay entre nosotros” (ibid., 159. or.); eta “Nuestra producción literaria, casi toda ella, viene a ser algo así como un auxiliar del ministerio sagrado. Predomina en ella lo *útil* sobre lo *dulce*. Apenas hemos cultivado las letras por las letras...” (ibid.). 45+26 horietatik bospaseik bakarrik idatzi zuten XIX. mendean, beste denak XX. mendean hasi ziren beren idazlanak ematen. Francisco Sáenz de Urturi, Andres Ozerin-Jauregi, Adrian Lizarralde, Joan R. de Larrinaga, Epifanio Pinaga, Luis Carrión, Jesús Alejaldre, Luis Sarasola, Jose Sarasola, Antonio Arruti, Gil Monzón eta besteren baten zenbait liburu eta idazlan kenduta, beste guztiak Probintziak berak edo nonbaiteko frantziskotarrek argitaratzen zituzten dibulgazio-aldizkaritako lan-kidetzak dira.⁴⁷ Hirurogeita hamaika autore horietatik zortzik-edo bakarrik, geroago ere agertuko zaizkigunek, argitaratu zuten zerbait (edo gehiago) euskaraz: Eulalio Amunategik, Basilio Gerrak, Jose Arruek, J. A. Lizarralde, J. R. de Larrinagak, Antonio Arrutik, Anjel Madariagak, Ignazio Omaetxebarriak. Baina Urkiolak erdal idazleak bakarrik hartu zituen aintzat nonbait, –zabalegia, beraz, “Nuestros literatos” titulua, bere idazlanari eman ziona–, eta bide batez-edo bakarrik utzi zuen adierazita horietako zenbaiten euskarazko produkzioa –batzuetan erdarazkoa bestekoa edo handiagoa benetan–; XX. mendearen lehen 35 urtee-

⁴⁷ *Apostolado Franciscano / Misiones Franciscanas, San Antonio, El Eco Franciscano, Bandera Antoniana, Vida Antoniana* eta *Arantzazu*. Azken honi dagokionez, 1922an sortu zutenetik 1987ra arte erdarazko grafiaz idatzi zuten aldizkariaren izena: *Aránzazu*; azken urte horretan aldatu zuten euskarazko grafia-ra: *Arantzazu*. Liburu honetan eta ADK sail osoan euskarazko grafia batuaz aipatuko dut.

tan ezagunak eta seinalagarriak ziren fraide euskal idazle batzuren izenak alde batera utzi zituen: Pedro Luis Zalaña, Jose Antonio Ugarte eta Jose Maria Azkue, Aingeru (Anjel) Madariaga –J. Epelde eta D. Baertel ere aipatzekoak zitezkeen–. Eskerrak liburu berean, haren artikulua ondoan, A. Madariagak berak “Escritores en euskera” bere idazlanean euskal idazle on berri zehatzagoa eman zigun, zor zitzaien aitortzea eginez; bere izena isilduz, hala ere.⁴⁸

3.1. Antonio Arruti

Apaltasunez ageri zaigu halaber J. R. Larrinaga arestian aipaturiko artikulua berean (Larrinaga 1935, 180), berak 1901-1902 urteetan argitaraturiko “El canto en la Orden Seráfica” artikulua sailaren autoretza aitortzean.⁴⁹ Gaztelaniaz idatzi zituen horiek; inolako zehatzasunik gabe utzi zuen, ordea, iradokita, *Ibaizabal* aldizkarian bazituela idatziren batzuk: euskaraz horiek. 1935eko *Homenaje* liburu berean, A. Madariagaren “Escritores en euskera” artikulua aipatutik jakin ahal izan dut Larrinagak erabili zuen ezizena: “Arambeaskoa” (Madariaga 1935, 178. or.). Aldizkarira zuzenean jorik, lau artikulua ditut aurkituak, Arambeaskoak sinatuta –1902an hiru eta 1903an bat; Madariagak emandako urteak gaizki daude, horietan ez baitzegoen *Ibaizabal* aldizkaririk–. Horrela jakin ahal izan dugu, bada, Larrinaga bera dela Kantabriako Frantziskotarren historia modernoko lehen euskal idazleetakoa, J. Epelderren San Frantziskoren bederatziurrenari eta olerki-kanta txikiari (1881), K. Beobideren *Asisko Loria* (1885) eta ondorengo bestelako obra txiki-goei, gorago aipaturiko D. Baertelen bi sermoi argitaratuei (1886, 1890) eta J. A. Ugarteren lehen liburuxkei (1900) jarraipena eman ziena; helburu literario hutsez, ordea, Larrinagak; estilo lauz eta oso poliki daude idatzita horren artikulua.⁵⁰

⁴⁸ Geroago agertuko denez, J. M. Azkuek eta A. Madariagak konposatu zituzten 1926ko *Homenaje de los artistas músicos vascos* liburuko kanten euskarazko testu edo olerki ia denak.

⁴⁹ Hamaika artikulua izan ziren, *El Eco Franciscano* aldizkarian argitaratuak.

⁵⁰ Krispinen anaia Antoniok ere argitaratua zuen liburuxka bat Ipar Euskal Herrian, 1874an: *San Francisco Asiscoaren hirugarren Ordenaco haurrideen escu-liburua*, Baiona.

Hona Larrinagaren lau artikulua: “Euskaldun motelak” (bi partetan, 26-27 zenbakietan, 1902), “Tragon-adarra” (31. zenb., 1902) eta “Arantzazutik” izeneko

Antonio Arruti fraide poetari egin zion goresmenik handiena Madariagak, aipaturiko bere artikuluan. Euskal literaturaren historian bere leku seinalatua duen idazle frantziskotarrak (eta sermolaririk) baguenen aurretik (E. Materra, J. A. Ubillos, P. A. Añibarro, J. K. Etxeberria, J. M. Zabala, J. A. Uriarte, etab.); azken biek alegiak ere idatzi zituzten bertsoan, eta lekutxoak egin zien S. Onaindiak bere *Milla euskal olerki eder* antologian; baina Antonio Arruti dugu euskal frantziskotarretan ezagutzen dugun lehen euskal olerkaria, zuinarrri berria ipini ziona “Arantzazuko euskal poemagintzari” eta Arantzazuko fraideen partaidetzari euskal literaturan. Lore-jokoetan hiru sari irabazi zituen: lehen biak Tolosan (1913): ipuinaren eta olerkiaren sailekoak; hurrengo urtean Donostian (1914), olerkian. Lehenago (1908) gaztelaniazko olerkigintzan ere irabazia zuen saririk Zaragozan.

Aldizkarietan sakabanatuta eta erdi “galduta” egon ziren luzaroan Arrutiren olerkiak –Onaindiaren *Milla euskal olerki eder* antologian

kronika modukoa, Arantzazuko Andre Mariaren bederatziruarenarena (91. zk., 1903). Geroxeago (1906) beste liburuxka bat ere argitaratu zuen euskaraz Larrinagak, ondorengo urteetan beste bi edizio izan zituen: “Aita San Frantziskoren Irugarren Ordenako Erreglia ta Indulgentziak”. Baina hor bukatu zen nonbait haren emana euskaraz, geroko artikulua historiko ugarietan erdara hutsez ezagutu baitugu idazten. Haren kontrako eboluzioa izan zuen berehala ikusiko dugun Antonio Arrutik, aro modernoko lehen euskal poeta frantziskotarrak.

Larrinagarekin bateratsu, urte berean, hasi zen beste fraide gernikar bat *Ibaizabal*-era bere idazlanak bidaltzen; aurrenekoa oso adierazgarria: “Eutsi euskereari”, aldizkariaren 6. zenbakian argitaratua. Geroago Txinatik bere kronikak euskaraz bidaltzen hasi zen, Akordagoitia ezizenarekin (bigarren abizenarekin). Bizkaitarra zen, baina ez Kantabria Probintziako fraidea, Betikakoa baizik (Andaluzia); 15 urte zeramatzan Euskal Herriatik kanpo bizitzen, bere bigarren idazlanean aitortzen duenez (*Ibaizabal*, 66. zenb., 1 or.). Hiru artikulua argitaratu zituen Txinako berriak bidaliz. *Ibaizabal* desagertzean, 1908an agerturiko *Euskal Esnalea* aldizkarira hasi zen nonbait bere idatziak bidaltzen, bat-batean bertan behera eten zuen arte bere lankidetzan, aldizkariaren ortografi arauarekin bat ez zetorrelako (ik. Villasante 1961, 317. or.). Bengoa Akordagoitiaren idazlanak bateratu eta argitaratuta daude “Klasisikoak” sailean, 75 zenb., Arantzazu Elordietak egindako edizioan, beronen sarrera eta guzti. Seinalatzekoa da, bestalde, gernikarrak izatea aro modernoko lehen euskal idazle frantziskotarrak: Joan Ruiz Larrinaga, Eusebio Bengoa eta Eulalio Amunategi, *Apostolado Franciscano* aldizkariko lankidea azken hau (1919-1920). Eta harrigarria da benetan E. Bengoarena: 15en bat urte zituela eraman zuten nonbait Andaluziara, eta han egin zituen bere apaiz-ikasketak hamairu urtetan. Non eta nolatan ikasi ote zuen euskaraz idazten, txukun idazten, *Ibaizabal*-en zuzendari R. M. Azkueren beraren iritzi? (Ik. *Ibaizabal*, 66. zenb., 2. or., oin-oharrean).

horietako zortzi ageri dira–, Joseba Intxaustik bildu eta edizio duinean argitaratu zituen arte, editoreak berak idatzitako sarrera bio-bibliografiko oso dokumentatuarekin eta Joxe Azurmendiren irakurketa kritiko mamitsuarekin.⁵¹ Gaztelaniaz idazten hasita, euskarara aldatu zen Arruti, Euskal Herritik urrun, Erroman, ikasten ari zela, hain zuzen ere, “Erbestean” olerkia jendaurrean errezitatuz; 1910 edo 1911n izan zen hori, nahiz eta olerkia 1913an agitaratu: titulu adierazgarria horrena, adiera geografikoaz gain hizkuntzazkoa eta kulturazkoa ere baduena; ama-hizkuntza erabiliz gainditu nahi izan zuen nolabait bere herri-mina. Handik aurrera gaztelaniaz adina euskaraz hasi zen idazten, gero eta gehiago euskaraz, 1916tik aurrera dena euskaraz idazteraino.⁵² Zoritzarrez, ordurako itsutzen hasia zegoen; eta handik hiru urtera, 1919an hil zen gripe “espainolak” jota, 38 urte zituela. Tamalgarria galera euskal literaturarentzat! Arantzazun egin zituen Arrutik filosofiko ikasketak, eta bertako Eskola Serafikoko irakasle izan zen gaztetan, Erromara ikasketa biblikoak egitera joan aurretik; erdarazko olerki batean Santutegitik hurbileko Iturrigorri paraje ederreko oroitzapenak kantatzeaz gain, euskarazko bi olerki eskaini zizkion Arantzazuko Andre Mariari: “Zugana” eta “Gorantz” –honen azken ahapaldia S. Mitxelenak hartuko zuen bere “Zure errukizko begiak, Ama” abestia osatzeko, eta horri titulua emateko baliatuko zuen.⁵³

3.2. Balada zaharren inspirazio berria

Arantzazu literaturgunearen historiaren oinarrian ipini ditut santutegiaren inguruan sortu eta kantaturiko euskarazko baladak (“kanta zaharrrak”) eta kopia zaharrrak. Herri literaturaren tradizio hori jaso eta biltzeak sentiberatasun eta irizpide literario eta musikal finak eskatzen ditu.

⁵¹ Antonio Arruti, *Olerki galduak. Recuperación de un poeta olvidado* (Ed.: Joseba Intxausti), Donostia: Elkarlanean, 1998.

⁵² Erriberriko Teologiako ikastetxean Arrutiren irakaskide eta gero Frantziskotar Probintziako Ministro probintzial izango zen Jose Roman Zulaika aizarnarrak hari idatzitako gutuna iritsi zaigu, non euskarazko olerkiak idaztera bultzatu baitzuen poeta gaztea.

⁵³ Lehenago beste olerki bat eskainia zion, beraz, Arantzazuko Iturrigorri paraje go-gangarriari, non kolegioko mutikoek beren futbol-zelaiak eta jolas-lekuak baitzitu-tuzten. Bertako metal-urezko iturriari eskaini zion zuzenean – “Iturrigorri”–, eta kolegioan, Gabonetan-eta ospatu ohi zituzten ekitaldi literario-musikaletako batean irakurri zuen.

XIX. mendean eta XX.aren hasieran Resurrección M. Azkueri, Joan Karlos Gerrari eta Jose G. Zulaikari, “A. Donostia” ezagunari, zor diegu batez ere tradizio hori bildu eta argitaratzen egindako lan eskergea.⁵⁴ Hirurek jaso zuten Arantzazuri buruzko balada eta koplak hainbat ere: Eskura dauzkagunetan, Azkuek 34, Donostiak 6, Gerrak 5. Aipamen apartekoa merezi du hemen Azkuek, bere *Cancionero Popular Vasco* obra erraldoiaren autoreak (1.000 kantetatik gora): jatorriz Arantzazuko Amari eskainia ez zen kantetako bat, doinuaren aldetik berari bereziki atsegin zitzaiona, Arantzazuko Amaren kanta bihurtu baitzuen, bere aldetik hitzak idatziz, eta bere *Ardi galdua* nobelaren azkenean argitaratu zuen (1918); geroago (1928) I. Omaetxebarriak jasoko zuen Azkueren kanta hura, eta, hitzak egokituta, Arantzazuko kanta klasikoenetakoa gertatuko zen: “Arantzazu aldean / izar bat da ageri”.

Horrelako gehiago jasotzen jarraitzeko eta bilduma osatzeko bultzada handia eman zuen Jose Adrian Lizarralde Arantzazuko fraide historialariak, gero *Romances euskéricos de Aránzazu* deituko zuten koaderno ireki eta eratuz (1922). Arantzazuko hainbat fraidek hartu zuen parte ondorengo urteetan, eta geroagoko 1940-1960 urteetan ere bai, herritarrengandik horrelako kantak biltzeko landa-lanean. Hona izen nagusienak, dagoeneko ezagunak: I. Omaetxebarria, Julian Alustiza, S. Mitxelena eta A. Madariaga fraideak, fraide ez ziren beste hainbatekin batera (Manuel Lekuona, Modesto Lekunberri, Jose Ariztimuño “Aitzol”, etab.).⁵⁵ Horietako batzuk eta beste zenbait saiatuak dira gerora, Arantzazuko baladen tradizio literarioa aztertzen eta zabaltzen: Omaetxebarria bera eta S. Mitxelena, Antonio Zabala, Igone Etxebarria eta Joxe Azurmendi, besteak beste.

⁵⁴ Gaiari buruz eta aldi bertsuan argitaraturiko bakoitzaren obra nagusi bana bakarrik aipatuko dut hemen: Resurrección M. de Azkue, *Cancionero popular vasco*, Barcelona: Talleres de Grabado y Estampación de Música A. Boileau y Bernasconi, 1922-1925; Jose Gonzalo Zulaica, “Aita Donostia”, *Euskal Eres-sorta. Cancionero Vasco*, Madrid, 1922; Juan Carlos Guerra, *Los cantares antiguos del euskera*, San Sebastián, 1924.

⁵⁵ “Aitzolen Kantu Bilduma” deitu zuen A. Zabalak Gipuzkoako Foru Aldundiaren liburategiko ganbaran aurkitu zuen baladen, bertso sorten eta bestelako herri-kanten multzo garrantzizkoa, Aitzolek berak beste hainbat laguntzailerengandik jasotakoena, eta Espainiako Gerra zibilekoan Ipar Euskal Herrira alde egitean Foru Aldundiaren eskuetan utzi zuena (ik. Antonio Zavala, “Aitzolen kantu bilduma”, *Eusko Ikaskuntza*, 1997 [BIBLID 1137-4454 (1997), 15, 169-175 or.]. Bilduman badira Arantzazuko baladen aldaera batzuk ere, Zabalak bere EERV liburuan jasoak.

Bestelako fenomeno deigarria gertatu zen Arantzazuko baladekin, santutegian bertan. XIX. mendearen azken urteetan eta XX. lehenengoetan, artean erromes eta herritarren ahotan ugari zebiltzalarik, bertso berriekin gurutzatuta, bestelako “status” kulturala –musikal-literarioa– hartzen hasi ziren baladok; hau da, erromesen eta herritarren ahotatik elizara sartzen hasi ziren horietako ezagunetakoak testuak eta doinuak, eta musikariek egokitu edo harmonizatuta Arantzazuko elizkizunetako kanta bihurtzen, fraideen koruaren partituran eta ahotan (ik. zehazkiago prozesu horren urratsak *Arantzazuko balada eta koplak zaharrak* liburukiaren sarreran (ADK-II). Azpimarratzekoa da, era berean, hainbat fraide predikariren ahalegina, kanta zaharren oihartzun bihurtuta beren sermoietan. Azkenik, eta bereziki, Arantzazuko bi poeta seinalatuenek, S. Mitxelenak eta B. Gandiagak tradizio literario herritar hori beren inspirazio eta sorkuntza literarioarako iturritzat baliatu eta hustiatuko zuten.⁵⁶

Alde ezberdinetako ahalegin horrek denak euskal literatura arantzazuarren gorputza sendotzen eta tradizioa biziberritzen asmatu izan zuela uste dut.

3.3. Arantzazu, garaiko literaturan

Argi geratu da hasieran, Arantzazu kantatu eta kontatu duten obra literarioak, Arantzazutik kanpo sortuak izan arren, literatura arantzazuarren barruan sartzekoak direla; hemen dagokigun garai honetan ez dira gutxi Arantzazura eta Arantzazuri begira jarri diren idazleak, fraide izan gabe.

1912. urtean argitaratu zuen lehen aldikoz Luis Eleizaldek *Arantzazu'ko Ama Garbiari Abestijak* olerkia, J. Arrue Arantzazuko fraideak eskatuta nonbait. *Euzkadi* aldizkariak argitaratu zuen aurrenik; handik 10 urtera *Arabarra* aldizkariak, eta era berean *Arantzazu* aldizkari sortu berriak jaso zuten, aldaketa ortografiko txikiekin.

Rosario Artola (1869-1950) XX. mende hasierako poetisa ezagunak Euskal Lore-jokoetako lehiaketetan hartu izan zuen parte; 1903an Oñatin ospatutakoetan aurkeztu zuen bertso sortak, Arantzazuko Amari eskainiak, aipamen berezia merezi izan zuen; bertso paperetan zabaldu zuten, eta *Euskal-Erria* aldizkariak ere argitaratu zuen, baita R. M.

⁵⁶ Mitxelena bereziki esplizittoa da Arantzazuko baladen erabileran bere *Poema*-n: kanta horien 60 bat aipu aurkituak ditut bertan.

Azkueren *Ibaizabal* aldizkariak ere. Erraimunda Errenderia-k sinaturiko bat ere (*Gipuzkoarra* aldizkarian argitaratua, 1912) aipatzekoa da, baita beste anonimo bat ere, “Arantzazuko Ama Neskutzari” eskainia eta *Jaungoiko-zale* aldizkarian argitaratua (1915).⁵⁷

Horiez gain, luzetxoa da XX. mendearen lehen 36 urteetan Arantzazu kantagai hartu eta nork bere konposizio poetikoa eskaini dioten olerkarien errenkada; *Arantzazu* aldizkarian eta garaiko bestelakoetan aurki daitezke horien konposizioak; olerkarietako batzuk oso ezagunak dira, besteak ez hainbeste: Txindor (1919), Emeterio Arrese (1921), Zesareo Bilbao (1922), M. Lekuona (1923), Zelestino Zabala (1925), Joakin Zaitegi (1927), Meliton Sarasua (1928), I. Omaetxebarria (1928), Julian Lasa (1930), E. Tolosa (1934), J. Alustiza (1935), Frantzisko Pagadizabal (1935).

Olerkia eta musika bateratuta doaz sarritan literatura arantzazuarrean. Arantzazuko gertakari musikal-literario adierazgarrien artean sartzekoa da *Homenaje de los artistas músicos vascos*, San Frantzisko Asiskoaren heriotzaren VII. mendeurrenaren kariaz (1926) argitaratua.⁵⁸ Arantzazuko fraide musikariak eta olerkariak izan ziren bertako lankiderik nagusien eta oparoenak: 48 pieza dira denetara; horietatik ia erdiak Kantabriako Frantziskotar Probintziako fraide musikarienak: Jose Arrue (4 konposizio), Joan Jose N. Garmendia (5), Gregorio Balzategi (4), Jose Maria Arregi (7), Leonardo Zelaia (2).⁵⁹ Liburuko 25 kanta

⁵⁷ Olerki honen lehen ahapaldia Joan Jose N. Garmendiak musikatu zuen “Arantzazuko Ama Birjiñari” tituluarekin (3 ahots eta organoa).

⁵⁸ Honako azpitulua du gaztelaniaz eta euskaraz: “Al Seráfico Padre San Francisco de Asís en el VII Centenario de su muerte / Asis'ko Serapindar Aita Prantzisko Doneari, bere eriotzaren VII Eunurte mugan” (Barcelona: A. Boilbau & Bernasconi): Arantzazuko elizako koru-zuzendari eta musika-konpositorea zen Jose Maria Arregik zuzendu zuen obra. Berorri buruz, ik. Leonardo Celaya, “Nuestros músicos”, in: Zenbait, *Homenaje...*, 1935, a.l., 365-366 or.

⁵⁹ Beste euskal musikari hainbatek hartu zuen parte, konposizio banarekin: Alejandro Valdés, Alfonso Ugarte, Antonio Alberdi, B. de Gabiola, B. Iraizoz, Eduardo Gorosari, Eduardo Mokoroa, Fermin Irigarai, Gaspar Arabaolaza, Ignazio Buska, Ignazio J. Mokoroa, Jose A. San Sebastián “Aita Donostia”, Jose A. de Erauzkin, Jose D. de Sta. Teresa, Jose M. Beobide, Jose Izurrategi, Julio Valdés, Luis Urteaga, Martín Rodríguez, Norberto Almandoz, Biktore Zubizarreta, Jesus Guridi, Eusebio Quejo (Gasteizen jaioa, frantziskotar Andaluzian: bi konposizio). Hauetako askotxo ageriko zaizkigu Arantzazuri buruzko kantaren bat edo gehiagorekin ere.

euskarazko eta gaztelaniazko testuen gain konposatuta daude –besteak latinezkoen gain–; gorago ere aipatuak ditudan J. M. Azkue eta A. Madariaga fraideek sortu zituzten euskal olerki gehien-gehienak (13 eta 11, hurrenez hurren) –erdarazko testu gehienak Pedro Mendia eta Pedro Aranguren fraideenak dira (9 eta 10, hurrenez hurren)–. “Tanto la música como los textos literarios rayan a envidiable altura” dio Manuel Burgès musikari katalan ospetsuak, liburuaren hitzaurrean; itzal oneko iritzia, Pello Zabalak, bere aldetik berretsia (Zabala 2003, 451 or.).

Eta poetak bezala, bertsolariak. Joan Jose Sarasola “Lexo” bertso jartzaileak jarraipena eman zion aurreko mendetik zetorren Arantzazuko bertsozko kondairaren tradizioari, “Arantzazuko Ama Birjiñaren gertaerak” titulu pean (1923).⁶⁰ Garai honetakoa da Graziano Anduagak, geroago “Gesaltzako Aitona” ezizenez ezagunak, Arantzazuri eskaini zizkion bertso sortetan aurrena, 1924an gertaturiko Urbiako ermita erai-ki berriaren bedeinkapeneko ospakizuna kontatzen baitu.

Olerki eta bertsoetatik euskal nobelara aldatuta, Euskarazko nobela “modernoarean” hasieratan oso presente dago Arantzazu, Txomin Agirrerren eta R. M. Azkueren eleberri banarekin. Agirrek 1912an argitaratu zuen bere *Garoa* nobela, liburu moduan, lehenago RIEV aldizkarian 1907tik aurrera atalka eman ondoren. Arantzazuko santutegiaren inguruan dago girotuta nobela: Urbian artzain da Joanes protagonista, larunbatero bere Uribarriko baserrira jaisten eta igandean berriro Urbiara igotzen dena, biderdian dagoen Arantzazun meza entzun ondoren. Nobela kokatzen den baserriaren Zabaleta izenaren azpian Baltzategi izeneko baserria ikusi uste du L. Villasantek, Arantzazuko Andre Mariaren irudia aurkitu zuen Errodrigo mutilarena, hain zuzen ere. Arantzazuko Amaren irudia dute nobelako Zabaleta baserrian, eta berari egiten diote otoitz. Bere literatur ondareztat dauka nolabait Arantzazuk *Garoa*, eta horren hirugarren argitalpena (1956) eta laugarrena (1966) santutegiko argitaletxeak ditu eginak, K. Iturria eta L. Villasante bertako fraideen hitzaurre banarekin.⁶¹ Bestelakoa da Azkueren *Ardi galdua* nobela (gorago ere aipatua dudana); ez dago Arantzazu inguruan kokatua, baina azken hiru kapituluak Arantzazuko fraide misiolarien inguruan doaz, eta azken biak Gabriel Batiz fraide

⁶⁰ *Bertsolariya*, 40. zenb. (1932/VI/19).

⁶¹ Txomin Agirrek Arantzazuko abesti-testurik ere idatzi zuen (ik. ADK saileko V. liburukian).

misiolariaren eta Leaburuko Olazarreta parrokoaren elkarrentzako gutun banak osatzen dute; Olazarretak bere lagunari Arantzazura bisitan joateko duen asmoaren berri emanez bukatzen da nobela, 137. salmoa Arantzazuri egokituz: “Zutaz ahaztu banendi...”.

Ataltxo hau amaitzeko, aipamen txikia garai hartan Arantzazu kantatu izan zuten erdal idazleei, literatur erreferentzia eta gai izan baitzuten hori Euskal Herriko erdal idazle ospetsu batzuek ere. Jose Maria Salaberriak *La Virgen de Aránzazu* (1909) bere nobelan santutegira igo eta bertan bizi izandako esperientziak kontatzen ditu lagunari idatzitako gutunen bidez; bere *Alma Vasca* saiakera-liburuan (1920), berriz, kapitulu berezia eskaini zion Arantzazuri. Migel Unamunok ere badu Arantzazu eta Urbiara egindako bere ibilaldiaren kontakizuna (1909) (ik. Errasti 2008, 15-18 or.). Horiei gehitu beharko litzaieke beren poemak Arantzazuri eskaini zizkioten erdal olerkariak. Ignazio Aberasturi frantziskotarra dugu horietan oparoena, zalantzarik gabe. Arantzazuko Amari eskainitako bere gaztelaniazko lehen olerkia 1914koa du; ondorengo urteetan beste asko argitaratuko zuen, beti gaztelaniaz, *Arantzazu* aldizkarian, horietako dozena bat Arantzazu gaitzat hartuta. Fausto Arozenak bere konposizioetako bat eskaini zion Arantzazuko Amari: “A la Virgen de Aránzazu” (1926). Eta Aberasturirekin batera hona hemen 1900-1936 bitartean beren erdarazko poesien bidez Arantzazu kantatu zuten beste hainbat fraide frantziskotarren eta bestelako erlijio-soen izenak: J. R. Larrinaga, Buenaventura Salazar, I. Omaetxebarria eta Daniel Elcid “Fr. Gil” (Kantabria Probintziako fraideak lauak); Manuel Balaguer, Jaime B. de Otalora eta A. Casanova (bestelako frantziskotar probintziatakoak); Eduardo Ibáñez (Bilatortako parrokoa, Nafarroa), J. Gurrutxaga (Frantziskotar Ordena Sekularrekoa), Dámaso M. Vélez (agustindarra), Miren Arantzazu Moraiz, Fr. X., etab. —erdal poeten horrelako olerkiak ADK sail honen VIII. tomoan daude bilduta: *Arantzazu cantado por los poetas* izenekoan—.

3.4. Oñatiko Kongresua eta Arantzazuko A.M.-ren Zaindaritza

1918. urteko irailaren 1etik 8ra egin zuten Oñatiko kongresu entzuetetsua —“Primer Congreso de Estudios Vascos”—, Euskal Pizkundean hain garrantzi handia izan zuena, besteak beste, bertatik abiatuko zelako “Universidad vasca”-ren aldeko mugimendu berria eta batez ere bertatik sortu zirelako Eusko Ikaskuntza eta Euskaltzaindia.

Arantzazuko bi fraidek hartu zuten parte bizia Kongresuan, hitzaldi banarekin: J. Arruek eta J. A. Lizarralde, historia honetan maiz aipatuta daudenek. Azken honek egun haietako kronika ere idatzi zuen, gero beraren HVSA liburuan argitaratu zutena. Baina Kongresu hark Arantzazurekin eduki zuen harremana da hemen nabarmentzekoa, egun haietantxe gertatu baitzen Arantzazuko Andre Maria Gipuzkoako zaindari aldarrikatzea ere –Oñatitik (kaletik) bederatzi kilometrora dago Arantzazu–.⁶²

Kongresuko egun beraietan ospatu ohi zuten urtero Arantzazun bertako Andre Mariaren bederatziurrena; baina 1918an atzeratu egin zuten hori, eta 7an hasi zen, Kongresuko egunak errespetatzearren edo. Lizarralde batetik bestera, Kongresutik Zaindaritzako ospakizunetara eta Zaindaritzakoetatik Kongresura jauzi eginez dabil bere kronikan, biak batean ikusten zituelako: “El Congreso Vasco de Oñate y la proclamación de la Virgen Patrona de Guipúzcoa, –no creemos equivocarnos en nuestros presentimientos–, han de señalar el principio de una era gloriosa en la historia de nuestra patria” (Lizarralde 1950, 468. or.). Arantzazuko Ama Kongresuko gogoetan egon zen behin eta berriro; irekieran bertan Espainiako erregeak haren inbokazioa egin zuen, eta itxieran mintzatu ziren hiru hizlariak (Gregorio Mujika idazkariak, Esteban Bilbaok –Gipuzkoako diputatua Madrilen– eta Julian Elorza, Kongresuaren antolakuntzako batzorde-buruak) haren babespean jarri zituzten batzarraren asmoak (ik. aipaturiko *Primer Congreso de Estudios Vascos*, 22., 32., 952. eta 961. or.). Hala ere, kontraesanekoa ere gertatzen da Lizarralderen iritzia, Kongresuak Euskal Herri osoan nazio-proiektu handia bultzatu izan zuen aldi berean, Arantzazuko Amaren babes-barrutia nolabait murriztuta geratu zelako Gipuzkoaren mugen barruan –historiak eta tradizioak Euskal Herri osoko zaindaritzat hartzen zuena, Arantzazuren olerkari eta kantariak behin baino gehiagotan aldarrikatua zutenez–.

Jesus eta Mariak
gaitzala gu zaindu

⁶² Kongresu berean Arantzazuri buruzko hitzaldi historikoa eman zuen Romualdo Galdos jesuitak, euskaraz egindako bakarra, uste dudanez, non Santutegiaren 1553ko erreketaren eta ondorengo berreraikuntzaren inguruko hainbat gutun ere euskaraturik ematen baitu: “Un incendio feliz en Aránzazu. Zorioneko etxerretzea Arantzazu'n”, in: Zenbait, *Primer Congreso de Estudios Vascos*, Bilbao: Bilbaína de Artes Gráficas, 1919, 569-589 or.

euskal herrietako
semeok nahi degu.

Dena dela, Kongresuko egunak baliatu omen zituen hainbat partaidetek Arantzazura igotzeko (ik. Lizarralde 1950, 500-501 or.), eta haietako asko, Kongresua itxi ondorengo egunean, hilaren 9an, Arantzazuko Amaren jaian, igo omen ziren Oñatiko herriaren prozesioan sartuta (ibid., 507. eta ond.).

Euskal literatur adierazpen hainbaten eragile gertatu ziren 1918ko Arantzazuko ospakizunok, orain arte esandakoez gain. Liburu berezia argitaratu zuten, gaztelaniaz eta euskaraz: *Arantzazu. Homenaje filial a Ntra. Señora de Arantzazu, Celestial Patrona de Guipúzcoa*.⁶³ Gertakirirako apezpikuak idatzitako gutuna bi hizkuntzatan argitaratzeaz gain, eta euskarazko bizpahiru artikuluekin batera, bi pieza poetiko garrantzizko aurki daitezke bertan, gorago aipatuta daudenak: A. Arrutiren “Gorantz” poema (63-39 or.), seguruenik zuzenean gertakirirako eta libururako idatzia, eta J. Arrueren “Arantzazura” –“(Donostiatik) gator gaur Arantzazura”– abestia (76-77 or.), beharbada lehen aldikoz liburu horretan argitaratua, doinu eta guzti, eta gaztelaniazko itzulpenarekin (I. Aberasturi). Gipuzkoako herrietatik antolaturiko erromes-taldeentzako kanta berririk ere sortu zuten; olerkari zenbaitek ospakizunetan aurkitu zuen inspirazioa: Gabirel Materolak, M. Lekuonak eta R. Galdosek, adibidez. Jesuiten *Jesus'en Biotzaren Deya* aldizkariak editorial berezia eskaini zion zaindaritzaren aldarrikapenari.

3.5. Arantzazu eta *Ensayo* aldizkariak

Oñatiko Kongresuak eragindako euskal kulturaren susperraldia eta Santutegiak 1918tik aurrera agerturiko erakarmenaren gorakada baliatuz, beren hilabetekaria sortu zuten Arantzazuko fraideek 1921ean, *Arantzazu* izenekoa –gero *Arantzazu*–, gaur arte etenik gabe iraun duena. Gehienbat gaztelaniaz izanik aldizkaria, euskarak izan zuen orrialderen bat edo beste lehen hamabost urteetan, batez ere “Euskal atala” sailean; 1937tik 1945era, ordea, isildu egin behar izan zituzten euskarazko orrialdeok; berriro bere lekutxo eginda, poliki-poliki handituz joan zen hori; XX. mendearen azken berrogei urteetan % 25-30 inguruan ibili zen euskarazko testua aldizkarian.

⁶³ Bilbao: Jesús Álvarez inpr., 1918.

Santutegiaren mezua eta espiritualitatea zabaltzeko organoa izanik, *Arantzazu* ez da izan, jakina, literatur aldizkaria, baina zenbakiz zenbaki literatur konposizio ugari argitaratu izan du, batez ere euskarazkoak (olerkiak eta bertso sortak), Arantzazu erabili ala ez gaitzat. Areago, Arantzazu euskal literaturgunearen agerkari nagusia izateaz gain, horren sustatzaile izan da aldika, batez ere euskal bertsolaritzarena; eta euskarazko literatur lehiaketa bat baino gehiago ere antolatu izan du – geroago dator horien berria–. Aldizkari horretan aurkitu izan dute batez ere Arantzazuko fraide euskal idazleek beren literatur dohainak, apal zein distiratsuagoak, jendaurrean agertzeko eta beren olerkiak, kantak eta bertsoak argitaratzeko aukera, XX. mendeko ia 80 urteko historian barna; horrelakoen izen zerrenda luzetxoa ekar dezakegu: a) *Olerkariak*: A. Madariaga, J. M. Azkue, Fidel Zabala, D. Garmendia, J. Alustiza, I. Omaetxebarria (ezizen ezberdinekin), Zesareo Bilbao, Sabin Berasaluze, Pello Zabaleta, Iñaki Beristain, eta bereziki-bereziki S. Mitxelena (60 bat agerraldi) eta B. Gandiaga (80 bat agerraldi) –Santi Onaindiak Arantzazuko bederatzi fraideren olerkiak jaso zituen bere *Milla Euskal Olerki Eder* antologian (1954)–; b) *Bertso-jartzaileak*: Jose Frantzisko Arsuaga, Nikolas Seguroa, Enrike Arozena, Jesus Larrea “Mantxola”; c) *Prosistak*: A. Madariaga (olerkaria bera), B. Gerra, J. Alustiza (olerkaria bera), K. Iturria, E. Agirretxe, L. Villasante, J. L. Zurutuza, Pello Zabala. Azken hauen artean, eta Espainiako Gerra zibilaren aurreko urteetako *Arantzazu* aldizkariko euskarazko lankidetzari dagokionez, Basilio Gerraren izena azpimarratu nahi dut, “Euskel atala” saileko beraren saiakera labur mamitsuak eta bere “Martintxurekin” elkarrizketa atseginak gogoratuz –Gatesbi ezinzena erabili ohi zuen–.

Joan Garbizu “Zubigar” olerkari lezotarrak ez zuen Arantzazuri buzurko olerkirik idatzi, baina bai olerki-sorta mardula *Arantzazu* aldizkarian. Atsegin omen zuen hark santutegiko aldizkarian idaztea, Santi Onaindiak bere *Euskal Literatura* liburuko biografian dioenez: izatez, 20 bat olerki argitaratu zituen bertan 1928-1930 urteetan; horietakoak dira 1929an zenbakiz zenbaki urteko hileetako bakoitza gaitzat hartuta idatzitakoak. Bestalde, Garbizutarren familiak harreman ugaria izan zuen Arantzazurekin: Tomas eta Liborio anaiak bertako Kolegio Serafikoan ikasiak ziren mutikotan; Anjela arreba urte askotan bizi izan zen Aran-

tzazuko santutegiaren zerbitzuan eta bertan hil zen (1974).⁶⁴ Tomas musikariak “Benedicta” bat baino gehiago eta “Aloña” Arantzazuko mendi abestia konposatu zituen, bertako zenbait balada harmonizatzeaz gain.

Arantzazu-ren ondoren, Espainiako Gerra Zibilaren aurreko urteetako Arantzazuko ikasleen barne-aldizkari bat aipatu beharrekoa da, titulua eta edukirik handiena gaztelaniaz zuena, baina euskarazko hainbat idazlan ere argitaratu zuena: *Ensayo*, Arantzazuko Teologiako eta Erriberriko Filosofiako fraide ikasleek idatzia. Multikopiatu Euskal Herriko fraideen etxeetara eta Espainiako eta Portugaleko fraideen ikastetxeetara banatzen zuten (ik. B. Madariaga 1935, 92. or.). 1930-1936 bitartean argitaratu zuten aldizkaria; filosofiako, teologiako eta espiritualitateko gaiak zituen nagusi; baina olerkiak eta literaturazko idazlanak ere jasotzen zituen; horrelakoetan erabili izan zuten gehienbat euskara. J. Alustizak *Ensayo*-n argitaratu zituen bere lehen olerkiak, 1931-1935 bitartean. Konposizio poetikoen artean badago Arantzazuri eskainitakorik ere: Alustiza beraren “Arantzazun zu...?”, “Pagondoko iturria” eta beste (Alustiza 2004, passim). *Ensayo* dugu, hain zuzen, 1930.eko lehen urte haietako Arantzazuko Teologiako ikasle euskaltzaileen literatur giroaren lekukorik zuzenekoena.⁶⁵

3.6. Arantzazuko literatur giroa

Giro hori suspertzeko eta aberasteko bazuten gazte haiek kanpoko euskal literaturarekin eta idazleekin harreman hurbilekorik ere. Lizardiren eta Orixeren idatziak irakurtzeko aukera zuten bertako euskal idazleek;⁶⁶ barne-zirraraz kontatzen du Alustizak, nola Orixek, Aste santua Arantzazun ematen ari zela, bertako ikasleei euskal literaturaz

⁶⁴ Bestalde, Elias Salaberria, “Arantzazuko Ama Gizpuzkoako zaindari aldarrikatzea” koadro ezaguna pintatu zuena (1918), lehengusua zuten.

⁶⁵ Aldizkarian beren fruitu poetiko goiztiarrik emandako zenbait fraide gazte (Julian Lasa, Migel Iñurritegi “Miguel de Olaa” ezizenekoa) bertan agortuta geratu zen nonbait; baina beste batzuk huraxe izan zuten beren lehen eskola poetikoa, gero fruitu bikainagorik emateko (J. Alustizak, D. Garmendiak, I. Omaetxebarriak eta bestek).

⁶⁶ E. Agirretxek kontatua duenez, opari ezin atseginagoa izan zuten Arantzazuko Teologiako ikasleren batzuek, beren Meza berrikoan D. Garmendiak egin ziena: Orixeren *Euskaldunak* poemaren, artean argitaratu gabearen, zatiak, alegia (Agirretxe 1995, 42. or.).

eman zien hitzaldi-solasaldia, eta nola aitortu zien bere aldetik *Divina Commedia*-ren antzeko poema “mistikoren” bat euskaraz idazteko asmoa zuela (Alustiza 2004, 130-131 or.). Era berean, argitaratu orduko eduki zuten eskura M. Lekuonaren *Literatura oral vasca* (1935), gero-ra herri literaturari buruzko obra klasiko bihurtua; Alustiza berarengan berebiziko eragina izan omen zuen horrek –“Neure bizitza guztirako markatua utzi ninduen liburu honek” (ibid., 127. or.)–, urte batzuk geroago S. Mitxelenarengan izango zuen bezala (ik. *Aboz abo*”, in: *Idazlan guztiak*-II, Oñati: EFA, 1984, 622. or.; *Ahoz aho* [ADK-IX], 53. or.).

Espainiako Gerra Zibilaren atari-atarian izan zuten Arantzazuko fraide gazteek beren literatur dohainak erakusteko beste aukera bat. 1936 Ekaina 30 – Uztaila 6 bitartean antolatu zuen Gasteizko elizbarrutiak, Arantzarekin batera –bertako Andre Mariaren koroazioko 50. urteurrena zen– lehen Kongresu andremariarra Oñatin, Arantzazun horretarako azpiegiturarik ez eta (hala ere, Kongresuaren azken eguna eta itxiera Arantzazun ospatu zituzten). Sona handiko gertakaria izan zen elizbarrutiko kristauen artean eta gizartean; eta horrelakoetan sarritan ohi zutenez, literatur lehiaketak antolatu zituzten, gaztelaniazkoa eta euskarazkoa: saiakera-ikerketak, antzerkia, olerkia. Euskarazko poesi saria Pedro Urrutia Arantzazuko Teologiako ikasleak irabazi zuen.⁶⁷ Lehiaketako gaien artean zegoen Arantzazuko Andre Mariari buruzko antzerkia (euskaraz eta gaztelaniaz); sei idazlan aurkeztu zituzten gaztelaniaz –lehen sariz sarituak: “Reina de la paz” (Mariano Martín Hermandorenarena) eta “Luz sobre el mar” (Joan Jose Pérez Ormazabalena)–, eta hiru euskaraz; Nemesio Lazkanok irabazi zuen lehen saria euskarazkoan, “Aloña mendiko Andra Maria” obrarekin, eta beste biek *acesita* eramane zuten: “Aloña-aldean” eta “Uribarriko sorgiña” –Tene Mujika debarrak irabazi zuen beste antzerki sari bat, “Juan Jose” obrarekin–. Atsegin izango genuke lehiaketara aurkezturiko bederatzia antzerki-lanak ezagutzea, baina, Mujikarena bezala, besteak ere hurrengo egunetan pizturiko gerrako gorabeheren ondorioz galdu ziren itxuraz, ez baita oraingoz horien berririk inon.⁶⁸

⁶⁷ Titulua: “Ama Birjiña Gasteizko goterkiaren zaindaria”. Urrutiak bazuen olerkirik argitaratuta Arantzazuko *Ensayo* aldizkarian, baina beti gaztelaniaz.

⁶⁸ T. Mujikak berak aitortuta dakigu, bere idazlana galdua dela (ik. Lukas Dorronsoro, *Bidegileak. Tene Mujika*, 2004, 20. or.). Lehiaketa-sariketen berri osorako, ik. *Arantzazu* aldizkaria, XVI, 1936 (uztaila), 221-224 or.

3.7. Arantzazuko fraideak Euskal Pizkundearen

Aipu bat baino gehiago egina dut Arantzazuk Euskal Pizkundearen baitan izan zuen lekuaz, batez ere 1886aren eta 1918aren inguruan. Eta kultur mugimendu horren barruan, bereziki XX. mendean, Arantzazuko fraideren izenen bat edo beste agertu bazaigu ere –D. Baertel, A. Arruti, J. A. Lizarralde, J. Arrue–, irudi luke oso bigarren mailan geratu zirela horiek Euskal Pizkundeko dinamika sozio-kultural eta literarioan. Izatez, Paulo Iztuetak, adibidez, 50 orrialdetik gora eskaini zizkion kultur mugimenduari *Orixe eta bere garaia* liburuan,⁶⁹ bada, ez du aipatu ere egiten ez Arantzazu eta ez bertako fraiderik inor. Hala ere, eta protagonismo sozial eta kulturalik izan ez bazuten ere mugimenduan, uste dut ez dela gutxiestekoa Arantzazuren eta bertako hainbat fraideren, arestian aipaturikoen eta bestelakoen, ekarpena euskal kulturaren pizkundeari egina, 1900-1936 urteetan. Literarioa beste musikala izan zen ekarpen hori, baina baita ikerkuntza eta historia alorrekoa ere. Lizarralde historialaria eta Arrue olerkari eta musikaria ditugu seguruenik emankorren eta ezagunenak, Pizkundeko beste hainbat protagonistarekin (J. K. Gerra, M. Lekuona, J. Guridi, etab.ekin) harreman estuan.

Jose Adrian Lizarraldek (1884-1935) “Orígenes de la vida claustral en el País Vasco” gaia erabili zuen Oñatiko Kongresuan (1918). Historia alorrekoa da Lizarralderen ekarpen bereziki baliotsua: Gipuzkoa eta Bizkaiko Andre Marien historiari buruzko tomo bana, Arantzazuko Andre Maria eta Santutegiaren historia eta Oñatiko Unibertsitatearen historia.⁷⁰ Ia dena gatzelaniaz idatzi zuen, baita berak sortu eta hasieran zuzenduriko *Arantzazu* aldizkarian ere. Dena dela, hemen bereziki nabarmentzekoa da hark euskarazko herri-literaturaren ikerketari egindako ekarpena, Arantzazuko baladak, koplak zaharrak eta bertso sortak herritarren ahotatik jasoz eta jasoaraziz. Aipatua dut horretarako eratu zuen koaderno apartekoa Arantzazuko artxiboan: *Romances euskéricos de Arantzazu*. R. M. Azkue, J. K. Gerra eta A. Donostiarekin batera, berari (eta beraren jarraitzaileei) esker daukagu gaur Arantzazuko XVI-XIX mendeetako baladen eta antzinako (bereziki XIX. mendeko) ber-

⁶⁹ *Orixe eta bere garaia*, Bilbo: Eusko Jaurlaritza eta Etor arg., 1991, 232-238, 278-294, 481-513 or.

⁷⁰ Oñatiko Sancti Spiritus Unibertsitatearen historia ere, berak idatzitakoa, oso gorai-patua da historialarien artean.

tso “berrien” bilduma oso aberatsa, euskal literaturaren historian bere lekua beharko lukeena.⁷¹

Jose (Martin) Arrue (1884-1960) ere doinu eta kanta herritarrak biltzen saiatu zen; eta idazle eta poeta fina izateaz gain, musikologo eta musikari nabarmendu zen. Arantzazuko koruaren eta mutikoen bandaren zuzendari gihartsua izan zen zenbait urtetan. “La música de iglesia en la historia del País Vasco” izan zuen bere gaia Oñatiko Kongresuan (1918). Haren kanta-konposizio ugarien artean –gehienetan bereak ditu horien hitzak ere– “Arantzazura” (edo “Donostiatik gatoz”) ereserkia (1918) gertatu izan da ezagunen eta kantatuenetakoa Arantzazuko erro-mesen artean, santutegira iristean horixe abesten baitzuten beti. Dozena erdi bat olerki ere baditu Arantzazu (Andre Maria, paisaia) kantatzen dutenak, eta gehienbat *Arantzazu* aldizkarian argitaratuak –lehenago (1916-1917) *Apostolado Franciscano* aldizkarian ere argitaratua zuen zenbait idazlan–; haren olerkietako asko abesti-testu bihurtu ziren (zituen); bestalde, ezaguna da berak euskaratu zituela Jesus Guridiren *Mirentxu* (1910) eta *Amaya* (1920) operetako testuak –libretoak–, hurrenez hurren Alfredo Etxabek eta Jose M.ª Arroita Jauregik sortu-rikoak.

Izan ere, euskararena eta euskal literaturarena izatearekin batera, euskal muskararena ere izan zen Euskal Pizkundera –ezaguna da, literatura arantzazuarra beti doala oso lotua musikari eta kantari–. Eta garai hartako Arantzazuko fraide musikarien artean ezin utz ditzakegu Euskal Pizkundearen mugimendutik at Jose Maria Arregi (1879-1955) eta Joan Jose Natividad Garmendia (1883-1954) musika-konposatzaile oparoak eta Euskal Herritik kanpora ere ezagunak, eta euskal musika-pieza eta euskarazko kanta hainbat ere konposatu nahiz harmonizatu zutenak. Eta horiekin batera, Leonardo Zelaia (1901-1989) ere kontuan hartzekoa da, “Arantzazu aldean” kanta klasikoaren harmonizatzailea izateaz gain, bestelako hainbat kanta sortu zuelako eta bereziki Arantzazuko baladen doinuak harmonizatzekeo proiektu sistematikoan saiatu zelako –azken proiektu hau, ordea, Gerra Zibila baino geroagokoa da–.

⁷¹ Lizarralderen landa-lan horren jarraitzaileetan Arantzazuko hainbat fraideren ize-nak aipatu eta goraiatzekoak dira: nagusienik I. Omaetxebarria eta S. Mitxelena; eta horiekin batera Jose Arrue, Julian Alustiza, Demetrio Garmendia, Kandido Izagirre, Bitoriano Gandiaga, etab.

Euskal Pizkundearen ikur izandako aldizkarien artean leku xumea goa bete zuen seguruenik *Arantzazu* izenekoak, 1922tik hona santutegian atera izan dutenak; baina bertako fraideek nahiz bestek euskal kulturaren susperkuntzan egindako lanaren lekuko eta berri-emale fina gertatu zen urte haietan, baita hainbat olerkari eta bertsoariaren sorkarientzako erakusleho ere.

Garai honetan Arantzazuko bi fraide euskal idazle bereziki oparoak gogoratzekoak ditugu, beren balio literarioarengatik seguruenik Euskal literaturaren historia kritiko zorrotzetan lekurik izango ez badute ere, seinalatzekoak direnak orduko herritar fededun eta euskal irakurleen artean izan zuten eraginagatik –horregatik-edo eskaini izan diete lekutxo beren historietan Luis Villasantek eta Santi Onaindiak–: Jose Maria Azkue (1869-1938) eta Jose Antonio Ugarte (1860-1935). Liburu-titulu asko ditu Azkuek, gehienbat erdaretatik itzuliak; aurrena, *Aita Frantzisko Dontsuaren eta bere Praillien loratxuak*, Erdi Aroko italierazko frantziskotar literaturako *Fioretti* obra zoragarriaren itzulpena;⁷² era berean Alfonso Maria Santarelli-ren San Frantzisko Asiskoaren biografia herritarra –*Vita di San Francesco: per il popolo* (1921)– euskaratu zuen (1925);⁷³ gainerantzeko obrak deboziozkoak (santuen bederatziturrenak eta) dira gehienak. Euskaltzain urgazle izendatu zuten. Ugarte, bere aldetik, euskal sermolari sonatua eta Frantziskotar Hirugarrendarren gidari eta antolatzaile trebea izan zen; lan horren lagungarri idatzi zituen bere liburu eta liburuxkak: praktikoak, beraz. Horien artean *Zeruko Mana Gozoa* eliz liburu mardula (1924) izan zuen arrakastatsuen eta zabalduena –milaka ale–, hurrengo urtean bigarren argitalpena merezi izan zuena.⁷⁴

4. 1945-1955 URTEAK

1937-1945 urteak tunel oso ilunekoak dira Arantzazu euskal literaturgunearentzat eta orobat euskal literaturarentzat. Lurpe horretan saia-

⁷² Tolosa, 1923. Euskarazko itzulpen berri eta argitalpen gehiago ere izan du obrak; azkena 2003an, Bernardo Atxagaren hitzurrearekin eta Xabier Egañaren marrazki xaloz jantzia: *Asisko Frantziskoren eta Lagunen Loretxoak*, Oñati: Arantzazu E.F.

⁷³ A. Madariagaren iritziz, *Loretxoak* liburua baino balio handiagokoa da Santarelli-rena: "Libro éste, en nuestro concepto, superior a "Loratxuak" por su estilo de corte más clásico". Jakin ez, jatorrizko obrari buruz ari den, ala Azkueren itzulpenari buruz.

⁷⁴ Azken bi autore hauen berri laburra aurki daiteke Villasanteren Euskal Literaturaren historian (Villasante 1961, 317. or.).

tu ziren Arantzazuko fraide ikasle gazte euskaltzale batzuk 1940. eneko lehen urteetan euskararen itxaropenari argitxoren bat pizten, eta *Izarño* barne-aldizkaritxoak sortu zuten, geroxeago *Bai* bihurtuko zutena, beren buruekiko konfiantza eta euskararen aldeko erabakimena azpimarratu nahian.⁷⁵ S. Mitxelenarekin batera taldeko beste lagunek ere Arantzazuko baladetan bilatu zuten orduan beren literatur inspirazio-iturrietako bat; talde hartatik etorri ziren geroko euskal idazle ezagunok: Mitxelena bera, L. Villasante, E. Agirretxe, K. Iturria.

Tunel ilun berbera ibili behar izan zuen *Arantzazu* aldizkariak ere; beste zenbait “euskal” aldizkarik ez bezala kalera irteten jarraitu zuen, baina itxi egin behar izan zuen bere “Euskel atala” eta baztertu euskarazko bestelako edozein idazlan.⁷⁶ Hala ere, aldizkari huraxe izan zen aurrena urruneko argi-izpiak sumatzen ilunpean, 1945etik aurrera, berriro euskarazko sailari lekua ematerik izan zuenetik, horretarako baime-nak nekez lortu ondoren (Agirrebaltzategi 2003, 321. or.). Urtebete geroago E. Agirretxe fraideak *Arantzazuko Ama Birjiñaren Bederatziurrena* liburuxka agertu zuen (Tolosan inprimatua).⁷⁷ 1947an tunelaren irteerako atea sumatu zuten batzuek *Arantzazuko Amaren egutegia* (“tako”) argitaratu zutenean Arantzazuko fraideek, Jose Antonio Garteren gidaritza pean, eta Euskal Herriko (Gipuzkoako?) milaka etxetara zabaldu –1952tik aurrera zenbait urtetan bizkaierazko egutegia ere argitaratu zuten, gipuzkerazkoaren parekoa, Jose Antonio Obieta fraide gazteak kudeatua–. Horrelako egutegietako zuhaixka-hostoen literatur generoa xumea da oso, baina ez inola ere gutxiestekoa, batez ere inguru osoko basamortuan zuhaitz bakarrik ere sortzen ez denean. Urtero-urtero jarraitu zuen geroztik *Arantzazu* egutegiak, Euskal Herriko sukaldeetan “literatur” apurrak eskaintzen. Gaur arte urtez urte!

Garai hartan ere bazen, ordea, Arantzazuko fraiderik, Valladolidera “erbesteratuta” egonagatik, eta “bizi-arnasa” hartze aldera, bere olerkiak euskaraz idazten zituenik, agian argitaratzeko itxaropen handirik

⁷⁵ Eujenio Agirretxe izan zen taldearen eragileetako bat. Ik. beraren oroitzapenak *Garai hartan eta Arantzazu aldean* liburu autobiografikoan, Oñati: EFA, 1995, 39-43 or.

⁷⁶ Euskaraz ezin eta, latinez argitaratu zuen 1943an, Santutegiko inprimategiak Arantzazuko Amari eskainitako poema, Jose Antonio Urkiolarena: “Carmen festivum B. M. V. dicatum” (1943).

⁷⁷ Antzeko liburuxka agertu zen Bermeon 1944. urtean: *Andra Maria Sortzez Garbiaren Bederatziurrena*, P. J. Amutxastegik idatzia.

gabe. Horra Julian Alustiza, *Bai* taldekoentzat ere idazle eredu gertatu zena;⁷⁸ *Bizinahiaren arnasa* liburu atzerabegirakoan argitaraturiko horren olerkietatik erdiak inguru (hogeiren bat) 1936-1950 bitartean idatzia dira: horietatik dozena erdi bat Arantzazuri buruzkoak.⁷⁹ Era berean urte ilun haietan idatzitakoak dira S. Mitxelena olerki eta poema gehienak, horietako batzuk geroago burutu bazituen ere (ik. Mitxelena 1977, 1-170 or.) –*Erri bat gurutzbidean* eta *Confixus* antzerkiak geroagokoak, 1950.eko urteetakoak, dira–; urte horietan idatzia du halaber gehien-gehienbat Arantzazuko baladei buruzko bere saiakeraren oinarrizko bertsioa: *Aboz abo. Arantzazuko Kanta-zarrak*, 1984ra arte itxaron behar izan zuena argia ikusteko (ik. Mitxelena 1984, 613-671 or.) –ADK sail honen barruan doa horren bigarren edizioa, kritikoa, IX. liburukia, *Ahoz aho* titulu eguneratuarekin–. 1940.eko urte sufritu, etsi eta hits haietako poeta dugu gehienbat S. Mitxelena: sufrikario ilunez bete bera ere, argiaren bila, bere *Arantzazu. Euskal Poema* obraz euskal literaturaren egunsenti berria argitu zuen arte (1949); egunsenti argitsua, aurreko urteetako otoitz eta deboziozko liburu bakanen, aipaturiko Arantzazuko egutegi xumearen eta I. López Mendizabalen gaztelania-euskara hiztegiaren (1948) panorama grisa argitzera zetorrena Hego Euskal Herrian.

Euskal kultur eta literatur Pizkundearen mugimendua erabat eten zuten Espainiako Gerra Zibilak eta ondorengo frankismoaren erasoak. Mitxelena *Poema*-rekin euskal literaturarentzat Pizkunde berria (bigarren Pizkunde) abiatu zela esan daiteke –euskararen eta euskal kulturaren suspertze berriaren itxaropen–. Lehen Pizkundeak Arantzazun eduki bazuen erreferentzia nagusietako bat (1881-1886), esan ahal dugu, bigarrena Arantzazun bertan hasi zela eta bertan joan zela hartuz indarra hasierako urte haietan (1949-1969).

⁷⁸ Olerki-koaderno bat, Arantzazun ustez galdua, gero aurkitu eta Alustiza autoreari itzultzean, honetara idatzi zion gutunez Mitxelena: “Bejondeiala... iri: Alustitzaren biotz zindoa, biotz beti euskalduna olerkiotan mamitua dagonez, Bai-kideok jan eta bein ta berriz auznartu al izan dugulako. Zinez, erakustekoa augu, bai biotzez ta buruz, gure euskal barrutian”.

⁷⁹ Julian Alustiza “Aztiri”, *Bizinahiaren arnasa. Olerkiak – Oroitzapenak – Istorioak*, Oñati: Arantzazu E.F., 2004. Hogei urtetako olerkiak dira liburukoak (1936-1957); gehienak (21) Arantzazun idatzia. Lau urte eman behar izan zituen gazte-gaztetan Valladoliden (1938-42); tarte horretakoak, Valladoliden sinatuak, dira liburuko 14 olerki. Poesia idazten jarraitu zuen “erbestean”: inertzia hutsez? Ez, “bizi nahirik” eta bizi beharrez.

Arantzazuren beraren berrikuntzarekin batera dator hori: eliza berriaren eraikuntzak eta beraren inguruan eraturiko mugimendu artistikoak aro berria markatu baitzuten santutegiarentzat, Euskal Pizkunde kultural-literario berriaren lekuko eta eragile bihurtuta. Arantzazuren berrikuntzari buruz hitz egitean, berriz, ezin ahaztu Pablo Lete, Frantziskotarren ministro probintzial izanik, proiektu hura berak asmatu eta bideratu baitzuen, laster (1952ko abenduan) zorigaiztoko hegazkin-istripuan hil zen arte. Arantzazu berriaren haren proiektua ez zen eliza berri eta handiagoa eraikitzekoa bakarrik; zabalagoak zituen helburuak, Arantzazuk Euskal Herriari eta euskal kulturari begira jokatzekoak; eta horrela argitararazi zuen Arantzazuren historia berri modernoa, J. A. Lizarralde, 1935an hiltzean, burutu gabe utzia, eta *Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu* tituluarekin argitaratu zutena (1949); eta bultzatu zuen S. Mitxelena bera, euskarazko historia berria idaztera, 1951n *Ama-Semeak Arantzazuko kondairan* tituluarekin argitaratua, eta haren *Poema* osatzera zetorrena. Esan ahal dugu, hirurogeita hamar bat urte lehenago J. Epelde azkoitiarrak, orduko Arantzazuko fraideen nagusi eta santutegiko arduradunak, lehen Euskal Pizkundearen dinamikan bete zuen egitekoa betetzera zetorrela Lete eskoriatzarra bigarren Euskal Pizkundeari begira, Arantzazuren betekizun espiritual, kultural eta literarioa bultzatuz Euskal Herrian.⁸⁰ Ordukoan eta oraingoan eskutik hartuta etorri zen literatur susperkuntza berrikuntza arkitetkono-artistiko eta musikalarekin eta santutegiaren indarberritze sozial eta espiritualarekin (erromesak, etab.).

4.1. Salvatore Mitxelena

Aipatuak ditut dagoeneko Mitxelenaren bi obra nagusietakoak: *Poema* (1949) eta *Kondaira* (1951); horien gehigarritzat aipatzekoa da berehala *Ogei kanta Arantzazuko* liburuxka, 1952an argitaratua. Baina ez zen inola ere horietan agortu gure idazlea, eta bertsolari, poeta eta musikari izateaz gain, saiolari eta antzerki-idazle bipila agertu zitzaigun beste zenbait obratan geroago. Mitxelenaren idazlan denak batean

⁸⁰ Honetara hasten du Jose Luis Orella historialariak bere “Algunos trazos de la Cultura Vasca al mediar el siglo XX”: “Tras varios años difíciles en la posguerra, en 1949 se publicó Arantzazuko Poema del franciscano Salvatore Mitxelena. La Escuela del Monasterio de Arantzazu (Gandiaga, Torrealdei, Azurmendi, etc.) y sus publicaciones (Aránzazu, Jakin, Egutegia, etc.) fueron la punta de lanza del renacimiento en lengua euskérica” (*Arbil*, 126. zenb.).

daude argitaratuta aspalditxotik, Karmelo Iturriaren eta Jose Antonio Gandariasen ardura pean, bi tomo marduletan.⁸¹ Gure idazlea irakurtzeko lagungarri onak dira Joxe Azurmendik tomo bakoitzaren sarrera gisa idatzitako lan kritiko luzeak eta obra bakoitzari-edo K. Iturriak aurreraturiko aurkezpen laburrak, haren lagunen batzuen testigutzekin batera. Arantzazuren omenetan eta santutegiaren susperkuntza berriaren zerbitzuan argitaratu bazituen ere Mitxelenak aipaturiko hiru obrak, idazgaia baino askoz gehiago zen Arantzazu Mitxelenaren literatur sorkuntzan. Giza bizitzaren, kristau fedearen, euskal nortasunaren eta Euskal Herriaren historiaren metafora aberatsa da Arantzazu harentzat. Metafora horretxan zuzeneko garapen dira beraren *Erri bat gurutzbidean* eta *Confixus* antzerkiak (*Idazlan guztiak*, 1. t., 171-254 eta 255-296 or.); eta ildo beretik doa Arantzazuko baladen irakurteka eta azterketa kritikoa ere, gorago aipatua. Mitxelena ez zen metafora horretan agortu, ordea, eta Arantzazuz kanpoko bestelako alorrak ere jorratu zituen gaztetako bere testu eta olerkietan (*Aberriak min dit* eta *Arraun eta amets*) eta Unamunori buruzko geroagoko bere saiakeran (*Unamuno eta abendats*). Arantzazuren poema historikoaz gain, Euskal Herriaren orainaren poema dramatikoak eskaini zigun Mitxelenak. Arantzazun sustraituta, herriaren eta gizon-emakumeen oinazezko esperientzia kantatu zigun, askatasunaren bila. *Poema* eta *Kondaira* obrei buruz zioen L. Villasantek 1954. urtean: “... le han consagrado como el intérprete más calificado del sentido espiritual de la historia de Aránzazu”.⁸²

Ordura arteko beste inorentzat baino gehiago da Arantzazu “euskal literaturgune” Mitxelenarentzat. Bost mendetan irabazitako “titulu” hori, goragoko mailalara jaso zuen berak; eta berak ireki zuen Arantzazuko euskal poeta eta literaturgile handien garaia, Antonio Arruti atzean, bakarrik eta ahaztua geratua zenetik. *Arantzazu. Euskal Poema* – ADK saileko liburuotan sarritan AEP laburduraz izendatua– jo ohi dute Mitxelenaren obra nagusitzat: barne-balioagatik ezezik, une erabakigarrian agertu zelako, eta mugarri gertatu zelako euskal literaturaren historian. Arantzazuko literatur tradizio sakabanatuaren eta bereziki bertako balada eta kanta zaharren sare ugariaren irakurketa egin nahi izan zuen berak obra horretan, lau mende eta Erdiko Arantzazuko poe-

⁸¹ Salvatore Mitxelena, *Idazlan guztiak* [Karmelo Iturria eta Jose A. Gandarias, editoreak], Oñati: EFA, 1977 (1 t.), 1984 (2. t.).

⁸² “Dos conferencias sobre la nueva basílica de Aránzazu (*Arantzazu*, XXXIV, 1954, 353 zenb., 253. or.).

magintza gorputz bateratura ekarri nahian; uste izanez agian, behin betirako koroaturik geratzen zela Arantzazuko herri-poema historikoa. Baina ondoren etorriko zen Bitoriano Gandiaga...

4.2. 1949ko Arantzazuko belaunaldi ahaztua

Tartean, ordea, Arantzazuko eliza berriaren eraikuntzaren inguruan, eta Mitxelenaren eraginez, 1949-1955 urteetan gertaturiko beste fenomeno literario-musikal aski bizi eta jakingarria, baina erdi ahaztuta geratu zena, azaldu nahi dizut hemen laburki. Mitxelenak berak eta gero Gandiagak eta Jakin taldeak estalita-edo utzia duten belaunaldi horrek justizia merezi duela uste baitut. 1949ko Arantzazuko belaunaldia deitu dut. Horretarako garai hartako euskarazko aldizkarietara eta argitaraturiko liburuetara beste, Arantzazuko artxiboetara jo behar izan dut: Literatur Artxibora eta Musika Artxibora.

Zirrara handia eragin zuen Mitxelenaren *Poema*-k Arantzazuko fraideen artean, bereziki ikasle gazteen, Filosofiako en eta Teologiako en, artean; horren testigutza emana digu Gandiagak ere, orduan Erriberin ikasle zegoenak. Gerra osteko euskarazko lehen literatur obra izateaz gain, Euskal Herriaren erdigunean ipinia zuen *Poema*-k Arantzazu; gorago aipaturiko *Bai* taldeak urte batzuk lehenago bizi izandako Arantzazuren mistika suspertu zuen horrek. Horri lotuta dago eliza berriaren eraikuntzaren inguruan sorturiko mugimendu sozial eta kulturala –1950ean hasi ziren hura eraikitzen–.

Beroaldi horretan, Mitxelenaren *Poemako* kantak abestearekin batera, olerki eta kanta berriak sortzeko mugimendua piztu zen ikasle gazteen artean: abestien testugile berriak (Jose Manuel Garaialde, Jose Agustin Etxeberria, etab.) eta musikari berriak (Jose Mari Ibarbia, Martzelino Idoiaga, Jose Mari Arzuaga, etab.) aldi berean. Giro literario-musikal kolektibo horretan osatu zuen, hain zuzen ere, Mitxelenak bere *Ogei Kanta Arantzazuko* liburuxka. Bertan argitaratuko zituen hogeitabesti-testu eta herri-doinuak baino gehiago zerabilten garai hartan esku artean Arantzazuko ikasleek, agian Mitxelenak iradokita edo beharbada beraien aldetik ekarrita, beti ere *Arantzazu. Euskal Poema* liburua iturri nagusitzat hartuta. Badirudi ikasleen arteko lehia eta lankidetzatza bilatu zuela Mitxelenak abesti berriak sortzeko proiektuan. Horren aztarnak ondo ikus daitezke Arantzazuko Musika Artxiboan.⁸³

⁸³ Ik., adibidez, artxibo horretan *Arantzazukoak* izeneko abesti-koadernoak, garai har-

1949ko Arantzazuko belaunaldiaren emana ez da, ordea, hor agortzen. Inolako doinuri lotu gabeko idazlanak ere, ikasle gazte haiek argitaratutakoak, aipatu beharrekoak dira. Olerkariekin batera nobela-itzultzaileak, saiolariak, ipuinlariak, bertsolariak, bertso-jartzaileak eta sermolariak aurkituko ditugu. Horietako hainbat aipatuta dago, ustez Kandido Zubizarretak 1956an idatzitako eta orain arte argitaratu gabe geraturiko “Aránzazu y la cultura vasca en la hora actual” idazlanean.⁸⁴

1948an *Excelsior* barne-aldizkaria argitaratzen hasiak ziren (gaztelaniaz eta euskaraz), eta bertan erakutsi ahal zituzten ikasleek beren idazle-dohainak; gero idazle-lanetan jarraitu ez zuten sinadurak ere ageri dira bertan: Julian Lasa eta Migel Olaa (Migel Iñurritegi), adibidez; baina mugimendu berriak gainditu egin zituen barne-aldizkariaren mugak, eta Arantzazuko idazle (eta itzultzaile) berriak agertu ziren euskal letretan; bazen mugimenduaren suspertzaile eta babeslerik, lehenago apaizturiko fraiderik, irakasle nahiz predikari: Karmelo Iturria, Luis Villasante, Kandido Zubizarreta, Eujenio Agirretxe, eta batez ere Salvatore Mitxelena bera; eta denei bultzaka-edo fraideen ministro probintziala bera: Pablo Lete. Jendartera atera zen, beraz, Arantzazuko Teologiako hainbat ikasle, hasteko literatur lehiaketetan parte hartuz, eta sarritan sariak irabaziz. Mitxelenak berak hainbat sari irabazi zuen orduan; baina beste askotxok ere lehen sariak merezi izan zituzten: Antonio Sorarrain, Jose Galarraga, Jose Manuel Garaialde eta Felix Bilbaok, adibidez. Bitoriano Gandiagak ere orduan irabazi zituen bere lehen sariak. 1949-1956 artean 30 bat literatur sari jaso zituzten Arantzazuko fraide gazteek, hango eta hemengo lehiaketetan; horietan hamar bat lehen sariak izan ziren. Aipaturikoez gain, Fernando Legarreta,

tan teologi ikaslea zen J. M. Ibarbia musikariaren izenean dagoena.

⁸⁴ Din A-5 tamainako 15 orrialdeko sorta, alde batetik bakarrrik daktilografiatua (Arantzazuko Literatur Artxiboan). Arantzazuko fraideek euskal kultura eta literaturari egindako ekarpena nabarmentzera dator idazlana. Autore historikoren batzuk aipatu ondoren, 1941-1956 arteko hamabost urteetan egindako ekarpena azaltzen du batez ere. Bi aldiz behintzat azpimarratzen du frantziskotarrek beste edozein erlijioso-ordenak baino gehiago egin dutela alor horretan. Erdaraz idatzita dago, eta ematen dituen xehetasunen batzuri begiratuz, esan daiteke ez dagoela euskaldunentzat idatzita, gehiegizkoak lirakeelako. Testuaren barne-analisiari begiratuta, uste dut Kandido Zubizarreta –Arantzazuko liburutegiaren zuzendaria– izan daitekeela horren autorea. Kalkozko kopian dut aurkitua idazlana Karmelo Iturria zenaren artxiboan; zuzeneko kopia nonbaitera bidali ote zuten, argitaratzeko edo? Dena dela, ez dut inon aurkitu argitaratuta.

Jose Antonio Astigarraga, Sabin Berasaluze, Iñaki Bereziartua, Iñaki Etxebeste, Pedro Guarrotxena, Jose Iturria, Pedro Rezola, Imanol Unzurrunzaga eta Jose Luis Zurutuza ageri zaizkigu sariren baten edo gehiagoren irabazleen artean: denak Arantzazuko Teologiako ikasle gazteak. Lan horietako askotxo argitaratu gabe geratu ziren; baina badira orduan berehala argitaratutakoak ere, adibidez, Sorarrain-Galarraga-Garaialderen *Elezarrak* ([Kulixka sorta, 7-8], Zarautz: Itxaropena, 1955).

Esanahi berezia eduki zuen 1954an Euskaltzaindiak antolatutako lehiaketak (sariketak) euskarazko prosazko idazlanentzat: nobela, ipuina, biografiak. Ez dakigu zernolako partaidetza izan zuten sail bakoitzean Arantzazuko fraideek, baina aurreneko bietan hango Teologiako ikasleek eraman zituzten lehen sariak: lehen sailekoa Itunbe (IturriaUnzurrunzagaBerasaluze) izen kolektiboak *Bide izkutua* nobelarekin –Hugo Wast-en *El camino de las llamas* obraren itzulpena– ([Kulixka sorta, 15-16], Zarautz: Itxaropena, 1956); bigarren saileko lehiaketa Felix Bilbaok irabazi zuen, *Ipuin barreka* tituluarekin argitaratuko zuten ipuin sortarekin –seguruenik genero horretako euskarazko liburuetan argitaraldi gehien eduki du berorrek gerora–; biografietan inork ez zuen lehen eta bigarren saririk merezi izan, baina Arantzazuko ikasle batzuek taldean egindako lanari eman zioten ohorezko aipamena eta diruzko saria, Euskal Herriko 80 pertsonaien biografia laburrengatik.

1954.eko urte berean Arantzazuko Fraideen *Anaitasuna* aldizkariak euskal literatur sariketa antolatu zuen, Andre Maria Sortzez Garbiaren urte santuaren kariaz. Arantzazuk zuzenean antolaturikoa ez bazen ere, partaidetza apartekoa izan zuten bertako ikasleek idazlanak aurkeztean, eta *Arantzazu* aldizkariak gero, irabazleenak argitaratzean. Hogeita bost idazlanetatik gora aurkeztu zituzten denetara sariketara: olerkia, saiakera, bertso berriak eta antzerkia sailetan. Gandiagak eraman zuen olerkiaren lehen saria, “Begion Lore” poemarekin; Pedro Rezola Arantzazuko Teologiako ikasleak eraman zituen saiakerako lehenengo eta bigarren sariak –antzerkian Jose Z. Arkotxak irabazi zuen aurrena, eta Anastasio Albisuk bigarrena: ez bata eta ez bestea Arantzazuko fraide–. Sei antzerki-lan aurkeztu zituzten denetara, oraindik argitaratu gabe daudenak. Bertso berrietan hiru sorta aurkeztu zituzten –horietako bat Balendin Enbeitak–: jakin ez zein izan zen irabazle... Zuzenean lehiaketarekin zer ikusirik ez badu ere, aipatzekoa da 1954ko urte berean Arantzazun ospaturiko ekitaldi literario-musikal

berezia; Iruñeko kaputxino gazteen bisita izan zuten Arantzazun, Andre Maria Sortzez Garbiaren mendeurrena elkarrekin ospatzeko edo; “Homenaje literario” eta guzti ospatu zuten, ospatu ere, eguna: hitzaldiak, musika eta poesi-irakurketa.⁸⁵

1956ko udazkenean, bere literatur eta musika-sariketa antolatu zuen Arantzazuk, non Gandiagak irabazi baitzuen lehen saria euskarazko olerkiaren sailean, bere “Elorriko lorak” poemarekin –geroagoko *Elo- rri* liburuaren aurrekaria izango zena–. Azken horren argitalpenarekin (1962) beste aro bat hasten da euskarazko literatura arantzazuarrean, non Gandiaga izango baitugu sortzaile eta lekuko nagusi-nagusia.

5. 1956-2000. ARANTZAZU BERRIA

1955ean inauguratu zuten Arantzazuko eliza berria, artean bertako eskultura eta pintura-lan handienak geratuta eta debeku pean zeudela. 1956.a Jubileu-urtea izan zen santutegian: Urte hartako erromesaldi eta elizkizun arrunt eta berezietz gain, zientzi eta kultur ekitaldi garrantzizkoak antolatu zituzten: Euskal Herriko lehen Espeleologi kongresua, Eliz oratoriari buruzko ikastaroa (irakaslea italiarra eta ikasleak Espainia osokoak), Nazioarteko Kongresu Mariologikoa, adibidez.⁸⁶ Euskaltzaindiak antolaturiko Euskaltzaleen Biltzarra aipatzea dagokigu bereziki hemen.

1956.eko udazkena betea izan zen literatura arantzazuarrean alorean, hiru gertakari nagusiongatik batez ere: a) Euskaltzaleen Biltzarra, horrelako lehen bilera zabala gerra ondoren, non garai hartako euskal idazle gehienak bertan hartu baitzuten parte;⁸⁷ b) Arantzazuk antolaturiko literatur sariketa, eta Bitoriano Gandiaga olerkariaren sagarapena,

⁸⁵ 1954ko ekainaren 8an izan zen topaketa-ospaketa hori (ik. *Excelsior*, año IV, época II, num. 13 (1954) 139-140 or.) – Arantzazuko “Crónica” da idazlana–.

⁸⁶ Ik. Pello Zabala, “Santutegiko gertakari kulturalak”, in: *Zenbait, Arantzazu. Ikerlanak eta saiakerak XX. mendeko historiaz* (Zuz.: Joseba Intxausti), Oñati: Arantzazu E.F., 2003, 458-463 or.

⁸⁷ Lau urte lehenago Nemesio Etxanizek dei egina zien euskal idazleei denon arteko bilera berezia Arantzazun egitera, honako arrazoia erabiliz: “... gure euskera onek bere Ama Arantzazun izan, eta Ama orretxen babesean kaiola polita egokitu diote urte txar auetan ito ez zekigun” (“Euskal-idazleak Arantzazun”, in: *Arantzazu*, XXXII, 1952, 326. zenb., 112. or.).

gorago aipaturiko “*Elorriko lorak*” poemarekin lehen saria irabaztean; c) *Jakin* aldizkariaren jaiotza.

Iraileko 14-16 egunetan egin zuten Euskaltzaleen Biltzarra; kontuan izan behar da, handik egun gutxitara egingo zutela Parisen Lehen Euskal Kongresu Munduzabalekoa, erbesteko Eusko Jaurlaritzak deituta; beraren “Sección cultural” izenekoan eskainitako deskripzio orokorrean euskararen eta euskal literaturaren egoera iluna eta aterabideak ziren lehen kapituluko gaiak.

5.1. Bitoriano Gandiaga

Bi literatur sari behintzat irabaziak zituen Gandiagak bere olerkioekin: “Neure arrebatxua jazten (Donostia, 1951) eta “*Begion lore*” (Zarautz, 1954); baina oraingo poema hau, epaimahaiarentzat guztiz deigarria izatearekin batera,⁸⁸ hainbat urtetan ezkutuan landuriko obra poetikoaren sintesia zen.⁸⁹

S. Mitxelenarengandik harturik esku-agiria, bere bidea ireki zuen Gandiagak, Arantzazuko mugimendu artistiko eta espiritual berriarekin batera. Beraren meritua da, besteak beste, “Arantzazuko poemagintza” amaitu eta burututzat ez ematea, eta horren historiaren irakurketa itxitzat ez jotzea. Ildo eta ikuspegi berriak, oso bereak, zabaldu zizkion Arantzazuko literatur tradizioari. 1950etik aurrera, eliza berriarekin batera, “Arantzazu berriaren” irudia eratuz joango ziren mugimendu artistiko, kultural eta espiritualen barruan kokatzekoa da, beraz, Gandiaga, ekarpen oso garrantzizko eta adierazgarria aitortuz gainera horretan beraren sorkuntza poetikoari. 50. urtean hasita, ondorengo 50 urteak lotu zituen

⁸⁸ Antonio Arrue epaimahaikoaren testigutza dakart, 1963an emandako hitzaldietako batean (ik. “Cuatro poetas vascos actuales”, in: *Euskera*, VIII-IX; 1963-1964, 179-198 or.). Honetara hasi zuen Gandiagari eskainitako atala: “Entre los poetas presentados el año 1956 al Certamen literario conmemorativo del Año Jubilar de la Virgen de Aránzazu, llamó particularmente la atención del Jurado uno de factura y concepción completamente distintas de las de todos los demás trabajos que llegaron al Concurso, y, por unanimidad, fue galardonado con el primer premio de poesía”. Arrueren iritziz, Arantzazuri buruzko bigarren poematzat har daiteke *Elorri* liburua, Mitxelenaren ondoren, baina guztiz bestelakoa: Arantzazu kantatzearekin batera “beste zerbait kantatu edo azaldu nai da poema ontan: giza-bizitzaren auzia, edo egillearen beraren bizitzaren drama”.

⁸⁹ “*Elorriko lorak*”: titulu horixe zuen, hain zuzen, urte haietan landutako olerki-sorta handiak, Gandiagaren artxiboan daktilografiatuta aurki daitekeenak, eta partez behintzat handik sei urtera *Elorri* tituluarekin argitaratuko zuenak.

nolabait bere obra poetikoarekin, hil arte, 2000. urtea amaitu orduko (2001eko otsailean).

Arantzazuren –lurraldearen, historiaren, santutegiaren– ikusmolde eta sentikera bere-bereak eskaini zizkigun Gandiagak bere poesian, Mitxelenak utzitakoen aldean oso ezberdinak sarritan, eta Arantzazuko tradizio historiko eta literarioan oso berriak askotan; Arantzazutik euskal jendeari eta herriari begira, ozenki agertu zizkigun horien bizimina eta bizinahia, batzuetan aldarrikapen profetiko bihurtuta: herri ukatua- ren larriak eta garraisiak, jende “bajuaren” (errumes pobreen) penak eta pozak, euskara baztertuaren ezinak eta ekinak, hiri modernoaren harri- garriak eta irrigarriak; hemen ere bestelakoa da Gandiagaren ikuspegia, Mitxelenarekin alderatuz. Barne-samina eta bizinahia darie biei, aska- tasun garraisi bihurtua sarritan; baina hiltzoriaren eta heriotzaren poeta da Mitxelena, negarrez dagoen herri zapaldu eta hilunduarena; Gan- diaga, berriz, bizipozaren eta piztueraren poeta da, biziberritu eta argi- tara irten beharrean ari den izadi eta herriarena. Biak asaldatzen dira herriarenganako zuzengabekeriaren kontra, eta errebeldia ageri du bien obrak; baina Mitxelena gehienbat atzera begira jartzen den bitartean, Gandiagak aurrera begiratzen du gehiago. “Arantzazu berriaren” leku- ko eta interprete adierazgarrietako bihurtua da Gandiaga, hori era- tzen parte hartu zuten artisten artean. Honetara dio Iñaki Aldekoa lite- ratur kritikariak: “Salvatore Mitxelenaren poeman Arantzazuk zuen alderdi sinbolikoak erlijioan baldin badu oinarria, Oteiza eta Chillida eskultoreak, Saiz de Oiza arkitektoa, Javier de Eulate, Lucio Muñoz eta Nestor Basterretxea pintoreak eta Gandiaga poeta elkartu zituen proiektu- tari darion kultura kutsu aurrerakoiak, berriz, alderdi sozial, kultural eta, baita ere, politiko berri bat eman zion Arantzazuri, zentzu erlijioso tradizionala baino askoz harago joanez” (Aldekoa 2008, 230 or.). Eza- guna da Gandiagaren eta Oteizaren adiskidetasuna eta sentikidetasuna, elkarrenganako mirespenaz gain. Adierazgarria da Arantzazuko muti- koen ikastetxean sortzear zeukaten *Seminario al descubierto* aldizkari- rako Gandiagak bere eskolako mutikoei eragindako elkarrizketa Otei- zari.⁹⁰ Jakin ez zergatik ez zuten aldizkarian argitaratu, baina Arantzazu- ko Literatur Artxiboan ikus daiteke bi folio beteko dokumentua, Oteizak berak estilo didaktikoz idatzi eta daktilografiatua.

⁹⁰ Besteak beste, ikasleen eskolako literatur lanak erakusteko sortu zuten aldizkaria; bertan ageri dira Gandiagaren eta bere ikasleen euskarazko konposizio asko.

Arantzazu zaharra hil eta Arantzazu berria sortzen ari zela argi jabetuta zegoela erakutsi zuen Gandiagak, eraisten ari ziren dorre zaharrari, aurrenik, eta eraikitzen ari ziren dorre berriari, gero, eskainitako poema banatan: “Arima santu bat lez goiratu egoan” (*Elorri*) eta “Torre puntatsu luze hau” (ik. ADK sail honetako VII. liburukian). Eliza berria deskribatzeko “Arkaitzez gora elorri” poeman ‘barri’ hitza, hasieran eta azakenean ipinia, ez da deskribatzailea soilik, kalifikatzailea da; hona hemen, mingain-trabagarri dirudien azken ahapaldi inpresionista bertitza:

Gorri torre t'horma ta harri,
indar ta altura iratzarri,
harkaitzez, garratz, eleiz harkaitza,
irme ta aidor, barri.⁹¹

Gorago azpimarratuta geratu denez, XX. mendeko bigarren parteko Arantzazuko euskal literatur mugimendu osoaren erdi-erdian eta gailurrean B. Gandiaga aurkitzen dugu, 50 urteei nolabaiteko batasuna emanez gainera. 1950ean hasi zen, hain zuzen euskarazko olerkiak argitaratzen Erriberriko *Gure Izarra* aldizkarian, eta 2001eko otsailean, hil zorian zegoela, olerki gehiago idazten ari zen artean. “Arantzazu euskal literaturgunearen” enblema bihurtu zen bera urte horietan, batez ere 1962tik aurrera, orduan argitaratu baitzuen bere lehen olerki-liburua: *Elorri*. Aurreko hamar urteetan idatzitako olerki ugarien “antologia”, azken orduan osatua, da *Elorri*, gorago esan dudanez; artxiboan daukagu urte haietan idatzitakoaren bilduma bateratua, *Elorriko lorak* izeneko: 237 olerki; horietako 105 aukeratu zituen *Elorri*-rako. Handik hamabi urtera (1974) argitaratuko zuen bere bigarren obra: *Hiru gizon bakarka*, estilo eta gaiaren aldetik oso ezberdina lehenengoaren aldean. Eta ondorengo urteetan beste lau olerki-liburu argitaratu zituen, nahikoa tartekatuak, eta denak oso ezberdinak estiloz eta gaiz: *Uda batez Madri- len* (1977), *Gabon dut anuntzio* (1984), *Denbora galdu alde* (1985), *Ahotsik behartu gabe* (1995). Material handia utzi zuen argitaratu gabe, ordea, eta poeta hil ondoren (2001), beste sei bilduma berri publikatuak ditugu, bestelako liburu eta aldizkaritan argitaraturiko olerki sortez eta lehendik argitara emandako testuen hiru antologiez gain.⁹²

⁹¹ Pedro Anasagastik egindako gaztelaniazko itzulpeneko “original” hitzak ez du inolara ere “barri” hitzak hor dituen indarra eta adierazgarritasuna biltzen.

⁹² Lehenbizikoz argitaraturikoak dira: *Adio* (2005) autoreak inprimategirako prestatuxea

Gai eta estilo oso ezberdinak erabili zituen, bai, Gandiagak; bizitzan argitaratu zituen sei liburuei begiratzea aski da; hala ere, haiek eta hil ondoren argitaraturikoek ere bai, badute funtsezko lotunea: Arantzazu. *Elorriko Lor(e)ak* bildumaren, *Elorri* liburuaren iturri nagusia izango zenaren, aurkezpentxo modukoan –gero ezabatuan– honetara idatzi zuen: “Elorriko lorak: Poematxuak dira: Arantzazuko etxe santu ta inguruaz diharduten poematxuak”. Beste obrak ez daude hain argi eta zuzenean girotuta Arantzazu geografiko eta sozialean, baina denetan, edo ia denetan, aurki daiteke Arantzazu, kantagai, inspirazio-sustrai nahiz erreferentzia existentzial eta biografiko sakontzat. Bizi ere, Arantzazun bertan bizi izan baitzen etengabe poeta bere bizitzako azken berrogeita hamar urteetan. ADK saileko liburuki berezian (VII.ean) bildu ditut berak Arantzazuri buruz idatzitako olerkiak. Bertako sarrera luzean ikus daiteke gehiago haren olerkigintzari buruz.

5.2. Arantzazuko beste idazle eta poetak

Urte haietako euskal idazle eta poeten munduari begiratuta, batzuetan irudi luke bakarrik ireki zuela bere ibilbidea Gandiagak, Arantzazuko bere bakardade poetikoan, “Arantzazu berriaren” testigu gailen. Zorionez ez zen horrela izan; laguntasun onean egin zuen bere bidea, bere poemen irakurle kritiko, sarreragile, editoreez, kanta-konposatzaile eta bestelako laguntzaile-zirikatzaileez inguratuta baitzegoen fraideen eta hurbileko lagunen artean. Hona hemen orduko Arantzazuko fraideen, etxeko zituenen, izenak: Julian Alustiza, Pedro Anasagasti, Jose Antonio Astigarraga, Dionisio Arruti, Jose Antonio Aduriz, Jose Luis Zurutuza, Pello Zabala, Joxe Azurmendi, Pello Zabaleta. Horietatik behin baino gehiagotan aipatua geratu da Alustiza; azken bien izenak bereziki nabarmentzekoak dira hemen, tarteka Arantzazu ere kantatu eta kontatu digutelako beraiek ere, Arantzazuko fraide zirelarik nahiz fraidetza utzi ondoren; bata nahiz bestea *Jakin* aldizkariaren zuzendaritzan jardunikoak eta euskal idazle oparo eta konsakratuak, olerkari-tzan, besteak beste: *Hitz berdeak* (Azurmendi, 1971), *Zurubi luzea* (1980) eta *Bi poema t'erdia* (1990), etab. (Zabaleta). Denak gogoratu eta esker onez eskertu ohi zituen Gandiagak, bakoitzaren laguntasuna eta

utzia (titulua editorialarena da); *Argitaragabeak* kuartilogia: *Euskalminez – Biziminez – Izadiminez – Jainkominez* (4 tomo, 2006); *Frantziskotar gorazarreak* (2012).

laguntza aitortuz, bere hitzaldi eta idazlan bat baino gehiagotan: Benetako literatur eskola izan gabe, literatur giro oneko taldea, Arantzazuko fraideena, Gandiagaren esatez. Horrelakoen laguntza bilatu zalea zen gainera bera. Ezaguna da, besteak beste, J. Azurmendik *Elorri* osatzeko eta P. Zabaletak *Hiru gizon bakarka* moldatzeko eman zioten kritikari- eta editore-laguntza. Eta zer esanik ez, D. Arruti irakaskide eta adiskidearen, bera ere literatur zale eta bertsolari zenaren, kopiazaile- eta zirikatzaile-lana: eraginkorra Gandiagarentzat.

Literatur lehiaketez eta sariez mintzatua naiz: aipatuak ditut 1949ko belaunaldiko Arantzazuko ikasleen idazlan ugariak, literatur lehiaketetan saria merezi izan zutenak; eta Gandiagak 1956ko Arantzazuko sariketan irabazitako saria azpimarratuta utzi dut; baina bada gehiagorik. Ikusten denez, mendearen hasieran Antonio Arrutik bere zenbait olerki aurkeztu zuenetik –eta behin baino gehiagotan saririk irabazi ere bai–, ohikoa izan da Arantzazuko ikasleen eta idazle gazteen artean euskarazko literatur lehiaketetan parte hartzea, hainbat sari berengana-tuz gainera. “Arantzazu y la cultura vasca” txosten behin eta berriro aipatuak dio (13-14 or.), harrotasun-ukitu eta guzti: “A todos los concursos de literatura vasca celebrados estos últimos años la aportación de los franciscanos de Aránzazu ha sido, con mucho, la más nutrida y considerable”. Dena dela, motz geratu zen sariak aipatzean, 1949-1955 urteen artean horietako dozenaren baten berri besterik eman ez zuelako, S. Mitxelenak Miarriz-en irabazitako lehenengo sariarena barne (1949). Gandiagak berak, orain arte aipaturikoez gain, beste sari askotxo hartu zituen geroago: adibidez, 1963an *Elorri* liburuarengatik “Jose Antonio Agirre saria” eta hamar urte geroago “Eusebio Maria Azkue” sariketan Euskaltzaindiak eman ziona, “Txakolinaren ospakuntza” poemagatik. Azkena Oñatiko udalak urtero ipini ohi zuen lehiaketan irabazi zuen lehen saria, “Tximeleta” olerki zoragarriarekin (1990). Lehiaketa-tradizio horretan “lehiatuenetako” bat Anastasio Esnaola fraide azpeitiarra izan zen, eta sari bat baino gehiago irabazi ere egin zuen: 1959an lehen saria euskarazko olerkian Bilboko Lore-jokoetan; 1985ean, berriz, bigarrena, “Pasaia hiria” lehiaketan, “Gure lurretan” poemarekin.⁹³

1956. urtean bat ez, bi sariketa edo lehiaketa ere antolatu zituen

⁹³ Biak aurki daitezke, autorea hil orduko argitaraturiko olerki-antologian: Anastasio Esnaola, *Barrua huste aldera. Hogeita hamar urteko olerkiak*, Oñati: Arantzazu E.F., 2006.

Arantzazuk, eliza berriaren inaugurazioaren eta bertako Jubileu urtearen kariaz. *Arantzazu* aldizkariak berak antolatu zituen biak: literarioa eta musikala, aurrena; eta bereziki bertso-ipintzaileentzako, bigarrena. Lehenengoak hiru atal zituen: euskarazko olerkiak, erdarazko idazlan prosazkoak eta musika-piezak; hemen euskarazko olerkiena dagokigu bereziki. Hasteko, olerkiak bakarrik sartzen ziren sariketan, baina gero, bertso sortaren batzuk ere –onak– aurkeztu zituztela ikusirik, aparteko sari berezia izendatu zuten horrelakoentzat. Hogeiren bat olerki aurkeztu zituzten sariketara, euskarazko sailean; B. Gandiagak eraman zuen lehen saria, esanda geratu denez; bigarrena, berriz, Fernando Artola “Bordari”-k, “Tori, Arantzazu” poema luzearekin –oraindik osorik argitaratu gabea–; Sabin Berasaluze fraide gazteak aipamen berezia merezi izan zuen. Bertsoetan lehen saria Juan Basurkok jaso zuen, “Arantzazuko Amaren edestitxoa” sortarekin –sariketako idazlanetako asko oraindik argitaratu gabe daude Arantzazuko artxiboan–.

Urte horretako bigarren sariketa bertsoena izan zen, beraz. Aurreko urtetik hasita, herriz herri prozesio modukoetan erabilia zuten Arantzazuko Amaren irudia, bisitan. Horietakoren bat kontatzea eta kantatzea zuten gai bakarra sariketako bertso sortek. Bederatzi lehiakide aurkeztu ziren. Iñaxi Etxabe neska oikiarrak irabazi zuen lehen saria; beste emakume batek merezi izan zuen aipamen berezia, Maria Asunción Aldalur mojak, Andre Mariaren Zarauzko bisita kontatu zuenak. Etxabek aurkeztua zuen beste bertso sorta luzea 1956ko lehen sariketara ere, non Arantzazuren historia kontatu baitzuen, lehenago historia bera bertso sorta luzetan emana zuten bertso-jartzaileen ildotik: Plazaola (Telleriartekoa), F. Arrese Beitia, Patrizio Antonio Orkaiztegi, Jose Matias Balerdi, Joan Jose Sarasola, Joan Basurko eta Graziano Anduagaren ildotik, alegia.

Arantzazuko fraide gazteen barne-aldizkariaren garrantzia azpimarratu izan dut: Gerra Zibilaren aurretik *Ensayo* eta 1949ko belaunaldiarentzat *Excelsior*, 1955ean hil zena. 1956tik aurrera handitu eta zabaldu egin zen Arantzazuko ikasle edo fraide gazteen presentzia kanpoko literatur aldizkari euskarazkoetan, nahiz eta ez izan oso ugaria, eta batzuetan seudonimoaren azpian ezkutatuta gainera: *Euzko-Gogoan*, *Olerti*, *Egan*, *Hegats*, *Gurpil*... Lehenago hasiak ziren batzuk *Euzko-Gogoan* beren olerkiak agertzen: J. A. Astigarraga, adibidez; Gandiagak berak, barne-aldizkarietan ezagutzera emandakoez gain, hor argitaratu zituen

bere lehenak 1952an: “Baserriko goizaldea” eta “Neure ama jazten”. S. Mitxelenak halaber aldizkari berean argitaratuko zuen geroxeago (1955) *Bizi nai* poema –Arantzazu. *Euskal Poema*-ren hirugarren atala behar zuena–. *Olerti*-n hainbat poema argitaratu zuen bereziki B. Gandiagak: aldizkari horixe izan zuen bere literatur aterpea, *Elorri* liburua argitaratu (1962) ondoko bere ustezko isilaldi ez hain isilean (!). 1962an *Jakin* aldizkaria itxi zutenean, berriz, *Egan* literatur aldizkariari eskuratu zizkioten hartarako gertu zeuden idazlanak; horregatik Arantzazuko hainbat lankide ageri da 1962 eta 1963ko zenbakietan prosazko idazlanekin. Dena dela, Arantzazuko beste hainbat fraidek argitaratu izan ditu bere olerkiak ere aldizkari horretan: S. Mitxelenak berak eta B. Gandiagak, P. Zabaletak, J. Alustizak, A. Esnaolak, etab.ek.⁹⁴ *Hegats* eta *Gurpil* aldizkari berriagoetan B. Gandiaga egon izan zen bereziki gertu bere olerkiekin, eta baita prosazko idazlanekin ere –*Gurpil*-ek monografikoa eskaini zion poetaren obrari 2003an, hura hil eta gero–.

5.3. Arantzazu: Literatur argitalpenak

Lehiaketa-sariketak dira literatur mezenazgoaren baliabideetako bat; nabarmenduta geratu denez, Arantzazu ere behin eta berriro baliatu izan da horrelakoez. Bada, ordea, beste baliabide garrantzizko bat idazleen lanak babestu eta sustatzeko: horien argitalpena bideratzea, aldizkaritan edo liburutan. Zein jokabide izan du Arantzazuk horretan euskal literaturari buruz?

Bere inprimategia izan zuen Arantzazuk 1924tik 1994ra arte. 1952an, berriz, Frantziskotar Probintziak bere argitaletxea sortu zuen: Editorial Franciscana Arantzazu –EFA–, bere egoitza soziala eta zuzendaritza Arantzazun bertan eduki izan zituen. Azpiegitura garrantzizkoak izan ziren biak: Arantzazuko fraideen aldizkariak inprimatzeko eta horien idazlanetako asko argitaratzeko, baita Arantzazuko bertako eta santutegiaren ingurune sozio-kulturaleko literatur produkzioa eta -ondarea argitara eman eta zabaltzeko ere.

Hainbat aldizkari sortu eta zabaldu izan ditu Arantzazuk –edo dituzte Arantzazuko fraideek– XX. mendean –berauek izan ziren fraide idazle askoren lankidetzak argitaratzeko organo nagusiak, oso baliaga-

⁹⁴ Gogoratzekoa da, azken urte askotako aldizkariaren zuzendari Gilermo Etxeberria Arantzazun ikasitakoa dela.

rriak beste hainbat idazlerentzat ere—: *Arantzazu* (1921, 1987ra arte *Aránzazu* izendatua) eta *Misiones Franciscanas* (1914an “*Apostolado Seráfico en China*” tituluarekin sortua eta tartean *Apostolado Franciscano* soilik ere deitua) eta *San Antonio de Padua* –SAP– (1946) –XX. mende osoan iraun zuten hiru horiek—; *El Maestro de los Tercerios/Franciscanismo* (1944-58), *Anaitasuna* (gipuzkerazkoa, 1950-1958) –1953tik aurrera bizkaierazko *Anaitasuna* argitaratzen hasi ziren, ge-roago informazio orokorreko aldizkari bihurtuko zena— eta *Goiz-Argi* (1958-1980), etab. *Jakin* (1956-) aldizkariaren lehen aldiko zenbaki inprimatuak ere (1964-1969) Arantzazun bertan aterata daude.

Liburu ugari ere inprimatu izan du Arantzazuk. Baina Arantzazuko fraideen idazleen emanak gainditu egin zituen Euskal Herrian bertan santutegiko azpiegiturak. Jose Antonio Gerrak argitaratua du idazlan zabala hemengo atal honen antzeko tituluarekin: “Arantzazu centro de actividad literaria de 1936 al 2000”.⁹⁵ Arantzazuko (Probintziako) Fraideek urte tarte horretan argitaraturiko edonolako liburuen katalogoa eskaintzen du bertan, urtez urte, Arantzazuko inprimategiak irarriak eta Arantzazu argitaletxeak argitaratuak izan ala ez. Era berean Arantzazuko komunitateko fraideek kanpoko argitaletxe eta aldizkaritan agitaraturiko artikuluen katalogo zehatza eskaintzen digu Gerrak, 1953an hasita. *Jakin* aldizkariko artikulua ez zituen bildu; baina *Jakin* taldeak Arantzazutik kanpoko inprimategitan, gehienetan Arantzazu E.F. editorialaren babesean argitaraturiko liburuei atal berezia eskaini zien.⁹⁶

Gure berriemaleak dioenez, fraideen idatzizko apostolutza bultzatzeko sortu zuten bereziki Arantzazu argitaletxea, erlijiozko eta batez ere frantziskotar gaiko liburuak (edota frantziskotarrenak) argitaratuz. Erlijiozko liburuena adiera aski zabalean hartu izan du, ordea, argitaletxeak, Arantzazuko fraideen idatzien ikuspegiak eta alorrak zabaldu ahala. Honela dio Gerrak berak: “Hay quienes escriben sobre la teología, Escritura; la liturgia, en sus aplicaciones al Santuario, lo mariano, tan directamente ligado a éste, lo franciscano, el euskera y la cultura vasca son quizás los campos a los que más energías han consagrado los hermanos de Arantzazu”,⁹⁷ eta oin-oharrean bereziki aipatzen ditu edi-

⁹⁵ In: *Arantzazu. Ikerlan eta saiakerak* a.l., 563-592 or.

⁹⁶ *Ibid.*, 590-591 or.

⁹⁷ *Ibid.*, 568. or.

torialak argitaraturiko nobelak, gaztelaniazkoak nahiz euskarazkoak.

Euskarazko literaturari dagokionez, *nobela* (Tx. Agirre, J. A. Loidi) baino gehiago *saiakera* (Axular, Joan Tartas, S. Mitxelena, E. Agirretxe, J. Alustiza, L. Villasante, Jean Hiriart-Urruty, J. Azurmendi, Rikardo Arregi, Albert Memmi) eta batez ere *poesia* (S. Mitxelena, B. Gandiaga, J. Azurmendi, J. Alustiza, A. Athilano, P. Ezkiaga) argitaratu izan du Arantzazu argitaletxeak; ez dira ahaztekoak ipuinlariak eta narrazio laburren idazleak ere (Felix Bilbao, Imanol Berriatua, J. L. Zurutuza) eta urteroko Arantzazu Egutegia.

5.4. Arantzazu aldizkaria: Olerkiak, bertsoak, saiakera

EFAren liburuek adina, edo gehiago, Arantzazuko aldizkariak –barnekoek nahiz kanporakoek– babestu eta bultzatu izan dituzte ipuinaren, saiakera laburraren, olerkiaren eta bertso berrien generoak; eta denetan gehien *Arantzazu* aldizkariak –eta horren aurretik *Apostolado Franciscanok*–. Azken honetan 1916tik aurrera hainbat euskarazko lankidetzaz sartu ohi zuten: Batez ere A. Arrutiren olerkiak eta J. Arrueren prosazko idatziak –*San Frantziskoren eta lagunuen Loretxoak* liburuaren itzulpena ere tartekatu zuten atalka–. 1920. zenbakietan ageri da euskal poeta anonimorik ere –J. Arrue bera?–.

Laurehun (400) bat euskarazko olerki argitaratu zituen *Arantzazu* aldizkariak XX. mendeko bere 78 urteetan; horietako gehienak bigarren partean, 1950tik 2000ra: 285. Urte horietan S. Mitxelenarenak eta B. Gandiagarenak argitaratu izan ditu bereziki eurrez: hurrenez hurren, 50 eta 60 bat aldiz ageri dira horien olerkiak, inoiz errepikatuta ere bai; horiekin batera, ordea, beste euskal poeta askoren izenak ere aurki ditzakegu mende erdi horretan: berrogei autoretik gora dira, beren olerkiren bat, sarritan bat baino gehiago, *Arantzazu* aldizkariaren orrietan argitaratuta “ikusit” dutenak –batzuk sinatu gabe edo ezizenez sinatuta daude–. Hona poeta-izen horietako batzuk alfabetoz ordenatuta: Jose Maria Agirre “Lizardi”, Domingo Agirre, Balendin Albizu, Diego Altzo, Julian Alustiza, Ziriako Andonegi, Gabriel Aresti, Emeterio Arrese, Jose Arrue, Antonio Arruti, Fernando Artola “Bordari”, Joxean Artze, Balendin Aurre-Apraiz, Eusebio Azkue, Joxe Azurmendi, Xabier Azurmendi, Ramon Balenziaga, Sabin Berasaluze, Iñaki Beristain, Sor Maria Beronika, Zesareo Bilbao, Ebaristo Bustinza “Kirikiño”, Helder Camara,

Jean Diharce “Iratzeder”, Jose Agustin Elustondo, Manex Erdozaintzi, Anastasio Esnaola, Nemesio Etxaniz “Amillaitz”, Demetrio Garmendia “Antzi”, Aita Gezteluzar, Joseba Intxausti, Alfonso Irigoien, Iztueta (?), Luis Jauregi “Jautarkol”, Martin Lasa, Manuel Lekuona, Gabriel Lertxundi, Gabirel Manterola, Markue, Ildefonso Olaberria, Ignazio Omaetxebarria “Aritzondo”, Nikolas Ormaetxea “Orixe”, Ormazabal, Klaudio Sagarzazu “Satarka”, Norbert Tauer, Esteban Urkiaga “Lauaxeta”, Estanislao Urruzolo, Pedro Urruzuno, Joan Mateo Zabala, Pedro Martin Zabaleta, Joan Garmendia “Zeleta”, Anizeto Zugasti. 53 izenotatik 15 dira Arantzazuko fraideak.

Olerkari horietako hainbatek Arantzazu bera hartu izan zuen kantagai: S. Mitxelena eta B. Gandiagarenez gain, bestelako poeten 42 olerki kontatu ditut aldizkarian Arantzazu (Andre Maria, santutegia, artea, lurraldea) gaitzat erabili izan dutenak, 1945etik 2000 bitartean. Bestelako aldizkaritan argitaratuak edota Arantzazuko artxiboan argitaratu gabe daudenak kontatuta, 21 olerki gehiago zenbatu ditut Arantzazuri buruzkoak epe berean; autoreak ia denak arestian ere aipatuak: Iratzeder, Lekuona, Bordari, Zugasti, Etxaniz, Aurre-Apr aiz, Telesforo Monzon.

Euskal bertsolaritzari ere oso lotuta egon zen *Arantzazu* aldizkaria XX. mendearen bigarren partean; 500 bertso sorta inguru kontatu ditut 1945-2000 urteetako zenbakietan argitaratuak, batzuetan bertsolaritzari buruzko artikuluen barnean, adibidez Basarriren “Nere bordatxotik” sailekoetan (50etik gora); 1936an argitaratu zuen lehen aldikoz titulu horren pean bere lehen bertso sorta: “Arantzazu'ko Ama”; 1945ean argitaratu zuen bigarren sorta, 1937tik aurrera euskarazkorik agitaratzerik ez-eta aldizkarian. Denetara 100dik gora aldiz argitaratu zituen aldizkariak Basarriren bertso sortak urte horietan. Arantzazu-zalea zen, bestalde, Basarri; eta han eman izan zituen bere oporrak urte askotan: Arantzazu bera gaitzat hartuta (Andre Maria, erromesak, eliza eta santutegia) badu hamabost bat bertso sorta.

Graziano Anduaga “Gesaltzako Aitona” izan zen beste bertsolari bat bereziki *Arantzazu* aldizkariari atxikia. 65 sorta argitaratu zituen, aurrena 1937an –bigarrena 1945ean–; azkena 1965ean. Grazianok ere baditu zazpi bat sorta Arantzazuri kantatuak. 1950etik aurrera Euskal Herrian kantari jardun ziren bertsolari handiek, ia guztiek, dute bertso sortaren bat edo gehiago argitaraturik *Arantzazu* aldizkarian: Balentin Enbeita

(7), Manuel Olaizola “Uztapide” (1), Manuel Lasarte (8), Lazkao Txiki (2), Xalbador Aire (2), Joxe Agirre (2), Bernardo Alberro (2), Ernest Alkhat (1), Linazasoro'tar Karla “Altzeta” (3), Ziriako Andonegi (2), Jose Anduaga (12), Jose Manuel Arriola (11), Joan Basurko (2), Jon Enbeita (2), Deunoro (Ajuria?) (1), Jesus Lete “Ibai-ertz” (2), Xabier Euzkitze (2), Txomin Garmendia (4), Jose Luis Gorrotxategi (2), Patxi Larrañaga (2), Juan Garmendia “Zeleta” (7), Imanol Lazkano (2), Iñaki Murua (3), Jon Sarasua (4), Aitor Sarasua (1), Anjel Mari Peñagarikano (4), Mikel Mendizabal (3), Iñaxi Etxabe (6), Inozentzio Olea (1), Aitor Mendiluze (1), Patxi Telleria (1), Bitoriano Ugarte (2), Abel Muniategi (1), Asentxio Elustondo (44), Jose Agustin Elustondo (2), Karlos Agirre (4), Jose Agustin Orbegozo (1), Sindikako Julian (2), Andoni Sorrondegi (2), Anunciación Aldalur (11), Joakin Aiestaran (2); Jose Frantzisko Arsuaga (11), Nikolas Segurola (6), Jesus Larrea “Mantxola” (20), A. Lete (2), Enrike Arozena (3), Iñaki Beristain (2); J. M. Lekuona (2), S. Mitxelena (4), B. Gandiaga (8). Horien artean Arantzazuko sei fraide ere badaude, bertso-jartzaile edota bertsolari; azken hirurak poeta handiak ditugu, bertsoak ipintzen ere oso ondo moldatzen zirenak.

Bertso sorta horietan badira lehenagoko bertsolariak edota lehenetik ezagunak, aldizkariak bere orrietara jaso zituenak, badira bertso-jartzaileek beren aldetik aldizkarira bidaliak eta badira aldizkariak bertsolari jakinei eskaturiko lankidetzak edota aldizkaritik eragindako eztabaidetako edo lehiaketetako bertso sortak. Izan ere, bertso sortei aterpea eman eta argitaratzeaz gain, bertso-gintza bultzatu izan zuen *Arantzazu* aldizkariak. Eragileen artean Basarri jarri behar dugu aurrena: berak landu eta indartu zuen bereziki bertsolaritza bere “Nire bordatxotik” sailetik. Badira, ordea hiru frantziskotar *Arantzazu* aldizkarian bertsolaritza buruz hainbat idazlan kritiko argitaratu zituztenak; L. Villasantek artikulu sailtxo bat idatzi zuen, “Bertsolariak dirala ta” izenekoa, 1962-1963 urteetan; J. Alustizak, bere aldetik, hainbat bertso sorta aurkeztu zuen bere sail berezian 1960.eko eta 1970.eko urteetan; azkenik D. Garmendiak ere baditu hiru artikulu bertsolaritza gerakariei buruz. Bertso-gintzari buruzko idazlanik argitaratua dute, era berean, I. Omaetxebarria, S. Mitxelena, A. Madariaga, E. Agirretxe, J. L. Zurutuza, J. A. Elustondo eta I. Beristain frantziskotarrek. Bestalde, 100 bertsolarik baino gehiagok argitaratu izan du bertso sortarik *Arantzazu* aldizkarian, Arantzazu bera gaitzat hartuta. Bestelako aldiz-

karitan ere badira, ordea, Arantzazuri buruzko bertso sortak: *Zeruko Argia*, *Karmel* eta *Goiz-Argi* –azken hau *Arantzazu* aldizkariaren eranskintzat sortu zuten, bereziki baserritarrei begira, eta leku handia eskaini zien bertso sortei; gerora bere independentzia lortu zuen–. Azkenik, Antonio Zabalaren “Auspoa” liburu sailean 22 bertso sorta aurki daitezke Arantzazuri eskainiak. Manuel Matxainek Arantzazuko Amari eskaini zizkion bere lehen bertsoak (1963) *Zeruko Argia*-n argitaratu zituen; S. Mitxelenari eskainitakoak ere aldizkari berean argitaratu zituen (1966) –bi sortek merezi izan zuten Euskaltzaindiaren saria, bigarrena eta lehenengoa, hurrenez hurren–.

Arantzazuk berak bertso gintzaren sustapenean egin duen ahaleginaren historia osatzeko, ezin ahaztu santutegiaren inguruko gertakari seinalatuen (erromesaldi berezien eta jaialdi apartekoen) kariaz antolatu izan dituzten bertso-kantaldiak. Aipatuak ditut Jose Matias Balerdik Andre Mariaren Koroazioko ospakizunerako ipinitako bertso sortak, seguruenik apaizak berak kantatu zituenak. XX. mendearen lehen urtetako argazki bat bada Arantzazuko fototekan bertso-kantari batena: eliza zaharraren aurrealdean dihardu, zutik, erromes-taldearentzat bertso paperetik kantuan; ezagunak dira basilika berriaren lehen harria jartzean Basarrik abestu zituen bertsoak; oso ezaguna era berean, basilika inauguratu berriaren atarian kantari ari diren Uztapide eta Basarriren argazkia ere –E. Agirretxe aurkezle eta gai-jartzaile–;⁹⁸ Gandiagaren hiletakoan Jon Enbeitak abestu zituen bertsoak ere gogoangarriak dira. Ildo horretatik doaz erromesen bidaia girotzeko bertso-saioak, hainbat bertsolari ezagunen etarikok ipiniak: kasetetan grabatuak –“Arantzazu, erromesaren poema”: 5 kasete–, edota horietako asko aldizkarian argitaratuak ere bai, eta horrexegatik gorago aipatuak (Basarri, M. Lasarte, Lazkaotxiki, I. Lazkano, J. Lopategi, A. M. Peñagarikano, J. Agirre, M. Mendizabal, J. L. Gorrotxategi, S. Lizaso, I. Murua, J. Enbeita, J. eta A. Sarasua, X Euzkitze, Sustrai Colina).⁹⁹

Arantzazu aldizkariko lankideetan izan da prosazko euskal literatura landu duenik ere. Aurreko aldian B. Gerra eta A. Madariaga aipatuak ditut, ipuin edo narrazio labur eta saiakera txikien autore; mendearen bigarren partean Villasante, Gandiaga eta Zurutuza ditugu bereziki

⁹⁸ ADK sail honetako *Arantzazu bertso berritan* liburukian (IV.a) ikus daitezke horrelako argazkiren batzuk

⁹⁹ Horrelako bertso sortei atal berezia eskaini diet ADK saileko IV. liburukian

aipatzekoak. Iñaki Sarriugartek *Hitz lauz idazten*¹⁰⁰ tituluko antologian bildutako Gandiagaren prosazko idazlanen artean azpimarratzekoak dira *Arantzazu* aldizkarian, “Alaxe” sailean, 1966-1967 urteetan argitaratutako hamar narrazio-gogoeta dotore-dotoreak, bereziki Arantzazun girotuak. Era berean prosista fina ageri zaigu Zurutuza bere “Joanesen harizpean” saileko artikulua andanan –*Garoa* nobelako protagonista eta bertako jakinduria literarioa dakarkigu gogora Joanes izenak–.¹⁰¹

Arantzazu aldizkariarekin batera, fraidegai eta apaizgaien ikastetxeetako barne-aldizkariak baliagarriak gertatu izan dira sarritan ikasleen idazle-dohainak garatu eta azaltzeko, eta ez dira gutxiestekoak guri dagokigunez. 1930.eneko urteetan *Ensayo* aipatua dudana bezala, 1950etik aurrera horrelako hainbat aldizkari sortu zuten ikasleek Arantzazu eta Foruako seminarioetan nahiz ondorengo Erriberriko Filosofiako eta Arantzazuko Teologiako ikastetxeetan: batzuk euskara hutsezkoak.¹⁰² Horietako hiru azpimarratu nahi ditut hemen, luzaroen iraun zutenak gainera: *Excelsior* elebiduna (Arantzazuko Teologiako ikastetxean, 1948-1956), *Gure Izarra* euskara hutsezkoa (Erriberriko Filosofiako ikastetxean, 1950-1974) eta *Seminario al descubierto* (Arantzazuko seminarioan, 1969-1990). Ez ziren zuzenean literatur aldizkariak, baina organo egokiak gertatu ziren ikasle gazteek beren lehen olerkiak eta hasierako prosa literarioak landu eta “argitaratzeko”.¹⁰³ B. Gandiagak, adibidez, *Gure Izarra*-n ezagutarazi zituen bere

¹⁰⁰ Bilbao: Labayru ikastegia / Bilbo Bizkaia Kutxa Fundazioa, 2006.

¹⁰¹ Horien antologia argitaratua du Arantzazu argitaletxeak *Euskal Herriarenugarra* izenpean (2013).

¹⁰² Horrelako aldizkarietako buruzko informazio gehiagorako ik. Agirrebaltzategi 2003, 304-305 or.

¹⁰³ *Excelsior* gehienbat gaztelaniazkoa izan zen, baina askotxo ageri da euskaraz ere bertan; gaien eta estiloen aldetik denetik dago. Olerkiak tartekatuta datoz, euskarazkoak nahiz gaztelaniazkoak: 19 zenbakietan 60tik gora olerki argitaratu zituzten; gutxi batzuk Arantzazu kantatzen dutenak. *Seminario al descubierto* georogokoa da, Gandiaga bertan euskara eta euskal literaturaren irakaslea zenekoa; gehienbat euskaraz idatzi zuten aldizkarian; ikasleen idazlan literario eta olerkiak jaso ohi zituen horrek ugari; aldizkari euskal olerkari agerikoren batzuk ezagunak gertatu dira gerora euskal kultura eta idazleen artean; bestalde, zenbaki bakoitzaren atzeko azalean Gandiaga irakaslearen beraren olerkiren bat argitaratu ohi zuten. Azpimarratzekoa da, hainbat urtetan lehen sariak irabazi izan zituztela Arantzazuko Seminarioko mutikoei Oñatiko udalak antolaturiko eskoletako neska-mutilen arteko literatur lehiaketetan.

lehen zazpi olerkiak, aldizkariaren lehen zenbakitik hasita (1950); *Excelsior*-en, berriz, hamazapi olerki eman zituen argitara 1951-1956 urte bitartean. Gandiaga bezala, beste fraide(gai) haietako asko horrelako aldizkarietan trebatu ziren, gero, fraidetan nahiz fraidetza utzita, euskal idazle trebe –poeta, saiogile, kazetari eta bestelako generoko– agertu izan direnak.¹⁰⁴

Jakin aldizkariak (1956an sortuak), berriz, kultur gogoeta eta azterketa izan ditu bere alorra eta helburua –hasieran filosofia-teologiak bereziki–, eta alde batera utzi izan ditu poesia eta oro har literatur sorkuntza; hala ere, balio literarioko saiakera interesgarrikeria ere argitaratu izan du, eta euskal literaturaren azterketa eta kritikari leku nabarmena eskaini izan dio hasieratik bertatik –gogoratzekoa da Txillardegiren lehen nobelaren inguruko eztabaida, 1957-1958–.

5.5. Euskal idazleak eta Arantzazu

Arantzazu berriak (artistiko, kultural eta espiritualak), ordea, bere eremua eta erakarmena modu adierazgarrian zabaltzea lortu zuen XX. mendearen bigarren zatian, artisten artean ez ezik, idazle eta poeten –euskaldunen nahiz erdaldunen– artean; imanarena-edo eginez baztuetan, bertako artista adierazgarrien eta enblematikoenaren erakarmenez gehienbat: Oteiza artista polifazetikoa.¹⁰⁵ Ezaguna da nolako sinbiosia gertatu zen Gandiaga poetaren eta Oteiza eskultorearen artean. Poetak sarritan aitortu zuen beraren olerkaritzan Oteizak izandako eragina, eta eskultoreari eta haren obrari eskaini zizkion *Hiru gizon*

¹⁰⁴ Arantzazun ikasle edota bertako fraide izandakoak dira, gero seminariotik edo fraidetatik kanpo idazten jarraitu dutenak edota ezagunago bihurtu direnak: Antonio Bilbao, Fernando Mendizabal, Joseba Intxausti, Gilermo Etxeberria, Joxe Azurmendi, Pello Zabaleta, Jon Urrujulegi, Joan Mari Torrealдай, Jon Enbeita, Iñaki Zabaleta, Pello Zubiria, Aitor Arana, besteak beste.

¹⁰⁵ Honetara idatzi zuen B. Gandiagak Pelai Orozkori buruzko artikuluan: “Baina Oteizaren tailerrean ez zen buztina bakarrik lantzen, pintura, musika, literatura, kirola, mitologia, zer ez zen jorratzen Oteizaren tailerrean? Perurena txirindulariari erretroa egin zion buztinez Jorgek. Aita Donostia tailerreko figura eta hizpide zen. Barojaz hitz egiten zigun Pelayk eta Jorge haren irudia lantzeagotzen saiatzen zen. Blas de Oterok ia hilabete osoan bisitatu gintuen tailerrean. San Inazioren izateari alde askotatik begiratzen ziotela ikusi nuen, Euskalerrria ere solaspide genuen, eta euskara eta Euskalerrrian indarra hartzen eta gauzatzen zetorren mugimendu politiko eta artistikoak ere bai” (*Arantzazu*, LXXVIII, 1998, 782. zenb., 7 or.).

bakarka liburuaren seigarren atala –“Hamaseiharrieta”– eta beste zenbait poema.¹⁰⁶ Aztartzekoa litzateke halaber Gandiagak Oteizarengan izan zuen eragina ere. Dena dela, seinatzekoa da Oteiza eskultore eta artista gertatu zela Arantzazu berriaren kantari, bera ere poeta bihurtuta: haren obra poetikoaren parte handia ezin da ulertu seguruenik Arantzazu berriko obra artistiko guztiaren testuinguruan ez bada.

Garaiko beste poeta eta idazle –euskaldun nahiz erdaldun– ez gutxi ditugu aipatzekoak, Arantzazu berriarekin liluratu eta harekin nolabait bat eginik, beren inspirazioa noizbait han aurkitu zutenak. Gandiagak berak aipatu zituen behin baino gehiagotan horietako batzuk bere hitzaldietan: Otsalar (Joan San Martin), Aresti, Otero, Celaya.

Aurrenik San Martin, beraz: poeta, literatur kritikari eta editore, besteak beste. Arantzazuko mendietako ibilaldi eta aurkikuntza arkeologikoak tarteko, Gandiagarekin adiskide bihurtuta, horren eragile kritiko leiala gertatu zen eta horren hainbat abesti argitaratu zuen *Egan* aldizkarian, Pello Zabalak musikatuta. Gabriel Aresti izan zen Arantzazu berriari atxekitako beste euskal poeta handia, Jose Azurmendi fraide gazteari adiskidetasunez lotua –“Joxepe lagun maitea”–, zeini poema bat baino gehiago izen eta guzti eskaini baitzion –Arantzazu traszendentaren amets-kantu–, bere *Harri eta Herri* obran.¹⁰⁷ Liburuaren hirugarren zatiko Q poemak, obra osoaren erdigunetzat har daitezkeenak, berriz, Oteiza eta beronen obra eskultorikoa, Arantzazun debekatuta eta burutu ezinean zeukana, kantatzen du: “Profeta bati (Jurgi Oteizari azaldu nahirik)”.¹⁰⁸ Gandiagaren adiskide eta Arantzazura bisitatzera joaten zitzaion beste poeta Blas de Oterok ere badu “Palabra en piedra”

¹⁰⁶ Eusko Ikaskuntzak Oteizari Manuel Lekuona saria ematean (1996) egin zuen hitzaldi-errezitaldian utzi zigun Gandiagak bere adiskide Oteizaren irudirik osatuena eta Arantzazuko obraren interpretaziorik hurbilekoena. Ez dut aurkitu argitaratuta hitzaldi hori, baina Interneten irakur daiteke, beraren literatur ondarearen atarian –Gandiaga.com–, “Lantxo hau eskatu zidatenean” titulu pean.

¹⁰⁷ Gabriel Aresti, *Harri eta Herri*, Bilbao: Euskaltzaindia, 2014: II. parte, Z: “Joxepe nire laguna” (59. or.) eta III. parte, M: “Atzo ezagutu nuen / nire laguna” (71-75 or.). Gainera liburuaren lehen edizioan dioenez, obra osoa eskaini zien Martin Arrizubieta apaiz “jaun erretoreari” eta Joxe Azurmendi “frantziskotar fraile gazteari”.

¹⁰⁸ *Ibid.*, Q, 518-567 or.

izeneko olerkia, Arantzazuko obra burutzen ari zen Oteizari eskainia: “El vacío centro / de la piedra...”.¹⁰⁹ Oteiza baldin bada Arantzazu berriaren “profeta” (Aresti) nagusia, Lucio Muñoz deitu ote genezake bertako apaiz nagusia, bere abside eta aldarearekin? Luciori eta beraren obra burutu berriari dedikatu zion, hain zuzen, Rafael Albertik beste poema bat, “He aquí la geología” hasten dena (1967).¹¹⁰ Eta Arantzazu kantatu duten poeta erdaldunez ari garenez, aipa dezagun Gabriel Celaya-ren “En la campa de Urbía” poema ere, non santutegitik gora Urbiako zelaian jarrita, bizitzaren, heriotzaren eta historiaren meditazio poetikoa eskaintzen baitigu.¹¹¹

Idazlan honen epe-mugetatik kanpo bada ere –2000. urtetik honantz, alegia– gogoan hartzekoak dira hiru prosista gaurko euskal literatura-ren gailurrean daudenak, eta noizbait Arantzazu hartu nahi izan dutenak kantagai –Bernardo Atxaga: “Francesco”¹¹²–, gogoetagai –Joxe Azurmendi: *Azken egunak Gandiagarekin*¹¹³–, edo nobelaren kokagune –Joan Mari Irigoien: *Orbetarrak*, 3. tomoa¹¹⁴–; Mariano Errastiren

¹⁰⁹ *Poesía con nombres* liburuan argitaratua; gero *Zurgai* aldizkariak Oteroren omenezko zenbaki monografikoan jaso (1988, azaroa, 53. or.). Oteizak, bere aldetik, lehenago Arestiri eskaintako eskulturaren erreproduzioarekin omendu zuen Otero aldizkariaren zenbaki berean (62. or.). Honako lerrook atara ditut Oteizak idatzitako eskaintza-testutik: “Escultura la más cercana. La que dediqué a Gabriel Aresti el otro poeta nuestro y gran amigo suyo. Recuerdo ahora que tengo en mi taller de Alzuza algún boceto para un retrato que comencé de Blas en Arantzazu el 69 que yo concluía el friso con la Piedad. Pasó Blas unos días con nosotros, él me dedicó ese hermosísimo poema que titulé *Palabra en la piedra*”. Felix Marañangandik dakigu Angela Figuroa emakume poetak ere egin zuela bisitarik Arantzazura, eta bertako fraide poetekin harremanik izan zuela: “Figuroa hizo al menos una excursión a Arantzazu, visitando no sólo a Oteiza sino a los poetas Joxe Azurmendi, con quien tendrá una relación epistolar, y otros poetas que residían en el lugar, como Bitoriano Gandiaga y Pello Zabaleta (“Ángela Figuroa Aymerich, mujer de barro y poeta”, in: *Muga*, 1985, 45, zenb., 54-55 or.). Ez dirudi, ordea, Arantzazuri olerki berezirik eskaini zionik.

¹¹⁰ Ik. “Lucio Muñoz”, in: Zenbait, *Lucio Muñoz: madera de fondo*, Madrid: Ministerio de asuntos exteriores, 2004, 81. or.

¹¹¹ Gabriel Celaya, *Trilogía vasca. Rapsodia euskara - Baladas y decires vascos - Ixil*, San Sebastián: Gipuzkoako Foru Aldundia, 1984, 83-84 or.

¹¹² *Asisko Frantziskoren eta Lagunen Loretxoak* edizio berriaren aurkezpen poetikoari Atxagak ipinitako titulua (Oñati: Arantzazu E.F., 2003, 13-15 or.).

¹¹³ Joxe Azurmendi, *Azken egunak Gandiagarekin*, Donostia: Elkar, 2009.

¹¹⁴ Joan Mari Irigoien, *Nor bere bidean* [Orbetarrak, III], Donostia: Elkar, 2010.

Arantzazu berria, bidean gora bidai-kontakizun lirikoa ere horien artean sartu beharko genuke, zuzenean gaztelaniaz idatzia, baina euskarazko itzulpenak lagunduta argitaratu zuena;¹¹⁵ eta azkenik Patxi Ezkiagaren *Oteiza. Profetaren 14 hitz* poema-liburua ere (2011) ezin ahanztuta utzi, Arantzazuko “apostoluen” erreferentzia zuzenekoak dakarkigunez tituluan, eta, ustez, inspirazio ezkutuan.

Arantzazuri bereziki eskainitako olerkirik edo literatur testurik utzi ez badigute ere, erakargarria gertatu zaio Arantzazu hainbat euskal idazle ezaguni, bertan egunak edo denboraldiak emateko, atsedenerako nahiz lanerako, lehenago Orixeri, Iratzederri eta besteri bezala, edota bertako idazleekin harremana lantzeko. Ezaguna da J. M. Lekuonaren eta Gandiagaren arteko adiskidetasuna eta elkarrekiko miresmena, batez ere Liturgiako gorazarreak ontzen lankide jardun zirenetik; hamalau olerki txikiko sorta idatzi zuen Gandiagak, Arantzazun girotua, eta berak oharrean idatzi zuenez, Lekuona adiskidearekin irakurri eta lantzekotan: “Juan Mari Lekuonarekin Arantzazun zehar egiteko nintzen ibilaldirako prestatu nuen apunte sorta”. Joxean Artzek egunak igaro ohi zituen Arantzazun eta bereziki Julian Alustiza predikari eta poetarekin solasaldi luze eta gozoak izaten; arduraz gorde zuen hark bere paperen artean 2001eko Eguberrietan Usurbilgo poetak bidali zion seiko olerki-sorta. Jose Luis Alvarez “Txillardegik” adiskideak zituen Arantzazuko Seminarioko irakasleak, bereziki Gandiaga, bertan hilabeteak eman zituenetik idazte-lanean. Basarri bertsolariak bezala, Pelai Orozko idazleak ere Arantzazu aukeratu izan zuen urte askotan, bere udako oporraldietarako: batak eta besteak bertako beren bizipenak kontatu zizkiguten, bertotan batek, saiakera laburretan besteak.

5.6. Fraide sermolari ospetsuak

Literatura arantzazuarraren aurreko garaietan egin bezala, azken honetan ere azpimarratu behar Arantzazuko euskal sermolarien ekarpen erretoriko-literarioa.¹¹⁶ Behin baino gehiagotan aipatua dudan

¹¹⁵ Gaztelaniazko jatorrizkoa: *Subida al nuevo Arantzazu*, Oñati: Arantzazu E. F., 2008. (Euskarazko itzulpena, P. Agirrebaltzategik egina: *Arantzazu Berria bidean gora*).

¹¹⁶ XX. mendeko Arantzazuko fraideetan predikuak eta sermolarien prestakuntzak eta jardunak izan zuten garrantziaz jabetzeko, ik. Joseba Intxausti eta Jose Maria Lete, “Sermolariak. Hitzaren eta herritarren zerbitzuan”, in: Joseba Intxausti (zuz.),

“Arantzazu y la cultura...” idazlan argitaragabeak 21 lagunen zerrenda ematen digu; horietako asko idazle –poeta, bertso-jartzaile nahiz prosista– trebe agertu zaizkigu gainera XX. mendearen bigarren zatian: E. Agirretxe, D. Garmendia, S. Mitxelena, J. Alustiza, A. Madariaga, Z. Zabala, A. Sorarrain, J. M. Garaialde, Pedro Aranguren eta Jose Antonio Garate, adibidez; gorago izendatuta utzi ditudanak gehienak. Idazle izan gabe ere, 1940-1970 urteeetan euskal predikari seinlatu izan ziren beste hainbaten izenak ere aipatzekoak lirateke “Arantzazuko fraideen” artean. Herri-misioetako predikuak, Aste santuko hitzaldiak eta herrietako zaindarien jaietako panegirikoak: horrelakoetan oso ezagunak ziren Arantzazuko fraideak euskal herrietan.¹¹⁷ Baina herrietan beste, Arantzazun bertan nabarmendu ohi ziren predikari handiak, bertaratu-tako erromesei eta irratiz entzuten zuten fededunei zuzendutako sermoietan, Arantzazuko “misterioa” bera gaitzat hartzen zutenak edota bertako espiritualitatean girotuak askotan. Arestian aipaturiko sermolarrien izenetan Alustiza eta Agirretxe azpimarratuko ditut, beren oratoriako dohain erretoriko edota poetikoengatik bereziki ospetsuak egin zirelako; zoritxarrez, beraiek idatzi eta emandako sermoietako askotxo galduak dira nonbait, seguruenik beraiek hala nahita. Grabaturikoren batzuk izango dira hortik zehar, euskarazko eliz oratoriaren historia eta balioak ikasi eta aztertu nahi lituzkeenentzat.

5.7. Kanta berria Arantzazun

Arantzazuko literatur historian barna, eta bereziki Vatikanoko II. Kontzilioaren ondoren, garrantzi apartekoa izan du abesti-testuen (batez ere erlijiozkoen) sorkuntzak. “Kanta berriak” deitu ditut horrelakoak, Arantzazuko “Kanta zaharren” (baladen eta kopleen) aurrez aurre. Alde batetik daude idazleek beren aldetik idatzitako olerkiak, gero musikariek edo kantariak beren doinuen abiapuntutzat edo inspirazio-iturritzat hartu dituztenak –horrelakorik askotan gertatu da, batez ere Gandiagarekin–; bestetik, eta bereziki, alde zehar erabakita, zuzenean musikatzeko asmotan sorturiko olerki eta bertsoak daude. Horrelako literatur generoa, abiaburuan eta helburuan eta agian lantze-

Arantzazu. Ikerlan eta saiakerak... a.l., 547-561 sor.

¹¹⁷ Ondo gogoratzen zuen B. Gandiagak nolako miresmena zuten bere gurasoek eta inguruko baserritarrek egoki eta ozen mintzaten ziren oratoria dotoreko fraide predikarienganako.

prozesuan bertan kantari edo doinuari lotua, eurrez landu izan dute Arantzazun, geroago ere nabarmenduko dudanez. XX. mendearen bigarren zatia dagokionez, I. Omaetxebarria eta I. Beristainen izenez gain, eta berriro ere modu guztiz berezian, S. Mitxelena eta B. Gandiaga izendatu behar ditut. Musikaria zen Mitxelena bera ere, eta berak sortu ohi zituen edo bilatu herri-doinuak bere olerki eta bertsoentzat. P. Zabala izan zuen ia beti Gandiagak bere ondoan, doinu-sortzaile: horren 125 olerki edo bertso sortatik gora ditu Zabalak doinuazatuak. Kontzilioaren ondorengo urteetan guztiz garrantzizkoa izan zen sorkuntza literario-musikal hori Arantzazuko santutegiko, fraideen bizitzako eta beste lekuetako liturgia eta elizkizunetako abesti-baliabideak aberasteko. Baina elizkizunetarako abestiez eta oro har erlijiozkoen gain, seinalatuta utzi nahi dut, abesti profanoetako testuen itzulpenean ere Arantzazuko fraideek egindako ekarpena, handia ez bada ere: J. Arruek itzulitako Guridiren operak berriro gogoratu ondoren, 1970. urte inguruan Arantzazuko seminarioan egindako ahalegina azpimarratzekoa da, garai hartako modako zenbait abesti-testu euskaratzen, agian orduko euskal kantariak eskatuta. Horretan jardun ziren B. Gandiaga, P. Zalala eta F. Mendizabal behintzat; Gandiagak berak euskaratu zituen nonbait, besteak beste, hain ezagunak ziren kantok: “Mira que eres linda”, “Bésame mucho”, “Angelitos negros”.¹¹⁸

Arantzazuko baladak edo erromantzeak edota “kanta zaharrak” izendatu izan dituzte Arantzazu bera kantatzen dutenak nolabait. Arantzazuko “kanta berriez” hitz egitean ere, bereziki XX. mendekoei begira, nabarmentzekoak dira Arantzazuri buruzko kantak, edo Arantzazu zuzenean kantatzen dutenak: Andre Maria, erromesak, fraideak, bertako lurra, mendiak, artea, etab. Horrelako bertso eta olerkiak oso ugariak dira –ugariagoak oraindik horien gain egokitu edo sorturiko doinu edo abestiak–. XIX. mendeari buruzko atalean zehatz samar ditut aipatuak horrelakoak, batez ere 1881 eta 1886 urteen ingurukoak. Haiek eta XX. mendekoak batean jarrita, 150 bat badira Arantzazuri buruzko euskarazko abesti berrien testuak. ADK saileko VI. liburukia osatu dute horrelakoek: *Arantzazuko kanta berriak* deitua, hain zuzen. Erdarazkoak, berriez, sail bereko VIII. tomoko bi atal berezitan daude bilduta (30 inguru).

¹¹⁸ Euskarazko testuen hasierak: “Hain zera liraina”, “Eidak mun, emaidak musu”, “Pintore, masusta beltzen”. “Mila zorion” (ingelesezko “Congratulations”) kanta ere Gandiagak euskaratua da, uste dudanez; beraren testuen artean agertu zen.

5.8. Arantzazu, antzerkigunea

Oso laburki bada ere, eta Arantzazuko bertako giro literarioa hobeto ezagutzeko, aipatzekoak dira ikasleek, mutikoez nahiz Filosofiako eta Teologiako ikasle gazteek, urteko garai edo jai berezietan fraide eta fraidegaiantzat, eta batzuetan Arantzazu auzoko eta kanpoko jendearentzat ere bai, antolatu ohi zituzten antzerki-emanaldiak. Iñaki Etxebestek egina du azterketa laburra horrelakoei buruz.¹¹⁹ Literatura aldeetik maila apaleko eta kutsu erlijiozko eta moralistako nonbaiteko obrekina batera, ikasleek beraiek sorturiko antzerkiak antzeztu ohi zituzten; baina baita literatura unibertsaleko teatro klasiko eta moderno ezagunak ere batzuetan: besteak beste, Calderón de la Barca-renak, Tirso de Molina, Shakespeare, Ionesco, edo Buero Vallejo-renak, etab. Gehienak gaztelaniaz izaten ziren horrelako antzespenak, baina euskaraz ere bai batzuetan. Iñaki Etxebestek dioenez, “También la literatura euskérica tiene sus pequeños logros en esta época [1950-1960 bitartean]”, eta besteren artean Gandiagaren *Arantzazun berri bat* aipatzen du (432. or.) –galdua da nonbait pieza hori–. Gandiagak berak ematen digu, ordea, bestelako albisterik, Arantzazu auzoko Frantziskotar Hirugarren-darrei idatzitako Gabonaldiko bi gutunetan, antzespen eta jaialdi horien berri eman eta beraietara gonbidatzen dituenean (ik. Gandiagaren artxiboa, AAH dok.).¹²⁰

Gorago aipaturiko literatur lehiaketa-sariketetara antzerkiak ere aurkeztu izan zituzten batzuetan, horietako gehienak Arantzazu bera gaitzat hartuta. Horiez gain, Arantzazuko kronika eta datu historikoetan behin baino gehiagotan ageri zaizkigu bertako Teologi ikasleak Santutegiko “misterioa” beraien aldetik idatzi eta dramatizatzeko ahaleginean (I. Omaetxebarria, E. Agirretxe, etab.).

¹¹⁹ “Estudio y cultura en libertad. La vida extra-académica en los Centros de Estudio”. In: *Arantzazu. Ikerlan eta saiakerak...*, a. 1., bereziki 429-432 or.

¹²⁰ Kolegioko mutikoen eta Teologiako ikasleen, bietakoen emanaldien berri jakinarazten die 1960ko Gabonetan: *Todos en punta* eta *San Tarsicio* antzerkiak (mutikoez, abendu 25ean), *Condenado por desconfiado* drama (Tirso de Molinarena, teologoez, 27an), *Zori gaiztoko erabakia*, *Pello Tolosan* eta *Bildu parregarria* antzerkiak (mutikoez, urtarrilaren 1ean), *Morirse a tiempo* eta *Un alto en el camino* (teologoez, 3an), *Zorua nor?* (teologoez, 6an), *En las manos del hijo* (Pemán-en antzerkia, teologoez, 8an).

5.9. Euskarazko itzulpen-lana

Arantzazu modernoaz ari naiz hemen, azken mende t'erdikoaz, 1834ko erreketaren ondoren 1846tik aurrera eta bereziki 1881etik aurrera suspertu zenekoaz. Euskal literaturaren lehenagoko historian ere ageri da itzulpen lanengatik seinalatutako Arantzazuko fraiderik; horietan aurrena, J. A. Ubillos.

Aro modernoko literatura arantzazuarrean pisu aski handia izan du euskarazko itzulpenak; eta epigrafe apartekoa merezi duela uste dut historia labur honetan, lehendik ere han eta hemen zenbait aipamen eginda geratu bada ere. Hasi ere, itzulpen erraldoi batekin hasi zela esan dezakegu, aro moderno hau, J. A. Uriartek egindako Bibliaren gipuzkerazko itzulpenarekin, alegia (1859). Zuzeneko literatur helbururik ez bazuen ere itzulpen horrek, arrazoi onez dagokion leku garrantzizkoa aitortu ohi diote euskalariek eta euskal literaturaren historialariek. Joan Domingo Unzuetaen itzulpen-lanak ere gogoratzekoak dira. Horienak bezala, erlijio-alorrekoak (biblia, katekesia, liturgiakoak) dira Arantzazuko fraideek euskaraturiko obra gehien-gehienak, eta oro har helburu praktikoz eta ez zuzenean literarioz landuak. Hala ere, itzulpen horietako hainbatek ekarpen sendo eta baliozkoa egin izan dio euskararen historia literarioari.

XX. mendera etorrita, Jose Arruek egindako J. Guridiren bi operen libretoen itzulpenak berriro gogoratzekoak ditugu: *Mirentxu* (1910) eta *Amaya* (1920). 1920-1930 urteetan, berriz, J. M. Azkue; horren itzulpen-lanen berri ere emana dut gorago.

1950etik aurrera euskarazko sorkuntza-literatura suspertzearekin batera, itzulpenek ere indar berria hartu zuten Arantzazuko fraideen artean. L. Villasanteren itzulpen-lanekin batera nabarmentzekoa dut Antonio Sorarrainen *Itzaltzuko koblakaria* –Arturo Kanpionen *El bar-do de Itzaltzu* elezaharraren itzulpena–, 1951n Donostiako literatur lehiaketan 2. saria merezi izan zuena ipuinen sailean; Itunbe izeneko hirukotearen itzulpen-lana eta irabazitako saria (1954) aipatua dut gorago, 4.2 epigrafean. 1957-1963 urteetan bestelako itzulpen lanik ugari egin zuten Arantzazuko Teologiako ikasle gazteek, PPC saileko hainbat liburuxka euskaratuz.¹²¹

¹²¹ 25 koaderno argitaratu zituzten. Kandido Zubizarretak zuzendu zuen proiektua, eta Zarauzko Itzaropena-k inprimatu liburuxkak. “Arantzazu y la cultura vasca en la

Bibliaren itzulpenera berriro etorriz, literatur gertakari garrantzizkotzat jo izan dute hizkuntz komunitate hainbatek hori bere hizkuntzaratzea, obra literario apartekoa delako, klasikoa eta balio unibertsalekoa. Horregatik azpimarratu nahi dut hemen Arantzazuko fraideen lana alor horretan. 1961ean *Lau Ebanjelioak* argitaratu zuen Arantzazuko argitaletxeak, bertako Bibli irakasle Jose Goitiak eta Fernando Mendizabal itzultzaileak euskaratu eta paratua. Biblia osoaren itzulpen modernoa egitea beste mailako proiektua zen. Nazioarteko Elkarte Biblikoen eraginez, Arantzazun antolatu zuten astebeteko ikastaro eta mintegi berezia Bibliaren “itzulpen dinamikoari” buruzkoa 1977an, non euskal itzultzaile eta biblista ugarik hartu baitzuen parte, itzulpen-irizpideak finkatu eta lana bideratzeko. Bertatik abiatutako lankidetzazabaleko proiektuan partaidetza oso adierazgarria izan zuten Arantzazuko fraideek; erantzukizun apartekoa hartu zuten horien artean Joxe Arregi teologo eta euskaratzaileak eta Ramon Irizar biblista eta itzultzaileak. Bereziki azpimarratzekoa da azken honen esku saiaturia eta lan erraldoia, itzulpena eta edizioa ondu eta burutzeko: *Elizen arteko Biblia* tituluarekin argitaratu zutena (1994). Arantzazuko fraideek aurrera eramandako arnasaldi luzeko beste itzulpen proiektua Asisko San Frantzisko eta Santa Klararen Erdi Aroko idatzien eta beraien biografia eta legendena izan da: talde-lan luzea hori euskaratzea eta moldatzea ere, J. L. Zurutuzak zuzendua, eta Irizarrek burutu zuena; *Asisko Frantzisko – Asisko Klara* titulu pean argitaratu zuen 2002an Arantzazu Frantziskotar Probintziak.¹²² Irizpide onez izendatu zuen Euskal Itzultzaileen Elkarteak ohorezko kide Ramon Irizar, zoritxarrez nahiko gazterik zendua.

Vatikanoko II. Kontzilioaren ondoren “Holandako Dotrina” izenez ezaguna egin zen liburu mardula Jakin taldeak itzularazi eta editatu zuen, Dionisio Amundarainen lankidetzaz guztiz baliotsuarekin: *Kristau*

hora actual” txosten aipatuaren autoreak dioenez, Lanberto Etxeberria bila omen zebilen bere zuzendaritza peko PPC liburuxkak nork euskaratuko; zera erantzun omen zion norbaitek: “Si los franciscanos de Aránzazu no le resuelven esa papeleta, ningún otro se la podrá resolver”.

¹²² Lehenago (1977) bi santuen idatzien euskarazko itzulpena argitaratua zuten L. Villasantek eta J. L. Zurutuzak: *Anaia Frantzisko, Arreba Klara*. Aurrekaritzat har daiteke hori, gero etorriko zen *Asisko Frantzisko – Asisko Klara* obra mardularena, Asisko bi santuen idazkiekin batera antzinako (Erdi Aroko) biografiak eta legendak euskaraz emango zituenarena.

bidea (1975). Barkagarri bekio txosten hau sinatzen duen honi bere itzulpen lanen batzuen berri ere ekartzea hona: *Fedearen dinamika* (1973; Paul Tillich), *Gizakiari buruzko entsegua* (1995; Ernst Cassirer) eta aipaturiko *Arantzazu berria bidean gora* (2008; Mariano Errasti).

Arantzazuko Frantziskotar Probintziak beretzat hizkuntza ofizialtzat onartu zuenean euskara (1973), fraideen itzultzaile-talde berezia sortu zuen, batez ere barne-erabilerako hainbat baliabide bibliografiko eta dokumental euskaratzeko. Fraide askotxok hartu izan du parte itzulpenotan, J. L. Zurutuzaren zuzendaritza pean.¹²³ Arestian azpimarraturiko *Asisko Frantzisko. Asisko Klara* obra handiaz gain, dozenatik gora liburu (legezkoak, liturgiakoak, katekesikoak eta espiritualak) itzuli eta argitaratuak ditu. Taldeko itzultzaile fin eta sarritan ezkutuen artean ezin aipatu gabe utzi Jose Maria Regillaga albizurtarra eta Tomas Sarasola altzagarra.

5.10. Arantzazuko baladen heriotza?

Baladen kapituluak eman dio hasiera euskarazko Literatura arantzazuarrari. Azpimarratuta geratu da horien aberastasuna eta mendetako bizitasuna, XVIII. mendearekin bateratsu horien sorkuntza amaitu zen arte, bertsolarien eskutan utziz Arantzazuko herri-literaturaren lekukoa. Era berean nabarmenduta geratu da baladen eragina Arantzazuko gero-ko literaturan oro har (bertsolariengan, olerkariengan eta predikariengan) eta kantagintza berrian; bizi ere, horien denen jardueran bizi izan baitira Arantzazuko baladak, herritarren ahotan ezezik, 1960.eko urteak arte. Zer gertatu da gerora?

Balada herritarren lantze literario-musikalaren beroaldirik nagusiena 1940.eko eta 1950.eko urteetan gertatu zen Arantzazun, batez ere S. Mitxelenaren eskutik eta eraginez eta “1949ko belaunaldia” deitu dudanaren inguruan. Mitxelenaren *Arantzazu. Euskal Poema*-ren helburua horixe zen, hain zuzen, balada eta kanta zaharren tradizioa gailurrera eramatea, horiek bateratu, txukundu eta santutegiaren poema handi bihurtuz, Euskal Herriaren historiari hertsiki lotuta santutegia. Baladen erabilera hitzez hitzekoa da sarritan *Poeman*; horien iturri-iturritik erakarria da oro har Mitxelenaren *Ogei Kanta Arantzazuko* (OKA) ere (testu eta doinu).

¹²³ Geroxeago, 1990ean edo, sortu zen itzultzaile-taldea, ofizialtasunaren itzal eta guzti, fraideen liburu ofizialen itzulpenak ere burutuko zituena.

Baladen ikusmolde eta beroaldi horiek 1960.eko urteetan ere luzatuko ziren Arantzazun, santutegiko predikarien hitzaldietan, eta koruaren eta jendeen elizako abestietan, OKA liburuxka eurrez baliatuz elizkizunetan eta erromesen artean; urte horietakoak dira, hain zuzen ere, OKA-ko kanta askoren harmonizazioak, koruarentzakoak, batez ere Estanislao Sudupek eta Felix Ibarrondok eginak, eta 1963an eta 1965ean lehenbizikoz diskotan grabatu zituztenak, Arantzazuko beste zenbait kantarekin batera. Uste izatekoa da urte horietakoak direla kantuon organorako harmonizazioak ere, M. Idoiak eginak. Beste bi euskal musikari handik jarri zituzten begiak bi baleden doinueta, beren konposizioak lantzeko: Jesus Guridik eta Tomas Garbizuk. “Abuztuaren hamabosgarren” eta “Arantzazura egin dut promes” baladen doinuak harmonizatu zituzten bereziki (ik. *Arantzazuko Abestien Bilduma* –AAB–: 88, 90, 105-108 piezak).

B. Gandiak, Mitxelenaren kanten eta Arantzazuko baladen oso zalea izanik ere, horiekiko distantzia modukoa hartu zuen bere olerkietan, bere irakurketa, ikuspegi eta formulazio oso berria eta pertsonala eskainiz. Baladen oihartzuna entzun ahal da seguruenik Gandiagaren olerki zenbaitetan, baina urrunean edo. Horien balio literario eta musikaren erakarmena eta bere mirespena, batetik, eta Arantzazuko tradizioa berrinterpretatu eta forma berrietan kantatu beharra, bestetik: bi indar horien artean mugitu zen seguruenik Gandiaga bere bizitza osoan. Eta diodan distantzia horretatik eta funtsean bere baitatik hainbat eta hainbat poema idatzi ondoren, bizitzaren azken unean (2000), bere “Erromantze berria” idatzi nahi izan zuen, hiru ahapalditan:

Andre Maria, elorria ta
kanpaitxo dulundaria,
zer hirukote agurgarria
eta zer ikuskaria!
Hiruak dira Arantzazuko
historia ta mamia.

2000. urterako, ordea, itzaltze-prozesu nabarmen eta sakonean sartua zegoen baladen tradizioa: horien erabilera bizia, esan nahi dut, horien azterketak eta argitalpenak ugarituak baziren ere. Baina aztertzaile kritikoek eta irakurle zaletuen eskuetan baino gehiago, poeten

olerkigintzan, sermolarien predikuetan, musikarien konposizioetan eta abesleen kantetan eta bertsolarien bertso sortetan bizi izan dira, bizi, bereziki Arantzazuko baladak aro modernoan, herritar kantarien ahotan beste. Azken hauekin batera, benetako erabiltzaileak ere aldentzen badira balada tradizionalen iturrietatik, artxibozainen, adituen eta editoreen eskuetan geratuko dira, ondare literario-musikal preziatu, baina bizirik gabe.

Olerkariei dagokienez, azalduta geratu da Gandiagaren hurbiltasun-urruntasuna Arantzazuko baladekiko; harekin edo haren ondoren etorri ziren Arantzazuko beste poetak, berriz, urrunago ibili izan dira oro har baladen iturrietatik eta tradizioetik.

Arantzazuko sermolariei buruz zer esan? Vatikanoko II. Kontzilioaren ondoren, oso aldatu zuten horiek beren sermoien estiloa eta sarritan edukia ere. J. Alustizak jarraitu zuen seguruenik balada-zatiak dotore tartekatuz bere hitzaldietan; baina beste gehienek, ia denek, bestelako bidea urratu izan dute.

Arantzazuko kantarien aldetik harrera hobea izan dute seguruenik santutegiko baladek eta horietatik edaten duten OKA-ko kanteak, adibidez. Eta doinu soilarekin edo harmonizazio eta guzti horiek ere abesten jarraitu izan zuten; baina bestelako abesti berriak joan ziren nagusituz Kontzilioaren ondoren eta XX. mendearen azkenaldian, B. Gandiagaren beraren eta I. Beristainen eta P. Zabalaren eskutik batez ere. Bada Arantzazuko Musika Artxiboan “Arantzazuko korua” deritzan kanta-bilduma oparoa, atal berezia Andre Mariaren kantei eskainia duena; bertako 35 kantetatik, ez dago baladen doinuen zuzeneko harmonizaziorik, eta gehienbat baladen iturrikotzat hartzekoak diren Mitxelenaren OKA-ko kantak, harmonizazioz aberastuak, ez dira 10era iristen. Alderantziz, azpimarratzekoa da hemen Leonardo Zelaiaren ahalegin handia REA/JK-ko baladen doinuak sistematikoki harmonizatzeke, urte luzetan erabilitako asmoa betetze aldera, baina azkenean guztiz burutu gabe utzi zuena, 1986 hil zenean (ik. AAB, 1074-1118 or.)... Berantiar geratuko zen nolabait ahalegina.

Azkenik, bertsolariak. XX. mendearen azken 40 urteetan Arantzazu kantatu izan duten bertsolariak ez dute ezagutu edo ez dute baliatu nahi izan baladen tradizioa, oso urrunetik ez bada, lehenagoko bertso sorta hainbatek egin zuenaz bestela. Bestelako edukia, eta batez ere bestelako

forma eta esamoldeak erabili dituzte Arantzazu modernoa kantatzeko, egoki eta zilegi denez. Entzun besterik ez dago “Arantzazura Erromes” kasete sailean kantatzen duten hamabost bat bertsolari handi eta guztiz ezagunen sortak (ik. horrelakoak jasotzen dituen atal berezia ADK sail honetako IV. liburukian).

Arantzazuko baladak ez dira isildu noski, eta beraz, ez dira hil. Baina beren jatorrizko bizi-arnasari eusteko edota aire berriz indarberritzeko beharrezkoa duten giro sozial eta literarioa galdua dute neurri handi batean. Hala ere uste izatekoa da, luzaroan izango dutela kantari ahots gozokorik eta aztertzaile eta kritikari fin eta saiaturik, euskal literatura eta musika herritarraren eremuan.

5.11. 2000. urtetik aurrera begira

Gandiagaren olerkien heriotz ondoko argitalpenek 2000. urtetik aurrera begira jartzen gaituzte, idazlan honen mugetatik harat. Lehenagoko inolako garaitan baino euskarazko literatur obra gehiago argitaratu du Arantzazu argitaletxeak 2000.eko urteotan; sorkuntza berrikoak beste edo gehiago, ordea, atzera begirako obrak edota itzulpenak dira. Balio eta esanahi berezi-berezia eman behar zaio, zalantzarik gabe, *Arantzazuko Balada edo Kanta zaharrak* liburuaren argitalpenari (2003), bertan dagoelako Arantzazuko poemagintzaren iturri herritar behinena; horren aipurik behin baino gehiagotan eginda geratu da.

Lehendik aipatuta dauden bi fraide idazleren antologiak ere argitaratu ditu 2000.aren ondoren Arantzazuk: J. Alustizaren *Bizinahiaren arnasa: Olerkiak, Oroitzapenak, istorioak* (2004) eta *Euskararen berri onak... eta txarrak* (2007), eta Anastasio Esnaolaren *Barrua huste alde-ra. Hogeita hamar urteko olerkiak* (2006), horrela Arantzazuko fraideok landutako literatur ondarea eskura jarri nahian. Patxi Ezkiaga salletarraren lau obra poetiko berri argitaratu ditu azken urteotan: *Junarekin supazterrean / Al amor de la lumbre* (2003), *Bidai doinua / Melodía para el viaje* (2005) eta *Haizearen parabolak* (2006); baita idazle legorretarrak itzultitako literatura unibertsaleko bi pitxi ere: Rabindranath Tagore-ren *Gitanjali. Eskaintza kantak* eta Khalil Gibran-en *Profeta* (2007). Bestelako generoko baina era berean onarpen unibertsaleko *San Frantziskoren eta lagunen Loretxoak* liburuaren euskarazko argitalpen apaina eskainia digu Arantzazu argitaletxeak (2003). Seinalatzekoa halaber, gorago aipatuta dagoen arren, Arantzazu gaitzat

duen Mariano Errastiren *Arantzazu Berria bidean gora*, prosaz idatzia baina poesiaz betea (2008) –jatorrizko *Subida al nuevo Arantzazu* erdarazkoarekin batera argitaratua–, bidaia-narrazioen generoan sartzekoa. Azkenik, eta katalogo hau Gandiagarekin ixteko, *Gabon dut anuntzio. Kantuz eta soinuz* obra dotorearekin (2010), ia hogeitabost urte lehenago argitaraturiko *Gabon dut anuntzio* liburuaren edizio “musikatu” eta osatuarekin burutu zuen Arantzazuk XXI. mendearen lehen hamarreko urtealdiko euskal liberaturako edizio-lana.

Argitalpenez gain, bestelako asmo eta proiektuak ere piztu ziren Arantzazun, 2000.eko lehen hamar urteetan. Gandiagaren literatur ondarea askoz zabalagoa da artean argitaraturikoa baino – horren guztiaren edizio kritiko digitala eskainia du P. Agirrebaltzategik Inerneten (www.gandiaga.com/)–. Ondare aberats hori oinarritzat hartuz, eta Manex Erdozaintzi beste poeta frantziskotarrarena gehituz, euskal literatur mintegi eta aretoa antolatzeko proiektua aurkeztu zuen aurrenik zenbait lagun Gandiaga-zalek, Arantzazuko Gandiaga Topagunean bertan kokatzekoa. Ondoren, eta Arantzazuren euskal literatur tradizio historiko osoa kontuan izanik, dimentsio zabalagoa hartu zuen asmoak, eta Topagune berean kultur eta literatur gune sustatzailea eratzeko proiektu arnas handikoak onarpen beroa izan zuen hasieran kudeatzaileen aldetik. Zoritxarrez, krisi ekonomikoa eta bestelako gorabeherak tarteko, zintzilik geratua zen itxaropenez beteriko proiektu hura, egokiera hobearen zain...

5.12. Ibilbidea bukatze aldera

Arantzazu euskal literaturgunea azaldu nahi izan dut: Arantzazukoa, Arantzazuren ingurukoa, Arantzazuri buruzkoa; “Arantzazutikoa” ere badio Gandiagak, literatur lanetan Arantzazuko fraidetan hazi eta sarritan “hasi” zirenak adierazteko, nahiz eta gero kanpoan garatu beren idazle-dohain distiratsuenak, fraidetza eta Arantzazu ingurunea utzita.

Baina benetan hain giro aldeko eta emankorra izan ote du literaturak oro har, eta bereziki euskal literaturak Arantzazuko fraideen artean?

Hil zorian zegoela, bere gaztetako gertakari hau kontatu zion Gandiagak bisitan joan zitzaion adiskideari –haserretzeko ere indarra atereaz nonbait–. Ikaskideetako batek galdetu omen zion behin batean

erdaraz: —“Oye, Vitoriano, es verdad que sigues escribiendo poesías?”—. Eta berak baietz, idazten jarraitzen zuela. —“Pues ya es hora de que empieces a hacer cosas más serias”, aurpegiratu omen zion. Horrelakorik bere bizitzan askotan entzun behar izan zuela, kexatu zitzaion Gandiaga adiskideari.

Euskararen beraren aurka zeuden, eta beraz, euskaraz idaztea denbora galdutzat edo “politika egitetzat” gaitzesten zuten fraideak kenduta, ez dirudi euskal literatura lantzearen kontrakorik egon denik Arantzazuko fraideen artean. Bestelakoa izan da arrazoaia, haien artean literatur idazle profesionalik ez aurkitzeko: astirik eza, apostolutza edo irakaskuntzako eginbeharretan murgilduta

Kexu moduan entzun izan dut, Arantzazuko fraideen artean oso ondo ikusita zeudela musikariak eta baita poeta eta literaturgileak ere, baina ez artista plastikoak. XX. mendearen erdi ingurutik aurrera sortu zen, sortu, hainbat pintore eta eskultore fraideen artean: Xabier Alvarez Eulate, Jose Luis Iriondo, Felix Rubio, Joan Arriola, Xabier Egaña, Joan Mari Ilarduia, B. Gandiaga bera. Piloa... Uste dudanez, nahi izan dute nek beren bidea, luzeagoa nahiz laburragoa, ireki ahal izan dute.

6. LITERATURA ARANTZUARRAREN GENEROAK

Askotarikoak dira Euskal literatura arantzazuarren landu dituen generoak. Hamarreko sailkapena doakizu hemen.

1. *Baladak* –edo *Kanta Zaharrak*, Arantzazukoei sarritan deitu izan dietenez–. Nukleo tematiko jakin batzuen inguruan (Andre Mariaren irudiaren aurkikuntza, elizaren eraikuntza, erromesaldia, serora erromes penitentearena, etab.) dozenaka eta dozenaka kanta-aldaera (testu eta doinu) abestu izan dituzte erromesek eta herritarrek. 115 bat aldaera orain arte erregistratuak

2. *Kopla zaharrak*. Ugari izan gabe, aintzakotzat hartzekoak dira Arantzazu gaitzat hartu edo nolabait aipatzen duten kopla laburrak, normalean ahapaldi bakarrek: hogeitik gora aldaera erregistratuak ditut horrelakoenak; horiekin batera badira Arantzazuko Kanta Zaharren Bil-duman bestelako kopla laburrak ere, Arantzazuri buruzkoak ez direnak.

3. *Bertso berriak*. Oso erabilia izan da genero hau Arantzazuko literaturan. Bertso paperetan eta gehiago aldizkarietan zabaldu izan dituz-

te horrelakoak (azken aldian baita kasetetan ere). Bereziki aipatzekoak dira Arantzazuko kondaira zabal kantatu izan duten bertso sorta luzeak. Gainera bertsolariantzat (fraide nahiz beste hainbat bertsolari ezagunentzat) kanta-leku egokia gertatu izan da Arantzazu. Bertso sorta askok Arantzazu bera kantatu izan dute: 145 bat ale baditugu horietakoak; bestelako gaitakoak askoz gehiago dira, ordea; 500 bat daude jasota Arantzazuko literatur ondarearen datu-basean.

4. *Olerkiak*: Hauxe da genero nagusia Arantzazuko literatura euskarazkoan. Ugariak dira fraide olerkariak: J. A. Uriarte (autore eta biltzaile), A. Arruti, A. Madariaga, I. Omaetxebarria, S. Mitxelena, J. A. Astigarraga, B. Gandiaga, S. Berasaluze, J. Azurmendi, P. Zabaleta, etab. Baina askoz gehiagok argitaratu izan dituzte beren olerkiak Arantzazuko aldizkarietan eta bestelakoetan (Arantzazuri buruz): ia 500 denetara; horietako 100dik gora dira Arantzazuri buruzkoak, ADK sail honetako V. liburukian jasoak (euskarazkoak) –horiei gaineratu behar zaizkie B. Gandiagarenak, ADK-ko VII. liburukian bilduak eta S. Mitxelenaren *Arantzazu. Euskal poema* handia, osorik eta zuzenean Arantzazuri eskainia; baita erdarazko olerkiak ere, Arantzazu kantatu dutenak eta ADK saileko VIII. liburukian bilduak: 60tik gora. Bestalde, Arantzazuko euskarazko olerki asko musikatuta daude eta ondorengo generokotzat daude hartuta.

5. *Kantak, erlijiozkoak eta espiritualak*: Zuzenean jendeak –sarritan taldean– kantatzeko sorturiko testu bertifikatuak dira, berehala edo geroago doinuz jantzitakoak; genero berezia –literatura arantzazuarrean garrantzizkoa– osatzen dute horiek, azpi-genero eta guzti: erromeskantak, eliz kantak, gabon-kantak. Horrelako testuen sortzaile nagusietakoak aipatzeko, hona hemen fraideetan ezagunenak: Jose Ignazio Larramendi, K. Linaza, J. J. Salazar, A. Arruti, A. Madariaga, I. Omaetxebarria, S. Mitxelena, B. Gandiaga, I. Beristain; eta fraide izan gabe Arantzazuri buruzko abesti-testuak sortu dituztenetan: Jose Ignazio Arana, F. Arrese Beitia, Nemesio Etxaniz, etab. 150 bat testu daude identifikatua eta jasota ADK sail honetako VI. liburukian.

6. *Sermoiak*: Oratoria edo erretorikaren literatur generoa seinlatu izan dut idazlan honetan, Arantzazuko literatur tradizioan horrek izan duen garrantzia eta pisua azpimarratuz. XVIII-XIX mendeetako ehundik gora euskal sermolari frantziskotarren 4.000 inguru testu daude kataloga-

tuta Nagore Etxebarriaren obra mardulean. XX. mendeko sermolari (eta sermolari-idazle) gogoangarri hainbaten izenak ere aipatuak geratu dira.

7. *Narrazioak*: Genero hau laburra da Arantzazuko euskarazko literatur tradizioan, baina kontuan edukitzekoa, idazlanean barna seinalatauta geratu denez.

8. *Saiakerak*: *Arantzazu* eta bestelako aldizkarietako saiakera laburrak, Arantzazuko fraideek idatziak, ugariak dira, benetako literatur piezatzat hartzekoak. Aipaturiko autore nagusien batzuk gogoratu: B. Gerra “Gatesbi”, A. Madariaga, I. Omaetxebarria, J. Alustiza, D. Garmendia, B. Gandiaga, P. Anasagasti, L. Villasante, E. Agirretxe, J. L. Zurutuza, A. Esnaola, P. Zabala. Bereziki gogoan hartzekoak dira saiakera-liburu baliotsuak idatzi dituztenak: S. Mitxelena, M. Errasti, J. Azurmendi, etab. Mitxelenaren *Unamuno ta abendats* euskarazko lehen saiakera literariotzat agurtu zuen Txillardegik, pozarren.¹²⁴

9. *Antzerkiak*: Antzerkiaren generoa murrizta izan da euskal literaturara arantzazuarrean; baina bere lekua izan du orain arte emandako erreferentzien arabera. Arantzazuko Kanta Zaharretako batzuek ere antzerki egitura dute; eta erromesen santutegiko gaubeiletako kantak eta irakurraldiak Jesusen nekaldiaren antzeppenarekin bateratzen zituzten. Arantzazuko “misterioa” edo kondaira behin baino gehiagotan antzeztu izan zuten Arantzazuko fraide gazteek, beraiek idatzita; I. Omaetxebarriak eta “Bai” taldeko S. Mitxelenak idatzitako testuetatik aztarnatxoren bat bakarrik iritsi zaigu.

10. *Umorea*: F. Bilbaoren *Ipuin barreka* liburu aipatuaz gain, Arantzazuko Andre Mariaren Egutegiak beti eta eurrez eskaini izan dituen umore-orriak eta ateraldiak dira seinalatzekoak hemen. Egutegiaren zuzendaria, urte luzetan J. L. Zurutuza fraidea izan da, umore generoan idazle bikaina berau. Joan San Martinen *Zirikadak* edo *Eztenkadak* liburuen tradizioari helduz, ehundaka pasadizo eta ateraldi idatziak ditu, Arantzazuko fraideen artekoak, *Irribarre loreak* izendatu dituenak, eta argitaratzeko gertu daudenak –batzuk argitaratuta ere bai–.

¹²⁴ Ik. “Saiakera eta hizkuntzaren pizkundea”, in: Zenbait, *Salbatore Mitxelena* [Jakin sorta 2], 1970, 55-64 or. Saiakeraren titulu osoa honetara da: *Unamuno ta abendats*. *Bilbotar filosofuaren eta Euskal-Animaren jokerei antzemate batzuk*, “Iñurritza” ezizenarekin argitaratua.

7. EUSKAL LITERATURA ARANTZAZUARRAREN EZAUGARRIAK

J. M. Torrealdaik 35 bat titulu aurkitu zituen XX. mendean Arantzazu Frantziskotar Probintziako fraideen euskarazko literatur produkzioan, 250 liburuen artean (% 14) (Torrealdai 2003, 593. or. eta ond.). Bi literatur generotan banatzen ditu 35 liburuok: olerkia (%43) eta narrazioa (%57). Argibideak behar dituzte zifra horiek, autoreak bere azterketa soziologikoan xehetasunez emandakoak, bestalde. Hasteko, fraideez bakarrik ari da bera, eta ez beste hainbatek Arantzazuren inguruan sorturiko bestelako literaturaz; gainera liburuez bakarrik ari da, eta kanpoan geratzen dira, beraz, aldizkari, diptiko eta paper soltetan argitaraturiko baladak, olerkiak, bertsoak, kantak, saiakera literarioak, ipuinak; azkenik, autore-liburuez ari da, eta lankidetzako liburutan argitaraturiko olerki, kanta eta idazlanak kanpoan geratzen dira. Eta, jakina, kanpoan geratzen dira ahoz aho kantatu izan dituzten herritarrengandik jasotako balada, koplak eta bertso argitaragabeak, edota artxiboan gordeta dauden sermoien eskuizkribuak, edota literatur lehiaketetara aurkezturiko hainbat idazlan, argitaratu gabe artxiboan aurki daitezkeenak. Orain arte agertutakoa gogoan izanik, hori dena hartu behar da kontutan, “Arantzazu euskal literaturgunea” osotasunean deskribatzeko eta horren ezaugarri nagusien bila.

— Ahozko literatura eta idatzia

Euskal literatura arantzazuarrek ahozko literaturan ditu bere sustraiak (baladak, bertso berriak eta kantak) –ahozko literaturatzat hartzen ditut hemen paperaren gain sorturiko bertsoak eta kantak ere, zuzenean abesteko idatziak direnean–. Areago, Arantzazuko idatzizko literatura jasoak ere ahozko tradizioetik edan izan du neurri handi batez: S. Mitxelenarenak eta B. Gandiagarenak ere bai, agian beste askorenak baino gehiago gainera, beraiek hala nahita eta bilatuta. Ahozko literatura tradizioaletik edan du, ez bakarrik edukietan, eta bai estiloan ere. Ez dago, ordea, hori baieztapen orokor bihurtzerik: seguruenik ezingo genuke esan gauza bera Antonio Arrutiri buruz, adibidez. Gainera Arantzazuko literaturgilerik handienak ahozko literaturaren biltzaile eta aztertzaile izan dira: bereziki balio du honek berriro ere Mitxelenarentzat eta Gandiagarentzat. Beste euskal literaturgile ondo jantzi

zenbaiten ildotik doa hori, bestalde: Oihenarten ildotik, adibidez, bere poesiak idaztearekin batera atsotitzak argitaratu zituenean, edota “Andre-Emili” balada jaso zuenean 1665ean. Era berean, Gabriel Aresti ere ahozko literaturaren baliabideez baliatu zen eurrez.

Ahozko kantak eta antzerkia ezinbesteko giltzak dira sarritan literatura idatzia ulertzeko. Arantzazuko literatur historian, hala ere, presentzia are zabalagoa du ahozko literaturak berak, eta eragin are handiagoa ahozkoak idatzizko literaturan. Ahozko kanta zaharretatik idatzizko poema handira (Mitxelena): horrela ikusten zuen berak herrien literatur historiaren ibilbidea, eta garabidea; horixe gauzatu nahi izan zuen bere *Arantzazu. Euskal Poema* obra nagusian.

— Literatura herritarra eta herrikoia

Herri-literatura, ahozkoari oso lotua egotetik, idatzira igaro izan da historian normaltasun osoz, herri-jendea alfabetatuz eta eskolatuz joan den neurrian; XVIII. mendetik hasitako bertsopaperen gero eta zabalakunde handiagoa, horixe izan da horren adierazgarririk nabarmenena euskarazko herri-literaturan; ez da agortzen, beraz, ahozkoan.¹²⁵ Bitariko esanahia du herri-literaturak: a) Sortzaileen aldetik, herri-jendeak sortua eta ondua izatea –herritarra–, eta ez errege edo aristokraten zerbitzari edo babesekoek edota idazle bereziki ikasiek edo heziketa jasokoek; b) Hartzaileen aldetik, herri-giroan eta herri-jendearentzat egokitua eta landua izatea batez ere, gaien eta hizkeraren aldetik –herrikoia–. Bi ikuspegiak dira kontuan hartzekoak. Gaurko bertsolarietako asko eta asko unibertsitate-tituludunak izanik ere, inork ez du esaten bertsolaritzak herri-literatura izatea utzi duenik.¹²⁶ Izaera kolektibo berezia du herri-literaturak, bai sortze-prozesuan –nahiz eta izen eta nortasun ezagunekoa izan pieza literarioaren autorea–, bai hartze-

¹²⁵ Bertsopaper idatziak oso loturik daude noski ahozko literaturari, baina ez dira bat-bateko bertso sortekin nahastekoak; herri-literaturaren genero berezikotzat hartzekoak dira, Antonio Zabalak azpimarratzen duenez (*Bosquejo de historia del bertsolarismo*, Donostia: Auñamendi, 1964, 30-37 or.).

¹²⁶ Iñaki Aldekoaren iritziz, olerkaria vs. bertsolaria kontrajartzen dituen eredu bitarra, aurrena elite-literatura landuaren sortzailatzat eta bigarrena herri-literatura landugabearen egiletzat hartzen dituen, gainditu egin behar bako litzateke euskal literaturan (Aldekoa 2008, 120. or.). Ohar horrek balio berezia duela uste dut, literatura arantzuarrak hitz egitean.

prozesuan. Sortzailea eta hartzailea sintonia eta elkartasun apartekoan gertatu ohi dira herri-literaturgintzan. Dena dela, herri-literatura ez dago ondugabe eta landugabearekin nahasterik, literatur kritikariren batzuek egin ohi dutenaren kontra.

Arantzazuko euskal literaturan badira, jakina, obra eta idatzi jasoak eta irakurle aukeratuentzakoak ere, herri-literaturaren generokotik oso urrunekotzat jotzekorik ere bai. Baina esan ahal dugu, euskarazko literatura arantzazuarra, parterik handiengan zuzenean herri-literaturaren generokoa izateaz gain, oro har dagoela herri-literaturaren eraginak eta ildoak markatuta, Mitxelena eta Gandiaga bi autore nagusienengan eta beste askorengan nabaria denez. Gorago aipaturiko herri-literaturaren izaera kolektibo-herritarrak ezaugarritzen du bereziki literatura arantzazuarra, bertako kantariak eta idazleak Arantzazuren beraren kontzeptu kolektibo-herritarra duten neurrian. Erromesak dira Arantzazuren tradizioaren subjektu nagusiak, fraide-komunitatearekin batera; Arantzazuko erromesak, berriz, taldean irudikatzen ditu nagusienik bertako historiak, nahiz eta erromes banakoaren irudi idealizaturik ere ez den falta, nahiz eta pertsonaia ospetsu eta historiko hainbaten erromes-bisitak arduraz jaso eta nabarmendu dituen santutegiko kronikak. Seinalatzekoa da Arantzazuko baladak guka daudela jokatuta sarritan: “Izar eder bat atera zaigu”, “Goazen hortikan gora”, “Birjina Amaren eguna da ta / goazen Arantzazura”; batzuetan txandakatuz doa plurala eta singularra balada berean (ik. “Birjina Amaren bezpera da ta”).¹²⁷

Beraratzen diren erromesena da gehienbat Arantzazu; eta erromes olde horiek Euskal Herri sufrituaren ordezkari dira Mitxelenarentzat, eta euskal herritar “pobreen” lekuko Gandiagarentzat.¹²⁸ Herriari eskaintzen

¹²⁷ Arantzazuko baladen aldaera gehienak hiru ardatz tematiko nagusitara ekartzen baditugu, honako hauetaz jabetzen gara: 1. Errodrigotxoren balada –“Errodrigotxo Baltategiko”– pertsonala bezain kolektiboa da, Baltategiko mutilarena beste da Oñatiko herriarena; 2. Serora erromesarena –“Abuztuaren hamabosgarren”– guztiz da pertsonala; 3. Arantzazuko erromes-bidearen baladaren aditza –“Izar eder bat ateratzen da”, “Arantzazura bidea luze”, “Arantzazura egin dut promes”–, berriz, etengabe aldatzen da banakotik taldera, eta taldetik banakora, aldaeren arabera.

¹²⁸ Antonio Arrutiren olerkiari buruz ere ondo dio J. Azurmendik (1998, 279. or.) jende xehea kantatzen duela gehienbat bere poesian, batzuetan ikuspegi idilikoak bada ere: olagizona, baserritarra, zaharra, eta ez garai hartan hainbat poetak gogoko

dio Mitxelenak bere poema: “Ez da nerea. Zure (Andre Mariaren) Erriarena baizik. Gizaldiz-gizaldi zure babesean eta zuri kantari bizi izandako Euskalerrri zarrak abestu izan dizun poema dezu, nik orain andik eta emendik osatua, il-zorian zeuden puxketatxoakin gorputz bat egin da”. Herriarengandik harturikoa herriari itzuli besterik ez omen du egingen Gandiagak, bere olerkiak lantzean:

Zeurea dut, Herri,
zeurea dut hitza.
Nirea
aitorkuntza:
Nik Herriari
zor diodala
Herritik hartu
dudana.

Herritarra da, bestalde literatura arantzazuarra, literatura epiko-heroikoari kontrajartzen badiogu. Areago, anti-epikoa eta anti-heroikoa dela esan genezake. Halakoxeak dira Arantzazuko baladak, aurreragoko eta inguruko gerra- eta garaipen-kanta epikoen aldean. Amerikako eta Filipinetako konkistatzaile eta kolonizatzaile euskaldun asko Arantzazuri atxikita daude, Arantzazuko Andre Mariaren Kofradien bidez eta; baina ez dute beren arrakasta ekonomiko edo politikoaren zurigarri ideologikotzat hartu eta erabiliko Arantzazuren izena, beren bizitzako eta heriotzako babes existentzialtzat baino.¹²⁹ Eta bestalde, literatura arantzazuarra ez ditu haien garaipenak eta handitasunak kantatuko. Adierazgarria da alde horretatik gerra karlistekin gertatzen dena. Arantzazuk karlistak babestu omen zituelako aitzakiarekin eraso zioten liberalek; baina Arantzazuko literaturan ez dute inolako lekurik horiek, ezta Zumalakarregi Arantzazu-zalearen trebetasun militarrek kontatu eta kantatzeko ere.

zituen handizki edo heroi historikoak; edota lorea, baserria, iturria kantatzen dituela. Izaki xumeak, denak.

¹²⁹ Agian S. Mitxelenaren *Arantzazu. Euskal Poema* da epikoena euskarazko literatura arantzazuarren historiako obra handietan, Arantzazuren eta Euskal Herriaren arteko “epopeia” kantatu nahi duenez nolabait. Hala ere, urrun samar dago epikotik, adibidez, historian egitate epikoz seinalatutako euskaldunen, sarritan Arantzazurekin harremanik izan dutenen, izenek leku oso apala baitute Poeman. “Mucho más lírico que épico” dio Koldo Mitxelenak bere izenkidearen poemari buruz (*Historia de la Literatura Vasca*, Madrid: Ediciones Castilla, 1960, 160. or.).

Herritarren jarkiera eta ekimenaren historia da funtsean Arantzazuko, Oñatiko kondearen gogo eta iritziaren aurka Andre Mariaren irudiarentzako santutegia ez Oñatiko parrokian, ez Gesaltzan, baizik oraingo Azkartzan eraikitzea eta ondoren, oñatiarrak eta arrasatearrak auzolanean elkarturik, harako bidea irekitzea lortu zutenetik. Arantzazuko lehen baladek –Errodrigotxorenak, ermita eraikitzearenak– bezala, azkenak ere –Errodilenak, XIX. m.– espiritu horixe ageri du. Era berean, 1834ko erreketaren ondoren hamabi urte geroago eliza berreraiki eta berriro irudia santutegira eramatea herritarren ahalegin eta borrokaren lorpena izan zen. 1950etik aurrerako basilika berriaren eraikitzean ere adierazgarria izan zen herritarren ekarpen ekonomikoa, eta eliz agintarien debekuak gaindituz burutu ahal izan zuten artistek Arantzazu berriaren obra handia. Herritarren ekimenaren eta erresistentziaren poema dela esan dezakegu literatura arantzazuarra.

— Literatura xehea

Arestian Torrealdairen azterketari eginiko oharra irauli egin behar hemen; eta xaloki aitortu behar, Arantzazuko bost mendetako euskal literaturaren historiak 35 liburu besterik ez dituela eman; liburu aski laburrak denak. Arantzazuko euskal literaturak ez du mila orrialde eta gehiagoko poema-liburu mardulik sortu ezta nobela-trilogia erraldoirik ere. Eta beste produkzio denak pieza solteak edo erdi-solteak dira, txikiak asko, eta horietako hainbat hor eta hemengo liburu eta aldizkaritan banatuak, edo artxiboan jasoak: baladak, kantak, bertso sortak, olerkiak. Honelakoak ehundaka dira, ordea. Eta denen artean literatura gorputz aberatsa eta ugaria osatu dute bost mendeetan barna.

Arantzazuko poemagintzaren historia egin, literaturgile handi eta eza-gun gutxiren batzuk eta idazle xumeago eta bertsoegile herritar ugarik egin dute: nolabaiteko auzolan zabalean. Euskal literatura arantzazuarren gorputza osatzen duten idatzien datu-basean hirurehun bat idazle eta bertsoegileren izenak aurki ditzakegu, bakoitza bere ekarpenarekin: distiratsua ala apalagoa, luzea ala laburragoa.

— Erlijiozko literatura

Literatura arantzazuar guztiari buruz ez dago esaterik ia dena utilitarioa, erlijio edo fede-zabalkundearen zerbitzuko denik, J. A. Urkiola

fraideak 1935ean Frantziskotar Probintziako fraideek ordura arte egin-dakoari buruz idatzi zuenaren kontra. Orain arte esandakoaren arabera, pastoraltzaren edo eliz ministerioaren zerbitzu soileko “literatura” – idazlanak– alde batera utzi dut gehienbat, euskal literatura arantzazua-rra deskribatzean. Neure aldetik, erlijiozko gorazarrea –liturgikoa be-rra–, adibidez, ez dut utilitariotzat hartzen, nahiz eta zuzenean fededunen komunitatearen otoitzerako izan.

Aire eta giro erlijiozkoa da nagusi Arantzazuko literaturan, hori bai, baladetatik eta bertso sorta zaharrenetatik hasi eta Mitxelenaren *Arantzazu. Euskal Poema*-raino; Gandiagaren poesia sozialenean ere nabaria da sarritan erreferentzia tematiko eta poetiko erlijiozkoa, maiz Bibliak iradokia. Gainera Arantzazuko literatur tradizioan gaia bera da askotan zuzenean erlijiozkoa, hala nola abestietan eta Arantzazuri buruzko olerki askotan.

Erljiozkoa izateak ez dio, ordea, kantari eta poesiari bere literatur balioa kentzen; nork esango du Axularren edo Joan Gurutzekoaren obra ez direla literatur obra bikainak, erlijiozko inspirazioa eta gaia dutelako? Besterik da, jakina, debozioaren handia espresio literarioaren pobretasunaren estalgarri denean edo goralpen erlijiozkoaren atzean inspirazio poetiko eskasa nabaria denean.

— Euskal herriari eta euskarari atxikia

A. Madariagak, XVIII-XIX mendeetako fraide euskal idazle handiei buruz ari dela, honela dio: “La preocupación que, parece acuciaba las producciones de los autores franciscanos, lo mismo que de los otros arriba citados, salvo Larramendi, Astarloa, el autor de la «Apología», y algún otro, no parece haber sido, al menos primordialmente, la patriótica –aunque no la excluían–” (A. Madariaga 1935, 168-169 or.).

Iruditzen zaidanez, argibide batzuk merezi ditu Madariagaren iritziak, azken 150 urteetako historiari dagokionez behintzat. Seguruenik bere historiako bostehun urte luzetan, eta bereziki 1846an santutegia berriro ireki eta Arantzazu berreraikitzen hasi zirenetik, nabaria da Euskal Herriari eta honen gorabeherei lotuta ikusi izan dutela Arantzazu, bertako fraideek eta erromesek eta baita herritarrek ere. Horregatik, kutsu politikorik gabe edo kutsu politiko ezberdin eta guzti, euskarazko literatura arantzazuarrak Euskal Herriariarekiko, eta euskarekiko, halako hurbilta-

suneta eta atxikimendua erakusten ditu, oro har. Eta horren azpian, euskal abertzaletasun nabarmenik ezean ere, nabaria da euskaltzaletasuna behintzat, hainbat autore eta idatzitan esplizito eta oso agerikoa gainera. Eta nabari da euskal herritar xumeekiko gertutasun modukoa, sarritan Arantzazuko erromesekin harreman estuan landua; hona B. Gandiagak azpimarratzen duen ezaugarrietako bat, literatura arantzazuarraz hitz egitean: “Gero, erlijioso arazotan behintzat, herriarengandik gertu bizi izana. Herri behartsu horren premina askotarikoa begien aurreran euki izana. Eta azkenean herri horren ezbeharrak erremediatzen saiatu behararren kontzientzia (“Poesia-eskola Arantzazun?” hitzaldia, daktilografiatua, u.g.).

Are gehiago, Gandiagak eta beste zenbait autorek, euskararen aldeko militantziak eraginda, hori “salbatzeko” misiotzat hartu izan zuen euskarazko literatura lantzea, Gandiagak berak argi eta garbi aitortzen duenez honako testu honetan: “Euskara bera salbatzearen ere idazten genuen guk, euskara salbatuz, euskara baino zerbait gehiago ere salbatuko genuelako ustetan. Euskara setiatua, eraso, beldurtua eta lotsagarriri jarria genuen geure begien aurrean. Gainera, guztiak mendean harturik ginduzkaten, kateetan eta zigorpean, ezertariko ez ezertarako askatasunik gabe. Baina ez gintuzten zeharo arnas-hustu eta guk ahal genuen neurrian arnasari eutsi nahi izan genion, gutxi eta eskasik bazen ere, euskaldungoaren birika izateari ekinez.” (“Nere obraz” (hitzaldia). *Hegats* 4, 1991, 207. or.). Bere buruaz eta beste hainbatez hori esatean, bereziki gogoan du, jakina, S. Mitxelena.

— Poesia eta musika batean

Euskal literatura arantzazuarra oso lotuta dago musikari. Hasteko, baladen eta bertsoen generoak berez dira kantatuak edo kantatzekoak. ‘Kantak’ deitu dut, hain zuzen, Arantzazuko literaturako generoetako bat, oso landua: erromes kantak, eliz kantak, Gabon kantak, etab... Horrelakoak oso sarritan poetaren eta musikariaren elkarlanean sortutakoak dira. Baina poetak zuzenean musikatzeko idatzi ez dituen olerki asko eta asko ere musikariaren eskuetara joan izan dira maiz, abesti bihurtzeko. Nabarmena gertatu da hori B. Gandiagaren hainbat olerkirekin.

Literaturaren historia-liburuetan sarritan ezkutuan geratzen dira kantak eta kantariak. Bestela jokatu zuen Koldo Mitxelena. Erdi Aroko

kanta zaharretatik abiatzeaz gain, euskal literaturaren bere historia, XVIII. mendeko Zuberoako “kantika espiritualak” ere aintzat hartzen ditu (115. or.); era berean, J. M. Iparragirre ere euskal literaturaren historian sartzen du (131-132 or.), haren kantek izandako oihartzunagatik, nahiz eta zera erantsi: “resonancia que no justifica del todo la calidad de sus versos” (131. or.). Eta zera gaineratzen du: “Bastantes otras composiciones de Iparragirre (“Gazte gaztetandikan”, “Ara nun diran”, etc.) se han incorporado también a nuestra literatura oral” (131-132 or.). Orrialde osoa eskaintzen dio Bilintx bertsolari poetari (132. or.) eta laudoriozko lerroak Pedro Mari Otañori ere (133. or.). Inor ez da harrituko, beraz, Arantzazuko literaturaren eta musikaren arteko lotura nabarmentzen badut, eta doinu eta guzti sortutako hainbat abesti literaturara arantzazuarrean sartzen badut, abestua baita neurri handi batez Arantzazuko euskal literatura. Horregatik ADK sailean liburuki berezia eskani diet Arantzazuko abestien testuei.

Poeten eta musikarien arteko lankidetza estuak historia luzea dauka Arantzazuko tradizio modernoan: J. I. Arana eta F. Arrese Beitia idazleak M. Letamendia eta F. Gorriti konpositoreekin, J. Arrue Jesus Guridirekin, I. Omaetxebarria L. Zelaiarekin, B. Gandiga P. Zaballarekin (baita J. Iturriarekin ere), I. Beristain P. Zaballarekin. Idazle (eta itzultzaile) eta konpositoreen arteko lankidetza horren adibide bereziki nabarmena da 1927an argitaratu zuten *Homenaje de los artistas músicos vascos* obra, gorago agertu dudana. Behin baino gehiagotan poeta eta musikari autore berbera gertatu da, ordea, Arantzazuko literatur historian: J. Arrue, I. Omaetxebarria eta guztiz bereziki S. Mitxelena.

Besterik dira Arantzazu gaitzat hartu eta kantatu izan duten euskal musikako pieza handiak, opera eta sinfonia abestuak: “Txanton Piperri” opera (B. Zapiain, 1899), “Arantzazu” (F. Eskudero, 1955) “Arantzazu” poema sinfoniko-korala (E. Madina, 1956), “Aloña. Arantzazuko mendi-abestia” (T. Garbizu, 1979), “Zuk zer dezu” obra sinfoniko-korala (F. Ibarrondo, 2001), etab.

— Arantzazuko olerkariak: poesi eskola ala literatur komunitatea?

Esana dago, olerkia izan dela Arantzazuko literatur genero nagusia. Hainbat fraide euskal olerkariren izenak agertu zaizkigu XX. mendearen luzean: Arruti, Arrue, Madariaga, Omaetxebarria, Alustiza, Garmendia, Mitxelena, Bilbao, Astigarraga, Gandiaga, Berasaluze, Azur-

mendi, Esnaola, Zabaleta... Horien idazlanen arteko estilo-lotura bereziren bat aurki ote daiteke, frantziskotar poesi eskola modukoren bat aurkitu nahian edo?

Behin baino gehiagotan galdetu zioten horixe B. Gandiagari: ea Arantzazuko literatur eskolaz hitz egiterik ba ote zegoen. Honetara erantzun zuen behin batean, “Poesia-eskola Arantzazun” tituluko testu argitaragabeen: “Beharbada, hizlarien artean, euskara-modu beremoduko berdintsu bat izan da Arantzazun. Poesia eskolarik ostera, ez nuke esango, Arantzazun poesia eskolarik izan denik”.

Eta jarraian, bera baino lehenagokoak gogoratu ondoren, Arantzazuko bere garaiko poeta zenbait aipatu zuen, bakoitzarentzako puntu-txo kritikoa erantsiz: J. A. Astigarraga –“poesia finen egilea”–, Joseba Intxausti –“poesia politikak idatzi zituen garai batean”–, A. Bilbao –“fin hutsa, gizajoa”–, J. Azurmendi –“poeta handia. Lagun ona: poesiak galdu edo galzorian duen batez ere poeta den gizona”– (ikus, era berean gorago aipaturiko “Poesia eskola Arantzazun?” hitzaldia, Gandiagaren artxiboan, Arantzazu).¹³⁰

Literatura arantzazuarrari buruz, oro har, goian azpimarraturiko ezaugarriek Arantzazuko idazleen ildo berezia seinalatzen digute. Arantzazuko fraide olerkarietako dagokienez, denek heziketa bertsukoak eta frantziskotar espiritualitatean haziak izanik, eta etxe berean, batzuetan garai berean elkarrekin, bizi izanda, uste izatekoa da kidetasun handiagorik ere aurki ahal dela. Besterik da, ordea, eskola poetiko apartekorik aurkitu ahal izatea. Oso ezberdinak dira, izan, Arrutiren poesia –poesia latino eta grekoen kutsua aurkitzen zion Gandiagak– eta Gandiaga berarena, Mitxelenaren poesia eta Azurmendirena, bakoitzak bere aurrekoak ezagunak eta irakurriak bazituen ere. Poesi eskolarik ez, baina nolabaiteko “komunitate literarioa” aurkitu uste du Gandiagak Arantzazuko fraide olerkarien artean, non elkarri irakurri, zuzendu eta eutsi egiten baitiote (ik. *Hegats* 17-18, 1997, 99-109 or.).

— Arantzazu, gai aukerakoena

Literatura arantzazuarra munduko literatur mugimendu eta korronteetatik aparte xamar ibili da segurunik; baina ez aparteko literatur

¹³⁰ Era berean Gandiagaren literatur ondarearen Interneteko atarian ikus daitezke idazlanok osorik: <http://www.gandiaga.com/>

mundu itxia eraikiz. Horren generoei buruz esandakoak balio du gaiei buruz ere; hainbat alorretakoak aurki daitezke bertan, edozein herritako literaturetan eta historia unbertsalean daudenak: izadikoak eta gizarte-koak, bizitzakoak eta historiakoak, erlijiozkoak eta mistikoak.

Hala ere, badu bere erdigune tematiko nagusi-nagusia Arantzazuko literaturak: Arantzazu bera. Horren korpusaren parte handiak Arantzazu du kantagai: Arantzazuko Ama eta santutegia, bertako lurra eta izadia, bertako artea eta historia, bertako erromesak eta fraideak. Ildo horretatik bereziki kontuan hartzekoak dira Arantzazun bertan gai-girotuta dauden literatur obra handiak, batez ere S. Mitxelenaren *Arantzazu. Euskal Poema* eta B. Gandiagaren *Elorri*.

8. LITERATURA ARANTZAZUARRA INGURUNE HISTORIKOTIK BEGIRATUTA

Arantzazuren historia eta literatura arantzazuarrarena Amerikaren “aurkikuntzarekin” eta espaniar kolonia-historiarekin bateratsu hasten da, non euskaldunek (konkistatzaile, kolonizatzaile eta misiolariak) partaidetza handia izan baitzuten. Horietako hainbatek Arantzazuren izena eraman zuen urruneko lurraldeetara XVI-XVIII mendeetan; Arantzazuko Andre Mariaren babespeko kofradiak sortu zituzten, eta santutegiarekiko beren atxikimendua agertu zuten.

Uste izatekoa zitekeen historia horrek bere aztarnak beharko zituela utzi literatura arantzazuarrean, eta hain zuzen mende haietako balada eta kanta zaharretan. Harrigarria da, ordea, horrelako inolako erreferentziarik ez egotea horietan. Zergatik? Gertatuarekin geratuko gara oraingoz: bi mundu guztiz aparteko ageri zaizkigu mende horietan Arantzazuko erromesen giroko historia xumea, baladetan ageri dena, eta urruneko kolonietako eta kofradietako historia handirosoa; bien artean ez dago inolako ukiturik. Dena dela, XVIII. mendean aurkituak ditugu bi olerkari (Sor Juana Inés de la Cruz eta Juan de Ayllón) urruneko Mexiko eta Perutik Arantzazu kantatu zigutenak: euskaraz eta gaztelaniaz aldi berean.

Joxe Azurmendik Arantzazuko baladen azterketa tematiko eta estilistiko iradokiorra idatzi zuen, ikuspegi historiko-kulturaletik begiratu-

ta, eta horien sorrera-garaia aurkitu nahian, besteak beste.¹³¹ Horrela ondo bereiztera iritsi zen horien arteko bi aro nagusi: XV-XVI. mendeetako hizkera eta estilo soileko baladena –“Oñatiarrak, Oñatikoak” edo “Abuztuaren hamabosgarren”– eta XVII-XVIII. mendeetako barroko estilokoena –“Harmailetan altuan dago” edo “Arrateko zelaiko”–. Hizkera- eta estilo-ezberdintasuna, bestalde, aro bakoitzeko Arantzazuko elizako dekorazio eta iruditeriari –Andre Mariaren jazkerari– eta horrek adierazten zuen teologia eta espiritualitateari zerizkion, Azurmendik ohartarazten gaituenez.

Arantzazuko fraideekin harreman nahikoa estua eduki zuen Euskal Ilustrazioak literatura urria eta eskasa sortu zuen euskaraz. Urritasun berbera, handiagoa, ageri zaigu literatura arantzazuarrean garai horretan, baina tartean XIX. mendeko arpilaketa eta erreketeta dauzkagu, izan zitezkeen idatziak desagertarazi zituztenak. Dena dela, musikan eman-korragoak bide ziren nonbait orduko fraideak, literaturan baino.

Sarritan esan ohi da euskal literatura nekez egokitzen zaiela garaian garaiko inguruko literaturen korrante eta estiloei. Seguruenik are gehiago balio du baieztapen horrek aro modernoko literatura arantzazuarri buruz oro har. Hala ere, XIX. mendeko Arantzazuko kantetan eta bertso sortetan nabaria da erromantizismoaren kutsua, gerora ere literatura arantzazuarren parte handi bati erantsiko zaiona. Dena dela, Arantzazuko literaturako autore handien barrura sartuz, nekez sartu ahal izango genituzke korrante historiko-literarioen eskema komentzionaletan.

Azkenik, eta gorago ere adierazi dudanez, erresistentzi espirtu eta estilotik askotxo duela esan daiteke literatura arantzazuar modernoak oro har, azken baladan (XIX. mendeko karlismoaren giroko Rodil jeneralaren kontrakoan) eta XX. mendeko bi poeta nagusiengan ere –Mixelena eta Gandiagarengan– nabaria dena.

¹³¹ “Arantzazuko kanta zahar zaharrenak. Ohar historiko batzuk”, in: Igone Etxebarria, *Arantzazuko baladak...*, a.l., 145-197 or.

II. ATALA

REA/JK-ren FAMILIA UGARIA

ARANTZAZUKO BALADA ETA KANTA ZAHARREN BILDUMA

Lehen ataleko Literatura Arantzazuarraren historian nabarmen geratu da bertako baladen garrantzia, ez bakarrik ezagutzen dugun ia genero bakarra delako XVI-XVIII mendeetan eta bai geroko bestelako literatur generoetan baladen tradizioak izan duen eraginagatik ere. Arantzazuko baladen biltzaile, aztertzaile, harmonizatzaile eta argitaratzaileen berri laburra emana dut lehen atalean. Izan ere, horietako asko eta asko argitaratuta daude han eta hemen, beren aldaera ugariekin.

Horien testu jatorrizkoak, herritarrengandik jasoak, berriz, artxiboetan aurki daitezke gehienbat. Ezagutzen dudan neurrian, Euskaltzaindiak baditu horrelakoak, batez ere R. M. Azkueren eta J. K. Gerraren artxiboetan; Derioko Labayru liburutegiak baditu, batez ere Bizkaian bildutako aldaerak (ik. Adolfo Arejita - Igone Etxebarria - Jaione Ibarra, *Mendebaldeko Euskal Baladak*, Bilbao: Labayru Ikastegia – Bilbao Bizkaia Kutxa, 1995); Aita Donostiak bilduak dira beste batzuk, Jorge Riezuk berriro argitaratuak (*Cancionero Vasco*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1994); “Aitzolen Bilduman” ere badira Arantzazuko baladen aldaerak, Antonio Zabalak argitaratuak (Zavala 1996, 671-722 or.).

Baina batez ere Arantzazu santutegiko Literatur Artxiboan bertan dago eratuta “Arantzazuko Kanta Zaharren” Bilduma, zabalena eta osatuena, 1922an sistematikoki hori eratzen eta betetzen hasi eta urte luzetan jende askoren ekarpenaz ugaritua: Arantzazuko fraideek edo beste lagunek zuzenean herritarrengandik jaso eta han utziz, bestelako artxiboetako kopiak eginez, liburu, aldizkari eta esku-orritan argitaratuak bilduz.

Kanta Zaharren kontzeptu zabalaren pean dago eratuta, ordea, Arantzazuko Bilduma, non balada edo erromantzeekin batera, kopla zaharrek, bertso sortak, eta bestelako herri-kantaren batzuk ere aurki baitaitezke. Bildumaren gorputzik behinena, ordea, baladek eta horien aldaerak osatzen dute. Hori egoki bereiztearren, hain zuzen ere, “Arantzazuko Baladen eta Kanta Zaharren Bilduma” erabiliko dut batez ere kanta eta dokumentu hain ezberdinen “corpus” osoa, “Kanta Zaharrak” ere, besterik gabe, deitu izan duten hori, adierazteko. “Balada” eta “erromantzea”, bestalde, sinonimotzat hartuko ditut hemen.

Dena dela, Bilduma zabal horixe aurkeztu nahi dizut xeheki kapitulu honetan; eta bildumaren barruan, bereziki eta zabal bertako *Romances euskéricos de Arantzazu* izeneko koaderno nagusia, REA-JK izendatu dudana.¹³²

1. ARANTZAZUKO BALADA ETA KANTA ZAHARREN ARTXIBOA: BILDUMA ETA KOADERNOA

“Arantzazuko Bilduma” kontzeptua azpimarratu nahi dut, hain zuzen, Arantzazuko baladez eta kanta zaharrez hitz egitean, Koadernotik kanpo beste sorta oso interesgarriak daudelako santutegiko artxiboan, kapitulu honetan ikusi ahal izango dugunez: G2T eta OEA deitu ditudanak bereziki, eta DGA txikiagoa eta GAK osagarria. Bost iturriak batera hartzekoak dira, eta batera aztertzekoak. Hori argitu ondoren, ordea, berrestekoa da Koadernoaren nagusitasuna Arantzazuko Baladen eta Kanta Zaharren sorta guztien artean.

¹³² Labayruko balada-aztertzaileek REA sigla asmatu zuten Arantzazuko Koadernoaren izendatzeko, eta Igone Etxebarriak horixe zabaldu zuen bere *Arantzazuko Baladak edo Kanta Zaharrak* liburuan; neure aldetik errespetatu eta baliatu nahi izan dut hori; baina hainbat kopia ezberdinetan dagoenez gaur egun Koadernoaren, jatorrizko kopia izendatzeko bakarrik darabilt, ‘JK’ (=jatorrizko kopia) atzetik erantsiz: REA/JK, beraz –argitaraturiko neure artikuluren batean JK/REA erabili izan dut–.

1.1. Koaderno-Bildumen testiguak

Hainbat adituk utzia digu bere idatziren batean Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Koadernoari (*Romances euskéricos de Aránzazu*) edota Bildumari buruzko lekukotzarik.

Adrian Lizarralde. Lizarralde fraide historialari eta folklorista jo izan dute Koadernoaren autoretzat. Ireki, berak ireki zuen, eta bertako hainbat kanta eta dokumentu jaso izana berari zor zaio zuzenean. Baina, geroago ikusiko dugunez, beste hainbatek hartu zuen parte hori betetzen, baita hura hil ondoren ere (1935). Koaderno bera aipatu gabe, zera dio Lizarralde, Arantzazuren historia lantzeko bertako erromantze herritarrek duten garrantzia azpimarratzearekin batera: “Poseemos cerca de docena y media de distintas melodías populares a que ha sido adaptada la leyenda versificada de Aránzazu” (Lizarralde 1932, 235. or.).

Jakin ez, zehazki zer adierazi nahi duen “docena y media de distintas melodías” delakoarekin, 1932 baino lehen 20 doinu gutxienez bazeuden-eta Koadernoan kopiatuta (Lizarralde berak edota Benito Mendiak, geroago ikusiko dugunez). Baina ez dago zalantzarik Koadernoan bildutako kantez hari zela bera.

Salvatore Mitxelena. Hamabi urte beranduagoko testigua dugu Mitxelena (1944); bere *Ahoz aho. Arantzazuko Kanta Zaharrak* liburuaren sarrera ari da idazten.¹³³ Hiruzpalau urte lehenago ezagutu zuen gure Koaderno. Lizarralde jotzen du berak ere horren autore nagusitzat. Hark hasitako lanari buruz zera dio: “Arantzazuko kankak, aldiz, pilo batean bildu zituen, non eta nori eta zeinetako doinuz jasoak ziren agertuz” (*Ahoz aho...*, 51. or.). Eta beheraxeago: “Koristaduan [Teologiako ikastetxean] inork ezertzat ez zeukan pilo hori nere eskutara uste gabe (?) aurrenekoz heldu zenean, ez nion ezer axolagarririk (?) “letra zentzubako” hari aurkitu, doinuen liraintasuna baizik, eta baztertu egin nuen mahai-apalean” (ibid., 53. or.). Koadernoaren osatze prozesuaz iradokizun laburra ematen digu Mitxelenak liburu beraren sarreran, eta Lizarralde eta beste fraide kanta-biltzailereren batzuen izene-

¹³³ Liburuaren lehen edizioa 1984koa, jatorrizko tituluarekin emana: *Ahoz aho. Arantzazuko Kanta-zarrak* (ik. Salvatore Mitxelena, *Idazlan guztiak-II* [Ed.: Karmelo Iturria eta Jose A. Gandarias], Oñati: EFA, 1984, 613-671 or.). Hemen, bestelakorik berariaz adierazi ezean, ADK liburuotako edizio kritikoa aipatuko dut (IX. tomoa), *Ahoz aho* tituluarekin, eta bertako orrialdeak emanez.

kin batera, Mendia kopiatailea aipatzen digu –datu jakingarria azken hau, geroago ikusiko dugunez–.

Artean titulurik gabe zegoen nonbait Koadernoan, eta bere azterketarako –folklore-lanerako, berak dioenez– “Arantzazu artxiboko kanta-bilduma” edo soilik “Bilduma” deitza erabaki zuen: “Pilo hari nola-bait deitu behar eta, Arantzazu artxiboko kanta-bilduma deitzen diot. “*Bilduma*”, bestegabe, deituko diot liburu honetan, aipa beharreko bakoitzean” (ibid., 54. or.).

Beherago ikusiko dugunez, Koadernoaren kopia mekanografiatua egin zuen Mitxelenak, bere lanerako eskuartearen edukitzeko: ez osoa. Kopia horretan ez zituen kanten doinuak jaso. Baina Arantzazuko baladen testuak beste maite zituen berak horien doinuak; eta badirudi GAK deitu dudan REA/JK-ko doinuen eskuzko kopia sistematikoa (J. A. Gandariasen artxiboan aurkitua) eskura eduki zuela Mitxelenak, bere MDO deitu dudan txosten laburrean horko bi doinu, beste inon ez daudenak, aztertu baitzuten.

Ignazio Omaetxebarria. Hemeretzi urte zituelarik (1928) ezaguna zuen seguruenik Omaetxebarriak “Lizarralderen Koadernoan”, eta laster hasi zen horri bere ekarpena egiten. Lizarralde hiltzerako (1935) bere aldetik bildua zuen herritan zenbait erromantze, eta Koadernoan sartua; gerora askoz gehiago ekarriko zituen, eta sarritan bere eskuz kopiaturiko; esan ahal dugu agian, gaurko REA/JK Lizarralderena beste behintzat badela Omaetxebarriarena ere, hain izan baitzen handia horren ekarpena. Koadernoaren historia egitean, etengabe agertuko zaigu Omaetxebarriaren izena. Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharrak zabaltzen ere bereziki saiatu zen bera, *Arantzazu* aldizkariko bere artikuluen bidez, besteak beste. Berak ekin zion, bestalde, beste inork baino lehenago, Arantzazuko baladen azterketa historiko-kritiko sistematikoari, proiektua burutu gabe utzi bazuen ere. Horretarako, Mitxelenak bezala, Koadernoaren kopia daktilografiatu berezia egin –eragin?– zuen berezkat, beherago ikusiko dugunez. Koadernoko edukiei buruzko ohar interesgarria utzi zuen idatzita REA/JK-ren lehen orrialdean, batez ere Arantzazuri buruzkoak ez ziren testuak seinatuz.

1956an Euskaltzaindiak Arantzazun antolaturiko Euskaltzaleen Bilzarrean jardun zen Omaetxebarria Arantzazuko eta beste santutegietako baladez. Horiek bildu beharraz, horretarako metodologia egokia erabiliz. Beraren esatez, bildu ondoren aztertu ahal izango dira horiek, ahal

izatera zein garaitakoak diren ere argituz. Zoritxarrez, Omaetxebarriak buruz hitz egin zuen nonbait, eta ez zuen inolako testurik utzi. Kronistaren bitartez dakigu hark azaldutako ideien berri. (Ik. *Euskaltzaleen biltzarra Euskaltzaindiaren itzalpean*, Bilbao, 1956, 231. or.). Dena dela, Koadernoan bertan utzi zigun Omaetxebarriak berorren testigutza zuzeneko oparoa, kantak kopiatuz, beste batzuen alboan edo azpian bere oharrak idatziz, eta kanta-lerroren batzuk “zuzenduz” (!?) ere bai.

Manuel Lekuona. S. Mitxelenaekin harreman estua izan zuen Lekuonak, batez ere hura *Arantzazu*. *Euskal Poema* idazten ari zela, Arantzazuko Koadernoko kantak hartuz, hain zuzen, iturri nagusizat. Baina Lekuonak askoz lehenagotik ezagutzen zuen Lizarralde, eta baita hura eratzen ari zen Arantzazuko Kanta Zaharren Bilduma ere. Bere aldetik bidaliak zizkion Gasteiztik koplaren batzuk ere, berak bildutakoak eta Arantzazu kantatzen zutenak. “Nere aiek bezelako beste Kopla geiago ere ba zeuzkan ordurako bilduak gure A. Lizarralde'k Arantzazu'n. Eta Salvatore Mitxelena'k ezagutzen kopladi ura...” dio Lekuonak Mitxelenaen *Poema*-ri buruzko artikuluan (Lekuona 1987, 339. or.).

Lekuonak Lizarralderi bere koplak bidali, 1921-1924 bitartean bidali zizkion agian, berak horiek Koadernoan kopiatu zituen, orrialdearen aurrekoetan eta ondorengoetan B. Mendiak kopiatutako orriak baitaude; Mendia, berriz, 1921-1924 bitartean bizi izan zen Arantzazun, filosofiako ikasketak egiten.

Luis Villasante. Lekuonak ez digu zuzenean Koadernoari buruz ezer esaten –agian ez zuen ezagutu ere egiten–; bai, ordea, L. Villasantek. S. Mitxelenaen obrari buruz ari delarik zera dio: “Baita ere Arantzazuko artxibuan zegoen (eta dago) Arantzazuko kanta-zaharren bilduma: Aita Lizarraldek berak aitona eta amona xaharren ezpainenatetik jasotako erromantzeak Arantzazuri buruz” (Villasante 1970, 66. or.).

Villasantek berak ere bere ekarpentxoia eginga zion Koadernoari: “Gogoan dut baita ere nola joan giñan irurok [Mitxelena, E. Agirretxe eta Villasante] Arantzazuko Albitxuri baserrira. Josefina Ollakindea, amona xahar batek, Arantzazuri buruzko kanta zaharrak zekizkiala, eta horiek jasotzera” (ibid., 68. or.). Gainera, Arantzazuko “Gure Ama Birjina” bertso sorta klasikoaren aldaeretako bat Villasantek jaso da, Oñatiko Josefa Ignazia Galdosen ahotatik; Koadernoan ez da ageri beste aldaerekin batera, baina *Arantzazu* aldizkarian argitaratu zuen (XLVI, 1967, 452. zenb., 205-207 or.).

Eujenio Agirretxe. Arantzazuko predikari errezildar honen idatzietan ez dut aurkitu zuzenean hitzik, Arantzazuko Koadernoari buruzko-rik. Baina arestian aipaturiko Villasanteren testigutza daukagu. Areago, Agirretxeren bestelako testigutza agian baliozkoagorik ere badugu: bere eskuz egindako kopia oso polita, Koadernoko baladena, alegia. Berariaz jardungo naiz horri buruz aurrerago. Bestalde, eurrez erabili ohi zuen Agirretxek Koadernoko kantutegia Arantzazuko erromesentzako bere sermoietan.

Bitoriano Gandiaga. Oso gaztetatik, seguruenik teologiako ikasle zenetik, ezagutu zuen Gandiagak Koaderno. 1956ko Euskaltzaleen Biltzarreko hitzaldiaren hasierako argazkian, hori eskuetan zuela ageri da. Ez zuen zuzenean hori bere hitzaldiko gaia, baina Koaderno erakutsi eta horren berri emanez hasi nahi izan zuen nonbait.

Gorago ekarritako Koadernoaren deskripzio laburraz gain, beste berri jakingarririk jaulki zigun Gandiagak, 1975eko Euskaltzaindiaren aurreko hitzaldian, “Adios Alejotxo” kanta aurkeztean (Gandiaga 1975, 306. or.): “Delako «Romances euskéricos de Aránzazu» koadernoan, karpeta ere badela esan dut. Karpeta hortan aurkitu dut eskuz idatzitako 16 x 11 luze-zabaleroko koadernuxka bat. Ez du sei orrialde besterik. Ez du izenik, ez noizko ez nongo denik”. Guztiz garrantzizkoa zaigu informazio hau, Koadernoan kopiatu edo itsatsiriko kantez gain, inguruan edo ondoan bestelako kanta solteak edo kanta-sortak ere bazirela jakiteko, beherago ikusiko dugunez, eta bereziki bazela “koadernuxka” hori, non bertan aurkitu baitzuen “Alejotxo jantzi ttusu” kanta. Guztien artean osatuko dute Arantzazuko Kanta Zaharren Bilduma.¹³⁴

Antonio Zabala. Bere *Euskal Erromantzeak. Romancero Vasco* liburu mardulean (1998) atal osoa eskaini zien Andre Mariaren santutegietakoei; bertako lehen parteak, handienak, “Arantzazuko erromantze zaarrak” du titulua; 55 kantetan gehienak “Arantzazuko bilduma”-tik (=colección) daude jasota, beraren terminoa erabiliz. Hogeita hamar bat urte lehenagotik behintzat ezaguna zuen, ordea, Zabalak Arantzazuko Koaderno, “Colección de poesía popular vasca existente en la Bi-

¹³⁴ Gandiagak hutsik aurkitu zituen Koadernoaren orrialderen batzuk; berak seinalturikoez gain, ordea, 127-141 eta 144-175 orrialdeak ere hutsik daude 166-167 orrialdeen artean tartekatuta eta ertzetik itsatsita dagoen diptiko inprimatuaz aparte. Gandiagak eskuetan erabili zuenean ere idatzi gabe zeuden, jakina, orrialde horiek; agian egongo ziren tartekatuta, baina solte, bestelako orriren batzuk.

Ezkerrean, zutik, B. Gandiaga, “Romances Euskéricos de Aránzazu” koadernoan eskuan duela.

bliblioteca de Aránzazu y recopilada en buena parte, según creo, por el P. Lizarralde” (Zabala 1969-1, 106. or.).

Dena dela, Arantzazuko “Bilduma” edo “Colección” deitzen duena REA/JK koaderno bera baino gehiago zen Zabalentzat ere. Bere aipaturiko liburuko oharretako batean (Zabala, 1998, 690. or.) halako “libreta” aipatzen digu, non aurkitua baitzuen “Mundu honetan gura dabenak” kantaren aldaeretako bat; “libreta” hori desagertua da gaur egun Arantzazuko artxibotik: ez Koadernoan dago eta ez Koadernotik kanpo; baina zorionez horren fotokopia daukagu, Din-A-4 neurriko orritan 1971n aterea; orrialdeko Koadernotik kanpo daude gaur egun, G2T deitu dudan sortan; uste izatekoa da orduan ere kanpoan zegoela libreta; horren parekoa, ordea, Euskaltzaindiaren liburutegiko J. K. Gerra artxiboan dago (delako “libretari” buruz, ik. Agirrebaltzategi 2010a, 101-102 or.).

Igone Etxebarria. REA/JK koadernoaren berariazko edizio bakarra 2003an Igone Etxebarriak egindakoa da: *Arantzazuko Balada edo Kanta Zaharrak* tituluarekin. Ez zuen, ordea, Koaderno osorik argitaratzeko bere helburua, bertako Arantzazuri buruzko kantak bakarrik baizik eta horietan baladak bakarrik; koplak zaharrak, bertso berriak eta bestelako kantak alde batera utziz, alegia. Berak dioenez, “Aita Lizarralde ageri da koaderno honen egiletzat, berak batu zituelakoan horko testu eta kantuak. Hala ere, testuak ikusiaz batera jabetu gara esku bat baino gehiago ibili dela idazten. Ez dago jakiterik nork zer egin duen, eta segurutik bera da horren guztiaren bateragilea eta horregatik ageri da egiletzat” (Etxebarria 2003, 17. or.). Ageri, ordea, horrelako aitortzarik ez da inon ageri Koadernoan; baina askok hartu izan dute horren ardura-dun nagusitzat, batzuek ia bakartzat, Lizarralde. Beherago aukerarik

izango dugu hobeto zehazteko beraren eta besteren partaidetza Koadernoan osatze-lanean.

Joxe Azurmendi. I. Omaetxebarria, S. Mitxelena eta A. Zabalaren ondoren J. Azurmendik eskainia digu Arantzazuko baladen irakurketa kritiko –historiko-kritiko– zorrotz eta zabala, I. Etxebarriaren liburu aipatu berriaren epilogo gisa argitaratua: “Arantzazuko Kanta Zahar zaharrenaz ohar historiko batzuk” (2003). Berak ere gaztetatik ezaguna eta esku artean erabilia zuen Koadernoan (eta seguruenik horren inguruko beste kanta-paperak). Honetara hasi zuen idazlana: “Arantzazun kanta zaharrak esaten zuten (erromantzeak, baladak); eta hango artxi-boan egon dira urteetan, Aita Lizarralde hasi eta, sermoiak egitera irtetzen zutenean herriz herri, Arrue, Garmendia, Lamarain eta beste hainbat fraidek jarraitu, Hego Euskal Herri osoan bilduriko puxketak (...) Gandiagak eta neuk hainbeste aldiz erabili genituen eskuarteetan”.

Kandido Zubizarreta. 1949an hasi eta 2005en hil zen arte Arantzazuko Artxi-boaren eta Liburutegiaren arduraduna izan zen Zubizarreta. Bera izan zen seguruenik gure Koadernoaren gorabeheren testigurik hurbilekoena urte horietan; eta seguruenik berak bataiatu zuen Koadernoan, koadernaketa berritu eta sendotu ondoren: “Romances euskéricos de Aránzazu” izena ipini zion. Noiz gertatu zen hori? 1970ean edo, uste dudanez.

Lizarralde berak ez zuen inoiz bere idatzietan Koadernoaren titulurik aipatu. Ez Omaetxebarriak eta ez Mitxelenak ezagutu zuten nonbait Koadernoaren titulu berezirik beren kopiak egin zituztenean (1942-1945 bitartean), eta beren idatzietan ere ez dute aipatzen. “Romancero Popular de Aránzazu” aipatu zuen Omaetxebarriak 1944. urtean (Omaetxebarria 1944, 260. or.); baina ez derrigorrez Koadernoari buruz hitz eginez, modu zabalagoan baino; dena dela, berak ez zuen Koadernoaren oraingo izena inoiz erabili bere idazlanetan. Mitxelena, bere *Ahoz aho* liburuaren sarrerako “Arantzazuko Kanta Zaharren Bilduma bat bertako artxi-boan” epigrafean Koadernoaz ari zaigu bereziki, “Bilduma” esaten duenean ere, baina horren titulurik ez du ezagutzen nonbait. –Gorago ohartarazia zaitut, hemengo liburu honetan Koadernoan baino zabalagoa dela Arantzazuko Bilduma–.

Antonio Zabalak ere ez zuen ezagutzen itxuraz Koadernoaren titulurik 1969an, “Colección de poesía popular existente en la Biblioteca

del Santuario” deitu baitzuen, besterik gabe, urte hartan *Aránzazu* aldizkarian argitaraturiko artikuluetan, Koadernoaren eta ondoko beste materialen artean bereizketa argirik egin gabe agian, hala ere.

Handik bi urtera, ordea, 1971n, “Romances euskéricos de Aránzazu” izenarekin aurkitu zuen Koadernoan Joan Joxe Iturrioz Arantzazuko Teologiako ikasleak, horren fotokopia egitera joan zenean, Erroman bizi zen bere osaba Leonardo Zelaiak eskatuta; horrela izendatu zuen berak Koadernoan; baina “El Cancionero” izena ere eman zion bere oharretako batean –beherago mintzatuko naiz astiroago fotokopia horri buruz–. Uste izatekoa da, beraz, 1970ean-edo josi zuela berriro Koadernoan K. Zubizarreta artxibozainak, lehengo azala errespetatuz, eta gainean titulu berriaren paperezko etiketa itsatsiz. Koadernoaren oraingo titulua argitaratuta agertu, berriz, 1975eko Gandiagaren aipaturiko hitzaldian (Gandiaga 1975, 301. or.) agertu zitzaigun lehenbizikoz.

Hala ere, fraideen artean deitu, “El Cancionero (de Aránzazu)” deitzen zioten nonbait erdaraz, Azkueren *El Cancionero popular Vasco* eta A. Donostiaren *El Cancionero vasco* obra klasikoen tituluak gogoratuz agian; euskaraz, berriz, “Kanta zaharrak”, seguruenik S. Mitxelenarengandik datorren izena, Joan Karlos Gerraren “Cantares antiguos del euskera” liburuaren tituluaren eraginez edo; Mitxelenak berak “kantutegia” ere deitu izan zuen, ordea, Arantzazuko bilduma. Dena dela, izendapen-dantza horretan ez dago sarritan argi, gure Koadernoaz ari diren soilik, ala Koadernoaren beraren eta ondoko edo inguruko beste kantapaper eta -liburuxkak ere barne hartuz. Anbiguotasun horri lagundu izan diote Arantzazuko artxibozainek beraiek: Koadernoaren titulua ondo erabakita eta idatzita ikusi arren, horren zenbait fotokopiar “Cancionero de Aránzazu” titulua ipini baitzioten; horrela, Koadernoaren fotokopia “partzialetako” batek, KZA deitu dudanak: “Fotocopias del Cancionero de Aránzazu”, eta berdin beranduago eraturiko baturaren batek ere (K2B): [Fotocopias del] “Cancionero de Aránzazu”.

L. Zelaiak bere artxiboan utzi zuen karpetak, berak harmonizaturiko Arantzazuko baladen doinuak biltzen zituenak, titulu bertsua du: “Cancionero de Aránzazu”; baina agian ez da berak jarria, artxibozainak baizik. Barruko paperetan bi tituluok darabiltza Zelaiak: “Romances euskéricos de Aránzazu” eta “Cancionero de Aránzazu”.

A. Zabalak, gorago seinlatu dudanez, “Arantzazuko bildumaz” dihardu oro har 1998an argitaratu zuen *Euskal Erromantzeak* liburu aipa-

tuan ere; eta dirudienez, Bildumaren barruan sartzen ditu Koadernoan itsatsi eta txertatu gabe zeuden bestelako liburuxka, diptiko eta orriren batzuk ere –aipatua dut “libreta”-ren kontua–. Baina behin bederen argi eta garbi izendatzen du “Romances euskéricos de Aránzazu” koadernoan, horren barruan aurkitu baitzuen “Alejotxo” balada idatzita zegoen liburuxka (Zavala 1998, 526. or.).

Orain arteko izen-gorabeherak ikusi ondoren, garbi dago 1970 inguritik aurrera “Romances euskéricos de Aránzazu” titulua duela gure Koadernoak. Eta zehaztasun bibliografikoz aritzekotan, horrela izendatu behar dela. Horrelaxe egin zuten *Mendebaldeko Euskal Baladak* (1995) eta ondoren *Arantzazuko Balada edo Kanta Zaharrak* (2003) liburuen autoreek; eta horren aipamena errazteko, REA siglaz laburtu zuten; neure aldetik REA/JK siglaz izendatu dut, gorago azaldu dudanez.¹³⁵

1.2. Arantzazuko Artxiboko sortak eta kopiak

Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bilduma, REA/JK koaderno nagusiarekin batera, bestelako sorta txikiagoek osatuta dago; bestalde, REA/JK koadernoan hainbat kopiatan –oso nahiz partzioletan, eskuzko kopia, fotokopia nahiz daktilografiatutan– aurki daiteke, geroago zehaztuko dudanez, horietako bakoitzaren jatorria eta deskripzioa eskainiz.

Ondorengo orrialdeko diagraman ikus daitezke horiek modu panoramikoan, bata bestearekiko harremana ere adieraziz. Ikusten denez, erdian REA/JK dago, iturri nagusizat. Horren eskumatarara beste hiru iturri txikiago eta xumeagoak daude, REA/JK-rekiko automoak direnak; REA/JK-ren ezkerretara ateratzen dira hiru sorta, horren kopia partzialak direnak, eskuz idatziak. –GAK-en badira lau kanta REA/JK-n ez daudenak.

REA/JK-tik behera, horren kopia ugariak (eta birkopiak) ateratzen dira arbolaren adarren antzera. Adar bakoitzekoak kolore ezberdinez daude markatuta. Bakoitzaren deskripzio zehatza aurrerago dator.

¹³⁵ Berrito doaz hemen erreferentzia bibliografiko osoak: a) Adolfo Arejita - Igone Etxebarria - Jaione Ibarra, *Mendebaldeko Euskal baladak. Antologia*, Bilbao: Labayru Ikastegia – Bilbao Bizkaia Kutxa, 1995; b) Igone Etxebarria, *Arantzazuko Balada edo Kanta Zaharrak*, Oñati: Arantzazu E.F., 2003. Liburuon autoreek, Koadernoaren jatorrizko kopia ezagutu arren, seguruenik horren fotokopietakoren bat erabili zuten beren edizio-lanerako, baina bereizketa kritikorik egin gabe jatorrizkoaren eta kopien artean. Une honetan bada REA/JK-ren fotokopiarik Derioko Labayru Ikastetxeko liburutegian, JKL deitu dudana, eta 1992koa-edo izan daitekeena.

ARANTZAZUKO BALADA ETA KANTA ZAHARREN BILDUMA

REA/JK Romances Eusk. Arantzazu Jatorrizko Koadernoak

DGA

OEA
OmaArTX

JSG

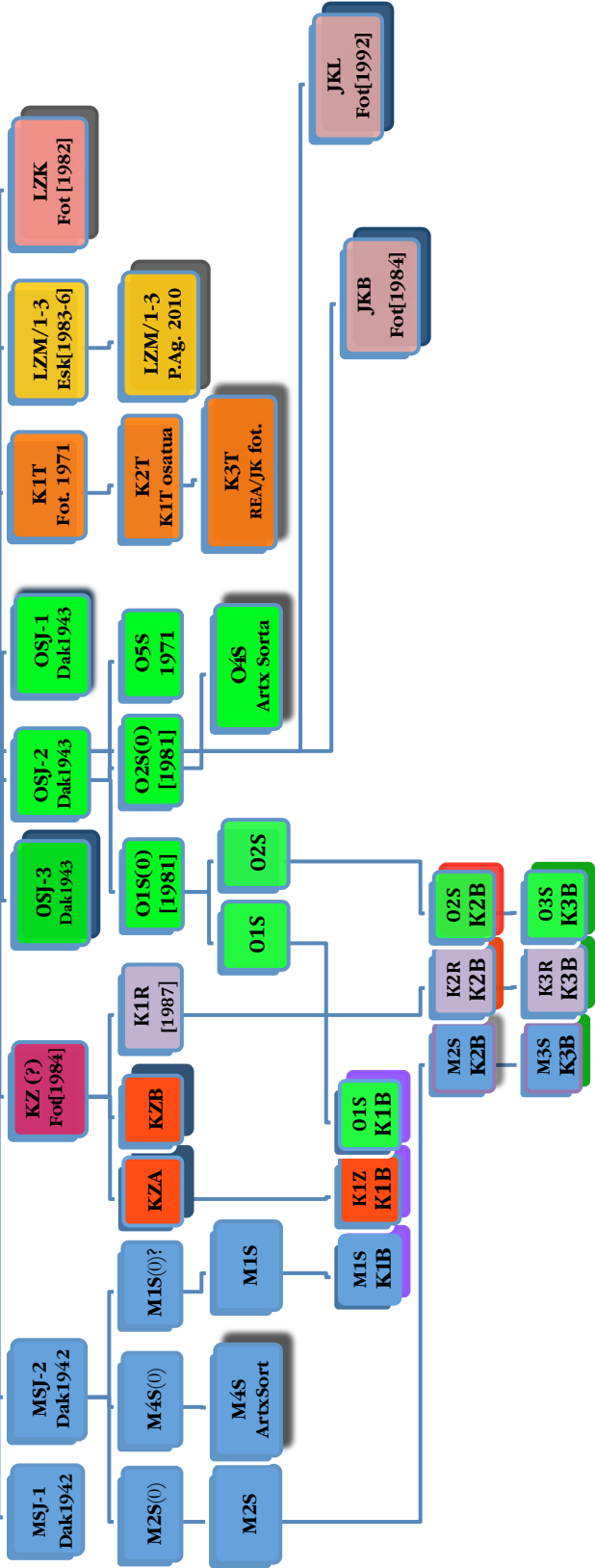
G1T

G2T (G1T+O5S)
Sorta Gehigarria

EAG; EAD+EAT
E. Agirretxe
Esk. [1945]

GAK

LZ1M
L. Zelaita
Esk. [1983]

1.3. Txosten honetan erabilitako sigla-izenen azalpen laburra

Txosten hoben bigarren atal honetan barna agertuko da zehatzaggo eta luzeago sigla bakoitzaren esanahia, edukia eta lekua Bilduma osoaren barruan.

DGA: Demetrio Garmendiaren artxiboa

Demetrio Garmendia fraideak bildutako bertso sortak eta olerkiak, gehienak Arantzazuri buruzkoak.

EAG: Eujenio Agirretxeren eskuzko kopia (1945 ondoren?)

EAD: Eugenio Agirretxeren kopia (doinuak).

EAT: Eujenio Agirretxeren kopia (testuak).

GAK: Gandariasen artxiboko kopia

J. A. Gandariasen artxiboan aurkitutako koaderno pentagramaduna, REA/JK-ko doinu zenbakituak eskuz kopiatuta dituenak.

JKB: REA/JK-ren fotokopia partziala

Arantzazun seguruenik, J. M. Beristainek Omaetxebarriarentzat egindako fotokopia (~1984).

JKL: REA/JK-ren fotokopia osoa

Labayru Ikastegiak egindako REA/JK-ko testu eta doinuen fotokopia, *Mendebaldeko euskal baladak* liburua (1995) lantzeko. (1990 baino geroagoko fotokopia da seguruenik).

JSG: REA/JK-ren sorta gehigarria

Eskuizkribuak + REA/JK-tik Omaetxebarriak aukeraturikoen kopia daktilografiatua –OSJ–, Iturriozek birmoldatua.

G1T: Sorta gehigarriaren fotokopia, Iturriozek egina (1971)

G2T: G1T sortatik abiatuz, P. Agirrebaltzategik ordenatu eta berantolatua.

KB: Hiru atalez osaturiko Baturak

K1B = M1S + K1Z + O1S .

K1B-bis = K1B baturaren bigarren kopia, ez oso-oso.

K2B = M2S + K2R + O2S.

K3B = M3S + K3R + O3S.

KR: REA/JKren fotokopia, baina ez dokumentu guztiena

K1R: REA/JKren fotokopia, seguruenik K2B bildumarako egina.

K2R: K2B baturaren erdiko atala.

K3R: K3B baturaren erdiko atala, K2R-ren fotokopia.

KT: J. J. Iturriozek egindako REA/JK-ren fotokopia (1971)

K1T: Iturriozek egindako REA/JK-ren fotokopia, orduko Koadernoaren material ia guztiena.

K2T: Iturriozek kopiatuak, REA/JK-ren orrien arabera ordenatua (Agirrebaltzategik eratuak).

K3T: REA/JK-ren oraingo testu eta doinu guztien fotokopia, Agirrebaltzategik moldatua, Iturriozek kopiatuak abiatuta (2006).

KZ: REA/JKren fotokopia, baina ez dokumentu guztiena (~1984)

KZA: REA/JK-ren fotokopia, KZ familiakoa. *Artxiboan dago autonomo.*

KZB: fotokopialdi bereko bigarrena. *Artxiboan dago autonomo.*

K1Z: KZA-ren ondorengo fotokopia, K1B-ren bigarren atala.

LZ: Leonardo Zelaiaren kopiak

LZK: L. Zelaiarentzat egindako REA/JK-ren fotokopia (~1983)

LZM/1-2: L. Zelaiaren egindako eskuzko idatziak: Partituren sortak (LZ1M + LZ2M).

LZ1M: REA/JK-ko doinuen kopia, horien irakurketa kritikorekin (1984)

LZ2M: REA/JK-ko doinuen harmonizazioa (1985-1986).

MS: Mitxelenaren sorta jatorrizkoa; REA/JK koadernotik aukeratuena (~1942)

MSJ-1: MSJ, gaineko kopia daktilografiatua.

MSJ-2: MSJ, kalkozko azpiko kopia daktilografiatua.

M1S(0): MSJ-2ren fotokopia .

M2S(0): MSJ-2ren fotokopia.

M4S(0): MSJ-2ren fotokopia.

M1S, M1S(0)-ren fotokopia: K1B-ko lehen atala.

M2S, M2S(0)-ren fotokopia: K2B-ko lehen atala.

M3S: K3B-ko lehen atala (M2S-ren) fotokopia.

M4S, M4S(0)-ren fotokopia: *Sorta autonomoa, artxibokoa.*

OEA: I. Omaetxebarriaren eskuizkribuen artxiboa

Omaetxebarriak eskuz idatzitako erromantzeen aldaerak eta horiei buruzko azterketa-zirriborroak.

OS: Omaetxebarriaren sorta jatorrizkoa; REA/JK koadernotik aukeratuena (~1943)

OSJ-1: OSJ, gaineko kopia daktilografiatua. Orrialde batzuk artxiboan.

OSJ-2: OSJ, kalkozko kopia daktilografiatua

OSJ-3: OSJ, kalkozko 3. kopia daktilografiatua. Artxiboan dago.

O1S(0): OSJ-2ren fotokopia.

O2S(0): OSJ-2ren fotokopia.

O5S: Iturriozek Erromara bidalitako OSJ-ren fotokopia birmoldatua (1971).

O1S, O1S(0)-ren fotokopia: K1B-ko lehen atala.

O2S, O2S(0)-ren fotokopia: K1B-ko lehen atala.

O3S, K3B-ko 3. atala, (O2S-ren) fotokopia.

O4S, O2S(0)-ren fotokopia: Sorta autonomoa, artxibokoa.

1.4. Terminologi apur bat, aurrera jo baino lehen

Aurrera jo baino lehen kapitulu honetan erabiliko dudan terminologiari buruzko argibideren batzuk:

1. **Baladak.** Labayruko aztertzaileei eta beste zenbaiti jarraituz, ‘balada’ hitza erabiliko dut nagusienik narrazio historikozko kanta zaharrak adierazteko, ‘erromantze’ hitzaren lekuan; baina hau ere agertuko da batzuetan, Arantzazuko horrelakoen aztertzaileek gehienbat ‘romance’ erabili izan dutelako gaztelaniaz (Koadernoaren titulua, Lizarralde, Omaetxebarria, Zabala) eta ‘erromantze’ askotan euskaraz (Mixelena, Gandiaga, Azurmendi).
2. **Kanta Zaharrak.** Arantzazuko tradizioa errespetatuz, “Arantzazuko Kanta Zaharrak” (=cantares antiguos?) deitura ezin baztertuzkoa da. Zehaztasun handirik gabe, REA-JK eta horren inguruko edotariko “kantak” adierazten ditu oro har horrek; ez erromantze edo baladak (edota koplak zaharrak) bakarrik. Izan ere, horrelakoez gain bestelako kanta eta testurik ere bada REA/JK-n eta gainerako sortetan: bertso berriak, eliz kanta

“berriak” eta beste. Haietan Arantzazuri buruzkoak ez direnak ere badaudela kontuan izanik ere, bere horretan errespetatuko dut tradiziozko izendapen orokorra. Zehazkiago, ordea, eta testuinguruaren arabera, Arantzazuko baladak bakarrik izendatzeko ere erabiliko dut inoiz, S. Mitxelenari (eta I. Etxebarriari) jarraituz. “Arantzazuko Baladak eta Kanta Zaharrak” idaztean, berriz, bietako multzoen bereizketa ageriago gertatuko da.

3. **Bertso berriak.** Baladetatik bereiz hartzen ditut bertso berriak (nahiz eta XIX. mendearen erdialdekoak izan); jakinik, hala ere, Arantzazuko hasierako bertso “berriak” oso lotuta daudela sarritan hango baladei, eta batzuetan haietako lerroak tartekatu ere egin izan dituztela.
4. **Arantzazuko eliz eta erromes “kanta berriak”.** Era berean Arantzazuko baladetatik (“kanta zaharretatik”) bereiz hartzen ditut hemen 1881etik aurrerako santutegiko “kanta berriak”, nahiz eta oso herritar eta tradizionalak gertatu gerora.
5. **Arantzazuko Kantutegi zaharra.** “Cancionero de Aránzazu” izendatu izan dituzte batzuetan Arantzazuko artxibozainek REA/JK-ren kopiak, gorago esana dudanez. Horren aztertzaileek, berriz, modu zabalagoan erabili izan dituztela dirudi ‘Cancionero’ nahiz ‘Kantutegia’ terminoak, Arantzazuri buruzko kanta zaharren multzoa adierazteko oro har –R. M. Azkue-ren edo A. Donostiaren obra erraldoien tituluen oihartzun–. Hemen “Kantutegi zaharra” erabiliko dut, Arantzazuko balada eta koplak zahar guztiak (santutegiko artxibokoak nahiz bestelakoak) adierazteko; baina ez, adibidez, Jon Baguesek katalogatutako Arantzazuko Musika Artxibo Zaharreko eliz kantak edo gabon-kantak.
6. **Arantzazuko Bilduma.** ‘Arantzazuko Bilduma’ edo ‘Bilduma’ soilik erabili izan dute bertako Kanta Zaharren aztertzaile batzuek (Mitxelenak eta Zabalak, adibidez), batzuetan ondo zehaztu gabe, REA/JK koadernoko bildumaz bakarrik ala horren inguruko edo albokoez ere ari diren. Hemen, berriz, REA/JK-rekin batera, horren inguruko eta horkoen kideko kanta-paper eta liburuxkak, Arantzazuko Literatur Artxiboan bilduak, adierazi nahi ditut (Arantzazuko) Bildumak –nahikoa

heterogenoa da horko materiala, Koaderno bera heterogenoa den bezala, beherago ikusiko dugunez–.

7. **Koaderno (REA/JK koaderno).** REA/JK eta ‘Koaderno’ (edo Arantzazuko Koaderno) gauza bera dira: atal honetako aztergai nagusia, alegia.
8. **Adarra.** REA/JK koadernoaren kopietako lerro bakoitza, haren zuzeneko kopiaren batetik sortu eta normalean fotokopiagailuz egindako azpi-kopia eta bir-kopietan luzatzen dena, sorta berriak eratuz.
9. **Sorta.** Adiera zabalekoa da sorta idazlan honetan, eta oro har Arantzazuko Kanta Zaharren edonolako multzo eratu adierazten du: batzuetan handiagoa, bestetan txikiagoa. Bereziki erabili dut GSJ (Jatorrizko Sorta Gehigarria) eta horren ondoriozko G1T eta G2T kanta-multzoak eta Omaetxebarriaren OEA eta Garmendiaren DGA eskuzko dokumentu-multzoak adierazteko.
10. **Baturak** (“mistoak”). REA/JK koadernoaren kopia ezberdin eta partziaz –hiru atalez– eraturiko sortak: Lau dira horrelakoak Arantzazuko Literatur Artxiboan (K1B, K1B-bis, K2B eta K3B siglez izendatuak).

2. REA/JK KOADERNOA

Arantzazuko Koaderno eta horren “familia” ugaria edo “zuhaitz” adartsua, era askotako kopien bidez zabaldua, dugu, beraz, atal honetako aztergai nagusia.

2.1. REA/JK-ren jatorria eta lehen deskripzioa

Arantzazu aldizkariaren sortzailea (1921) eta lehen zuzendaria izan zen Jose A. Lizarralde, behin baino gehiagotan aipaturiko historialaria. Horren kontabilitatea eramateko liburu ofizial horietako bat, 200 orrialdekoa, ireki zuen 1922ko otsailaren 28an; “Contador” zeukan idatzita, titulutzat. Hasi ere hasi zen lehen orrialdean diru-sarreraren batzuk apuntatzen. Urte berean zuzendaritza uztean, ordea, eskuetan geratu zitzaion nonbait liburua, lehen orrialdea ez, beste denak zuritan.

Arantzazuri buruzko “baladak” biltzen ari zen lehendanik Lizarralde, han eta hemen, herritarren ahotatik; Resurrección M. Azkuek bere *Cancionero Popular Vasco*-n argitaratuak ere ezagunak zituen. Horiek denak bateratu nahi eta, egokia iruditu zitzaion nonbait erabili gabeko kontaduriako liburua baliatzea koaderno moduan, kanta-paperok bertan kopiatzeko.

Misterioz beteriko koadernoan izan zen luzaroan askorentzat, baita Arantzazuko fraide eta ikasleentzat ere, liburu arkanoa bailitzan. Jose Antonio Gandariasek dioenez –Arantzazuko Teologi ikastetxeko *Baitalde* euskaltzalekoa bera ere, Mitxelena, Agirretxe, Villasante, Iturria eta beste batzurekin–, berak eta taldeko beste gehienek ere ez omen zuten zuzenean ezagutzen Koadernoan, Mitxelenak horretaz egiten zuten goraipamenen bidez besterik. Hori ez zen guztiz egia Agirretxeri eta Villasanteri zegokienez, horiek ondo ezaguna baitzuten, eta bertan jasotzeko kanta-biltzaile ere jardunak baitziren, Mitxelenarekin batera, gorago esana dudanez.

Arantzazuko fraidetan beste hainbatek ere erabili izan zuen Koadernoan bere eskuetan: dokumentu berriak sartu edo bertan idatzi zituztenek, horren kopiak egin zituztenek –eskuz, mekanografiaz, fotokopiatuak, osorik nahiz partez–, bertako kantaren bat edo beste aldizkari edo libururen batean argitaratu nahi zutenek, edota, barrurago sartuz, bertako kantak aztertzen saiatu zirenek.

Bitoriano Gandiaga izan zen horietako bat, eta Koadernoaren lehen deskripzioa utzi zigun gainera idatzita *Euskera* aldizkarian (Gandiaga 1975, 301. or); honetara deskribatu zuen berak:

“Romances euskéricos de Aránzazu” izenburua duen koaderno handi bat dago Arantzazuko artxibuan. (...) Koaderno honek 32 zm ditu luzeran eta 21 zabaleran. 200 orri ditu, baina 2-tik 18-ra eta 85-tik 115-era hutsik. Hutsune hoiak betetzeko aina gai badu ordea, karpeta gisa, gain-azalaren eta barruko lehen orriaren artean. Erromantzeak ez ezik drama zatiak eta bertso berriak ere baditu”...

Koadernoko hiru kanten argitalpenaren sarreran idatzi zuen hori Gandiagak. Ondorengo urteetan ere beteaz joan ziren Koadernoan, eta berak aipaturiko bigarren hutsuneko orrialdeetan zenbait dokumentu itsatsita edo eskuz idatzita dago orain. I. Etxebarriak, 27 urte geroago,

Koadernoaren barne-edukiaren deskripzio zabalagoa eskaini zigun, bertako baladen argitalpen sistematikoari egindako sarrera zabalean (ik. Etxebarria 2003, 11-30 or.).

“Hortik [19. orrialdetik] aurrera testuak datoz, eta denetarik dago. Batzuk eskuz idatzita daude, beste batzuk inprentako moldez; batzuk koadernoko orrietan itsatsita daude, beste batzuk orri artean josita, eta beste batzuk solte. Edukiak ez dauka ezelako ordenarik, testuak soltean daude, eta orriak ere ez dira jarraikoak beti, tarteka orri hutsak ere badaude. Orri huts gehien hasieran eta erdialdean daude.

Edukiari dagokionez, liburuaren izenburua ikusita, Arantzazuri buruzko eta harekin zeozelan lotutako materiala aurkituko dugula pentsatu dugu, baina hortik gorako beste gauza batzuk ere badaude. Esan daiteke hau materialau batu duenak Arantzazu eta Euskal Herrirako zaletasunak bultzatuta jokatu duela. Horregatik, Arantzazuren gainean entzun eta han-hor-hemen batutako kantu txatalekin batera, bertsoak aurkitu ditugu”.

2.2. REA/JK-ren zuhaitz genealogikoa

Liburu edo Koaderno jakina eta ezaguna da, beraz, *Romances euskéricos de Aránzazu* –‘Koaderno’ soilik ere erabiliko dut, lehen hizki larriz idatzita, hori izendatzeko—. Laster ehun urte beteko ditu. Heldua zelarik –50 urte inguruan– bataiatu zuten Arantzazun izen horrekin, artean izen ofizialik gabe baitzebilen artxiboan eta adituen artean.

Baina jatorrizko liburu edo koaderno da REA/JK, gerora etorriko ziren denetariko kopia, bir-kopia eta azpi-kopien, sorta eta batura berrien jatorria, alegia: hainbat umeren *arbasoa*, familiaren metafora erabili nahi baduzu, edo hainbat adarren, garai ezberdinetakoen, *enborra*, zuhaitzaren metafora nahiago baduzu.

Senitarte oso zabala da Koadernoaren ondorengoena, benetako tribua:

- a) *Haur legitimoak* = eskuzko kopiak;
- b) *Haur naturalak* = kopia daktilografiatuak;
- c) *Haur adopziokoak* = fotokopiak...
- d) *Senideak*: bizkiak (guraso bereko kopiaaldi bakarrekoak), senide autonomoak (guraso bereko bi kopiaalditakoak)...

d) *Lehengusuak* (bi kopia senidetatik egindako fotokopiak);

e) *Haur hibridoak*: hiru ataleko baturak.

Hasteko, beraz, Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bilduma osatzen duten jatorrizko iturrien eta horien kopien zuhaitz edo familia osoa aurkeztu nahi dut, ondorengo orrialdeko grafikoaren bidez.

Buruan eta erdian REA/JK koadernoan dago. Horretatik ateratzen dira kopia-adarrak: bakoitzean adaxka bat baino gehiagorekin. Lau adar nagusiek (MS, KZ, OS eta K1T, LZM, LZK) bakoitzak bere kolorea du, azpiko kopia eta birkopietan ere.

REA/JK-tik eskumatara eta ezkerretara hiru kopia daude –EAG (EAD+EAT), LZ1M eta GAK izendaturikoak–, Koadernoaren eskuzko kopiak –ez osoak–, isolatuta geratu direnak, beste bir-kopiarik gabe. Aurrena E. Agirretxerena da, bigarrena L. Zelaiarena, eta hirugarrena J. A. Gandariasena. Horien berri zabalagoa emango dut, dagokien lekuan. Eskuman, behealdean dauden JKB eta JKL, berriz, REA/JK-ren zuzeneko fotokopia bereziak dira, solteak eta bir-kopiarik eduki ez dutenak.

Panorama orokor hori edukita, REA/JK-ren kanpo-deskripzioa egitea, horren barruko edukien berri ematea eta beraren barne-historia argitzea da ondorengo orrialdeen egitekoa. Tartean, ordea, Koadernoaren kopien –bir-kopien eta azpi-kopien– baso trinkoa –batzuetan labirintoa dirudiena– argitzen saiatuko naiz.

REA/JK-rekiko autonomo diren JSG>G2T, OEA eta DGA sorten –129. or.ko diagraman REA/JK-ren eskumatan daudenen– historiaren eta edukien argibideak zuhaitz nagusiaren azalpenak egin ondoren etorriko dira gehienbat (17. epigrafean).

Horrela Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bilduma osoaren ikuspegi bateratua eduki ahal izango du erabiltzaile edo aztertzaileak, eta horien iturri eta dokumentuen berri seguruagoa izango du eskura. Hauxe da, izan ere, II. atal honen helburu nagusia: Artxiboko Bildumara hurbiltzen den herri-literaturako zaletuari eta adituari oinarrizko laguntza eskaintzea.

3. REA/JK-REN 100 URTEKO IBILBIDE HISTORIKOA

1922. urtea ipini dut REA/JK koadernoaren jaiotzakotzat, orduan hasi baitzen J. A. Lizarralde bertan baladak kopiatzen. Laster 100 urte, beraz. Askoz lehenagotik idatziz transkribatua zuten, ordea, Arantzazuko fraideek bertan eta herrietan hainbat bider entzundako balada bat baino gehiago; 1886. urtearen ingurukotzat eman daitezke horrelako kanten lehen harmonizazio-saioak; partitura-paper horiek, eta seguruenik besteren batzuk, ondo gordeta zeuden Arantzazuko artxi-boan, Lizarraldeko Koaderno ireki zuenerako.

Bere eskuz hasi zen Lizarralde Koaderno betetzen; 20. orrialdekoak dira seguruenik aurreneko kantak, R. M. Azkueren *Cancionero Popular Vasco* liburutik jasoak. Antzinako kanten bilketako landanaren fruitu, Arantzazuri buruzko hainbat ere bildua zuen Azkuek ordurako, eta argitaratua gainera. 1922-1925 bitartean kaleratu zuen bere bilduma erraldoia, eta bertako 1.001 kanten artean 29-edo Arantzazuri buruzkoak –Arantzazuko Erromantzeak edo antzekoak– dira. 1915eko lehiaketarako aurkezturiko bildumako denak ez zituen, ordea, argitara eman. Beraren artxi-boan geraturikoen artean Arantzazuko beste bost bat kanta behintzat agertu ziren.

Aldi bertsuan ari zen J. K. Gerra ere euskarazko kanta zaharrak biltzen; horien artean Arantzazukoak –Arantzazuri buruzkoak– ere jasoak zituen, bere amarengandik, besteak beste. Argitaratu, berriz, 1923an argitaratu zuen horietako bat edo beste *Euskalerrriaren alde* aldizkarian aurrenik eta hurrengo urtean *Los cantares antiguos del euskera* bere liburuan. Lizarraldeko ezaguna zuen Gerraren bilketa-lana,¹³⁶ eta irakurria zuen hark 1890ean argitaraturiko *Ama Birjiña Aranzazu-koaren kondaira*, non Arantzazuko azken baladatzat jo dezakegunaren lehen ahapaldia sartua baitzuen: “Neure Ama Birjiña / Aranzazukua! / Rodillek erre dizu / zure konbentua”. Seguruenik berak bildutako kantaren batzuk eskuratuak zizkion gainera Gerrak Lizarralderi: Gorago aipatua dudan Arantzazuko Bildumako liburuxka, Arantzazuko bost “Kanta

¹³⁶ *Cantares antiguos del Euskera* liburuaren errezentzia egin zuen Lizarraldeko (Aranzazu, IV, 1924, 39. zenb. 218. or.). Bertan dio: “Entre los cantares religiosos figuran varios que son de la Virgen de Aránzazu. Lamentamos que no haya reproducido otros muchos que el Sr. Guerra indudablemente conoce, por haberlos oído cantar a su querida madre, gran devota de Aránzazu...”.

Zahar” dituen eskuizkribua, izan daiteke horietakoa, agian beranduxe-agokoa bada ere.

Lankide eskuzabala izan zuen Lizarralde M. Lekuona ere, Gasteizen irakasle zen apaiz gazte oihartzuarra. Koadernoaren 28-29 orri-aldeetan dauden bi koplak, Oiartzunen jasoak, 1923 inguruan bidali zizkion Lizarralderi, eta honek bere eskuz koptatu. Geroago (1930-1933) Lekuonak bere aldetik argitaratu zituen Arantzazuko kanta eta koplak zaharren batzuk *El Día* egunkarian (1930), *Eusko-Folklore*-n (1930), *Argiaren Egutegia*-n (1933), eta batez ere bere *Literatura oral euskérica* obra ezagunean (1935).

Lizarralde, bere aldetik, saiatua zen lehenagotik Arantzazuko Kanta Zaharrak biltzen; horien zatiak argitaratzen hasia ere bai 1921ean eta 1922an *Arantzazu* aldizkarian.¹³⁷

3.1. Hastapenak: Jose A. Lizarralde eta Benito Mendiá

Arantzazun, Zarautzen, Bermeon, berriro Arantzazun eta Erriberrin fraide apaizetarako ikasketak egin ondoren, 1910ean apaiztu zen J. A. Lizarralde. Orduetik 1928ra arte Arantzazun bizi izan zen, Historiako ikasketak sakontzeko Sevillan emandako denboraldi laburra kenduta; hil arteko ondorengo zazpi urteetan ere, Tolosan eta Bilbon eman zituenetan, Arantzazuri oso lotua jarraitu zuen, *Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu* (HVSA) burutzen ari zelako, besteak beste. Arantzazuko lehen historia moderno horretaz gain, beste bi obrek utzi dute batez ere Lizarralde betirako Arantzazuri lotuta, ohore handitan: *Arantzazu (Aránzazu)* aldizkariaren bultzatzaile eta lehen zuzendaria izanak, batetik, eta Arantzazuren inguruko herri-literaturaren, eta bereziki Erromantze eta Kanta Zaharren, bilketa eta azterketaren aitzindari izanak. Hor kokatzen da REA/JK koaderno ireki izana. “Y, amando y estudiando al pueblo vasco, caminó incansable «por las calzadas vascas», recogió con amor las leyendas y demás floraciones folklóricas de nuestro pueblo...”, dio haren HVSA obraren aurkezpen luzea idatzi zuenak (XXII. or.). Horiek bateratu eta ordenatzeko Koaderno ireki eta idazten hasi izana aipatzea falta zitzaion sarreragileari.

Kanta Zaharrok zabaldu eta ezagutarazko egindako ahaleginaz ere zerbait esana dut; baina gaineratu nahi dut beste zerbait. 1932an argita-

¹³⁷ I, 1921, 4. zenb., 88. eta 90. or.; II, 1922, 13. zenb., 142. or.

ratu zuen horiei buruzko bere azterketa-lan nagusia, oso garrantzizkoa, *Arantzazu* aldizkari berean – “La Virgen de Aránzazu en el Romancero Vasco”–, gaiari buruzko lehen azterketa sistematikoa, non Koadernoko hainbat kanta tartekatu baitzuen, osorik nahiz zatika.¹³⁸ Eta horien balio poetiko eta espirituala goraiatu ondoren, berak “la leyenda versificada de Aránzazu” deitzen duena azaltzen digu, “Errodrigotxo Baltzategiko” hasten den ahapalditik abiatuz. Hortxe eta horren inguruan ikusten baitzuen berak Arantzazuko baladen eta horien kontaezinezko aldaeren jatorria eta muina. Mitxelena, berriz, “Andra Maria agertu zenekoa” deituz “Errodrigotxo Baltzategiko” balada, horixe berreraikitzen saiatu zen aurrenik bere “folklore-laneko” liburuan (ikus Mitxelena, *Ahoz aho*, 82-83 or.), beste bietatik –“Abuztuaren hamabosgarren” eta “Arantzazura bidean” izendatu zituenetatik– bereiziz. Omaetxebarriak, bere aldetik, “Rodrigo, el hijo del carpintero” titulua eman zion “Errodrigotxo Baltzategiko” baladari buruzko artikuluari, eta zaharrenekotzat jo zuen berori.

Baina goazen berriro Lizarralderengana. Santutegiaren bere historia baliatu zuen bereziki Arantzazuko Erromantze edo Baladen “poema” kantatzeko; berak idatzitako sarreran epigrafe osoa (5.a) eskaini zien Arantzazuko Erromantzeei, nahiz eta berak ere ez aipatu Koadernoarena. Honela dio: “No se ha hecho todavía aprecio alguno del romancero de Aránzazu, o porque los escritores no lo conocieron o, si lo conocieron, porque no descubrieron en él nada útil para la narración. Con todo, a pesar de su condición humilde y desestimada, nunca ha enmudecido la voz de nuestros bardos en ronda jovial y obsequiosa en torno al soberano misterio, y de sus balbuceos ingenuos se asoman conceptos que pugnan por destacarse y desenvolverse en verdadero poema”. Aldi berean, ordea, Arantzazuko historia irakurtzeko balio berezia ematen zien Lizarraldek erromantzei; eta horrela, bere HVSA obraren kapitulu bakoitzaren (hainbaten) buruan ipini zuen horietakoren baten zatia, historialariaren ibilbiderako izar gisa edo.¹³⁹

Koaderno ireki bakarrik ez, beteaz joan behar zen. Eta Lizarraldek eman zion hasiera, esana dudanez, kaligrafía oso finez, lehen bi kantak

¹³⁸ *Arantzazu*, XII, 1932, 135. zenb., 235-238 or.

¹³⁹ Hona, berak idatzi moduan, kapituluz kapitulu sartu zituen baladak: “Armallatan altuan dago” (2. or.); “Rodrigo Baltzategi” (22. or.); “Errodrigotxu Baltzategiko” (44. or.); “Birjiña Arantzazukoa” (70. or.); “Oñatiarrak, Oñatikuak!” (88. or.); “Birjiña Ama Arantzazukoa” (132. or.); “Eguna zala eguna zala” (166. or.).

bere eskuz kopiatu zituenean. Baina ondoren Benito Mendiari eragin zion kopiatze-lana. Filosofiako ikasketak egin zituen Mendiak Arantzazun 1921etik 1924ra; Lizarralde zuen irakasleetako bat. Kaligrafia txukuna zuenez, Lizarraldek berak eskatuta, hainbat kanta zahar kopiatu zuen Koadernoan, testua eta doinua sarritan. Mendiak kopiatutakoak –kaligrafiagatik erraz antzematekoak– 1924. urteko udara artekoak edo izan daitezke, beraz, Koadernoan.

1928an egin zuen alde Lizarraldek Arantzazutik; uste izatekoa da handik aurrera ezingo zuela zuzenean eta bertatik jarraitu Koadernoan betetzen. Gorago aipatua dudan 1932an argitaraturiko artikuluan dioenez, dozena t'erdi inguru doinu omen zeuden bilduta Koadernoan, Lizarraldek berak eta Mendiak kopiatutakoak baino gehiago, partiturak adierazi nahi baditu hitz horrekin. Gaur egun beste hainbeste ere badira: 35 denetara. Doinurik gabeko testuak gehiago ziren orduan, eta askoz gehiago dira, jakina, gaur.

1935ean hil zen Lizarralde Bilbon.

3.2. Bilketa eta ikerketa: I. Omaetxebarria, S. Mitxelena, D. Garmendia, eta beste

1928an hasi zituen I. Omaetxebarriak Teologiako ikasketak Arantzazun; baina aurreko urteetan han bertan Lizarralde ezagutzeko aukera izan zuen, Filosofiako ikasketak ere bertan egin zituelako (1925-1928); J. A. Lizarralde izan zuen, hain zuzen, irakasleetako bat urte horietan.¹⁴⁰ Seguruenik hortxe sortu zen Arantzazuko Kanta Zaharren inguruko bien arteko lankidetzaz; gazte-gaztetatik ezaguna zuen, beraz, hura eratzen eta hornitzen ari zen Koadernoan; eta Azkueren *Cancionero Popular Vasco* (CPV) ere aztertua zuen, seguruenik Lizarralderen laguntzaz. Horrela bakarrik ulertzen da 1928an –Filosofiako hirugarren urtean, 19 urte betegabetan– *Arantzazu aldean* kanta idatzi izana, Azkueren *Ardi galdua* nobelako testu batean inspiratuta eta Azkue beraren CPV liburuko kanta bateko doinuari egokitua.

Badirudi gainera, 1928an bertan Lizarraldek Arantzazutik alde egi-tean, Omaetxebarriak hartu zuela REA/JK koadernoan osatuz joatearen

¹⁴⁰ 1928ra arte Arantzazun ikasten zuten Filosofia, eta Erriberrin Teologia; urte horretanxe trukatu ziren bi etxeak. Beraz, Filosofiakoak Arantzazun bukatu ondoren, bertan jarraitzea egokitu zitzaion, Teologiakoak egiteko.

ardura nagusia, Arantzazun bizi izan zenean behintzat. Kanta mordoa kopiaturako zuen bere eskuz ondorengo urteetan, berak bildutakoak nahiz besterengandik eskuratuak. Hori batez ere 1945 arte, Arantzazun bizi izan baitzen urte horietan, Alemanian emandako bi urteak kenduta (1931-1932). Baina geroagoko urteetan ere, Arantzazura itzulita, berak zeraman nonbait Koadernoaren arreta: esate baterako, 1956an berak sartu zuen 66. orrialdeko bertso sorta, A. Jose Garatek eskuratu ziona; bere ohar eta guzti, sartu ere.

Baina ez gaitezen gehiegi aurreratu. 1931n Alemaniako Fuldera aldatu zen Omaetxebarria ikasketak burutzeraz; han apaiztu eta berriro Arantzazura itzulita, 1934an *Arantzazu* aldizkariko erredaktore-lanetan hasi zen, herrietan predikari zebilen bitartean. Hor hasi zuen seguruenik bere baladen eta bestelakoen landa-lana: berak bildu eta jasorikoe-tako batzuek 1935eko data daramate. Arrateko baladak biltzeko ere arreta berezia ipini zuen Omaetxebarriak, eta Arantzazukoei erantsi zizkien REA/JK koadernoan. Zuzenean eta zeharka aztertu zituen berak REA/JK-ko Erromantzeak, aldaeren arteko konparazioak eginez; eta ausardia handiz sartu zuen bere eskua Koadernoan, iturriei buruzko edo aldaeren arteko konparazio-oharrak idatziz, eta baita kanten transkripzio- eta grafia-zuzenketak (j?) eginez ere jatorrizko testuen gain –horien berri zehatzagoa emango dut behean orrialdez orrialde–. Oso interesgarriak dira beraren marka kritikoak; baina seguruenik beste nonbait seinalatze-koak ziren, eta ez Koadernoaren jatorrizko kopian. Esate baterako, egin zitzakeen bere erabilerarako zeukan REA/JK-ren kopia daktilografiatuan –OSJ deitu dudana kopia horri (horiei) eta berroren ondorengo birkopiei buruzko azalpenak beheago emango ditut–.

1943an eta 1944an argitaratu zituen bere intuizioen eta ikerlanen lehen emaitzak: “Por las calzadas vascas. Un antiguo santuario de la Inmaculada”¹⁴¹ eta “El romancero popular de Aránzazu. Rodrigo, el hijo del carpintero”.¹⁴² Ezaguna da, orduetik bertatik zuela asmotan, Arantzazuko Erromantzeen azterlan sistematiko-orokorra, filologiko eta historiko-konparatiboa eskaintzea. 1945ean Arantzazutik eta Euskal Herritik alde egin behar izan zuen bestelako eginkizunetara; eta gerora ere, Ordenako bestelako karguei lotuta, ez zuen sosegurik nahi-

¹⁴¹ *Arantzazu*, XXIII, 1943, 240. zenb., 244-248 or.

¹⁴² *Arantzazu*, XXIX, 1944, 249. zenb., 260-264 or.

koa aurkitu proiektua burura eramateko. Hala ere, grina intelektual modukoaz eutsi zion bizitza osoan Arantzazuko Erromantzeen gaiari; eta Euskal Herrian bezala Erroman eta azken urteetan Valladoliden bizi zelarik, esku artean zituen beti REA/JK-ren kopia eta antzeko beste materialak, berak bilduak horietako asko; eta hainbat eskuizkributan txosten, eskema eta iradokizun oso interesgarriak utzi zizkigun, ikerlanaren aurrerabidean zirriboratuak.¹⁴³

Omaetxebarriak gaztetan Arantzazun emandako azken urte haietan-txe ari zen S. Mitxelena, Arantzazun bertan, bere Teologiako ikasketak egiten (1940-1944)... eta Koadernoko kantak irakurtzen, abesten, gozatzeten eta aztertzen. Ez zitzaion faltako seguruenik Omaetxebarriaren laguntza eta gidaritzarik; baina balada eta koplok ulertu eta maitatzeko bere gida nagusia M. Lekuonaren *Literatura oral euskérica* liburuan aurkitu zuen, berak aitortua duenez:

“Filosofo urteak eginda Teolojikoak astera Arantzazura orain lau urte itzuli nintzanean, banekarren Arantzazu-zaletasuna, baña ez gorputz-betekoa, baserriko umetzarotik nuena zertxobat azia. Banekarren euskeraz idatzi-naia; baña zeri buruz idatzi ez nekiela bezela. Koristaduan iñork ezertzat etzeukan pillo ori nere eskutara, uste gabe (bat-batez) eldu zanean, ez nion ezer ajolagarririk “letra zentzubako” ari arkitu, doñuen liraintasuna baizik, eta baztertu egin nun mai apalean.

Gerora, Imanol Lekuonaren “Literatura oral euskérica”k piztuta, maitasuna ta begikoa artu nien erri-kopla txepelenai ere. Eta ordun, apal bazterreko “pilloaz” oroitu nintzanean eta bigarren begiratua eman nionean, irripar goxoarekin maitasun-arrera beroena para nion nere-baitan. Begitan bezela biotz-labea nerabilzkiala, erri-poesi baliotsuak iruditu zitzaizkidan, ordura arte nik egin nituanen aldean esan-nai luze-koak, zoragarriak. Lastima, kantak osorik eta txukunduta ez egotea!” (Mitxelena 1984, 261-262 or.).

Eta horiek osotu eta txukuntzeari, eta horien harrobi literario-musikala baliatzeari ekin zion... Arantzazuko bere ikasle-urteetan herrita-

¹⁴³ Omaetxebarriak REA/JK-ren eta oro har Arantzazuko baladen alorrean egindako lan eta ekarpenaren berri zabala ezagutzeko, ik. Paulo Agirrebaltzategi, “Arantzazuko Kanta Zaharrak. Ignazio Ometxebarriaren ekarpena. Aportación de Ignazio Omaetxebarria a la colección y estudio del romancero de Arantzazu”, in: *Cantabria Franciscana*, LX, 2009, 177 zenb., 31-46 or. Kanta berei eta Arantzazuko bestelako gaiiei buruzko idazlanen bilduma, berriz, aurki daiteke *Arantzazu izena* liburuan [ed.: Paulo Agirrebaltzategi], Oñati: Arantzazu E.F., 2001.

rren ahotatik kanta eta doinu berriak jasotzen ere jardun zela esana dut: Arantzazu auzoan eta ondoko Uribarrin. Esperientzia gogoangarritzat zeukan L. Villasante adiskideak horrelakorik biltzen Arantzazuko Albitxuri baserrian emandako arratsaldea, 1944ko urriaren 19an Comillastik Burgosko La Aguilera-ra Agirretxeri eta Mitxelenari idatzitako gutunean dioenez: “Gogoan al dezute Albitxuri Zarra? Arratsalde zoragarri artan ikusten det nik gu iruron adiskidetasuna mamitua bezela (esan nai det, gu iruron maite-lokarria non-edo-non ezarri –localizar– nai detanean, arratsalde artako irudia etortzen zaidala berealaxe)”.

Hala ere, kanta berrien biltzea baino Arantzazuko Bilduma sakonki aztertu eta folklore aldetik nahiz literatura eta musika aldetik hori nola zukutu zuen bere grina bizia Mitxelenak. Bi proiektu bideratu zituen urte haietan: a) Arantzazuko Erromantzeen (“Kanta Zaharren”) Bildumaren baso ugari eta nahasian, entresaka-edo eginez, zuhaitz nagusiak nabarmentzea, horien tradizioan ardatzeko baladak identifikatuz eta gorpuztuz; “folklore-lana” deitu zion berak horri, hainbat aldaeratan eta pusketatan jasotako kanta-ardatzak “txukuntzea eta osatzea” helburu; b) Erromantzeen poesian inspiratuz eta horien baliabide literario musikalak erabiliz, Arantzazuren poema jasoak lantzea. Bi proiektuak bideraturik utzi zituen Arantzazuko ikasle-urteetan, eta ondorengoetan horiek lantzen eta birlantzen jardun zen. Horien fruituak: a) *Ahoz aho. Arantzazuko Kanta Zaharrak* saiakera, bertsio burutu gabeen 1984an argitaratu zutena –horren edizio berria, kritikoa, ADK sail honen barruan doa, IX. liburukia–; b) *Arantzazu. Euskal Poema*, 1949an argitaratu zuena –honen sintesi musikaltzat har genezake 1952an argitaratu zuen *Ogei Kanta Arantzazuko* liburuxka–. *Ama-Semeak Arantzazuko kondairan* liburua idaztean ere lagungarri izan zituen Kanta Zaharrak –“elezarrak”–: “Liburu onek onela bear zuen titulua: «Guzion Ama edo Arantzazuko kondairaren euskal-sentidua, elezarrak lagun»”. Arantzazutik alde eginda, eskura behar Koadernoko materiala, lanean jarraitzeko; horretarako kopia daktilografiatua egin zuen bere erabilerarako, testuena bakarrik; MSJ deitu dudana kopia horren eta berorren birkopien historia beherago azalduko dut.

Baladetako hainbat herri-doinu, berak egokituta batzuetan, bere *Poema*-rako eta bere *Hogei Kanta Arantzazuko*-rako baliatzeaz gainera, haietako batzuen azterketa kritikoa egiten ere ausartu zen, MDO deitu dudana beraren txostenak erakusten digunez.

S. Mitxelenak 1944an eta I. Omaetxebarriak 1945ean Arantzazutik alde egitean Koadernoaren barruko edukia osatuxea zegoen funtsean; baina gerora ere sartu zuten kanta berririk, dokumentu solterik eta koa-dernotxorik, gaurko REA/JK-ra iristeraino. Orrialdeotako hauetako tes-tuak, adibidez, geroago sarturikoak dira: 52. orrialdeko 3. testua, 66, 85, 93, 100-102 orrialdeetakoak. Omaetxebarriaren lehen orrialdeko oharra, eta bestelako zenbait ohar ere geroztikakoak dira, zalantzarik gabe. 88-89 orrialdeen tartean sarturiko orri daktilografiatua eta 90-91 orrial-deen tartean txertaturiko eskuzko diptikoa, berriz, askoz geroagokoak dira nonbait –1971. urtearen ondorengoak, beherago agertuko dudanez.

Beste hainbat fraidek ere bere ekarpen garrantzizkoa egin zien Aran-tzazuko Kanta Zaharren Koadernoari eta Bildumari, herrietan kanta berriak edo aldaerak bilduz: Jose Arrue idazle eta musikari aretxabale-tarra da horietako bat, J. K. Gerraren adiskide mina bera. Goraipatze-koak era berean: Jose Antonio Garate, Kosme Lamarain, Aingeru Ma-dariaga, eta bereziki Julian Alustiza. Guztion ekarpenak ageri dira Koa-dernoko orrietan.

3.3. Zabalkundea: kazetari, predikari, musikari eta poeten lana

Hasieratik bertatik argi ikusi zuten seguruenik Lizarralde eta ondo-rengoek, Arantzazuko Kanta Zaharrak biltzearen helburua ez zela artxi-boa osatzea eta ikerlarientzako herri-literaturaren ahal zen korpus-ik handiena eratzea bakarrik. Herritarrek sortu eta herritarrengandik ja-soak herritarrengana itzuli behar zuen, Arantzazuko tradizioa eta espi-ritualitatea elikatzeko.

Lizarralde bera, eta gero Omaetxebarria, Mitxelena, Alustiza, eta beste, saiatu ziren *Arantzazu* aldizkariko beren idazlanetan Koadernoko erromantzeen puskak tartekatzen. Hasierako urteetan eta gerora aldiz-kari horixe izan da seguruenik baliabiderik onena horiek herritarren artean zabaldu eta ezagutarazteko. Eta aldizkariarekin batera Arantza-zuko Andre Mariaren egutegia, 1947an J. Garatek sortua, izan da Arantzazuko Bildumaren “hustiatzaile” oparoa. Horren aurrekaria, bizitza laburrekoa, izan zen 1936ean I. Omaetxebarriak eta L. Zelaiak argitaratu zuten zintzilikatzeko egutegi-astekaria: *Andre Mariarekin Eleizegutegian zear. 1936 urtea*; horrek ere Koadernoko hainbat puska tartekatu zuen bere orrietan.

Santutegiko predikariak gertatu ziren, bestalde, Arantzazuko Balada edo Erromantzeen zabaltzaile beroenetakoak sarritan, erromesen aurreko predikuetan hainbat aldiz erabiltzen baitzituzten horien ahapaldiak beren hitza indartzeko, borobiltzeko eta apaintzeko. Horietan seinalatuen, seguruenik, E. Agirretxe predikari ospetsua; sermoiak idaztean eskura eduki ahal izateko-edo, kopiatuak zituen bere eskuz REA/JK-ko baladak, doinu eta guzti, agenda moduko koaderno txikian; zori onean iritsia zaigu dokumentu maitagarri hori Agirretxeren beraren paper eta liburuen artean; horren berri zabala beherago emango dut. Honela dio berak *Aldi hartan eta Arantzazuren inguruan* izeneko bere oroitzapen-liburuan: “Arantzazu zaletasunaren maisu izandako A. Adrian Lizarralde zenaren liburu, idazti eta paper zahar denak aztertu genituen, antzinako Arantzazuko herri-erromesen kanta eta koplak zaharrak buruz ikasi eta abestu ere bai... Arantzazuren edestia ere inoiz antzerkiora pasa genuen”...¹⁴⁴ Argigarria litzateke aztertzea, zenbaterainoko erabilera egin zuen Agirretxek Arantzazuko baladana erromesentzako bere sermoietan.

Julian Alustiza izan zen beste predikari handietako bat, Arantzazuko herri-literaturaren oso zalea; sarritan baliatu ohi zituen baladen puskak bere oratoria edertzeko. Arantzazuko Basilika berria eraikitzeko fraideek herriz herri egin zuten eskabideko sermoietan (1952) maiz aipatzen ditu Arantzazuko Baladen testuak: “Birjina amaren eguna da ta” – berak Etxarrin jasotakoa – eta bestelakoak: “Arantzazura egin dut promes”, “Gure Ama Birjina”, “Errodrigotxo Baltategiko”... Baita baladen gain Mitxelenak sorturiko abestien zatiak eta Arantzazuri buruzko bestelako bertsoak ere. Sarritan irakurria eta ondo gozatua zuen Alustizak bere aldetik Arantzazuko herri-literatura.

¹⁴⁴ EFA, 1995, 41. or. Antzerkiarena gogoratu digu Agirretxek... Horren eskema modukoren bat aurkitua dut Agirretxeren paperen artean; eta badugu antzerki –“velada”– horri buruz Villasanteren aipamena ere: “Gogoan dut nola egin genduen *Velada* bat, berak [S. Mitxelenak] asmatua ta eraturia. 1943-ko urtarrilaren 23-an izandu zan. An jaulki ziran Arantzazuri buruzko ikuskera berri (?) hontako ideak. Aita Agirretxek eta nik ere itzezin genduen *Velada* artan, baiña, esan dudanez, bera izandu zan denaren asmatzaille eta aitzindari” (“Ama-semeak”, in: Zenbait, *Salbatore Mitxelena* [Jakin sorta, 2], Arantzazu: EFA, 1970, 67. or.). Gogoangarria izan zen nonbait ekitaldi hura. Antzerkia, horra beste baliabide bat Arantzazuko herri-literatura eta baladak zabaltzeko. Omaetxebarriak berak ere idatzita utzi zigun antzeko ikuskizuna, Arantzazuko “misterioari” buruzkoa.

Eta kazetari-saiolari eta predikariekin batera, musikariak. 1886tik hasita Arantzazuko “kanta berrien” konposatzaile edota harmonizatzaileek altxor eta iturri ederra aurkitu izan zuten balada zaharretan, horien doinuak bezala testuak ere erabiliz, bakoitzak bere erara moldatuta. Ozena eta zabala da Arantzazuko Baladen oihartzuna bertako aro modernoko euskarazko kanta berrietan, ADK saileko VI. liburukian ikus daitekeenez: *Arantzazuko kanta berriak*.

Azkenik, poetak, Arantzazuko bi poeta handienak batez ere, bertako baladen poesia beren obra poetikoaren hegoetan zabaldu zutenak: S. Mitxelena eta B. Gandiaga. Batak eta besteak eskaini ziguten Arantzazuko Bildumako piezen irakurketa kritiko-literario, bakoitzak bere erara, hitzaldi eta idatzien bidez; hemen, ordea, berezikiago nabarmendu nahi dut Arantzazuko Baladen eragina bi poeten poesian: baladetatik edan zutelako beraiek, eta horrela haien tradizioa zabaldu zutelako beren obraren bidez. Biengan da sakona balada herritarren eta autore-obraen arteko sinbiosia, oso nabarmena eta sarritan literala Mitxelenarengan, askoz ezkutukoagoa Gandiarengan.

Mitxelenari buruz gorago azpimarratua dut; baina bere *Poema* liburua Arantzazuko Amari eskainiz egin zuen aitortpenak argituko du hobeto haren xedea: “Ez da nerea. Zure Erriarena baizik. Gizaldiz-gizaldi zure babesean eta zuri kantari izandako Euskalerrri zarrak abestu izan dizun poema dezu, nik orain andik eta emendik osatua, il-zorian zeuden pusketatxoakin gorputz bat eginda” (Mitxelena 1984, 3. or.). Herri fededunak sortua herriari itzultzea, horra Mitxelenaren guraria. Gaietan ezezik, estiloan eta idazkera errazean ikusi zuen Gandiagak erromantzeen eragina Mitxelenarengan, honen poesiaren ezau-garrietakotzat jotzen baitu: “Euskararen aldetik ekarri duen berritasuna. Euskara errikoia erabili eta poesian bertsolari eta erromantze airetan aritu. Forma literario berrien bila: poesian, teatroan” (Mitxelenaren *Idazlan guztiak* liburuaren aurkezpen-ekitaldirako prestatuturiko eske-ma, 1978).

Gandiagak berak bi hitzaldi eman zituen Euskaltzaindiaren aurrean, Arantzazuko “erromantze” zenbaiten irakurketa eginez; eta *Euskera* aldizkarian argitaratu zituen.¹⁴⁵ Arantzazuko baladekiko lehen hurbil-

¹⁴⁵ “Hiru erromantze eta gorazarre bat”, in: *Euskera*, XX, 1975, 301-315 or.; “Lau erromantze”, in: *Euskera*, XIX, 1974, 156-163 or.

keta Erriberrin filosofiako ikaslea zelarik izan zuen, Mitxelenaren *Arantzazu*. *Euskal-poema*-ren bidez, hain zuzen, berak aitortzen digunez.¹⁴⁶ Arantzazura joanda, jatorrizko iturrietan ezagutu eta gozatu ahal izan zituen kantok. Guztiz jakingarria litzateke Gandiagaren obra poetikoaren sakonean Arantzazuko Baladen eragina eta aztarnak modu sistematikoan agertaraztea: ez hainbeste horietako gaiak zuzenean bilatzeko edota horietako puskak beraren olerkietan tartekatuta aurkitzekotan, Mitxelenarenean gertatzen den bezala, baina bai sakoneko erreferentziak, agian ezkutukoak, jorratuz. Izan ere, baladen testutik eta literaltasunetik harantz doa Gandiagaren poesia, Arantzazuko bidetan erramesek mila bider abestu zituzten kanta xotilak entzuten jarraitzen baitu: “Ezer ez dut / mendi-bideok adina / ongi ezagutzen. // [...] // Oinez baino belarriz / ibili natzaie / oihartzunen bila. // Ezagutzen dudana / erromantzetegi / ederrena dira” (*Adio* liburuan argitaratua, 2004, 51. or.).

Altxor preziatutzat zaindu izan du Arantzazuko liburutegiak *Romances Euskéricos de Aránzazu* Koadernoak. Ikerminez eta jakinminez horren bila joan zirenek, berriz, abegi ona eta esku zabala aurkitu izan zuten K. Zubizarreta liburuzain eta artxibozain arduratsuaren aldetik. Segurutzat eman daiteke urte askotan ez zela izan Arantzazuko artxi-boan, REA/JK koadernoak beste kontsultatu, eskuztatu eta baliaturiko dokumenturik. Jendeak, ordea, eta Arantzazu bertako fraideek ere oro har zeharka eta zatika, aipuen eta aipamenen, kantuen eta poemien bitartez ezagutu izan zuten. Beranduko argitalpenak etorri arte...

3.4. Argitalpenak: Antonio Zabala, Igone Etxebarria

Esanda geratu denez, Arantzazuko Baladen ahapaldiez eta puskez gain, kanta jakinen aldaera osoak edota osatuak ere batek baino gehiagok eman izan zituen aldizkaritan: Lizarraldeak, Omaetxebarriak, Mi-

¹⁴⁶ Benito Mendiak, REA/JK-ko hainbat testuren kopiazailea bera, zen urte haietan Erriberriko Filosofiako ikasle gazteen euskara-irakaslea. Berak S. Mitxelenari bidalitako gutuna iritsi zaigu, non zorionak eman baitzizkion *Poema*-rengatik: “... Ayer les llevé a la clase a mis discípulos de vascuence y pasamos media hora hojeando el libro. Todos quedaron encantados. Me sirvió de ocasión para estimularles al cultivo del vascuence”. Gutun berean dio liburuaren bost ale hartu zituztela Erriberriko komentuan; horietakoren bat edo beste ikasleentzat izango ziren noski. (Mitxelenaren artxi-boan aurki daiteke gutuna).

txelenak, Alustizak, Zabalak, Gandiagak. Aldaera-multzo ugarian antzemandako kanta “ardatzak” (bat, bi edo hiru) aukeratu eta horien testu bateratu eta “berreraikiak” lantzeko saiakerak ere argitaratuak zizuten (Lizarralde, Omaetxebarriak, Mitxelenak, Zabalak). 1944.eko urtean deitoratua zuen Mitxelenak berak “Bilduma” bere hartan argitaratu eman gabe egotea artean; berdin beste askok gerora ere...

Hirurogeita hamabost urte itxaron ondoren, hiru argitalpen izan zituen zortzi urteren barruan: 1995-2003. Ez, ordea, Koadernoak bere osoan. Gorago ere aipatua dudan Labayruko taldeak (Adolfo Arejita, Igone Etxebarria, Jaione Ibarra) egin zuen Arantzazuko Baladen lehen argitalpen zabala (1995); baina ez osoa, aukeratuena baizik, bereziki REA/JK koadernotik abiatuta, *Mendebaldeko Euskal Baladak* liburua-ren barruko “Balada erlijiosoak” atalean.¹⁴⁷ Bederatzi aldaera aukeratu zituzten Koadernotik, beste lekutan bildutako aldaerekin batera argitaratzeko.

Hiru urte geroago (1998) Antonio Zabalak eman nahi izan zuen argitara han eta hemen bildutako Arantzazuko Erromantzeen eta aldaeren bilduma osoagoa, bere *Euskal Erromantzeak. Romancero Vasco* liburu marduleko atal berezia eskainiz: “Arantzazuko erromantze zarrak”.¹⁴⁸ 55 aldaera bildu zituen modu aski nahasian, gehienak Arantzazuko Koadernotik jasoak.

Azkenik, Frantziskotarrak Arantzazun bizi direneko 500. urtea zela eta, batzorde antolatzaileak erabaki zuen 2000. urtean Arantzazuko REA/JK-ren argitalpen sistematiko eta berariazkoa egitea, bertako Arantzazuri buruzko erromantze edo baladak aukeratu eta ordenatuz, eta bestelako kanta eta materialak alde batera utziz. I. Etxebarriak prestatu zuen edizioa, doinu eta guzti, balada ezberdinak ondo sailkatuta, sarre-ra baliotsu eta ohar argigarriekin; eta 2003n argitaratu zuen, Joxe Azurmendiren epilogo luze eta iradokior eta guzti, behin baino gehiagotan aipaturiko *Arantzazuko Balada edo Kanta Zaharrak* tituluarekin.¹⁴⁹ Esana dudanez, edizioaren asmoa ez zen Koaderno osoa argita-

¹⁴⁷ Bilbao: Labayru Ikastegia – Bilbao Bizkaia Kutxa, 1995.

¹⁴⁸ Antonio Zavala, *Euskal Erromantzeak. Romancero Vasco*, Oiertzun: Sendoa arg., 1998, 671-722 or.

¹⁴⁹ Labayruk eta Arantzazuk argitalpen bana egin zuten (Oñati: Arantzazu E.F., 2003; Bilbao: Labayru Ikastegia – Bilbao Bizkaia Kutxa, 2003).

ratzea, bertako Baladak baizik, batez ere Arantzazuri buruzkoak: horiexek osatzen dute funtsean liburuko bilduma; baina bi eranskin gaineratu zizkion editoreak: Koadernoan jasotako Arrateko santutegiari buruzko baladak, batetik, eta “Juan Carlos Guerraren eskuidatzia”, bestetik; Euskaltzaindiaren Azkue liburutegiko izen bereko artxiboko eskuizkribuetako baten kopia, alegia, non Arantzazuko bost “Kanta Zahar” baitaude jasota. –Arantzazuko REA/JK koadernoaren alboko JSG sorta gehigarrian bazegoen egon liburuxka edo “libretaren” beste aldaera baten fotokopia, gorago ere aipatuta utzi dudana, baina Koadernoan sartuta ez zegoenez, ez zuen ezagutzerik izan nonbait edizio-prestatzaileak–.

3.5. REA/JK-ren edukia

Orrialdez orrialdeko deskripzio zehatza atal honen azken aldera emango dut; hemen, berriz, datu nagusiren batzuk.

Datu-basean sartuta dago Koaderno osoa; horren arabera, REA/JK-ko erregistroak 189 dira, baina horietatik 169 inguru dira “testu literarioak” eta hemen aintzat hartzeko dokumentu-unitateak. Horietatik 67-edo erromantze edo baladatzat dauzkat sailkatuta: 50 bat Arantzazuri buruzkoak; Arantzazuri buruzko kopia zahartzat sailkatuak 6 dira, eta beste 4 Arantzazuri buruzkoak ez direnak; eta 50 bat dira bertso sortak. 26 bat dira euskarazko eliz kantak (gehienak, 14 edo, Arantzazuko erromesentzakoak, misioetakoak, etab.); gainera 9 kanta daude, erdarazkoak (gaztelania, latin). Otoitzen bat edo beste ere bada.

Sailkapena	Denetara	Arantzazu
Baladak edo erromantzeak.....	67	53
Kopla zaharrak.....	12	6
Bertsoak.....	50	22
Eliz kantak (erromesentzakoak, misioak, etab.).....	26	14
Erdarazko kantak.....	9	
Besterik (otoitzak, artikulua, esaera zaharrak.).....	5	2
Denetara	~169	97

REA/JK-ren 200 orrialdeetatik 119 daude nolabait idazkiz beteta (81 betegabe, zuritan). 60 bat dira eskuz idatziak; 50 orri inprimatuak dira, Koadernoan itsatsiak eta integratuak; 5 dira orri daktilografiatuak, Koadernoan itsatsiak.

3.6. REA/JK-ko doinuak

REA/JK koadernoan 37 doinu daude jasota... Doinu edo partitura bakoitza abesti-testu jakin bati dago lotuta, baina horietako baten bat errepikatuta egon daiteke. Partitura guztiak eskuz daude idatzita. Gehien-gehienak (28) zenbakituta daude zenbaki erromatarrez.

- a) I-XXII zenbakiak 20-51 orrialdeetan daude; tartean III-bis; denetara, 23 doinu.
- b) XXIII-XXVI zenbakiak 55-70 orrialdeetan; tartean XXII-bis eta XXIII-bis; denetara: 6 doinu.
- c) Gainera beste doinu batzuk daude zenbakitu gabe honako orrialdeotan: 52, 85, 116, 117, 118, 122, 126, 132. Denetara: 8 doinu.
- d) 126. orrialdean badago beste doinu baten iradokizunik: “Oge-ta laugarrena...”¹⁵⁰

Beherago emango dudan indize-taula orokorrean ikus daitezke zein abesti-testu dagoen doinu eta guzti jasota Koadernoan.

3.7. REA/JK-ren autore(a) eta piezen biltzaileak

Gorago esana dudanez, J. A. Lizarralde, frantziskotar eta historialaria (1935ean hila), hartu edo aitortu izan dute Arantzazuko Koadernoaren autore edo erantzuleak. Argi dago, berak ireki eta eratu zuela hori eta bera izan zela lehen eragile hori betetzean, 1922an hasi eta 1935 arte; areago, bere eskuz kopiatu zituen horko lehen bi kantak eta beste hainbat. Besterik da, ordea, autore edo erantzule bakartzat ematea.

Hiru motatako testu-kantak daude nagusienik Koadernoan, egiletzari dagokionez: 1. *Baladak* eta *kopla zaharrak*, autore ezagunik gabekoak eta herri-tradizioz etorriak; 2. Bertso berriak (bertso sortak edo bertso-paperak), sarritan autore-izen eta guzti datozenak, eta egilearen berririk ematen ez badute ere, sorreran behintzat autore jakinen bat izan zutenak; 3. Eliz kanta herritarrak, normalean autore-izenik ez dakartenak, baina gehienetan beren autorearen izenak, adituentzat ezaguna. Esan dezagun, beraz, REA/JK-ko idatziek eta doinuek badutela

¹⁵⁰ Geroago (atal honetako 4.2.3. epigrafean) azalduko dudanez, Koadernoko doinu zenbakitu nagusiekin batera, eta horien jarraian, beste bost doinu agertuak dira GAK kopia eskuzkoan, orain ezagutzen dugun REA/JK-n ez daudenak.

bakoitzak bere autorea: herria bera (herri-tradizioa) edo herritarren bat. Kopurutan honela sailka genitzake Koadernoko piezak (bakoitzeko testu-doinuak batean hartuta), autore aitortu gabekoak eta autorea aitortua dutenak bereiziz –zifrok ez dira erabatekotzat hartu behar–.

Idatziak	Autoregabeak	Autoredunak
Baladak eta koplak (autorerikgabeak)	79	
Bertsoak: autoredunak : autoregabeak	14	36
Eliz kanta (autore izenikgabeak)	17	9
Otoitzak (autorerikgabeak)	4	
Erdarazkoak (autorerikgabeak)	9	
Artikuluak (autoredunak)		2

Herri-tradizio anonimoaren ibaian doazen kanta dira baladak. Hori-en aldaerak sarritan kantatzaile batetik bestera aldatzen direnez, esan ahal dugu nolabait kantaria bera dela aldaeraren autorea. Baina folklore-biltzaileak informatzaile edo lekukotzat hartzen du normalean kantaria, ez autoretzat edo kantaren egiletzat, halakoak eduki ere ez daukalako inoiz abesten ari den kantaren autoretza-kontzientziarik, tradizioaren transmititzailearena baino.

Beraz, horrelako kanten egile edo autoreaz –autoreez– baino gehiago Koadernoko piezen biltzaileez edo Bildumaren eratzzaileez egin behar genuke berba. Baina honetan ere buruhaustek ditugu, sarritan ez baitakigu zehazki nor bilduak diren, Koadernoan ez dagoelako adierazita sarritan horrelakorik.

Dena dela, ondo bereiztekoak dira Koadernoko testu-doinuen biltzaileen kategoria hauek:

1. Kantatzailearen ahotatik baladak jaso edota transkribatu dituztenak.
2. Beste iturri idatzizko edo inprimaturen batetik Koadernora aldatu dituztenak.
3. Bertsopaperak eskuratu eta Arantzazuko Koadernorako edo Bildumarako utzi dituztenak.
4. Eliz kanten paper edo diptikoak, eta horrelakoak, Arantzazuko Kanta Zaharren artxiborako utzi edo inguratu dituztenak.

Aurrenekoei buruz oso indikazio gutxi daukagu Koadernoan. Alde batetik eta bestetik dakigu, jakin, Lizarralde gain beste hainbat fraidek egin zuela horrelako lanik; S. Mitxelenak honela dio, “Lizarralde metatzen hasitako kanta-pilo” horren biltzaileei buruz: “Umetxoak aseteroko txanponak altxorrean bezala, pilo horretantxe herrietan entzundako liperrak sartzen jarraitu baitute, gerora, sermoiak egitetik etorri ohi diren frantziskotar guziak, Mendia kopiataile dutela: Arruek, Garmendiak [Demetrio], Lamarainek... Nork ez? Aritzondok batez ere” (*Ahoz aho...*, a.l., 52. or.) –bere izena behintzat idazteko geratu zitzaion–. Horietako biltzaileen izena idatzita, berriz, bat bakarra dago idatzita Koadernoan: Lamarainena, behin (33. or.).

Besterik ezean, eta eskuz kopiaturikoen kaligrafiak ezagututa, kopiataileari egozte legoke zuzenean testuaren biltze-lana ere, edota transkribatzearena. Koadernoko lau kaligrafia-modu erabilienak ondo identifikatuz eman daitezke: a) Lizarralderena (20 doinu eta testu inguru, baina horietako batzuk bestelako iturri idatzitatik jasoak, CPV-tik batez ere), b) Omaetxebarriarena (22 doinu eta testu inguru, baina horietako batzuk bestelako iturri idatzitatik jasoak), c) Mitxelenarena (8 doinu eta testu inguru) eta d) Benito Mendiarena (29 doinu eta testu inguru). Eskuz kanta gehien kopiatu, beraz, Mendiak kopiatu zituen Koadernoan. Baina Mitxelenak argitua digunez, beste fraideek ekarritako doinuak eta testuak kopiatzen zituen Mendiak –kaligrafoaren eta partitura-idazlearen lana, beraz–. Nork bildu zituen Mendiak kopiaturikoak? Ezin dugu hori zuzenean jakin. Bakarrik dakigu Mendia 1921-1924 bitartean bizi izan zela Arantzazun ikasle; urte horietan egin zuela dirudi bere lana; horregatik hark kopiatutakoak ez ziren ez Omaetxebarriak, ez Mitxelenak, ez D. Garmendiak, ez J. Alustizak bildutakoak, horiek mutikoak edo oso gazteak baitziren artean, eta, dena dela, horrelako lanetan hasi gabeak.

Uste izatekoa da, beraz, Koadernoko eskuizkribuetan Mendiak kopiaturiko hainbat Lizarralde berak bildutakoak izan daitezkeela; baina, izenik ezean, jakin ez, zenbat eta zeintzuk. Beraz, eta besterik gabe, ez dago Lizarralde jotzerik Koadernoko baladen biltzailetzat, bestelakoren baten izenik jartzen ez duen guztietan –*Mendebaldeko Euskal Baladak* liburuan egin bide zuten bezala–; bera bizi izan zen urteetan kopiaturiko biltzaile-izenik gabeko guztietan ere ez dago seguruenik Lizarralde jotzerik biltzailetzat, bestelako daturik ezean; are gutxiago

bera hil ondoren Koadernoan sartutako balada, bertso sorta eta eliz kanta ugarien biltzailatzat.

Koadernoaren beraren autoretzara itzuliz, esanda utzi dut I. Omaetxebarriak hartu zuela, dirudienez, hori osatzearen ardura, Lizarralde Arantzazutik alde egitean (1928) eta batez ere hura hiltzean (1935). Era berean esanda utzi dut, Erromantzeen aldaera-mordoa kopiatu zuela Omaetxebarriak Koadernoan, berak edo bestek bildutakoak, nahiz Azkueren *Cancionero Popular Vasco*-tik jasoak. Uste izatekoa da, oraingo REA/JK-n itsatsita dauden eliz kanta eta bestelako testu inprimatuen paper eta koadernotxoak kenduta, beste edukinak, ia denak, sartuta zeudela, Omaetxebarriak Koadernoaren ardura utzi zuenerako (1956 baino geroago). Horregatik, Lizarralderekin batera REA/JK-ren autore edo eratzaille nagusitzat hartzekoa da Omaetxebarria, gorago ere seinalatu dudanez, eta, Arantzazuko balada eta kanta zaharren Koadernoaz nahiz Bildumaz hitz egitean Lizarralde-Omaetxebarria, biak eman behar direla uste dut autore edo erantzule nagusitzat. Alde horretatik, bigarren mailan geratuko litzateke Mitxelena, bere eskuz bertan kopiatutako kantekin.

REA/JK-ko 169 kanta eta bestelako literatur testu-unitate agertu dira gorago; horiei beste sei bat erantsi behar zaizkie, Koadernokoen kopiak egitean Mitxelenak, Omaetxebarriak eta Agirretzek beste non-baitetik hartu eta Koadernokoen artean ipiniak –azpiko taulan ageri dira horiek ere: denetara 174, beraz–. Hona hemen abesti-testuen genero eta gaiari begiratur datu-basean egindako sailkapen aski xehearen arabera sailkatuta:

Baladak (Arantzazukoak)	57
Baladak (Arratekoak)	9
Baladak (bestelakoak)	6
Kopla zaharrak (Arantzazukoak)	11
Kopla zaharrak (ez Arantzazukoak)	4
Bertso sortak (Arantzazu)	23
Bertso sortak (ez Arantzazu)	30
Eliz kanta (Arantzazuko Andre Maria)	14
Eliz kanta (misioetakoak)	5
Erdarazko eliz kanta (gaztelania, latina)	9
Bestelakoak	6
Denetara	174

Beste datu jakingarriak izan daitezke kanta eta bertso sorten biltzaileenak, lekukoenak eta lekuenak. Biltzaileei dagokienez, batzuetan zailantza dira, inoiz dedukzioz ateratakoak, datu ziurrik ezean –bestarik litzateke jakitea, izen bakoitza zenbat aldiz ageri den–.

Biltzaile ezaguna-edo dutenak	~77
Lekuko ezaguna dutenak	72
Leku (herri) ezaguna dutenak	82

4. REA/JK-REN ZUZENENKO KOPIAK

Arantzazuko Koadernoak argitaratu gabe egotean, horren kopiak egin edo eragin izan dituzte ikertzaileek eta erabiltzaileek 1940.enerako urteetatik aurrera, 2000.era: aurrenik mekanografiaz (Omaetxebarria eta Mitxelena), eskuz (Agirretxe, Gandarias eta Zelaia), nahiz fotokopiaz (Zelaia-Iturrioz); gero jatorrizkoaren nahiz aurreko kopien fotokopiak egin izan dituzte Arantzazuko artxibozainek, seguruenik kanpoko ikertzaileek eskatuta. Osatze-prozesu luzea bizi izan du Koadernoak, eta kopiek ere horren unean uneko egoera ispila dezakete nolabait; dena dela, kopia gehienak ez dira une bakoitzeko Koadernoaren kopia osoa –eduki guztiena–, sorta partzial eta mugatuak baizik, kopiatzailearen edo kopiarazlearen interesen arabera. Kopien-birkopien familia osoaren “genealogia”-ren arrastoak jarraitzea ez da erraza; baina neurri batez egin daiteke, kanpotik ditugun datu historikoen bidez eta barrutik bata bestearekin konparatuz, edukiaren nahiz formaren aldetik. Horixe argitzen saiatuko naiz ondorengo orrialdeotan; siglez baliatuko naiz kopiak izendatzeko –horien zerrenda eta esanahia atal honen 1.3 epigrafean ikus daiteke–.

4.1. Hasierako bi kopia daktilografituak: MSJ eta OSJ sortak

REA/JK-ren lehen kopiak, mekanografiatuak, S. Mitxelenarena eta I. Omaetxebarriarena dira –biak 1941-1944 ingurukoak izanik ere, bata bestetik independenteak dira: MSJ (Mitxelenarena Sorta Jatorrizkoa) eta OSJ (Omaetxebarria Sorta Jatorrizkoa) deitu ditut. Aurrena 1941-42koa izan daiteke; bigarrena, berriz, 1943. urtean kokatu dut. Kopiok egin zituztenean guztiz osatu gabe zegoen Koadernoak, eta oraingo barruko zenbait dokumentu gerora sartutakoa da –gorago seinalatuak ditut horietakoren batzuk–.

REA/JK-REN ZUZENENKO KOPIAK

REA/JK
Romances Eusk. Arantzazu
Jatorrizko Koadernoak

EAG: EAD+EAT
E. Agirretxe
Esk. [1945]

GAK (+)
Gandarias Artx

MSJ-1
Dak1942

MSJ-2
Dak1942

KZ (?)
Fot[1984]

OSJ-3
Dak1943

OSJ-2
Dak1943

OSJ-1
Dak1943

KIT
Fot. 1971

LZK
Fot [1982]

LZIM
L. Zelaiia
Esk. [1983]

KZA

KZB

KIR
[1987]

JKB
Fot[1984]

JKL
Fot[1992]

4.1.1. MSJ (*Mitxelena Sorta Jatorrizkoa*)

Koadernoko orduko dokumentuen aukeraketa egin zuen Mitxelenak, eta ez zuen guztien kopiarik egin. Seguruenik kalkozko papera erabili zuen kopia bikoitza egiteko: MSJ-1 eta MSJ-2, bata liburutegirako eta bestea bere lanean erabiltzeko. MSJ-1 sortaren inolako berririk ez dugu, eta Mitxelenaren bizitzako ibileretan galdua izango da. MSJ-2 sorta bera ere ez zaigu iritsi zuzenean; baina ondorengo fotokopia(k) egiteko baliatu zuten hura, eta horietatik ezagutu ahal dugu nahikoa ondo. Beherago emango ditut MSJ-ren eta berorren adarrekoen ibilbidearen zehaztapenak eta argibide gehiago.

4.1.2. OSJ (*Omaetxebarria Sorta Jatorrizkoa*)

I. Omaetxebarriak ere aukeraketa egin zuen REA/JK-ko testuetan, eta gainera MSJ-k egindako aukeratik ezberdina. Kopia hirukoitza egin zuen nonbait, kalko-paperak erabiliz; gramaje txikiko papera –“kipulapapera” edo– erabili zuen kopiak egiteko, horietatik fotokopietan nabari denez. OSJ kopietako bat iritsi zaigu gaur arte, seguruenik Omaetxebarriak berak gehienbat erabili zuena, eta OSJ-3 izendatuta, Arantzazuko artxiboan aurki daitekeena; OSJ-1en orrialde gutxiren batzuk ere iritsi zaizkigu. Dirudenez, OSJ-2 –oraingo artxiboko O4S-ren oinarrikoa– erabili zuen gehienbat Iturriozek 1971n bere fotokopia egiteko (ik., adibidez, G2T-ko eta O4S-ko lehen orrialdeak); zenbait orrialdetako testu txikiak orrialde bakarrera ekartzeko, berriz, badirudi OSJ-3 kopia erabili zuela batez ere, horko orrialderen batzuk moztu eta beste batzuekin bateratzeko –horregatik falta dira nonbait OSJ-3ko 4-6, 16-17, 37 orrialdeak, adibidez–. Beherago emango ditut OSJ-ren eta horren familiaren ibilbidearen zehaztapenak eta argibide gehiago.

4.2. Eskuzko hiru kopia: EAG, LZM eta GAK

4.2.1. EAG (*Eugenio Agirretxe*)

Agenda-koaderno txikia da (70 x 120 mm), 100 bat orrikoa. Horietatik 72 edo daude eskuz idatzita. REA/JK-ko doinuak kopiatu zituen alde batetik, eta abesti-testuak bestetik: denak eskuz. Koadernotxoak ez du titulurik, baina azaleko orrialdean “P. Eugenio Agirreche” dago idatzita: autore edota jabetzat. Izan ere, E. Agirretxeren artxiboan zegoen jasota (2010). Barruko idazkera berarena da, zalantzarik gabe.

Geroago emango ditudan arrazoiengatik, 1945ekoa-edo izan daiteke, apaiztu eta urtebete La Aguilera eman ondoren, Arantzazura itzuli zenekoa.

Agirretxeren artxiboan aurkitu orduko konturatu nintzen preziatua zela koadernotxoa, REA/JK-ren testigu apartekoa, eta bereziki maitagarria, Agirretxek bere eskuz idatzia zuelako: Bera, kopiaren autore eta jabe! Erabilera pertsonalerako izan zuen nonbait agendatxoa; ez zuen, beraz, inork bestelako kopiarik egiteko erabili. Horren deskripzio zehatzagoa beherago eman ahal izango dut.

4.2.2. LZM (*Leonardo Zelaia*)

Leonardo Zelaia, Erromatik Tolosara itzulita (1982), REA/JK-ko doinuak lantzen eta harmonizatzen jardun zen, seguruenik Erroman bertan ere egindako saioei jarraiera emanez; horretarako REA/JK-ren orrialde aukeratuen fotokopia eragin zuen (LZK). Bere aldetik, ordea, eskuz kopiatu eta oharreztatu zituen fotokopiako partiturak, ondoren harmonizazio-lanak egiteko: eskuzko hori deitu dut LZM sorta, bitan banatua (LM1Z eta LM2Z), beherago argituko dudanez.

4.2.3. GAK (*Gandariasen artxiboko kopia*)

Jose Antonio Gandarias fraidearen artxiboan aurkitutako koadernotxo pentagramaduna da. Bertan daude eskuz txukun kopiatuta REA/JK-ko doinu gehienak, zenbakituta dauden guztiak (Ietik XXVira), gehi beste bost (XXVIII-XXXI), une honetan REA/JK-n ez daudenak, baina kopia egin zutenean seguruenik aparteko paper solteren batean bertan zeudenak. Gandariasek berak egindako kopia ote da? Nolanahi ere zaharra da, Omaetxebarriak bere testu-“zuzenketak” sartu aurrekoa –koadernotxoari jarritako titulua, “Romances Euskéricos de Aránzazu”, seguruenik geroago ipinia da, garai hartan REA/JK-k ez baitzeukan artean titulu nagusirik, gorago agertu dudanez–.

4.3. Zuzeneko fotokopiak: K1T, KZ, LZK... JKB eta JKL

Garai ezberdinetan bost fotokopia behintzat egin izan zituzten Koadernoarenak, bertatik zuzenean; KT adarreko K1T orduko (1971) REA/JK koaderno osoaren fotokopia da, Arantzazutik kanpo egindakoa; Arantzazura 1981ean fotokopiagailua eramanez ondorengo urtee-

takoak izan daitezke LZK (1982) eta KZ (1984?); JKB ere 1984koa izan daiteke; JKL, berriz, beranduagokoa –azken bi fotokopia bakarti hauetaz geroago mintzatuko naiz–. KT, LZK eta KZ fotokopiako adarrei buruz, beraz, zerbait orain.

4.3.1. K1T (*Iturrioz, 1971*)

1971n egin zuen, beraz, J. A. Iturrioz Arantzazuko Teologiako ikasleak REA/JK-ren eta inguruko beste zenbait dokumenturen lehenbiziko fotokopia, beraren osaba L. Zelaiak eskatuta. Horri buruz zuzeneko informazioa daukagu, Zelaiak ilobari Arantzazura bidalitako gutunetatik –zoritxarrez, ez daukagu ilobak osabari bidalitako gutunak, non kopiatzeko materialaren deskripzio zehatza egina baitzion, horren kopia egiteko buruhaustekak agertzearekin batera–.¹⁵¹

L. Zelaiak eta I. Omaetxebarria Erroman bizi ziren urte haietan, eta Arantzazuko Bildumaren azterketa egiteko proiektua zuten, batak (Omaetxebarriak) testuen aldetik eta besteak (Zelaiak) doinuen aldetik –Omaetxebarriari doinuak ere interesatzen zitzaizkion, Zelaiak bere gutunetako batean adierazi zuenez–. Zorionez iritsi zaigu K1T deitu dudana fotokopia hori, bide bihurritatik izan bada ere; hori birmoldatuz, K3T eratu dut, orain Arantzazuko Literatur Artxiboan ikus daitekeena, eta baita G2T izeneko sorta gehigarria ere. Bataren eta bestearen deskripzio zehatzago eta zabalagoak beharago ikusi ahal ditu irakurleak.

Une hartan Koadernoan zeuden testu eta partitura guztiak fotokopiatu zituen: baladak, bertsoak, eliz kantak, etab., gaztelaniazko abesti-tesuren batzuk (100-103 orrialdeetan zeudenak) eta tartean zegoen “coaderno pequeño”-ren bat kenduta, Zelaiaren beraren iradokizunez –jakin ez, zein zen kaiera txiki hori–.

1971ko maiatzean hartu zuen Zelaiak Arantzazutik bidalitako fotokopien sorta: 200 orrialdetik gora, kartoizko hiru kaxa apaletan bidalita; bitan sartu zituen REA/JK-ren fotokopiak, honako oharrarekin:

¹⁵¹ Hasieran material guztia daktilografiazko asmoa izan zuten nonbait; baina jatorrizko dokumentuen xehetasun guztiak jasotzeko lanaren zailtasunak ikusi eta “astakeria” zela iritzita, fotokopia egitea iradoki zion Zelaiak, horren kostuak bere gain hartuz. Arantzazun fotokopiagailurik ez artean, eta Donostiako Frantziskotarren Kuria probintzialeko fotokopiagailuan egin zuen nonbait, Probintziako idazkari J. M. Letek lagunduta. Fotokopiaren kostua 1.500 pta.koa izan zen.

“Fotocopias del libro titulado «Romances euskéricos de Aránzazu»”; hirugarrenean beste ohar hau idatzi zuen: “En esta carpeta van las multicopias de los cantos que no están en el libro del Cancionero [REA/JK-n], sino que sueltos ya en hojas (cuartillas) ya en cuadernillos”. KT adarrari eta bertako K1T>K3T moldaketari buruz beherago emango dut zehaztasun gehiago.

4.3.2. LZK (*Zelaia*, 1982)

Goraxeago aipatua dut LZK fotokopia, L. Zelaiari 1982aren hasieran Erromatik Tolosara bizitzera etorri ondoren egin ziotena, Koadernoko doinuen harmonizazio-lanean jarraitu ahal izateko. REA/JK-ko baladen fotokopia da, doinu eta guzti dauden baladena, hain zuzen ere, bestelakoak alde batera utzita.

4.3.3. KZ fotokopia hipotetikoa

KZ deitu dut REA/JK-ren beste kopia-adar bat, fotokopien bidez luzatu zena. Beranduxeagokoa da adar honen sorrera, 1984 edo 1985ekoa. 20. eta 40. orrialdeetako bi oharrak –“Dominga Aboitiz...” eta “Maria Aldasoro...”– 1971z geroztik idatzitakoak dira; baina REA/JK-ko 85eko orrialdeko partituraren gaineko oharra 1983 ingurukoa izan daiteke, dirudienez L. Zelaiak idatzia, berarentzat egindako LZK fotokopia aipatua (1982) egin eta gero. Beraz, 1983koa edo geroxeagokoa izan behar du KZ kopiak. Hipotetikoa da fotokopia hau, geroago KZA, KZB eta seguruenik K1R sorten oinarrian legokeena.

KZA eta KZB-ko 62-63 orrialdeei eta K1R>K2R-ko 94. orrialdeari begiraten badiegu, argi dago aurreko fotokopia berbera egon dela horien oinarrian; berdin, KZA eta KZB-ko 79. orrialdeari eta K1R>K2R-ko 96. orrialdeei begiratzuz gero. Baina hiru sortak konparatuz, garbi dago, ez direla bata bestearen fotokopiak, eta gainera hirurak fotokopialdi ezberdinekoak direla.

5. MS ADARRA (‘MITXELENA’ SORTA)

MSJ (Mixelena Sorta Jatorrizkoa) kopiaren berri laburra gorago emana dut. MS siglak berak ez du dokumentu edo sorta jakinen bat adierazi nahi; Mixelenak egin bide zuen REA/JK koadernoaren kopia daktilografiatuaren eta ondorengo fotokopia eta bir-kopia guztien fami-

lia edo adarra deitu dut horrela. Adar horren historia egin nahi dut, beraz, MS-ren nolabaiteko genealogia edo zuhaitza azalduz.

5.1. MSJ kopia daktilografiatu bikoitza [1942]

Seguruenik kopia bikoitza egin zuen Mitxelenak, kalkozko paperez, gorago esanda gelditu denez: bat berak eskuetan erabiltzekoa, eta bigarrena, artxiborakoa: MSJ-1 eta MSJ-2. Mitxelenak berarekin eraman bide zuenaren berririk ez dugu; desagertua edo galdua da nonbait. 1954an Ameriketara joatean, berak eramango zuen seguruenik, *Aboz abo* liburua –Arantzazuko Erromantzei (“Kanta Zaharrei”) buruzko “folklore-lana”– osatzen jarraitzekoa baitzen, Karmelo Iturria adiskideari idatzi zionez¹⁵². Uste izatekoa da, kopia horretan ohar jakingarririk idatziak izango zituela Mitxelenak.

Noizkoa ote da MSJ kopia bikoitz hori? 1941-1942 bitartekoa da seguruenik, 1940-1944 bitartean izan baitzen Salvatore Mitxelena Arantzazun ikasle; baina, berak kontatzen duenez, Koaderno ezagutu ondoren (1940an azkenaldean?) luzaro samarrean eduki zuen baztertuta tiraderan. Bestalde, gero azalduko dudana I. Omaetxebarriak egindako OSJ kopia daktilografiatua baino lehenagokoa da MSJ; OSJ, berriz, 1943kotzat eman behar dela uste dut beranduenik, gero emango ditudan arrazoiengatik. 1942kotzat eman dut, beraz, Mitxelenaren MSJ kopia bikoitza.

5.2. MSJ-ren artxiboko fotokopia ezberdinak: M1S, M2S, M3S, M4S

Lau kopiatan iritsi zaizkigu MS adarrekoak:

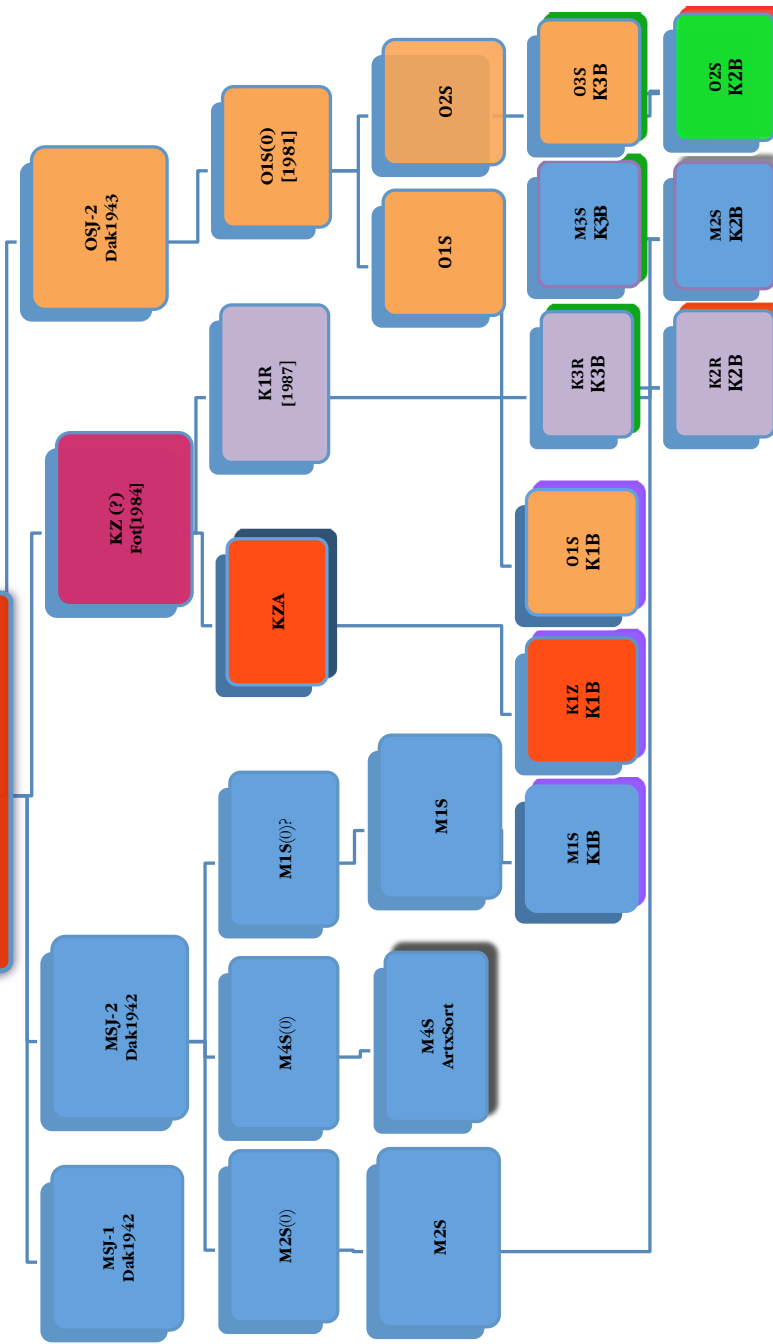
- a) M1S, K1B-ren 1. atal bezala.
- b) M2S, K2B-ren 1. atal bezala.
- c) M3S, K3B-ren 1. atal bezala.
- d) M4S deitu dudana, sorta soltea.

(Beherago jardungo naiz K1B, K2B eta K3B “batura” horiek zer diren eta nola dauden osatuta).

¹⁵² Salvatore Mitxelena, *Arraun ta Amets*, Zarautz: Itxaropena Arg., 1966, 90. or.: “ABOZ-ABO edo erromantzeeri buruzko prosa-liburu ori, berriz, ezin diat oraindik igorri, Kubatik Montevidео'ratu arte ez bait-zeukat astirik azken-kapitulu falta dan ori osatzeko. Urtebetetsua, agian, ordurako”.

MITXELENA ADARRA

REA/JK

Eduki berdinekoak-edo dira fotokopiok. Baina M1S, M2S eta M4S ez dira fotokopialdi berekoak (bata bestearen “senideak”) eta ez bata bestearen fotokopiak ere (edo “guraso-haurrak”); M3S, berriz, M2S-ren fotokopia da, azken honetan norbaitek eskuz egindako oharra ere badituen.

Ikus dezagun sortaren 1. orrialdea fotokopia ezberdinotan. M4S-k ez dauka makinaz idatzitako orrialde-zenbakirik, M1S eta M2S-k, bai; M4S-k eta M1S-k ez daukate zenbakituta eskumako 3., 4. eta 6. aha-paldiak, M2S-k (eta M3S-k) daukaten bezala.

Bestalde, M1S-ko 19. orrialdea, aurretik azpiko informatzaile edo lekukoaren izena jarrita zeukanen baten fotokopia da; M2S-k, berriz, ez dauka izen hori idatzita; M4S-k eduki ere ez dauka 19. orrialde hori. M1S-n eta M2S-n dagoen orrialde hori ez da jatorrizko MSJ kopia daktilografiatukoa, REA/JK-ren 53-54ko orriaren zuzeneko fotokopia da, hori Koadernoan bi orrialdeen artean itsatsita zegoela egindakoa; baina bien aurretik beste fotokopiaren bat zegoen tartean, agian bi, bakoitzarentzat bana: M1S(0) eta agian M2S(0) –ez bata eta ez bestea ezagutzen ditugu gaur–.

Beraz, Mitxelenak egindako MSJ kopia daktilografiatutik bi edo hiru fotokopia egin zituzten, kopialdi diferentetan –1981an edo geroago, urte horretan iritsi baitzen fotokopiagailua Arantzazura–: M1S(0), M2S(0) eta M4S(0).

M4S(0) kopiaren hipotesia ere beharrezkoa dirudi, M4S fotokopiaren jatorria argitzeko, ezin izan daitekeelako beste bietako baten zuzeneko fotokopia.

5.3. M4S sorta

Goraxeago adierazi dudanez, M4S sorta autonomo moduan dago Arantzazuko artxihoan. Eta seguruenik M4S(0)-ren, MSJ-ren fotokopia “hipotetikoaren”, bir-fotokopia da. Hemen M4S bera deskribatuko dut zuzenean; dena dela, edukiaren aldetik M1S, M2S, M3S eta M4S berdinak edo oso berdintsuak dira; beraz, lau entzat balio du deskripzioak –kontuan izanik, hala ere, M1S eta M2S-k 18-19 orrialdeak dituztela, M4S-k ez dituenak–. Azkenean aipatuko ditut edukiaren aldetik M4S-rekiko dituzten aldeak besteek, eta horiekin batera M3S-k ere bai.

5.3.1. Kanpo-deskripzioa

DIN-A-4 tamainako 17 orrialde dira, alde bakarretik eta bi zutabetan daktilografiatuta. Azaleko orrialdean honako titulua darama: “Fotocopias del Cancionero de Aránzazu (Letras)”. Titulu hori ez zeukaten, jakina, Mitxelenak egindako sorta daktilografiatuek –ez ziren fotokopiak–. Titulua pluralean egoteak zera adierazten du: fotokopia bat baino gehiago egin zutela. Atzealdean kartoizko babesgarri edo gogorgarria du sortak.

Beharbada grapez josita egon ziren fotokopiaren oinarrizko orriak, horien marka dirudiena ageri baita M4S sortako orrialde batzuetan. Dena dela, M4S-ko orriak plastikozko orri-azal batean sartuta solte zeudenez (2005) artxihoan, neure aldetik lotu nituen, zerraila gisako artxibagailuaz.

5.3.2. Barne-dukia

REA/JK-ko kanten testuak bata bestearen ondoren daude sailean, bakoitzari orrialde bana eman gabe. Ikusten denez, ia denak daude REA/JK-n. Batzuk, ordea, R.M. Azkueren *Cancionero Popular Vasco* liburutik hartu zituen zuzenean sortaren egileak. M4S-ko “Gure Ama Virgíña” bertso sorta (14. or.) ez dago gaur, aldaera horrekin, REA/JK koadernoan, G2T sortan baizik; beharbada MSJ sorta osatzekoan Koadernoaren barruan egongo zen. Iturriozek, berriz, bestelako paperen artean aurkitu zuen nonbait, eta G1T (gero G2T) sortan fotokopiatu (60-63 or.).

Mitxelenak bere sorta egitean, REA/JK-ko hainbat abesti-testuetako zenbakizko ahapaldien bereizketak egin gabe zeuden artean jatorrizkoan –seguruenerik geroxeago sartu zituen Omaetxebarriak–; horregatik kanten testu-unitateen bereizketa ere ezberdina da M4S-n eta geroagoko O4S-n: adibidez, REA/JK-ko 23-24 orrialdeetako testu unitateena.

5.3.3. M4S-ren bi zatiak

40 testu-unitate aurki daitezke M4S sortan. Bi zati-edo ditu, edukia-ri dagokionez. Abesti-testuen azkenean iturria ere gaineratu egin zuen bere kopia honetan Mitxelenak: REA/JK-tik jasota, edo bere aldetik jarrita bestelako batzuetan.

A) Lehen zatia (1-12 or.)

MSJ eratu zuteneko (1942 inguruko) REA/JK-ko testuak dira (doinurik gabe) sailean eta orduan liburuan zeuden ordenan daktilografiatuta. Baina ez zituen testu denak kopiatu; irizpide aski zehatzez batzuk jaso eta beste batzuk baztertu egin zituen. Honako irizpideok erabili zituen aukeraketan:

— *Baladak*

- a) Arantzazuri buruzkoak bakarrik jaso zituen; ez Arrateri edo bestelakori buruzkoak: REA/JK-ko 118-119, 120, 142 or.etakoak, adibidez, ez zituen kopiatu –Arrateri buruzkoak dira–.
- b) REA/JK-n Azkueren *Cancionero Popular Vasco* liburutik edo beste antzeko iturritatik jasotakoak alde batera utzi zituen lehen zati honetan –gero ikusiko dugunez, 2. zatian bateratu zituen Azkuek jasotako baladak–.
- c) Badago Arantzazuri buruzko baladaren bat, gaur REA/JK-n dagoena (Omaetxebarriak OSJ-n kopiatuta), Mitxelenak daktilografiatu ez zuena –agian artean jatorrizko Koadernoan kopiatu gabe zegoelako–.
- d) Irizpide horien arabera kopiatzekoak ziratekeen beste batzuk ere ez daude MS adarreko sortetan, seguruenik artean REA/JK-n sartu gabe zeudelako: adibidez, Koadernoko 52. orrialdekoak ez daude –horietako bi 1944an eta 1955ean daude datatuta REA/JK koadernoan–; ezta 67. orrialdekoa ere, 1956an sartua delako. –70. orrialdekoak ordurako kopiatuta egon behar zuen jatorrizko Koadernoan (A. Lizarralde), baina ez dago MS sortetan, agian doinua bakarrik delako, bertso bakarrarekin–.
- e) Balada tradizionalekin batera Omaetxebarriaren “Arantzazu aldean” kanta ere sartu zuen Mitxelenak (M4S, 7. or.), REA/JK koadernoan ez zegoena (eta ez dagoena). Zergatik? Agian Azkue, berak jasotako baladetako batean inspiratu zelako, Arantzazuri buruzko kanta berria idazteko (*Ardi Galdua* nobelan), gero Omaetxebarriak bere egin eta testu berria jarri ziona.

— *Bertsopaperak*

- a) REA/JK koadernoan zeuden Arantzazuri buruzkoak jaso zituen oro har; ez bestelakoak.

- b) Bertso paper inprimatuak ez zituen daktilografiatu, baina horien aurkibidea jaso zuen lehen zatiaren azkenean, erreferentzia bibliografiko osoa emanaz (ik. M4S, 11-12 or.).
- c) REA/JK koadernoan eskuz kopiatuta dagoen bertso sorta, Pello Errotarena (71-72 or.), daktilografiatu egin zuen (M4S, 9. or.).

B) Bigarren zatia (13-15 or.)

Hiru orrialdeotan dauden balada guztiak Azkueren *Cancionero Popular Vasco*-tik jasoak dira, autoreak berak aitortzen duenez (ik. M4S, 15. or.); horrela, denak batean, jaso zituen, nahiz eta horietakoren batzuk REA/JK koadernoan ere jasota egon nolabait. Garbi dago kopiatzaileak interes berezia eduki zuela Azkuek bildutako Arantzazuri buruzko baladen kopiak eskutara edukitzeko; zazpi balada dira, eta Azkuek emandako titulu eta lekukoaren izen eta guzti daude jasota. M4S-ko 13. orrialdeko lehen bi baladen lehen ahapaldiak bakarrik daude, doinu eta guzti, REA/JK-n, Azkuerenetik jasota daudela aitortuta gainera oharrean; baina M4S-k (MSJ-k) zuzenean Azkuerenetik jaso zituenez nonbait, osorik daude ahapaldiei dagokienez (doinurik gabe, jakina).

Eranskin gisa edo “Ama Virjiña Aranzazu(koa)ren bersuak” testua kopiatu zuen azkenean (16-17 or.). Hori ez dago oraingo REA/JK-n, baina bai Iturriozek fotokopiaturiko G1T (gero G2T) sortan, eskuzko kopian (4 orrialde); agian 1942. urte inguru hartan REA/JK-ren orrien tartean zeuden, orri solte bezala edo, eta MSJ-ren kopiatzaileari bereziki jakingarriak iruditu zitzaizkion, eta kopiatu egin zituen –Iturriozek 1971n fotokopia egin zuenean, berriz, orri horiek ez zeuden nonbait REA/JK-ren barruan, berak dioen bestelako orri solteen artean baino; horregatik sartu zuen G1T sortan, eta ez K1T-n, Koadernoaren fotokopian.

5.3.4. M1S, M2S eta M3S sorten edukizko aldeak M4S sortarekiko

Esana dudanez, edukiaren aldetik ia berdinak dira M4S (sorta autonomoa), batetik, eta M1S (K1B baturaren 1. atala) eta M2S (K2B baturaren 1. atala) eta M3S (K3B baturaren 1. atala), bestetik. Baina azken testua –“Izar eder bat argitu zala”–, M4S-n ez dagoena, beste hiruretan badago. K1B eta K2B baturak eratu zituenak bere aldetik sartu zuen seguruenik hori. MSJ-k 17 orrialde zituenez, eta K1B eta K2B baturako 2. atala 20 orrialdean hasten zenez, 18-19 orrialdeak sartu zituen –“Arantzazu'ko Ama Birginaren abeslari'ak” kanta–, baturen lehen

ataltzat zihoazen M1S eta M2S sortetan. Orri bakarreko bi aldetako testu hori, REA/JK-tik hartu zuten zuzenean (ik. 53-54 or.), bi orritan fotokopiatu eta bi sorten azkenean sartu. Ez zen konturatu nonbait, testu hori bera aurretik kopiatuta zegoela M2S eta M3S sortetan, M4S sortan dagoen bezala (8. or.an, hain zuzen ere).

5.3.5. M2S-ko doinu-zenbakiak

Esana dut, MSJ-k eta ondorengo fotokopiek abesti-testuak bakarrik kopiatu zituztela, ez doinuak; era berean REA/JK-n doinuen barruan dauden ahapaldi bakarreko testuak ere ez zituen jaso: adibidez, 20. orrialdeko bi kanta; baina, esanda dagoenez, gero azkenean daude horiei dagozkien testu osoak, Azkueren CPV-tik zuzenean jasoak. Esana dut halaber, REA/JK-ko doinu bakoitza abesti-testu jakin bati dagoela lotuta: batzuetan kanta beraren aldaera bakoitzak bere doinua du gainera. Inoiz bi doinu ere baditu abesti-testu bakarrak (ik. “Neure Ama Birjiñe”, 51. or.). Dena dela bere kopia daktilografiatuan Mitxelenena ez zen doinuez arduratu, nahiz eta zoratuta zeukaten, eduki, doinu polit horiek.

Baina gero norbaitek eskua sartu nahi izan zuen M2S sortan (K2Bren 1. atalean), bertako abesti-testuen gainean doinuen zenbakiak eskuz idazteko, baina REA/JK-ko zenbakiei jaramonik egin gabe.

K2B baturaren aurkibidean ikus daitekeenez, bere erara moldatu nahi izan zituen doinuen zenbakiak, kanta bakoitzaren aldaera guztiei –berdin hasten direnei– doinu bakarra esleituz –“Arantzazura egin det promes” kantaren aldaerei, ordea, 3 doinu-zenbaki esleitu zizkien–, eta REA/JK-n doinurik gabe dauden abesti-testuren batzuri ere doinu-zenbakia erantsiz –esan gabe, ordea, zein doinu dagokien–. Inoiz Mitxelenak abesti-testu bakartzat kopiaturikoan bi kanta deskubritu zituen doinu-zenbakitzaille berriak, hala banatuta zeudelako-edo REA/JK-n bertan, baina Mitxelenak bere kopia egin ondoren banatuta nonbait –itxuraz I. Omaetxebarriak–: adibidez, “Choragarritzko berri gozoa”, M2S-n “Agostuaren amabostgarren” kantari lotuta dagoena (2. or.), REA/JK-n apartekotzat zegoela ikusi zuen, eta doinu-zenbaki apartekoa esleitu zion. Bestalde, Mitxelenak bere sortan jaso gabeko bi kanta ere bere numerazioan sartu zituen, REA/JK-n duten zenbakiarekin –XIV eta XV–. Azkenik, REA/JK-n ez dauden bi kanta ere sartu zituen M2S sortan: “Arantzazu aldean” eta “Agoztuaren amabosteko” hasten

direnak, beren partitura eta guzti, eta bakoitzari doinu-zenbaki bana esleitu zion: XXX.a eta XXX.a.

Nork egin zuen zenbakitze berri hori? Jakin ez! Dena dela, ez dirudi doinuez bereziki arduratu zen L. Zelaiak egina denik, bere LZ1M eskuzko kopian REA/JK-ko jatorrizko numerazioari atxekitzen baitzaio bera.

Aurreko azalpen bihurri samar horiek beharrezkoak ziren, geroago agertuko zaigun K2B baturaren hasierako aurkibidea ulertu ahal izateko, bertako doinuen zenbakien saila eta REA/JK-koena oso ezberdina delako. Ezberdintasunok hobeto ikusteko konparazio-taulatxoren bat eskaintzen diot hemen irakurleari; azpiko oharren bidez argituko ditut “anomaliaren” batzuk.

Hasiera	REA/JK-ko or.	REA/JK: doinu-zk.a	M2S (K2B): zk.a	M2S (K2B): or.a
Agostuaren amaboskarren	20 (1)	I	I	20
Agostuaren amabosgarren	20 (2)	II	—	*
Agustuaren Amabostgarren	21-22 (A)	III/IV	—	*
Agostuaren amabostgarren	21-22 (B))	III/IV	—	*
Agostubaren amabostgarren	23	III-bis	II	23
Iruugarrenian banaruan	24	—	III	24**
Egune zala ta egune zala	25	—	IV	25**
Mundu yonetan gura dauenak	26	V	V	26
Arantzazu-mendiko	28	VI	VI	28
Arantzazura nua nua	29	VII	VII	29
Arantzazu mendiko	31	VIII	VIII	31
Birgiña Arantzazuko	33	IX	IX	33
Errodrigotxo Balzategiko	35	X	X	35
Adios orain dama gaztia	36 (A-B)	XI	XI	36
Arantzazura egin det promes	37-08 (A-B)	XII	XII	38
Arantzazure joan bear dogu	39 (1)	XIII	XIII	39
Arantzazura egin dut promes	40 (1)	XIV	XIV	40
Birjina Amaren bezpera da-ta	40 (2)	XV	XV	40
Gure Ama Birjina	41 (1) (A)	XVI	XVI	41
Ai artzachoa, ai artzachoa	42-43	XVII	XVII	42
Birjina Amaren bezpera da ta	43 (2)	XVIII	XVIII	43
Birjina Arantzazukoa	43-44 (3)	XIX	XIX	43
Izar ederrak argi eiten dau	45	XX	XX	45
Birjiñetatik ederrena da	50	XXI	XXI	50
Neure Ama Birjiñe	51	XXII	XXII	51
Armallatan altuan dago	51	XXII-bis	—	***
Arantzazura egin det promes	52 (1)	z.g.	—	***
Izar eder bat argitu (2)	55 (1+2)	XXIII	XXIII	55
Izar eder bat argitu (2)	55 (1+2)	XXIII-bis	—	***

Neuret Ama Birgiña	68 (1)	XXIV	XXIV	68
Nere Ama Birjiña	68 (2)	XXV	XXV	68
Gure Ama Virgiña	69 (69-70)	XXVI	XXVI	70
<i>Arantzazu-aldean</i>		—	XXX	85****
<i>Birjina Amaren bezpera</i>		—	XXXI	86****
Agostuaren amabosteko	85	z.g.	XXXII	87
Arrateko zelaiko	116	z.g.		*****
Arrateko zelaiko	117	z.g.		*****
Birgiña Yarrateko	118-119 (A-B)	z.g.		*****
Bergelok aidez aide	122 (A-B)	z.g.		*****
Kristiñau on bat ilten danien	126 (1) //	z.g.		*****
Ogeta laugarrena (??)	126 (2)	z.g.		*****
Bertsuak paratzeko	143 (A-B)	z.g.		*****

* REA/JK-ko hiru doinu hauek bazter utzi zituen M2S (K2B)-ren eratzaile eta doinuen zenbakitzaileak.

** Bi kanta hauek ez dute doinurik REA/JK-n; ezta K3B-ko erdiko K3R atalean ere; baina bertako M2S (eta M3S) sortan doinu-zenbaki bana ipini zien doinuen zenbakitzaile berriak.

*** REA/JK-ko hiru doinu hauek ez zituen aintzat hartu M2S-ko (eta M3S-ko) doinu-zenbakitzaileak.

**** Bi kanta hauek, hitz eta doinu, ez daude REA/JK-n; K1R kopiaren eratzaileak tartekatut zituen fotokopien artean, eta ondorioz K2B-ko erdiko atalean (K2R) aurki daitezke.

***** Orrialde hauek K2R-k ez zituen fotokopiatu, eta, beraz, ez dira ageri K3B-ko erdiko K3R atalean ere.

6. OS ADARRA ('OMAETXEBARRIA' SORTA)

OSJ (Omaetxebarri Sorta Jatorrizkoa) kopia daktilografiatuaren berri laburra gorago emana dut. OS siglak berak ez du dokumentu edo sorta jakinen bat adierazten; Omaetxebarriak egin bide zuen REA/JK koadernoaren kopia daktilografiatuaren eta ondorengo kopia eta bir-kopia guztien lerroa edo adarra deitu dut horrela. Adar horren historia egin nahi dut, horren nolabaiteko genealogia edo zuhaitza azalduz.

6.1. OSJ-en autoreia eta data

6.1.1. Autoreia

I. Omaetxebarria dagoela uste dut OS adarraren sorreran, OSJ kopia daktilografiatua egin edo eragin zuena. Zergatik hipotesi hori?

- a) Beharrezkoa zuen berak eskutan REA/JK-ren kopiaren bat bere lanerako.
- b) Hiru orrialdetan behintzat Omaetxebarriaren eskua ageri da, beraren eskuzko letrarekin: ikus O4S, 17. eta 34. or. Azken honetan, makinaz zegoen balada bati beste aldaera bat gehitu zion eskuz; 17. or.ko balada-zatiak agian ez zeuden garai hartan REA/JK-n, edo seguruenik kopiatzailea ahaztu egin zen horiek kopiatzeaz, eta orduan Omaetxebarriak bere eskuz gaineratu zituen, azpian ohartaraziz beste zenbait testu ere kopiatzekoak zirela. Hor aipatzen dituen orrialde batzuetako testuak Omaetxebarriak berak REA/JK-n bere eskuz sartuak dira.
- c) Omaetxebarriak berak REA/JK-n jasotako baladak denak daude OSJ-n; ez, ordea, MSJ-n.
- d) Omaetxebarriaren “autoretza” baieztatzeko arrazoi nagusietako bat beste hau dugu, ordea: REA/JK-ko 23-24 orrialdeetako “Agostuaren amabostgarren” hasten den testua bat bakarra da itxuraz; eta horrelaxe kopiatu zuen MSJ-ren kopistak; baina Omaetxebarriaren eskua ageri da REA/JK-n bertan, testu hori “zuzentzen”, eta 5 testu eta baladatan banatzen. Eta, hain zuzen ere, OSJ-ren kopiatzaileak bost testu ezberdin eta bost orrialde ezberdinetan kopiatu zituen bi orrialde horietako testuak, Omaetxebarriak hala aginduta, jakina.
- e) Azkenik, daktilografiatutako jatorrizko kopia hirukotzetik bat – OSJ-3– ia osorik dago Arantzazuko artxiboan: kopia horretan ugarriak eta nabarmenak dira Omaetxebarriak bere eskuz egindako oharrak eta markak: seinale, bere eskuko kopiatzat erabili zuela.

6.1.2. Data

Segurutzat eman daiteke S. Mitxelenak egindako MSJ kopiak baino geroagoak direla Omaetxebarriaren OSJ hauek. Goraxeago aipaturiko 23-24 orrialdeetako testuen banaketa-oharrez gain, bestelako “zuzenketak” ere sartu zituen REA/JK koadernoko testuetan; MS adarreko kopiak berriz, “zuzenketa” horiek sartu baino lehenagokoak dira. Beraz, MSJ kopia egin zutenetik OSJ kopia egin zutenera denboraren bat igaro zen, Omaetxebarriak bere zuzenketa horiek egiteko.

Gainera Mitxelenak REA/JK-n aurkitu ez zuen hainbat testu aurki-

tu zuen Omaetxebarriak. Dena dela, REA/JK-ko 52. orrialdeko bi testu (bata 1944an “entzuna”) ez zuen Omaetxebarriak ere jaso bere kopia daktilografiatuan. Zergatik? Seguruenik lekukoagandik entzun baino geroago sartu zutelako REA/JK-n? –Orrialde bereko beste testuetako bat ere, 1955ean jaso, ez zuen noski OSJ-ren daktilografoak kopiatu, artean ez zegoelako Koadernoan–.

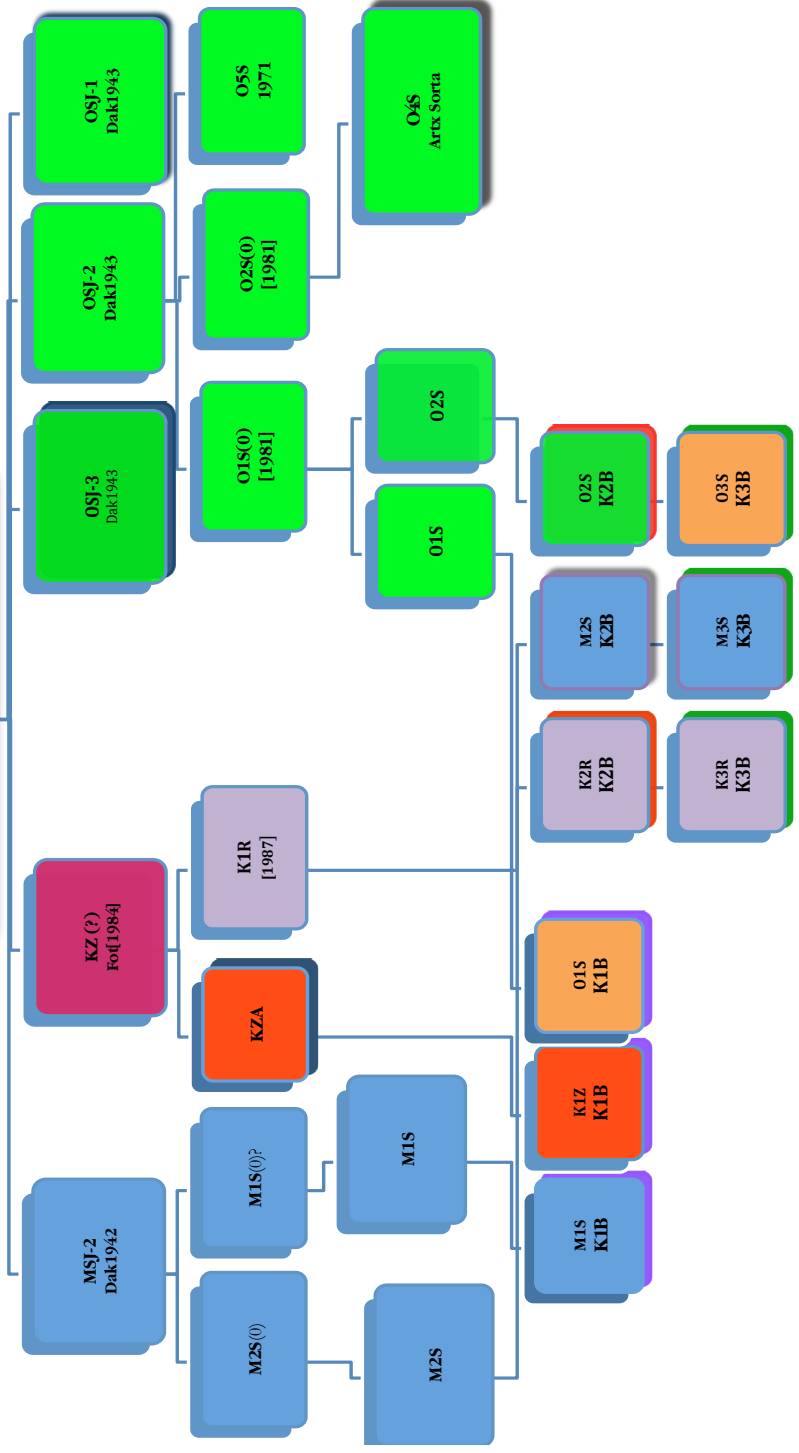
1932-1945 urteetan gehienbat Arantzazun bizi izan zen Omaetxebarria –Alfaron emandako parentesiarteko urtea kenduta–; 1945ean, berriaz, Madrileran alde egin behar izan zuen eta 1952ra arte ez zen Euskal Herrira itzuli bizitzera. Uste izatekoa da, beharrezkoa zuela REA/JK-ren kopia eskutan, bere lanari eusteko. Egia da, baladei buruz argitaraturiko bere idazlan nagusiak 1943-1945 bitartekoak direla; baina, esanda utzi dudanez, Arantzazuko baladen inguruko azterketa sakon eta orokorra egiteko proiektua zuen –gero burutu gabeko proiektua; aipatuak ditut horri begira zirriboratu zituen ohar eta eskemak–. Beraz, eta nahiz eta berak bazekien batzuetan artikulurik idazten, horretarako iturriak eskuetan eduki gabe ere, buruz nolabait, baladei buruzko azterketa ezinezkoa zuen begien aurrean horien kopiaren bat izan gabe.

Dena dela, esan dezakegu Omaetxebarriaren kopia ere 1943koa izan daitekeela. O4S-ko 36. orrialdeko makinazko kopia REA/JK-ko eskuzkotik egin da, baina horretan Omaetxebarriak bere eskuz zuzenketa txoak egin zituen. Izan ere, Omaetxebarriak berak hasieran ‘armalletan’, ‘Begoñakua’, ‘Arratekua’ idatzi zituen testu horretan, Lizarralderen *Andra-Mari de Vizcaya* liburutik hartuta; baina gero ‘Armaillaetan’, ‘Begoñakoa’ eta ‘Arratekoa’ zuzendu zituen. Uste izatekoa da, ordea, 1943an Omaetxebarriak argitaratu zuen artikulua zuzenketa horiek egin ondorengoa edo bateratsukoa dela, ‘armaillaetan’ forma zuzenduaren alde baitago bere artikuluan, honako arrazoioek emanez: “Es de notar que en varias transcripciones se escribe ‘armalletan’, según la declinación corriente actual; pero en el canto se conserva la forma arcaica “armaillaetan”, que subsiste en apellidos como ‘Olaeta’, ‘Ozaeta’, ‘Iraeta’, ‘Goronaeta’, etc., y que debe mantenerse en estos versos por exigencias métricas”.¹⁵³

¹⁵³ “Sobre el poema viejo de Arrate”, in: *Arantzazu*, XXIII, 1943, 240. zenb., 244-248 or.; *Eibar* aldizkaria, 61. zenb., 1963, 7. or. (ik. Omaetxebarria 2001, 231. or.).

OMAE TXEBARRIA ADARRA

REA/JK

6.2. Hasierako kopia daktilografiatu hirukoitza: OSJ-1, OSJ-2 eta OSJ-3

Kopia hirukoitza daktilografiatu zuen Omaetxebarriak, kalko-papera erabiliz: OSJ-1 (gaineko kopia), OSJ-2 (erdiko kopia) eta OSJ-3 (azpiko kopia). Paper aski fin eta gardena erabili zuen, kipula-paperearen antzekoa, horrelakotik egindako O5S fotokopiako (1971) orrialderen batzuetan nabari denez.

Hiru kopiak erabili zituen eta markatuta utzi bere eskuz Omaetxebarriak, ondoren ikusiko dugunez; batez ere hirugarrena (OSJ-3).

6.2.1. OSJ-1 (gaineko kopia)

Gaineko kopia hau galduzkat eman daiteke. Bakarrik 4 orrialde dauzkagu: 15a (115a), “Eguna zala, eguna zala” kanta duena (zazpi ahapaldikoa) — 31a (131a), “Mundu onetan gura dabenak” (bederatzi ahapaldikoa) daukana — 43a (143a), “Arantzazura joan bera dogu” [*sic*] — eta “Suak indarra” (O1S...O5S bost sortetan ageri ez dena). Lau orrialdeok OSJ-3 kopiako orrialdeekin batera agertu dira, Omaetxebarriaren artxiboko paperen artean. Berak eskuz ipinitako marka batzuk dituzte. Kopiako beste orrialde guztiak galduzkat eman daitezke, beraz.

6.2.2. OSJ-2 (erdiko kopia)

Uste izatekoa da erdiko kopia hau geratu zela Arantzazuko artxiboan, ondorengo kopiak egiteko erabili zutena. Kopia bera ez da aurkitzen gaur artxiboan, baina geratzen zaizkigun ondorengo bost kopietatik behintzat (O1S, O2S, O3S, O4S, O5S) ezagutu ahal dugu —beherago azalduko ditut horiek zehazkiago—. Kopiok egin aurretik, ordea, Omaetxebarriak testu eta ohar batzuk sartuak zituen bere eskuz, kopietan ageri direnak. Hona zeintzuk diren —O4S-ko orrialdeak dira hemen go hauek; gogoan izan, K1B, K2B eta K3B bildumetan 100era igota daudela orrialde-zenbaki horiek—:

- a) Honako bost orrialdeotan bere testu berriak sartu zituen: 14, 15, 17, 23, 28. or.
- b) Orrialde berri bat sartu zuen eskuz: 17.a; bi koplak kopiatzeaz gain, REA/JK-ko beste zenbait orrialde kopiatzeko agindu zuen bertan.

- c) “Birjiña Arantzazukoa” balada kopiatuta zegoen paperaren atzealdean (05. edo 105. orrialdearen atzealdean) beste ohar bat idatzi zuen eskuz, REA/JK-ko zenbait orrialde kopiatzeko aginduz (hori-tako batzuk aurreko oharrean ere aginduta daudenak) (O5S bir-kopiaren 17. orrialdean ikus daiteke hori; beste bir-kopietan ez zuten ohar hori jaso, agian testuaren atzealdean zegoelako).
- d) Dena dela, ohar horretan kopiatzeko agindutako orrialde horiek ez zituzten gero kopiatu: ondorengo kopietan behintzat ez dira ageri, salbu bi: “Ilargi argixa” (sortaren bi orrialdetan ageri dena: 04 eta 22, edo 104 eta 122) eta “Kristiñau” –agian lehendik ere sartuta zeuden horiek, eta Omaetxebarriak ikusi ez?–
- e) Horrela, Omaetxebarriaren gehikuntza horiekin, gelditu zen non-bait kopia hori Arantzazuko artxiboan. Eta horixe baliatu zuten ondoren fotokopiak eta bir-fotokopiak egiteko.

6.2.3. OSJ-3 (azpiko kopia)

Azken aurkikuntza izan dut. Arantzazuko Kandido Zubizarreta artxibozain izandakoaren gelan agertu zen kopia hau. Sorta osoa orrialde soltetan zegoen. Sistematikoki orrialde-zenbakiak ipini gabe zeuden, nahiz arkatzez idatziriko zenbakiren batzuk agertu, orrialde-zenbakiak izan daitezkeenak –Omaetxebarriak idatzitakoak dira zenbaki horiek–. Neure aldetik berriro ordenatu egin ditut orriok, eta orrialde-zenbakiak idatzi, orriaren behealdean: 41 orri (orrialde) dira, alde bakarretik idatzita (27 x 21,5 cm). Crema koloreko papera da, gramaje txikikoa.

Arantzazuko Erromantzeen bere azterketa-lanerako erabili zuen Omaetxebarriak nonbait OSJ-3 kopia, gorago iradoki dudanez. Orrialde-zenbakiez gain bestelako zenbakiak eta letra ugariak daude markatuta orrialdez orrialde; zer adierazi nahi duten oraindik argitu ezin. Era berean bestelako markak, giltza modukoak ere ez dira gutxi. Oharren batzuk ere badaude, eskuz eginak, aldaerak, iturriak edo zuzenketaren bat adierazteko (ik. 9, 14, 19, 26, 49. or.). Oharrok jasota daude AKDB-n. Marken eta zenbakien esanahia aztertzea da.

Jatorriz kopialdi bereko “bizkiak” izanik OSJ-3 eta OSJ-2, bietan ohar edo gehiketa ezberdinak egin zituen Omaetxebarriak. Horregatik eta bestelako arrazoiengatik hiru motatako aldeak daude OSJ-2 sorta-

ren (eta hortik eratorritako O1S, O2S, O3S, O4S eta O5S sorta fotokipatuen) eta OSJ-3 sorta daktilografiatuaren artean.

1. OSJ-2an sartutako eskuzko oharrak eta gehiketak ez daude OSJ-3an; eta alderantziz.
2. O1S...O5S kopietan dagoen zenbait testu jatorrizko (makinezko) falta da OSJ-3an, sorta honetan orrialderen batzuk desagertu egin direlako. OSJ-3an testu edo pieza batzuk, OSJ-2an bazeudenak eta, beraz, O1S...O5S sortetan badaudenak, falta izatearen arrazoiak bilatzen saiatu naiz. Horretarako hiru sailtxotan sailkatu ditut pieza horiek. (O1S...O4S kopietakoetan orrialde eta guzti ematen ditut piezen tituluak, 100era igota –O5S kopian testuak bestela daude ordenatuta, eta orrialdeak ez datoz bat beste kopietakoekin–).

a) *“Pausu santuak ongi kontatzen”* (103, 145), *“Ilargi argixa”* (104, 122, 144), *“Birjina Arantzazukoa”* (105, 133, 137), *“Emakume eder bat”* (106, 130)...

Gertatzen dena da, horiexek daudela, egon, bi edo hiru aldiz errepikatuta OSJ-2tik eratorritako eta eskuetan ditugun beranduko O1S...O4S sortetan, baina ez lehenagoko O5S sortan. Honen azalpena hauxe da seguruenik: OSJ-2 osorik zegoen J. J. Iturriozek fotokopia egin zuenean, O5S sortzeko (1971); gerora, berriz, jendearen edo aztertzaileen eskuetan nahasi egin ziren kopia horiek, eta OSJ-1eko eta OSJ-3koren batzuk OSJ-2ra pasa ziren; azken honen ondorengo fotokopiatzaileak, konturatu gabe orrialderen batzuk errepikatuta zeudela, denak osorik fotokopiatu zituen; eta horrela etorri dira ondorengo kopiak. Bitartean orrialde horiexek falta dira OSJ-3an.

b) *“Agustuaren amabosteko”* (109, bigarrena, ahapaldi bakarrekoa), *“Pausu santuak ongi kontatzen”* (116)...

“Agustuaren amabosteko”... Pieza labur honen joan-etorriak bereziak dira –bada beste bat, “Agostuaren amabostgarren” hasten dena, lehen ahapaldi ia berdina duena, bigarrena ezberdin samarra, eta ondoren beste 5 ahapalditan jarraitzen duena (REA/JK, 21. or.)–; “Agostuaren amabostgarren” hasten den koplak ez dago testu soil bezala REA/JK-n, baina bai partitura batean –doinu eta guzti, beraz–, 58. orrialdean itsatsitako orrian, bi ahapalditan banatuta; eta horren fotokopia dago KZA-n eta KZB-n, 86. or.; bada, ordea, koplak

horren aldaera bat, ahapaldi bakarrean eratua, eta testu aldaera txikiak dituena –azken lerroa dauka ezberdintxo–; aldera hori ez zegoen jatorrizko OSJ kopia daktilografiatu hirukoitzean, baina horietatik eratorritako fotokopia guztietan ageri da (O4S, 9. or., O1S, 7. or. – O2S eta O3S sortetan 109. or. (edo 9. or.). Zalantzarik gabe denetan berbera da jatorrizko makinazko testua. Denetan dago “Agustuaren amabostgarren” baladaren azpian jarrita, baina O5S-n tarte handiagoa dago bi piezen artean, beste kopietan baino –beste hauetan denetan berdina da tarte, eta denetan dago zerbait makurtuta testua eskuma aldera–. Horren azalpena hauxe izan daiteke: norbaitek kopia hori jaso zuen, eta makinaz kopiaturik OSJ-2ko orrialdeen artean behintzat sartu zuen –seguruenik bi sartu zituen, bata kalkoz egina– eta OSJ-3an ez zuen sartu–; Iturriozek, beste hainbatetan bezala, ebaki egin zuen testu txiki hori eta “Agustuaren amabostgarren” baladaren azpian itsatsi zuen, 7. orrialdea osorik fotokopiatzeko, O5S ateratzean; ondoren, O5S-ren fotokopiatzailak berak edo besteren batek geroago kopia berberaren kopia –seguruenik kalkoz egina– berriro itsatsi zuen OSJ-2 kopian (ik. 9. or.). Eta horrela ondorengo fotokopietara ere pasa zen, baina letra beltzagoz eta disposizio zerbait ezberdinean “Agustuaren amabostgarren” baladaren azpian.

“*Pausu santuak ongi kontatzen*”... OSJ-2n eskuz osatu egin zuen Omaetxebarriak kanta hau, beste ahapaldi batekin hasiera emanez: “Amabost pausuz konponitzen da”. Forma laburrean eta forma luzean, bietara dago kanta O1S...O5S kopietan, baina ez batera eta ez bestera dago OSJ-3an. Ustekabez, kanta horri dagokion orrialdea falta da O3S sortan. Ez dut horren azalpen argirik.

c) “*Gure Ama Birjiña*” (117), “*Arantzazuko Birjiña,*” (117), “*Arantzazura joan bera [sic, bear] dogu*” (143)....

Lehen biak OSJ-3an ez egotearen azalpena oso erraza da. Izan ere, horiek ez zeuden OSJ kopia daktilografiatu hirukoitzean; eta Omaetxebarriak, OSJ-2an bere oharrak eta gehiketak egitean, aparteko orrian idatzi zituen eskuz bi pieza horiek beste ohar batekin batera. Hirugarrena zergatik ez dagoen OSJ-3an, ez dut argibiderik.

3. OSJ-3an bi testu daude, makinaz kopiatuak, eta O1S...O5S bost sortetan ez daudenak: “Birjiñaren gaba da gaur de” [*sic*] (50. or.), “Arantzazu-aldean” (51. or.). Badirudi lehen kopia daktilografiatu hirukoitza

egin ondoren sortan sartutako orriak direla. Sortaren azkenean ipini ditut. Badirudi Omaetxebarriak, kopia honetan bere oharrak egitearekin batera, berak sartu zituela makinaz idatzita hiru testuok, jatorriz ez zeudenak ez OSJ-2an eta ez OSJ-3an ere. a) Lehenengo testua –“Birjiñaren gaba da gaur de”– badago REA/JK koadernoan ere, baina eskuz idatzita Omaetxebarriak berak, eta seguruenik berak bilduta Gernikan –Sor Maria Angeles Martitegi kantatzailea familiakoa zuen seguruenik I. Omaetxebarria Martitegik–. b) Bigarren testua –“Arantzazu-aldean”–, Ignazio Omaetxebarriak berak asmatu zuen kanta hori 1928an, kopian bertan ageri denez. c) Bada hirugaren testu bat, OSJ-3an bakarrik dagoena, Omaetxebarriak berak eskuz idatzia: bertso labur bat da, REA/JK-n 73. or. an ere eskuz idatzita dagoena, baina ez Omaetxebarriaren kaligrafiaz.

REA/JK-ko abesti-testuak bakarrik daktilografiatu zituen Omaetxebarriak, testu-unitateak orrialde banatan. Uste izatekoa da Koadernoan zeuden ordenan kopiatu zituela, baina orrialde-zenbakirik idatzi gabe, makinaz. Gerora ordenaz aldatu egin zituzten orrialdeak, eta bestelako ordenan aurkitu zituzten horiek fotokopiatzera hurbildu zirenek. Beraz, REA/JK-ko abesti-testuen ordena eta ondorengo OSJ adarreko sorta fotokopiatuena oso ezberdina da.

6.3. J. J. Iturrioren “fotokopia” moldatua (O5S)

Behin baino gehiagotan mintzatua naiz J. J. Iturriozek L. Zelaia eta I. Omaetxebarriarentzat fotokopiaturiko sortei buruz (1971). Orain arte, K1T (gero K3T) eta G1T (gero G2T) sortak aipatu ditut. Baina G1T sorta horren lehen 28 orrialdeak Omaetxebarriaren sorta daktilografiatuaren (OSJ-ren) fotokopiak ziren –O5S deitu dudana sorta fotokopiatu horixe, hain zuzen–; fotokopiatzeko, berriz, bere erara moldatu zituen OSJ-ko dokumentu-unitateak:

- a) Hainbat orrialde bateratu egin zuen, jatorrizko bi edo hiru orrialdetako testuak bakarrean itsatsiz; eta horrela OSJ-ko 49 orrialdeak 32ra murriztu zituen. Nola egin zuen hori? Berari galdetuta, ez duela gogoratzen, erantzuna dit. Neure aldetik, ordea, 4.1.2 epigrafean egin dut hori azaltzeko hipotesia. OSJ testu daktilografiatua –fotokopia egiteko abiapuntua– kopia hirukoitza zen: OSJ-1, OSJ-2 eta OSJ-3. Berak OSJ-2 aukeratu

zuen nonbait oinarritzat (ik., adibidez, G2T-ko eta O4S-ko lehen orrialdeak); testu txikiko orrialdeak gutxiagotan bateratzeko, berriz, OSJ-3 kopiako ebakinak baliatu zituen; horregatik falta dira 4-6, 16-17, 37 orrialdeak, adibidez, kopia horretan.

- b) Oinarriko OSJ-ko 21. orrialdeko “Birjiña Arantzazuko” testuaren atzealdean zegoen Omaetxebarriaren oharra aparte fotokopiatu ondoren, “Ilargi argixa” baladaren orrialde berean itsatsi, eta berriz fotokopiatu zituen biak, orrialde bakarrean (ik. G2T, 17. or.).

Gero, neure aldetik G1T-rekin G2T sorta moldatzean, lehen partean jarri ditut O5S-ko orrialdeak, eta orrialde-zenbakiak jarri dizkiet, 1etik 28ra, hain zuzen; OSJ-2tik ateratako geroko fotokopiak (O1S, O2S, O3S eta O4S), berriz, orrialde-zenbaki eta guzti atera zituzten: eskuz idatzita. Beraz, 1971. urtearen ondoren-edo norbaitek Arantzazuko artxiboko OSJ-2 kopiako orrialdeak zenbakitu egin zituen, 1-etik aurrera, goian eskumako aldean eskuz idatziz zenbakiak; horrela agertuko ziren ondorengo fotokopietan.

6.4. OSJ-ren artxiboko beste kopia ezberdinak

6.4.1. Bi fotokopia berri: O1S(0) eta O2S(0)

Arestian esan dudanez, O5S fotokopia OSJ kopiaren batetik dago egina, orrialde-zenbakiak ipini gabe zeukanetik, hain zuzen ere. Gero, ordea, eskuz idatzitako orrialde-zenbaki eta guzti zegoen OSJ-2 sorta daktilografiatua erabiliz, fotokopia berri bi egin zituzten, Arantzazura fotokopiagailua sartu ondoren seguruenik (1981-02-26), oraingoan jatorrizkoaren orrialdeak beren osotasunean errespetatuz, eta 21. (121.) orrialdean zegoen “Birjina Arantzazuko” baladaren atzealdeko Omaetxebarriaren oharrarekin orrialde berria sortuz; baina kopiatzaileak ez zion orrialde berri horri zenbakia jarri; neure aldetik ipini diot txosten hau egitean (ik. K1B, 121-bis). O1S(0) eta O2S(0) deitu ditut fotokopia hipotetiko horiek. Hipotetikoak dira, baina beharrezkoak ondorengo O1S, O2S eta O4S fotokopia ezberdinen berezitasunak argitu ahal izateko.

6.4.2. Hiru azpi-kopia: O1S, O2S eta O4S fotokopiak

O1S(0)-tik abiatuta, seguruenik bi fotokopialdi ezberdinetan sortu zituzten O1S eta O2S fotokopiak, gero K1B eta K2B baturen hiruga-

rren atal bezala aurkitzen ditugunak: O1S kopia K1B-ko 3. atala da, beraz, eta O2S K2B-ko 3. atala. Argi ikus daiteke nola diren ezberdinak O1S-ko (K1B-ko 3. ataleko) 109. eta 110. orrialdeak eta O2S-ko (K2B-ko 3. ataleko) orrialde berberak.

Era berean O2S eta O4S fotokopiak kopiaaldi ezberdinekoak izateaz gain, jatorrizko ezberdinetatik eginda daudela dirudi, nahiz eta oso antzekoak izan bi sortak. Baina, bestalde, O2S eta O4S fotokopien jatorrizkoak lehenagoko “guraso” beretik datoz, bietako orrialde-zenbakiari beragatzen badiegu. OSJ-2 izan daiteke hori.

6.4.3. O3S, K3B-ren 3. atala

O3S sorta deitu dut K3B baturaren 3. atala. Baina hori ez da adar bereko beste kopiaren batetik autonomo sorturiko kopia edo sorta; K2B batura bere osoan (3 ataletan) fotokopiatzetik baitator K3B, eta, beraz, horren 3. atala ere bai: O3S.

Kontuan eduki behar da norbaitek O2S-ko orrialde-zenbakiak eskuz eta arkatzez ehunera jaso ondoren egin zutela O3S fotokopia, horrela 100etik 149-ra baitira sorta honetako orrialde-zenbakiak, fotokopia egitean. Berriro esanez, geroago, arkatzez egindako zenbakiak fotokopian ez zirela ondo ikusten eta, neure aldetik nabarmendu nituen O3S sortan.

Azken batez, OS adarreko fotokopiak lau sortetan dauzkagu, Arantzazuko Bilduman, G2T-ren barruko O5S kopiaz gain:

- a) O1S, K1B baturaren 3. atala.
- b) O2S, K2B baturaren 3. atala.
- c) O3S, K3B baturaren 3. atala.
- d) O4S, sorta autonomoa.

Azken sorta autonomo hau deskribatuko dut hobeto ondoren.

6.5. O4S. Deskripzioa eta edukia

O4S sorta autonomoa deskribatzean, horren barne-edukia azaltze-koan, kontuan izatekoa da, edukiaren aldetik O1S, O2S (O3S) eta O4S berdina edo berdintsuak direla; beraz, lauentzat balio du O4S-ren deskripzioak; azkenean seinalatuko ditut edukiaren aldetik O1S eta O2S-ren aldeak –O3S sorta O2S-ren fotokopia dela esana dut, azken honetan eskuz egindako oharrak jasotzen dituen–.

6.5.1. Kanpo-deskripzioa

DIN-A-4 tamainako 49 orrialde dira O4S sortakoak, alde bakarretik idatzita: aurreko jatorrizko fotokopia hipotetiko baten, O2S(0)-ren, bir-fotokopiak dira orrialdeok.

Azaleko orrialdean honako titulua darama: “Fotocopias del Cancionero de Aránzazu (Letras)”. Zera esan nahi du parentesi artekoak: REA/JK-ko doinuak ez daudela jasota.

Atzealdean kartoizko azala dauka. Inola ere josi gabe zegoen sorta, plastikozko orri-azal batean sartuta; neure aldetik, morroilo gisako artxibagailu metalikoaz lotua utzi dut sorta osoa.

Dena dela, O4S (nahiz O1S, O2S eta O3S) fotokopien aurreko fotokopia jatorrizkoa(k) grapaz josita egon zen (ziren), horren markak ondo erakusten duenez; 1971ko O5S fotokopia egitean, aldiz, grapatu gabe zegoen artean sorta.

6.5.2. Barne-educia

49 orrialde ditu, beraz, O4S sortak, 1-etik 49ra eskuz zenbakituta. Horrela dago O1S kopia ere, K1B baturako 3. atalekoa; gogoratu O2S kopian, K2B baturako 3. atalekoan, berriz, 1etik 49ra zeudela zenbakituta; baina gero norbaitek ehunera (101etik 149ra) igo zituela orrialde-zenbakiak, arkatzez idatzita.

Badaude bi abesti-testu REA/JK-n ez daudenak –edo ezberdin daudenak–: “Amabost pausuz konponitzen da” (O4S, 16. or.) eta “Egune zala, egune zala”, Juan de Alcibar-en aldaera (O4S, 34. or.). Dirudienez, Omaetxebarriak berak gaineratu zituen eskuz OSJ-2 sortan. Gerora horrelaxe pasa ziren O5S eta bestelako fotokopietara. 17. or.ko bi balada-zatiak –“Gure Ama Birjiña” eta “Arantzazuko Birjina”–, berriz, Omaetxebarria ez zen besteren batek –ustez, S. Mitxelenak– kopiatu zituen eskuz, REA/JK-tik hartuta nonbait, Omaetxebarriaren sortan integratzekotan edo. Bi abesti-testuei bestelako batzuk gaineratzeko eskatu zuen gainera azpian.

49 orrialdeko O4S sortan 42 dira abesti-testu ezberdinak, izatez. Harritzekoa bada ere, 3 abesti-testuren fotokopiak errepikatuta daude, bi aldiz alegia: 6 eta 30, 3 eta 45, 5 eta 37 orrialdeetakoak; gainera 4, 22 eta 44 orrialdeetakoak hiru aldiz dago fotokopia bera. Nola ulertzen da

hori? Ez OSJ jatorrizko kopia daktilografiatuan hiru aldiz berdin kopiatuta zegoelako, jakina; baina, gorago ere adierazi dudanez, OSJ-ren kalkozko hiru kopietako orriren batzuk, bateko eta bestekoak, nahasi egin ziren nonbait momenturen batean –arteaz grapaz josi gabe zeuden nonbait–, eta fotokopiatzailea konturatu ez orrialde horiek bi edo hiru aldiz zeudela. O4S-n badago beste abesti-testu bat ere bi aldiz ageri dena –“Ama Birjiña eguna da ta”, 12-13 eta 14. or.–, OSJ kopia daktilografiatuan halaxe bi aldiz kopiatu zuelako, iturri banatik hartuta.

O4S osoa da kopia daktilografikoa –edo daktilografiatuaren fotokopia–, Omaetxebarriak berak OSJ-2 kopian eskuz sartutako testuak –16. or. eta 34. or., partez eta ohar pareren bat– eta Mitxelenak sartutako 17. orrialdea kenduta. 47. orrialdean eskuz idatzitako oharra, berriz, ez dirudi Omaetxebarriak idatzia denik –Mitxelenak? –.

REA/JK koadernoko testuetatik OSJ-rako zeintzuk aukeratu erabakitzean, honako irizpide hauek erabili zituen Omaetxebarriak –Mitxelenak MSJ eratzean erabili zituenen aldean ezberdin samarrak–:

- a) Baladak bakarrik kopiatu zituen; bertsoak ez.
- b) Kopiaketa egin zuen garaian REA/JK-n zeudenak kopiatu zituen, nahiz eta bestelako iturrietatik (Azkue, Lekuona, etab.) ekarriak izan. Horietako askotxo Omaetxebarriak kopiatuta daude gainera REA/JK-n.
- c) Arantzazuri buruzko baladak izan ezik, bestelako gaiei buruzkoak ere kopiatu zituen, orduko REA/JK koadernoan zeudenak.

Mitxelenari ez bezala, edonolako eta edonondiko baladak interesatzen zitzaizkion; eta Mitxelenari bai, baina Omaetxebarriari bertsopaperak ez zitzaizkion bereziki axola.

6.6. O1S, O2S eta O3S-ren edukizko aldeak O4S-rekiko

Esana dudanez, edukiaren aldetik berdinak dira O4S (sorta autonomoa) eta O1S (K1B baturaren 3. atala), O2S (K2B baturaren 3. atala) eta O3S (K3B-ren 3. atala). O3S-n, ordea, 116. orrialdea falta da, O2S-n eta O4S-n badagoena: fotokopiatzailea ahaztu egin zelako, edota orriak jostean galdu egin zitzaiolako.

Azkenik kontuan edukitzekoa da gorago azaldu dudan orrialdezenbakiena. Badirudi OSJ-lean –O1S eta O2S(0) baino lehenagoko

kopiaren batean– idatzi zituztela orrialde-zenbakiak, guztietan esku berak idatzitako zenbakiak baitira. Gero, ordea, ezberdintxo daude, norbaitek (O2S-n) eta nik neuk (O3S-n) eskua sartuta. O4S sorta autonomoko orrialde-zenbakiak 1etik 49ra daude idatzita. K2B-ko O2S atalekoak 1-etik 49ra zeuden idatzita, baina, esanda geratu denez, norbaitek 101etik 149ra igo zituen, boligrafo gorritz idatzita; K3Bko O3S atala, O2Sren fotokopia izanik, 101etik 149ra zeuden idatzita, eta hala daude orain ere, baina, berriro esanez, neronek ukituta, boligrafo gorriaren arrasto apaldua biziagotzeko. K1B-ko O1S ataleko zenbakiak ere 1-etik 49ra zeuden idatzita; neure aldetik ditut igoak 100era (101-149).

7. KONPARAZIO-TAULA: REA/JK – M4S – O4S

M4S eta O4S sortak azaldu ondoren, hona hemen bietako kanten eta orrialdeen taula, bata bestarekin eta REA/JK-rekin konparatuz. (Erg. Zk. = AKDB-ko erregistro zenbakia; A, B, A-B = REA/JK-ko zutabeak).

Erg.Zk.	Hasiera	Amaiera	REA/JK	M4S	O4S
024	Adios orain dama gaztia	kristau fidelen moduan.	36 (A-B)	5	48
002	Agostuaren amabosgarren	zijoan erromerian.	20 (1)	13	
003	Agostuaren amabosgarren	erromerian zijoan.	20 (2)	13	
004	Agustuaren Amabostgarren	Neu ez naiz moro umia.	21-22 (A)	1	10
005	Agustuaren amabostgarren	bide artatik banua.	21-22 (B)	1	9
010	Agostubaren amabostgarren	Diyo: arrituaba urte nazu.	23-24 (A/B)	2	
007	Agostuaren amabostgarren	Kruzifizikua gainian.	23 (1) (A)		08
034	Ai artzachoa, ai artzachoa	kaliza ura (gora) alchatu.	42-43	7	42
119	Ama Birjiña eguna da ta	kurutze gogor (krudel) ...	124		12-13+14
360	Arantzazu -aldean	Ezitu nai utzi.		7	
021-1	Arantzazu mendiko	Au nere semea. Lo...	31	4	20
038	Arantzazuko Birjiña,	ez zauku deus faltatuko.	46		17
019	Arantzazu-mendiko	engañagarriya. la, la...lai.	28	4	18
221	Arantzazura egin dut promes	beraren donarioa (indi sedaz...		13-14	
025	Arantzazura egin det promes	zeruetako atea.	37-38 (A-B)	6	1-2
027	Arantzazure joan bear dogu	Bitartekorik bear ez.	39 (1)	6-7	43
020	Arantzazura nua nua	nedukan goguan.	29	4	19
013	Artzai ontzua, artzai ontzua	Iru latatxo gainian.	24 (3) (A)	2	1
022	Birjiña Arantzazuko	bai komulgadurik.	33	5	21
035	Birjina Amaren bezpera da ta	argi eginen digula.	43 (2)	14	28
222	Birjiña Amaren bezpera da-ta	Birjina Amaren beloia (sic).		14	
118	Virgina Amaren	condenatuko giñian.	123 (A-B)	10	49

Erg.Zk.	Hasiera	Amaiera	REA/JK	M4S	O4S
041	Birjiñetatik ederrera da	antxe frescadu ei due.	50		46
015	Egune zala ta egune zala	Jaungoikuaren aurrien.	25 (1) (A)	3	34
016	Egune zala, egune zala	Gomuten eukiko dozu.	25 (2) (B)	3	15
163	Eguna zala, eguna zala	Madridik datorrenian.			34
032	Emakume eder bat	andik para zuan.	41 (2) (A)		6+30
063	Erregu egin zazu***	Pello Errotariak.	71-73 (2) (A-B)	9	26-27
011	Errodillochu Aloxategiko	Bai kalizia altzatu.	24 (1) (A)		39
008	Errodillochu juan zanian	prozesifnuaz mendira.	23 (2) (B)		41
023	Errodrigotxo Balzategiko	Bai zarri kaliza altzatu.	35	5	40
039-1	Geure Ama Birjiña	Baita kaliza goradu.	49	7	
064	Gure Ama Birjiña	buru eskogitua.	73 (2) (A)	9	25
046	Gure ama Birjiña	meza ta kantuak.	52 (2)		17
185	Gure ama Virjiña	bizitzeco amen.		16-17	
111	Ilargi argixa,	Mundu onen jabia.	120 (1) (A-B)		104+122+144
049	Izar eder bat argitu (2)	zaspil legue bidian.	55 (1+2)	7	
048	Izar eder bat argitu zala	bere buruko belua.	54-55	8	
037	Izar ederrak argi eiten dau	mundutik niñoanean.	45	15	29
122	Kristiñau on bat ilten danien	santu guztien albotik.	126 (1)		11
017	Mundu yonetan gura dauenak	Eta bai sarri kaliza altzatu.	26 (A-B)	3	32
018	Mundu onetan gura dabenak	Zarri kaliza altzatu..	27 (A-B)	4	31
058	Neuret Ama Birjiña	zenbat berso berri.	68 (1)	7	
042	Neure Ama Birjiñe	komendu bagarik.	51 (1)		23
062	Neure Ama Birjiñe	Karlos Kintorentzat.	71 (1) (A-B)	8	7
043	Neure Ama Birjiña	Zure konbentua.	51 (2)		24
033	Pausu santuak ongi kontatzen	emanen dizu fedea.	41 (3) (B zut.		3+45
014	Rodrigo Balzategiko	An artuko du ostatu.	24 (4) (B)	2	38
065	Suak indarra	Kolorerik ere.	73 (3) (B)	9	
012	Choragarrizko berri gozoa	Jesus dabela besoan.	24 (2) (B)	2	47
044	Armallatan altuan	baña belua ederragua.	51 (3)		36
009	Oiñatiarrak Oiñatikuak	goguan izango dozu.		35	23-24 (3) (B-A)
036	Birjina Arantzazukoa	eta bertze munduan gloria.	43-44 (3)	15	5+33+37
059	Nere Ama Birjiña	zenbat berso berri.	68 (2)	7	
162	Amabost pausuz konponitzen da	aren Amaren sortzea.		16	
006	Agostubarenamabostgarren	Arantzazura zijioian.	23	2	
039-2	Erradillatxo nora zaiezu?	Baita kaliza goradu.	49	7	
049-2	Izar eder bat argitu (2)	zaspil legue bidian.	55 (1+2)	7	
Denetara kantak			51	44	40

8. KT ADARRA, REA/JK-REN FOTOKOPIA (1971)

KT siglaz dut deitua 1971n Iturriozek ireki zuen REA/JK-ren kopiaren (fotokopiaren) adarra edo familia. Berak egindako sorta, berriz, K1T dut izendatua. Horixe izan zen Iturriozen hiru fotokopia-sortetan nagusia; eta horrekin batera zihoazen horren inguruko beste materialak: JSG sorta deitu dudanaren fotokopia (G1T-G2T), eta baita Omaetxebarriaren OSJ-2aren fotokopia, fotokopiatzaileak moldatua (O5S).

8.1. K1T-etik K2T-ra

Garai hartan Koadernoan zegoen material ia guztia fotokopiatu zuela esana dut. Baina gaurko REA/JK-n badira kanta eta testu batzuk K1T fotokopian ez zeudenak. Berak fotokopiatu ez zituen gehienak gerora sartu zituzten nonbait Koadernoan. Horren fotokopia oso-osoa –gaurkotua– edukitzearren, neure aldetik fotokopiatu ditut K1T-en ez zeuden dokumentuak.

Horrela osaturiko sorta K2T deitu nuen, beraz, hasieran: a) K1T-ko orrialde guztiak, b) REA/JK-ko gaurko gainerantzeko dokumentuak, K1T-n kanpora geratutakoak, P. Agirrebaltzategik fotokopiatu eta gaineratuak.

Gaineratutako dokumentu gehienak ez dira baladak: eliz kantak (erdarazkoak ere bai), erromes-kantak, misio-kantak eta bertso sorta berriak (santuen bizitzak, etab.) dira.

K1T K2T-n integratuta eta osatuta dagoen bezala, ohartaraztekoa da K2T izeneko sortarik ere ez dagoela materialki Arantzazuko Kanta Zaharren Bilduman eta artxiboan, K1T-etik K3T-rako lehen urratsa besterik ez delako, sorta *osatzearena*, alegia. K3T-en ikus daiteke sorta osatu hori, baina birmoldatua, REA/JK-ren, jatorrizko Koadernoaren, arabera.

8.2. K2T-tik K3T-ra

Ondorengo urratsa eginez, REA/JK-ren kopiarik osoena ezezik, horren antzekoena eta hurbilenekoena izan zedin fotokopia hau, haren arabera ordenatu ditut orriak, eta sorta kopiatuaren orrialde-zenbakiak ere harenari ahal denik gehien hurbiltzen eta parekatzen saiatu naiz –bietan guztiz berdin egotea ezinezkoa da, Koadernoan diptikoak,

triptikoak eta liburuxkak daudelako itsatsita edota txertatuta, fotokopietan orrialde gehiago ematen dituztenak—.

Sorta fotokopiatu, birmoldatu, ordenatu eta zenbakitu hau deitu dut, hain zuzen, K3T, REA/JK enberraren kopia, “enbor-kopia”. Hau xe daukagu, beraz, Arantzazuko Bilduman, gaurko REA/JK-ren irudirik hurbilekoena, horren arabera eratuta dagoelako, 1971n Iturriozek egindako antzinako kopian abiatuta; beraz, ez K1T eta ez K2T daude materialki Arantzazuko Bilduman, K3T eratzeke faseak besterik ez direlako.

60 orri-azaleko karpetan dago orain jasota K3T. Orrialdez daude ordenatuta dokumentuak, eta plastikozko azal bakoitzean alde banatarra begira sartuta: bakoitia-bakoitia. Baina azal guztiak daude hemen beteta, REA/JK-n dauden testurik gabeko orrialde hutsak kontuan izan gabe —ohartzea dago idatzita horrelakoetan, falta diren orrialdeak Koadernoan zurretan daudela adieraziz—. Horregatik daude K3T honetan orrialdeen arteko jauziren batzuk; eta, bestalde, 203 orrialde ditu, eta ez 200, REA/JK-k bezala, hemen integratutako hiru liburuxken fotokopiak atzealdean ipini behar izan ditudalako.

K1T lehen fotokopiak ez zuen inolako titulurik; beraz K3T-k ere ez dauka titulu berezirik. REA/JK-ren kopia denez, ia erabatekoa, *Arantzazuko Euskal Erromantzeak. Fotokopia* deienez, nahi izanez gero. REA/JK koadernoan paperean erabili nahi lukeen ikertzailea, K3T fotokopia honetaz balia daiteke hemendik aurrera, jatorrizko Koadernoan bera artxiboan ondo gordeta zaintzeko.

K1T, REA/JK-ren lehen fotokopia izanik, ez da inoiz bir-fotokopiatu, batez ere Arantzazuko artxibotik kanpo egon delako, eta orain dela gutxi berreskuratuko dugulako artxiborako. Hortxe geratu da, REA/JK enberraren irudi estatiko: Horrexegatik ere garrantzizkoa da, 1971n fotokopiatu zutenean REA/JK koadernoak zuen barne-osaera ezagutzeko; baina bestalde, gaurko baliagarri bihurtu nahi izan dut, osaturik eta K3T bihurturik.

Jarraian doa K2T-K3T osatzeko neure aldetik fotokopiatutako orrialdeen zerrenda —1971ko K1T fotokopiako paper horiztatuen aldean oso nabarmenak dira, kolore zurikoak direlako—. K3T-koak dira, jakina, erreferentziatzeko orrialde-zenbakiok, ez beti REA/JK-koekin berdinak:

- 56. or.: testu bat kopiatzen hasia bakarrik: titulua eta data.
- 59. or.: hiru argazki inprimatuak, orrian itsatsiak –Argazkiak–.
- 76 or.: bi orrialde dira; REA/JK, 76-77 orrialdeen tartean dagoen diptiko inprimatuko bi orrialdeak jasotzen ditu; garai hartan itsatsi gabe zegoen –Arantzazuko erromes-kanta berriak–.
- 77 or.: REA/JK-ko 76-77 orrialdeen tartean itsatsia dagoen diptiko inprimatuaren fotokopia, orrialde bakarrera moldatua; garai hartan itsatsi gabe zegoen –Arantzazuko erromes-kanta berriak–.
- 88-89. or.: REA/JK-n 88-89 orrialdeen tartean itsatsia (plastikozko orri-azalaren barruan), bi testu daktilografituak –erronantzeen aldaerak dira–.
- 90-92: REA/JK-ren 90-91 orrialdeen tartean itsatsitako diptikoa, hiru aldetatik eskuz idatzia, eta fotokopian hiru orrialdetara ekarria. Seguruenik ez zegoen Koadernoan 1971an, Iturriozek hori fotokopiatu zuenean –J. Alustizak bildutako baladen aldaerak–.
- 93. or.: REA/JK-ren 82-83 orrialdeen artean itsatsitako diptiko inprimatua, orrialde bakarrean fotokopiatua, eta leku honetara ekarria –Arantzazuko erromes-kanta berriak–.
- 100-102 or.: REA/JK-n eskuz idatzitako 3 orrialde; seguruenik ez zeuden koadernoan testu horiek 1971n –Erdarazko abestiak, Andre Mariari eskainiak–.
- 166-168 or.: REA/JK-ko 166-167 orrialdeen tartean itsatsitako diptiko inprimatua, lau aldetatik idatzita, eta fotokopian hiru orrialdetara moldatua –Benedictako salmoak eta Magnificat latinez–.
- 200. or.: REA/JK-ko 182-183 orrialdeen tartean itsatsitako liburuxka, fotokopiatu eta liburuxka moduan 200. orrialdera ekarria –Bertsoak: “Armentia-ko San Prudenzyioren bizitza”–.
- 201. or.: REA/JK-ko 182-183 orrialdeen tartean itsatsitako liburuxka, fotokopiatu eta liburuxka moduan 201. orrialdera ekarria –Bertsoak: “Berso berriak Azquen juicioaren gañean”–.

- 202. or.: REA/JK-ko 182-183 orrialdeen tartean itsatsitako liburuxka, fotokopiatu eta liburuxka moduan 202. orrialdera ekarria –Bertsoak: “Loyola-ko San Inazioaren bizitza”–.
- 203. or.: REA/JK-ko 190-191 orrialdeen tartean itsatsitako diptiko inprimatua, fotokopian 3 orrialdeko sorta erara moldatua, eta 203. orrialde honetara ekarria –Eliz kantak: “Santa Misión...”–.

8.3. K3T kopiaren edukia: orrialdez orrialde, REA/JK-rekin alderatuz

Jakinzaleak edo ikertzaileak lasai erabil dezan K3T fotokopia, horren eta REA/JK-ren arteko orrialdez orrialdeko (edo multzoz multzoko) alderaketa zehatza egin nahi izan dut, jatorrizkoaren eta fotokopiatuaren arteko ezberdintasun txikienak ere adieraziz, edukiari dagozkionak batez ere –REA/JK-ren beraren orrialdez orrialdeko deskripzio zehatza geroago etorriko da, 14. epigrafean–.

“REA/JK: f.h.” laburdurak zera esan nahi du: K3T-eko orrialdea REA/JK-koaren fotokopia hutsa dela: berdina, beraz, edukiari dagokionez. K3T kopiaz ari naiz hemen, K1T osatu ondoren (K2T), REA/JK-ren arabera ordenatu eta moldatuaz alegia; jakinez, beraz, bertoko orrialde gehien-gehienaren fotokopiak 1971ko K1T hartakoak direla.

K3T-ko or.	Iruzkina
1	REA/JK-koaren fotokopia hutsa (REA/JK: f.h.)
2-18	REA/JK: orrialdeak hutsik; K3T: orrialde-zenbakien jautzia, 1etik 19ra.
19-39	REA/JK: f.h.
40	REA/JK-ren fotokopia besterik ez da, baina gerora ohar hau sartu zuten eskuz REA/JK-ko orrialdearen erdian, K3T-n ez dagoena: “Maria Aldasoro, de Arbizu (AN)”.
41-46	REA/JK: f.h.
47-48	Orria kenduta dago REA/JK-n. Horregatik K3Tn ere 46tik 49rako jautzia dago.

46-49	Bi orrialdeon artean koartila moduko orrialde daktilografiatua dago REA/JK-n txertatuta. Bere horretan fotokopiatua K1T-n (>K3T).
50-52	REA/JK: f.h.
53-54	<p>Orrialde hauek hutsik daude REA/JK-n. Baina 54-55 orrialde artean txertaturik dago beste orri daktilografiatu bat, alde bietatik idatzia, eta “Arantzazu'ko Ama Birginaren Abeslari'ak” titulua duena, “Izar eder bat agertu zala” baladaren kopia dena. Orriaren bi aldeak banatan daude fotokopiatuta K3T-n; 53 eta 54 zenbakiak esleitu dizkiet horiei.</p> <p>Jatorrizko orriak atzealdean “Oñatiko Manuela de Zubia” dauka idatzita eskuz eta arkatzez; baina K1T-ren fotokopiatzailea ez zen nonbait horretaz konturatu. J. A. Lizarralde berak idatzia da informatzailearen izen hori.</p> <p>Orrialde honetako fotokopia oso apala eta iluna atera zen nonbait; horregatik Iturriozek eskuz osatu zituen hitz eta lerroen batzuk, batez ere orriaren atzealdekoak (54. orrialdekoak).</p>
55	REA/JK: f.h.
56	Iturriozek ez zuen fotokopiatu, baladaren titulua besterik ez delako, seguruenik. K3T osatzeko fotokopiatu dut neure aldetik.
57-58	REA/JK-n hutsik daude.
59	K1T-k ez zuen fotokopiatu, argazki-orrialdea delako. K3T osatzeko neure aldetik fotokopiatua.
60-61	REA/JK: f.h.
62-63	REA/JK-n bi orrialdeak hartzen dituen eta Koadernoaren bizkarrean txertaturik dagoen bertsopaper handia (Din-A-3 gisakoa) Din-A-4 tamainako bi orrialdetan fotokopiatu zuen Iturriozek. Fotokopian ilun geratu ziren lerroak eskuz osatu zituen.
64-65	REA/JK-ko orrialdeen fotokopiak dira; apal edo ilun ateratako lerroak eskuz osatu zituen fotokopiatzaileak.
66	REA/JK-n hutsik dago orrialde hau; baina horren orde bertsopaper bat dago txertatuta. Hori fotokopiatu zuen Iturriozek, eta ilun ateratako hainbat lerro eskuz osatu.
67	REA/JK-ko orrialdea zuzenean fotokopiatua, eta lerro ilunak eskuz osatuta.

68	REA/JK: f.h.
69	Zuzenean fotokopiatua, eta lerro ilunak eskuz osatuta.
70-73	REA/JK: f.h.
74-75	REA/JK-n 74. eta 75. orrialdeak hutsik daude, baina bien artean txertatuta dago koartila tamainako orri bat, bi aldetatik inprimatua, eta koadernoan txertatua. Hori bi aldetatik fotokopiatuz bi orrialde sortu zituen Iturriozek, 75-76, hain zuzen ere. –Ez da argi ikusten nola fotokopiatu zuen orri hori, batez ere 76. orrialdeari begiraturaz, eta bertan idatzi zuen oharra irakurritz: “Estas notas no son de este canto. No pudimos evitar que apareciese”.
76-77	Bi orrialdeok hutsik daude REA/JK-n, baina bien artean txertaturik daude bi diptiko txiki. Iturriozek ez zituen horiek K1T-n fotokopiatu, eliz kanta herritar oso ezagunak direlako, edo agian orduan txertatu gabe zaudelako Koadernoan. K3T-rako denak fotokopiatuta gelditzen dira, horretarako K1R fotokopiak egindako orrialdeen muntaia erabiliz. Diptiko handieneko bi orrialdeek 76 eta 76-bis orrialde-zenbakia daramate; bigarren diptiko osoa jasotzen duen orrialdeak, berriz, 77 zenbakia.
78-79	REA/JK-ko 78-79 orrialdeetan itsatsita dagoen orri handia (Din-A-3 tamainakoa) bi alditan fotokopiatu zuen (78-79) K1T-k. Orain itsatsita eta txertatuta dagoen orria orduan aske zegoen nonbait edo askatu egin zuen, fotokopia ateratzeko. –Erdiko lerroak egoki eta argi atera ziren, ez geroko KZA eta K1R adarretako fotokopietan bezala, janda atera baitziren, jatorrizko orri handia REA/JK-n txertatua zegoelako–. Bertso sortaren lerro eta hitz askotxo, fotokopian ilun edo apal ateratakoak, gainetik eskuz osatu zituen K1T-n Iturriozek. Gainera azpian honako ohar hau idatzi zuen eskuz: “Gezalza base-rriko Grazian-ek jarriak”. Non ikusi ote zuen autorearen izena?
80-84	REA/JK: f.h.
82-83	Bi orrialdeon artean diptiko txiki bat dago REA/JK-n, barrualdetik bakarrik inprimatua, eta 82-bis orrialde-zenbakia darama, nerorek idatzita. Iturriozek ez zuen hori K1T-n fotokopiatu. K3T osatzeko fotokopiatuta dago orain, baina 93 orrialde-zenbakia eman diot, eta horra eraman, REA/JK-n hutsik dagoenez orrialde hori.

85	REA/JK: f.h. Fotokopiatzaileak ohar hau idatzi zuen eskuz eta arkatzez azpian: “Nota: Papel suelto”. Solte zegoen nonbait orri hau Koadernoan, baina ez Koadernoarekin batera zegoen paper solte eta koadernotxoan karpetan; horkoei buruz ere zera idatzi baitzuen Iturriozek: “no están en el libro del Cancionero sino que sueltos ya en hojas (cuartillas) ya en cuadernillos”.
86-87	REA/JK-n bi orrialdeak hutsik daude; baina tartean plastikozko orri-azalaren barruan dauden egunkariko orrialdeak ez zituen Iturriozek K1T-n fotokopiatu, Zelaia eta Omaetxebarriarentzat interesik ez zeukatelakoan, edo seguruenik garai hartan leku horretan ez zeudelako. K3T osatzeko fotokopiatu egin ditut, KZA-ko fotokopia erabiliz. Eta bestelako orrialde-zenbakiak eman dizkiet: 86a, 86b, 86c zenbakiak “Erriko jaiak” artikulua hiru orrialdeei, eta 87 orrialde-zenbakia “Esaera zarrak” artikuluari.
88-89	REA/JK-n bi orrialdeak hutsik daude, baina plastikozko orri-azal barruan dago sartuta koartila bat, bi aldetatik daktilografiatua. Iturriozek ez zuen fotokopiatu, agian txertatu gabe zegoelako garai hartan. K3T osatzeko bi orrialdetan fotokopiatu dut: 88. eta 89. or.
90-92	REA/JK-n orrialdeok hutsik daude, baina 90-91 orrialdeen artean hiru aldetatik eskuz idatzitako diptikoa dago 91. orrialdean itsatsita. K1T-k ez zuen fotokopiatu, seguruenik artean ez zegoelako REA/JK-n dokumentu hori. K3T osatzeko hiru orrialdetan fotokopiatu dut: 90., 91. eta 92.an.
93	Orrialde hau hutsik dago REA/JK-n; hemen sartu dut 82-83 orrialdeen artean dagoen diptikoaren fotokopia, K1T-n ez dagoena K3T-rako osatuz.
94-99	Hutsik daude orrialdeok REA/JK-n; eta K3T-n 93.etik 100.rai-noko jautzia dago orrialde-zenbakietan.
100-102	REA/JK-ko hiru orrialde hauek fotokopiatu gabe daude K1T-n; garai hartan idatzi gabe zeuden seguruenik; K3T osatzeko fotokopiatu ditut.
103-115	Hutsik daude REA/JK-n. K3T-n orrialde horien arteko jautzia dago.
116-126	REA/JK: f.h.
127-141	Hutsik daude REA/JK-n. K3T-n orrialde horien tarteko jautzia dago.

142-143	REA/JK: f.h.
144-165	Hutsik daude REA/JK-n. K3T-n orrialde horien tarteko jauzia dago.
166-168	Hutsik daude REA/JK-n orrialdeok, baina 166-167 orrialdeen tartean diptiko txiki bat dago txertatua, lau aldetatik inprimatua. K1T-k ez zuen jaso, seguruenik garai hartan egon ere ez zegoe-lako leku horretan. K3T osatzeko fotokopiatuta dago orain: 166., 167., 168. or.
169-174	Hutsik daude REA/JK-n. K3T-en orrialde horien arteko jauzia dago.
175	REA/JK: f.h. Lerro ilunak, Iturriozek eskuz osatuak K1T kopian. Lerroren bat fotokopiatzaileak eskuz osatu behar izan zuen.
176-177	REA/JK-ko bi orrialdeetan itsatsita dago bertsopaper handia; horrela zegoen nonbait K1T fotokopia egitean ere. Din-A-4ko bi orrialdetan fotokopiatu zuen. Erdialdeko lerroren batzuk ezin harrapatu fotokopiak, eta eskuz osatu behar izan zituen. Gainera kolorezkoa izanik bertsopapera, oso apala atera zen beste lerro askotan; fotokopiatzaileak eskuz osatu behar izan zituen horrelakoak ere.
178-182	REA/JK: f.h. Baina ilun ateratako lerro edo hitzak osatu egin zituen eskuz Iturriozek, K1T fotokopia egin ondoren.
182-183	Bi orrialde hauen artean hiru liburuxka daude txertatuta REA/JK-n. Horiek ez zituen K1T-k fotokopiatu, seguruenik artean hor kokatu gabe zeudelako –interesik ere ez zuten Zelaia eta Omaetxebarriarentzat–. K3T-rako fotokopiatu egin ditut, baina azken-nera bidali ditut liburuxka fotokopiatuak: 200., 201. eta 202. orrialdeetara.
183-191	REA/JK: f.h. Ilun ateratako lerroak eskuz argituta K1T-n.
190-191	Bi orrialdeon artean koartila tamainako diptikoa dago orain txertatuta REA/JK-n. Hori ez zuen fotopiatu Iturriozek, hartan kokatu gabe zegoe-lako seguruenik –Zelaia eta Omaetxebarriarentzat interesik ere ez zuen–. K3T-rako fotokopiatu dut; baina sortaren atzera bidali dut: 203. or.
192-199	REA/JK: f.h. Ilun geraturiko lerroak eskuz argituta K1T fotokopian.

200	REA/JK-n hutsik dago orrialdea. Horko 182-182 orrialdeen arteko liburuxketako bat, “Armentia-ko San Prudentziyoren bizitza” bertso sorta, fotokopiatu eta orrialde honetara ekarri dut K3T-n.
201	REA/JK-k ez dauka honelako orrialderik. Horko 182-182 orrialdeen arteko liburuxketako bat, “Berso berriak azquen juiciocorearen gañean” bertso sorta, fotokopiatu eta orrialde honetara ekarri dut K3T-n.
202	REA/JK-k ez dauka honelako orrialderik. Horko 182-182 orrialdeen arteko liburuxketako bat, “Loyola-ko San Inazioren bizitza” bertso sorta fotokopiatu, eta orrialde honetara ekarri dut K3T-n.
203	REA/JK-k ez dauka honelako orrialderik. Horko 190-191 orrialdeen artean dagoen “Santa Misión en la Parroquia de S. Pedro Apóstol de esta villa de Vergara” titulu peko diptikoa fotokopiatu, eta orrialde honetara ekarri dut K3T-n.

9. KZ ADARRA: KZA ETA KZB SORTAK

KZ deitu dut REA/JK-ren beste kopia-adarra, 1984koa-edo izan daitekeena eta fotokopien bidez luzatu zena. Gorago esan dudanez, hipotetikoa da fotokopia hori, zuzenean horren berririk ez dugulako, beraren fotokopietatik baino: KZA eta KZB fotokopietatik, batetik, eta K1R/K2R fotokopiatik, bestetik.

9.1. Sorrera eta kanpo-deskripzioa

Adar honetako lehen bi sorta fotokopiatuak, KZA eta KZB berdinak dira edukiz, baina fotokopialdi ezberdinekoak: REA/JK-ren tarteko beste fotokopiaren batetik (KZ) eginak: Biei titulu berbera ipini zien pluralean fotokopiatzaileak: “Fotocopias del Cancionero de Aránzazu”; neure aldetik, KZA eta KZB izendatu ditut siglaz –biak dauzkagu Arantzazuko Bilduman–. Badirudi K. Zubizarreta artxibozainak eginak direla kopia biak.

Bi sortetako orrialdeak zenbakitu egin zituen berak atzealdean, inprentillako letrez, 1 orrialdetik hasita –nahiz eta 1. orrialde hori 20. orrialdea izan jatorrizko REA/JK koadernoan–. Horrela bi zenbaki-

sistema dituzte orriek: aurrealdekoa (REA/JK-tik datorrena) eta atzealdekoa (berria), eta ezberdinak dira aurrealdeko eta atzealdeko orrialde-zenbakiak; aurrealdekoak fotokopian “janda” zeudenetan, eskuz idatzi ditut neure aldetik. Baina KZA-n 60 zenbakia da azkena, eta KZB-n, berriz, 59a da azkena, hemen orrialde bat huts egin zuelako nonbait, fotokopia egitean, REA/JK-ko 88. orrialdea –neure aldetik sartu dut horren fotokopia berria, sorta osatze aldera–. Gainera KZA-ko atzealdeko 32. eta 33. orrialdeak alderantziz daude zenbakituta KZB-n. Hemendik aurrera bi sorten aurrealdeko orrialdeak aipatuko ditut, kontrakorik ezean.

Ezberdintasun txiki horiez at, eduki aldetik berdinak dira bi sortak. Ez batean ez bestean, ez zuen REA-JK koaderno osorik fotokopiatu, 20. orrialdetik 85. erainokoa bakarrik baizik (Koadernoko lehen parte idatzia, 19. orrialdea izan ezik). Zergatik orrialde horiek bakarrik? Hor-tik aurrerakoak ez zitzaizkion nonbait fotokopiatzaileari interesatu, agian honako arrazoiengatik: a) Horko baladak ez dira Arantzazukoak oro har –baina badago Arantzazukorik ere 123-125 orrialdeetan, ordu-rako koadernoan sartuta zegoena–; b) Horko bertsopaperak ez dira Arantzazuri buruzkoak; c) Horko bestelako materialak eliz kanta herri-tarrak edota erdarazko testuak dira. Baliteke, bestalde, oraingo Koadernoko bigarren parteko dokumenturen batzuk integratu gabe egotea artean: 89. eta 91. orrialdekoak, adibidez –1971n egindako K1T fotokopiak ere ez zituen jaso–.

Ohartarazi beharrekoa da, REA/JK-ko 20-85 orrialdeetan zuritan zeudenak ez zituztela fotokopiatu; horrela jatorrizkoaren orrialderen batzuk birmoldatu egin zituzten, orrialderen bat gehituz ala gutxituz.

Gainera harritzekoa da, REA/JK-ko 86-87 orrialdeen tarteko lau orri inprimatuak ere fotokopiatu eta KZA eta KZB sortetan sartu izana, egunkariko bi artikuluko baitira (M. Lekuonarena eta P. Etxeberriarena). Dena dela, orrialde horiek ez dira berdin-berdin agertzen bi sorta horietan. Bestalde, ez zuten zuzenean REA/JK-tik egin fotokopia, horko artikuluetako bateko zutabeak oker konpostatuta zeudelako; norbaitek zuzendu eta birmoldatuak zituen, sorta berrirako fotokopia egin aurretik. Iturriozek berak birmoldatuaren kopia erabili zuen K1T fotokopia egitean. Baliteke egunkariko jatorrizko orri-ebakinekin batera egotea beste kopiaren bat garai hartan REA/JK-n, zutabeak egoki ordenatuta.

Azken batean, KZA eta KZB sortetan kantak daude bilduta bereziki, eta batez ere Baladak; badaude, ordea, inprimaturiko bertso eta kanta berriren batzuk ere, Arantzazuko Andre Mariari eskainiak (32-37+39+44-49+55 orrialdeak).

Horrela, fotokopiaturiko orrialde guztiak zenbakituta, $56+4 = 60$ orrialdeko bi sortak eratu zituen fotokopiatzaileak. DIN-A-4ko tamainako orriak, alde bakarretik fotokopiatuta. Bi sortak, orrialdez ordenatuta, 60 orri-azaleko karpeta banatan daude Arantzazuko Bilduman. KZA-ren signatura: XX-27 –tituluaren azpian, orriaren behealdean dago idatzita–; KZB-k, berriz, bi signatura dituela dirudi: XV-27 eta B-22-23.

9.2. Barneko edukia REA/JK-rekin konparatuta

Badirudi oraingo REA/JK-ko orrialde batzuetan dauden eranskin zenbait –orri eta liburuxka– finkatu gabe zeudela artean Koadernoaren barruan. Bestalde, esana dudanez, Koadernoaren lehen partea bakarrik kopiatu nahi izan zuen fotokopiatzaileak, baina horko orrialderen batzuk ere fotokopiatu gabe utzi zituen, edo birmoldatu egin zituen –ondorengo taulan KZA eta KZB sortetako orrialdeak aipatzen ditudanean, orri-en aurrealdekoak eman ditut hemen–:

- REA/JK-ko 19. orrialdeko “Agur mundu zorua”, 1971n bertan eskuz kopiatuta zegoena.
- REA/JK-ko 20-46 orrialdeak beren horretan daude fotokopiatuta KZA eta KZB sortetan.
- REA/JK-n orain 49. orrialdean itsatsita dagoen orri daktilografiatua, orduan solte zegoen nonbait, eta 46. orrialdekoarekin batera fotokopiatu zuen.
- REA/JK-ko 54. eta 55. orrialdeen artean txertatuta dagoen orri daktilografiatua, bi aldetatik idatzia, bi orrialdetan dago fotokopiatuta KZA eta KZB sortetan (53-54 or.) Dena dela, txertaturiko orrialdearen atzealdean Oñatiko “Manuela de Zubia” lekukoaren izena dago arkatzez idatzita. Fotokopiatzaileak orria askatu gabe egin zuen fotokopia –Koadernoaren beraren orria estaliz, fotokopian nabari denez–, eta ez zen itsatsitako orriaren atzealdeko ohar horretaz konturatu.

- REA/JK-ren 59. orrialdea (argazkiak itsatsita), ez zuten fotokopiatu. Agian ez zegoen hor.
- REA/JK-ko 60-62 orrialdeetan orain itsatsita dauden bertso-paperak ordena diferentean fotokopiatu zituzten. Seguruenik solte, itsatsi gabe zeuden artean.
- REA/JK-n orain 62-63 orrialdeen tartean itsatsita dagoen bertso-paper handia dagoenetan kopiatu zuen aurrenik fotokopiatzaileak; baina erdialdeko lerroak gaizki atera zirenez, gainean idatz-makinaz osatu zituen lerroak, eta ondoren berriro fotokopiatu Din-A-4 tamainako orrian, jatorrizkoa erreduzituz (KZA eta KZB, 62-63. or.).
- REA/JK-ko oraingo 74-75 orrialdeen tartean txertaturiko diptikoa, bi aldetatik inprimatua, bi orrialdetan eta handituta dago fotokopiatuta KZA eta KZB sortetan (74-75 or.). Kopia ateratzeko Koadernoko orriaren azpian beste orri zuriren bat sartu zuen fotokopiatzaileak, REA/JK-ren orrialdeko lerro horizontalak estaltzeko edo.
- REA/JK-n 76-77 orrialdeen tartean orain itsatsita dauden bi diptikoak itsatsi gabe zeuden nonbait KZA eta KZB fotokopiak egitean: Bata bi orrialdeetan fotokopiatu zuen, bestea berriz birmoldatu egin zuen orrialde bakarrean ateratzeko moduan (ik. KZA eta KZB sortetako 77., 77-bis eta 78. orrialdeak).
- REA/JK-ko 78-79 orrialdeetan itsatsitako orria (Din-A-3 tamainakoa) txikiagotuta dago KZA eta KZB sortetan, Din-A-4 tamainako orrira ekarrita, gainaldeko argazkia kendu ondoren (79 / 49 or.). Gainera, jatorrizko orri handia REA/JK-n itsatsita eta bizkarrean txertatuta zegoenez, lerroren batzuk ez ziren atera fotokopian.
- REA/JK-n orain 82-83 orrialdeen tartean dagoen diptiko inprimatua solte zegoen nonbait orduan, eta KZA eta KZB sortetan 85. orrialdean dago kokatuta horren fotokopia.
- REA/JK-ko 86. eta 87. orrialdeen tarteko egunkariko orri inprimatuak denak daude fotokopiatuta. Baina kopiatzailea konturatu egin zen “Erriko jaiak” artikuluko zutabeak gaizki ordenatuta zeudela; aurrenik ordenatu egin zituen horiek, eta

berrero fotokopiatu (87-90 / 57-60 or.). Atzeko orrialde-zenbakiak, ordea, ez daude ordena zuzenean idatzita. Eta gorago esana dudanez, KZB-rako orrialde horietako bat neure aldetik erantsia dut, falta zelako.

REA/JK-ko 88. orrialdetik aurrerakoak ez daude KZA eta KZB sortetan fotokopiatuta. Baliteke fotokopiok egitean, 88. orrialde horretatik 174.a bitartekoak behintzat hutsik egotea. Dena dela, gorago esana dudanez, ZKA eta ZKB fotokopiak bi kopiaaldikoak dira gutxienez, lehenagoko fotokopiaren batetik –edo agian bi ezberdinetatik– eginak.

9.3. Zertarako eta norentzat KZA eta KZB fotokopiak?

Zertarako eta norentzat egin ote zituen kopiatzaileak KZA eta KZB fotokopia selektibo horiek, bi alditan, eta bietan eduki ia berdinekoak? Gorago esana dudanez, Arantzazuko baladak aukeratu zituen bereziki, baina baita Arantzazuri buruzko bertso sortak ere. Dena dela, Arantzazuri buruz ez diren 80-84 orrialdeak ere fotokopiatu zituen: Arantzazuko gaubeiletako kalbario-puskak direlako? Arantzazuri buruzko testudoinuen selekzio berezia egin nahi izan ote zuen, ala REA/JK-ren lehen parteak bakarrik fotokopiatu? Bestalde, bi sorten atzealdeko “Esaera Zarrak” artikulutxo inprimatua ere fotokopiatu zuen, nahiz eta Arantzazurekin zer ikusirik ez eduki horrek.

Dena dela, badirudi, bereziki erromantzeak edo baladak aztertu nahi zituenen batentzako egindako kopia bereziak direla, REA/JK-tik bere helbururakoak bakarrik aukeratuta; bestelakoak, gehienbat kanpoan utziz. Hala ere, hobeto aztertzeakoak lirarteke bi fotokopia berdintsu baina ez guztiz berdin hauen helburua, eta horko orrialdeen aukeraketa egiteko erabilitako irizpideak.

Hasieran autonomoa zen KZA sorta, bir-fotokopiatuta eta K1Z bihurtuta, K1B baturako erdiko atala osatzeko erabili zuten, M1S eta O1S sortekin batera. Jakin dakigu KZA erabili zutela horretarako, eta ez KZB, begiratuz gero, adibidez, 44. orrialdeari: KZA-ko arrastoa, goian eskuinean, KZB-n ez dagoena, eta bai K1B baturako erdiko atalean.

10. KZ (KR) ADARRA: K1R (K2R-K3R) SORTA

K1R, gorago esana dudanez, REA-JK-ren fotokopia da, KZA eta KZB sorten eduki berdintsua duena, baina modu ezberdinez ordenatuta

bertako hainbat dokumentu; gainera hiru sortek oinarrizko fotokopia berbera erabili zuten bir-kopia egiteko: KZ fotokopia hipotetikoa. Azken batez, K1R fotokopialdi ezberdinekoa da, eta gainera ez da inola ere KZA edo KZB-tik egindako fotokopia.

Beharbada 1987an-edo egina da, 1971n egindakotik hamasei bat urte geroago –azken hau orduko Koadernoan zegoen material ia osoaren fotokopia dela esanda geratu da–. Tartean Koadernoaren barruko osaera zertxobait aldatuta zegoen; horregatik K1T (gero K3T) sorta eta K1R sorta (K2B baturaren erdiko atal bezala daukaguna) ez dira berdinak. Baina, bestalde, K1R fotokopia egin zutenean Koadernoan eskuz kopiatuta zegoen zenbait testu edo itsatsitako dokumentu askotxo kanpoan geratu zen; areago, kanpoan geratu ziren orain behintzat REA/JK koadernoan itsatsita dauden diptiko eta liburuxka inprimatu gehienak ere. Zergatik? Beharbada horietakoren batzuk behintzat fotokopia egin ondoren integratu zituztelako Koadernoan.

Zein irizpide erabili zuen hainbat orrialde aintzat ez hartzeko, nahiz eta Koadernoan integratuta egon? Badirudi Arantzazuko kantak –kanta zaharrak nahiz berriak– nahi zituela fotokopiatu, eta ez bestelakoak: Arratekoak, Andre Mariaren orokorrak (erdarazkoak), eliz kanta orokorrak, eta Arantzazuri buruz ez ziren bertsoak.

Sorta hau ez dago modu autonomoan Arantzazuko Bilduman, K2B baturaren erdiko atal bezala bakarrik baizik; izan ere, K1R fotokopia K2R sorta bihurtu zen, K2B baturaren erdiko atal moduan integratuta. Ondoren, marka eta ohar hainbat egin zuen horretan norbaitek eskuz.

Geroago K2B batura osoaren fotokopia berria egin zuten, seguruenik Joseba Etxeberria Arantzazuko orduko artxibozain laguntzaileak, K3B batura sortuz, non erdiko atalean (K3R bihurtuan) K2R-n eskuz idatzitako marka eta oharrok ageri baitira.

10.1. Fotokopiatu gabeko REA/JK-ko orrialdeak eta dokumentuak

Hona, bada, K1R-k (1987) fotokopiatu gabe utzi zituen orrialdeak (edo beraietako materialak), gaurko Koadernoarekin konparatuz; horrelako batzuk behintzat Koadernoan egon bazeudela badakigu, 1971ko K1T sortan fotokopiatuta daudelako; bestalde, lehenxeago (1984an edo) zuzenean REA/JK-tik egindako JKB fotokopia ikustekoa da, jakiteko

ea K1R-ren urtean Koadernoan bazeuden ala ez, eta zeudenetatik zeintzuk utzi zituen kanpoan K1R-k. Horregatik zehaztu nahi izan dut horietako zeintzuk ageri ziren KIT-n eta JKB-n, eta zeintzuk ez. Hala ere, azken bi horietan ez egoteak ere ez du nahitaez adierazten REA/JK-n ez zegoenik: adibidez, 56. orrialdeko titulu-testutxoia seguru baze-goela, nahiz fotokopia horiek ez aintzat hartu; baita 59. orrialdeko argazkia ere; baita 101-102 orrialdeetako erdarazko hiru kantak ere. – Orrialde-zenbakiok REA/JK-koak dira–.

19: “Agur mundu zorua” kanta; ez da Arantzazukoa (K1T: bai; JKB: ez).

54-55: orrialdeen artean itsatsita dagoen “Arantzazu'ko Ama Birginaren abeslari'ak” kantaren orri daktilografiatua. (K1T: bai; JKB: bai).

56: Titulu soila: kanta kopiatu gabe (K1T: ez; JKB: ez).

59: Argazkiak dira: hiru argazki, itsatsita (K1T: ez; JKB: ez).

82-83: Diptiko itsatsia (Arantzazuko erromes-kanta) (K1T: ez; JKB: bai).

86-87: Plastikozko zorroan bi artikulua inprimatu (ez dira kantak) (K1T: bai; JKB: ez).

88-89: Orri bat bi aldetatik daktilografiatua, bakoitzean kanta bana: Arantzazuko kantak; seguruenik ez zeuden orduan Koadernoan (K1T: ez; JKB: ez).

90-91: Diptiko itsatsia, eskuzkoa; Arantzazuko balada; seguruenik ez zegoen orduan Koadernoan (K1T: ez; JKB: ez).

101-102: Eskuz idatzitako hiru kanta erdarazko, Andre Mariari eskainiak (K1T: ez; JKB: ez).

116-121: Arrateko Kanta zaharrak, ezkuz kopiatuak (K1T: bai; JKB: 116-118 bai, besteak ez).

122-123: Eskuz kopiatutako kantak; ez dira Arantzazukoak (K1T: bai; JKB: 122 bai, 123 ez).

124-125: Eskuz kopiaturiko kantak: Arantzazuko Erromantzeak (K1T: bai; JKB: ez, zergatik ez?).

126: Eskuz kopiaturiko kanta; ez da Arantzazuri buruzkoa (K1T: bai; JKB: bai).

142-143: Frantziskotar kantak, eskuz kopiatuak (K1T: bai; JKB: ez).

166-167: Diptiko inprimatua, itsasia: *Benedikta* latinez (K1T: ez; JKB: ez).

175-199: Bertsopaperak, itsatsita –ez dira Arantzazuri buruzkoak– eta liburuxka inprimatuak, josita –ez dira Arantzazuri buruzkoak– (K1T: bai; JKB: ez).

182-183: Hiru liburuxka tartean itsatsia: bertso berriak –ez dira Arantzazuri buruzkoak– (K1T: ez; JKB: ez).

10.2. Lekuz aldatutako eta gehitutako testuak

REA/JK-ko zenbait orrialde, fotokopiatu bai, baina ordenatu eta orrialde zenbakia jartzean, lekuz aldatu zuen K1R-k; hona horrelakoak –barraren aurreko zenbakia REA/JK-ko orrialdearena da, eta ondorengo K1R-koa–: 49>46, 60>93a, 61>93b, 62-63>94, 64>95, 65>90, 67>92, 69>91, 76-77>98-99, 78-79>96, 85>87, 86>100 (hiru testu falta dira fotokopian), 74-75>97a-97b, 76-77(1)>98a-98b, 96-77(2)>99a-99b.

K1R fotokopiak bi diptiko gaineratu zituen, 85 eta 86 orrialde-zenbakiekin, REA/JK koadernoan ez daudenak, Arantzazuko kanta bana inprimatuta daukatenak, doinu eta harmonizazio eta guzti: “Arantzazualdean” (R. M. Azkueren hitzekin) eta “Birjina Amaren bezpera” (Julian Etxarriren doinua, Azkuek bildua, CPV, IX, 620. zenb.).

11. HIRU BATURAK: K1B ETA K2B>K3B

11.1. Hiru baturen sorrera

REA/JK-ren ondoriozko K3T enborraz gain, hiru adar nagusiak kontuan harturik (MS, OS, KZ), lau dira horietan jatorrizko sortak: MSJ eta OSJ (kopia daktilografiatu bat baino gehiagokoak) eta KZA eta K1R (fotokopia bakarrekoak). Sorta guztiok REA/JK-ren kopia partzialak dira, kopiatzaile bakoitzak bere erara eta bere interesen arabera

aukeratutako kanta eta dokumentuenak. Arantzazuko Koadernoaren edo Bildumaren kopia osoa eta bateratua eduki nahian edo, sorta horiek hironaka batzea bururatu zitzaion norbaiti –horra “batura hirukoitza”–. Gertatzen da, ordea, irizpide guztiz ezberdinez egindako Koadernoaren kopia-sorta partzialekin ezin dela Arantzazuko Koaderno osatzea lortu, are gutxiago Arantzazuko Kanta Zaharren Bilduma osoa.

Horrelako hiru batura ditugu Arantzazuko artxiboan, gaur egun –agian bestelakoren bat ere izango da hortik zehar, ikertzaileen baten eskuetan utzia–: K1B, K2B eta K3B izendatu ditut –K1B-k badu bere bizkia edo, K1B-bis deitu dudana–. Honetara daude osatuta hirurak:

1. $K1B = M1S + K1Z$ (KZA-ren fotokopia) + O1S
2. $K2B = M2S + K2R$ (K1R-ren fotokopia?) + O2S
3. $K3B = M3S + K3R + O3S$ (osorik K2B-ren zuzeneko fotokopia)

Noizkoak ote dira batura hauek? K2B izan daiteke aurrena, 1990 baino lehenagokoa –Joan Joxe Muniainek eskuratu zidan (2006-03-18) Arantzazuko Musika Artxibotik ekarrita–; badirudi batura hori osatzeko egin zituztela M2S, K2R eta O2S hiru sorta fotokopiatuak. K2B batura osoaren zuzeneko fotokopia besterik ez da K3B batura, hartan norbaitek egindako markak eta guzti agerian dituela; azken hau 2000. eneko lehen urteetan data daitekeela uste dut (Joseba Etxeberria Arantzazuko orduko artxibozain laguntzaileak egina). Bi horien tartean koka dezakegu K1B batura.

Beraz, K2B eta K3B baturak, beren osoan, “guraso-haurra” erlazioan dauden bezala, K1B aparteko batura da: batetik, batura honetako 1. atala (M1S) ez da inola ere M4S-ren fotokopia, 3. atala (O1S) O4S-ren fotokopia ez den bezala. Gainera, K1B-ko 1. atala (M1S) eta K2B-ko 1. atala (M2S) fotokopia guztiz ezberdinak dira; bion 3. atalak, ordea, –O1S eta O2S– izan daitezke “guraso” berberaren –(O1S(0)ren– haurrak, baina fotokopialdi ezberdinekoak.

11.2. Hasierako aurkibidea

Hiru baturei aurkibide bikoitza ipini zieten aurrealdean: A) “Musikak” (doinuen eta testu doinudunen indizea, alegia), eta B) “Denak” (testu doinudunen eta doinugabeen indizea batean). Nola eratu zuten hori? Segurutzat eman daiteke K2B baturari jarraituz egin zutela aurrenik; eta ondoren K3B eta K1B baturei bere horretan erantsi zietela. Izan ere, aurkibideko XXX eta XXXI doinuak K2B-n eta horren fotokopia den K3B-n daude bakarrik, eta ez K1B-n. Dena dela, argibide gehiago behar dituzte aurkibideok baturon erabiltzailearentzat.

11.2.1. Doinuen aurkibidea

Norbaitek M2S sortan (K2B-ko 1. atalean) REA/JK koadernoko doinuen zenbakitze berria egin zuela azaldu dut gorago. Horren arabera, koa da, hain zuzen, K2B-ko doinuen aurkibidea.

Doinuen zenbaki “berrien” zutabea abesti-testuen tituluen hasieran, ezkerretan doa; eskumako “or.” (=orrialdea) zutabearen doinuen orrialdeak (REA/JK-koak) daude adierazita; “Letr” (=letra) zutabearen, berriz, abesti-testuen orrialdeak, M2S-koak.

32 doinu daude seinalatuta aurkibidean: horko II, III, IV zenbakiek ez daukate, eduki, doinurik K2B-ko 2. atalean (REA/JK-n ez duten bezala), eta jakin ez, zein doinuri legokiekeen. Bestalde, gaurko REA/JK-ren 87. orrialdetik aurrera dauden 6 doinuak ere ez daude markatuta aurkibidean, orrialde horiek kopiatu ez zituelako MSJ-k, eta, beraz, M2S-en ere ez daudelako. Bi kanta-doinu berri, ordea, REA/JK-n ez daudenak, K2B-eko 2. atalean sartu zituen batura eratu zuenak, eta aurkibidean markatuta daude: XXX.a eta XXXI.a.¹⁵⁴

11.2.2. Aurkibide orokorra

“B, Denak” epigrafearen pean K2B-ren aurkibide orokorra, doinue-na barne, eskaini nahi izan zuen baturaren eratzaileak.

¹⁵⁴ Doinuen zenbaki horietan ez daude, jakina, kontuan hartuta GAK eskuzko kopiako azken bost doinuak (XXVII-XXXI), horiek egon ere ez baitaude REA/JK-n, eta, beraz, ezta horren inolako fotokopiatan ere. Horregatik K2B-ko aurkibideko azken hiru zenbakiek ez dute zer ikusirik GAK-eko azken zenbakietako doinuekin, REA/JK-n zenbakituta dauden I-XXVI doinuen jarraian daudenekin.

Kantak bere hasierarekin daude izendatuta lehen zutabeen, eta alfabetoaren arabera ordenatuta; tituluaren ondoren aurkibidearen eratzaileren ohar txoa dago sarritan, parentesi artean, abesti-testuaren generoa, gai nagusia, data edo gisa horretako zerbait adierazten duena.

Tituluen eskuinean bi zutabetan daude emanda kanten doinu-zenbakien eta orrialdeen erreferentziak: 1) “Musikak” zutabeen REA/JK-ko (edota K2B-ko 2. ataleko) doinu-zenbakiak (erromatarrek) eta berorien orrialde-zenbaki arabiarrek daude (20. eta 86. orrialde bitartekoak). “Or-letrak” zutabeen testuen K2B-ko 1. eta 3. ataletako abesti-testuen orrialdeak daude seinalatuta: batzuetan bi edo hiru orrialde-erreferentzia titulu bakarrarentzat, testuak errepikatuta daudenean atal horietan. Dena dela, ohartarazi beharrekoa da, batura honen aurkibidea egin duenak, abesti-testuen hasiera (lehen lerroa) hartu duela kontuan, eta berdin hasten diren guztiak kanta bakartzat-edo hartu dituela, nahiz eta izatez aldaera ezberdinak izan testuan. Adibidez, “Or-letrak” zutabeko hirugarren lerroan seinalatutako 1 / 13(2) / 108-110 orrialdeetako zortzi testu “Agostuaren amabosgarren” hasten dira denak –ortografi ezberdintasunak gorabehera–, baina horietako bi bakarrik daude errepikatuta, testuari dagokionez behintzat; beraz sei testu- eta kanta-aldaera ezberdin dauzkagu, eduki. Alde horretarik nahasgarria edo desbideragarria ere izan daiteke hemengo aurkibide hau irakurle edo aztertzailearentzat, kanten aldaera ezberdinak ezagutu edo aztertu nahi dituzenean.

11.3. K1B batura = M1S+K1Z+O1S. K1B-bis

Gorago deskribatuta geratu dira M1S, KZA eta O1S sortak. Horien araberrako hiru fotokopia batean jarritik dago osatuta K1B batura (M1S+K1Z+O1S).

11.3.1. M1S, baturaren 1. atala

M1S fotokopia MSJ-2ren ondorengo M1S(0) fotokopia hipotetikoaren bir-fotokopia da, dirudienez, M2S eta M4S fotokopietatik apartekoa; hiruren zuzeneko “gurasoa” ezberdina da, nahiz eta “zuhaitz genealogikoan” goragoko MSJ-2 kopia daktilografiatua egon den oinarrian. Ez MSJ-2 eta ez ustezko M1S(0) jatorrizko sorta horiek eskura iritsi ez zaizkigunez, MSJ-2ren bestelako fotokopiekin alderatu behar; eta bereziki M4S sorta autonomoarekin.

Biak (M4S eta M1S) fotokopia ezberdinak izateaz gain, “guraso” ezberdinekoak direla esana dut. Edukiaren aldetik, berriz, berdinak dira biak, salbu M1S-k gaineratuta zituen 18-19 orrialdeak: “Arantzazu'ko Ama-Birginaren abeslari'ak” kanta.

11.3.2. K1Z, baturaren erdiko atala

KZA-ren araberakoa da K1Z sorta, K1B-ren erdiko atala; haren fotokopia izan daitekeela dirudi, batez ere 20. orrialdeari begiratuta. Edukiaren aldetik ia berdinak dira bi sortak; KZA-ko 53-54 orrialdeetako kanta daktilografiatua K1B baturako lehen atalaren azkenean dago kokatua. KZA-ko 87-90 orrialdeak K1Z-n ez jaso izana normala izan daiteke, azken batez egunkarietako bi artikulua baitira horiek, ez inolako kanta edo balada. Harrigarriagoa da KZA-ko 38. orrialdea falta izatea K1Z-en: dirudienez, alde batera geratu zitzaion fotokopiatzaileari, konturatu gabe.

11.3.3. O1S, baturaren 3. atala

O1S(0)-tik, jatorrizko OSJ-2 kopia daktilografiatuaren fotokopia hipotetikotik dator O1S bir-fotokopia, K1B-ren 3. ataltzat doana. O1S eta O4S fotokopia ezberdinak izateaz gain, horien oinarriko fotokopiak ere ezberdinak ziren, arestian ere esana dudanez.

Edukiaren aldetik, ordea, berdinak dira O1S eta O4S, azken honetan O1S-ko 121-bis orrialdeko oharra falta baldin bada ere; kontuan izan behar da, O4S dela artxiboan daukagun OS adarreko fokopia “autonomo” bakarra. Zorionez, azken orduan agertu dira OSJ-1 eta OSJ-3, adar horretako lehen sorta daktilografiatuaren kalkoz egindako hiru kopieta-tik bi: aurrenekotik orrialde batzuk bakarrik, bigarrena osoa edo, funtsean O4Srekin berdina dena; baina horiek zerikusit txikiagoa izan zuten nonbait geroko fotokopiekin –K1T kopia egiteko erabili zituen nonbait fotokopiatzaileak OSJ-3n falta diren orrialderen batzuk, gorago esan dudanez–.

11.3.4. Aurkibidea

Gorago deskribatu dudan K2B-ren aurkibidea ere erantsi zioten, handik hartuta edo, baina ez dator guztiz bat K1B-ko barruko edukiarekin. Eta kentzea hobe litzateke, erabiltzailea gehiago nahas ez dadin.

11.3.5. Orrialde zenbakiak

K1B-ko orrialde-zenbakiak neure aldetik idatzi ditut: a) 1. atalean (M1S) lehendik eskumatan dauzkan orrialde-zenbaki berberak eskuz erdian idatziz; b) 2. atalean orrialdeei dagozkien zenbakiak idatziz, fotokopiak egitean galduta zeudenetan, KZA-ren orrialde-zenbakien arabera; c) 3. atalean (O1S), ehunekora jasota daude orrialde-zenbakiak: 101etik 149ra.

Orain, beraz, 1etik 149rainoko orrialdeak ditu K1B batura mistoak, hiru sorta hauek osatuta: 1-19 (M1S) + 20-86 (K1Z) + 101-149 (O1S). “Bis” orrialde batzuk ere badaude tartean.

Badaude pasta zuriarekin egindako bestelako markak ere K1B osotan, neure aldedik hasiera batean egindako zenbait ohar ezabatze aldera, jatorrizko batura-dokumentua garbi eta bere horretan uztearren.

Orrialde soltetan aurkitu nuen batura hau artxiboan; inolako titulurik gabe. Neure aldetik *Arantzazuko REA/JK koadernoko kanten batura mistoa-K1B* titulua jarri diot eta plastikozko karpeta orri-azaldunekoan eratuta utzi. Horrela dago orain Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bildumaren barruan.

13.3.6. K1B-bis, K1B-ren senidea

K1B baturaren senidea da K1B-bis batura, hura bezala eratuta dagoelako, eta hiru ataletako fotokopiak antzekoak direlako, baina ez berdinak, lehen eta hirugarren atalekoak behintzat (ik. 14, 16, 109, 110, 118, 121, 125, 138, etab. orrialdeak). Gainera zenbait orrialde falta da K1B-bis baturan: 17-18, 99-bis, 121-bis. Neure azterketa lanerako erabili nuen K1B-bis kopia, eta 2. ataleko hainbat orrialdetan eskuz idatzitako oharrak daude, neronek eskuz eginak, batez ere Igone Etxebarriak argitaraturiko *Arantzazuko Baladak edo Kanta Zaharrak* liburuko orrialdetarako dei-oharrak.

11.4. K2B batura = M2S+K2R+O2S

Esana dut K2B dela aurrena, hiru atalez osaturiko hiru baturetan. Horren aurkibidea ere agertua dut, ohar kritikoren batzuk erantsiz gainera. Gorago deskribatuta geratu dira halaber M2S – M2S(0) fotokopia hipotetikoaren fotokopia–, K2R eta O2S sortak: hiru horiekin dago

osatuta K2B. Baturaren eratzailleak erantsi zion hasierako aurkibide aipatua, aski nahasgarritzat eman dudana.

1-etik 149rainoko orrialdeak ditu K2B baturak: 1-19 (M2S) + 20-100 (K2R) + 101-149 (O2S). Orrialde soltetan zegoen sorta hau artxiboan, karpeta batean, “Cancionero de Aránzazu” tituluarekin eta “Lizarralde”-ren izenpean. Nahasgarria gerta daiteke titulu hori, berrorek adierazten duena baino askoz gutxiago baita edukian. Neure aldetik *Arantzazuko REA/JK koadernoko kanten batura mistoa-K2B* tituluia jarri diot; eta plastikozko 80 orri-azalduneko karpetan dut eratua. Horrela dago orain Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bildumaren barruan.

11.4.1. M2S, K2B-ren 1. atala

Artxiboan orain dagoen MS adarreko sorta autonomo bakarra M4S da; baina M2S ez da horren fotokopia, eta gainera bata eta bestea aurreko fotokopia ezberdinetatik egindakoak dira, bien arteko alderatzeak erakusten duenez: fotokopia hipotetiko horiek M2S(0) eta M4S(0) deitu ditut, jatorrizko MSJ-2 kopia daktilografiatutik kopiaaldi ezberdinetan fotokopiatuak izan daitezkeenak.

Edukiaren aldetik, ordea, eta gorago ere ohartarazi dudanez, M4S eta M2S ia berdinak dira, salbu M2S-ko 18-19 orrialdeetako kanta, M4S-n ez dagoena, Mitxelenak bere sortan sartu ez zuena, eta horretan geroago gaineratu zutena.

K2B-ko 1. ataleko (M2S-ko) testu batzuen gainean zenbaki erro-matarrak idatzi zituen baturaren eratzailleak (edo besteren batek), kanten doinuak bere erara zenbakitu nahian; gainera ezker aldean, goian, zenbaki arabiarrik idatzi zituen zirkulu txikian sartuta, testu bakoitza REA/JK koadernoan zein orrialdetan dagoen adierazteko; azkenik, 1. ataleko azken orrialdeko ahapaldiak zenbakitu egin zituen, kantaren aurreko ahapaldien zenbakiei jarraituz (ik. 18-19 or.; bi orrialdeotako zenbakiak ez dira esku berak idatziak).

11.4.2. K2R, K2B-ren erdiko atala

K2R sorta K1R bera da, K2B baturan integratua eta honen erabil-tzaileak eskuz idatzitako ohartxoekin; K1R, berriz, REA/JK-ren aurreko fotokopiaren batetik –KZ deitu dudanetik– dator seguruenik, KZA eta KZB bezala; baina, esana dudanez, kopiaaldi ezberdinetan egindako

fotokopiak dira hirurak, bata bestearekin alderatuz ondoriozta daitekeenez.

Edukiaren aldetik, berdintsuak dira K1Z (KZA-tik egindako fotokopia eta K1B-ren 2. atala) eta K2R, baina azken honetan bertsoen eta eliz kanten paper inprimatuak sorta osoaren atzera bota zituzten, tartean beste partitura inprimatuen fotokopiak, beste inolako kopiatan ageri ez direnak, tartekatuz: “Arantzazu aldean” eta “Birjina amaren bezpera” (85 eta 86 or.) –R. M. Azkuek bere CPV-n bildutako bi balada dira horiek, berak organoko laguntza ipinita–. Eta, bestalde, REA/JK-ko 86-87 orrialdeetan tartekatuta dauden artikulu inprimatuetako baten orrialde bakarra sartu zuten K2R-n, 100. orrialde bezala, agian orrialdeen jarraieran hutsunea betetzearren, K2B-ren 3. atala 101 orrialdearekin hasten zelako.

Atal honetan ere K2B-ren eratzailleak (edo erabiltzailereren batek) zenbait marka eta seinale egin zuen, 1. atalean bezala, fotokopiako orrialde-zenbaki ezabatuak osatuz (zirkulu txikiaren barruan) eta kanta-doinuen zenbakiren batzuk ere osatuz edo azpimarratuz.

11.4.3. O2S, K2B-ren 3. atala

K2B-ko 3. atala KZ hipotetikotik zuzenean egindako fotokopia da, eta O4S fotokopiarean aldean ezberdina. Edukiaren aldetik, ordea, guztiz berdinak dira bi sortak.

K2B-ko 3. ataleko orrialdeak, 1-49, ehunera jaso zituen baturaren eratzailleak edo erabiltzailleak: 101-149. Gainerantzean horren eratzaille-erabiltzailleak ez zuen ukitu atal hau: ez zuen, alegia, bestelako oharrik idatzi horretan bere eskuz, beste bi ataletan egin zuenaren kontra.

11.4.4. Aurkibidea

Gorago deskribatuta –eta kritikaturata– geratu da batura honentzako egindako aurkibidea, gero K3B eta K1B baturei ere erantsi zieten.

11.5. K3B batura = M3S+K3R+O3S

K2B-ren zuzeneko fotokopia besterik ez da K3B batura, hartan eskuz sartutako marka guztiekin: orrialde-zenbakiak, doinu-zenbakiak eta bestelako arrastoak; dirudienez, Joseba Etxeberria artxibozainak eraturakoa da K3B fotokopia, kanpoko ikertzailereren baten eskuetan uzteko.

K2B-ko 3. ataleko orrialde-zenbaki boligrafo gorritz osatuetan ia ezabatuta atera zen lehen zifra ondorengo fotokopia honetan. Neure aldetik osatu ditut berriro: 100etik 149ra. 116. orrialdea falta da, seguruena kanpoan geratu zelako, fotokopiatzailea konturatu gabe.

“Cancionero de Aránzazu” du titulua K3B-k, eta “J.A. Lizarralde”-ren izenpean ipinita dago. Metalezko espiraleko alanbrez edo “wire” sisteman josia zegoen, eta dago, batura hau. Neure aldetik *Arantzazuko REA/JK koadernoko kanten batura mistoa-K3B* titulua jarri diot. Kartoizko babesgarri gogorrez babestuta dago Arantzazuko Bilduman.

12. REA/JK-REN ADAR BAKARTIEN DESKRIPZIOA

REA/JK koadernoaren arbola adartsuko MS, OS, KZ eta KR lau adar nagusiak eta K1B, K2B eta K3B batura mistoak deskribatu ondoren, baditugu bestelako hiru kimu edo adar preziatu ere, bakartiak: 1. EAG eskuzko kopia, Eujenio Agirretzek egina eta baliatua, 2. LZK/LZM, Leonardo Zelaiak eragina eta egina eta bere azterketa- eta harmonizazio-lanetan erabilia, 3. GAK, Jose Antonio Gandariasen artxi-boan aurkitua, eta agian berak eskuz idatzia. Goian egina dut horien aurkezpen laburra; orain zabalxeago azaldu behar, han agindutakoaren arabera.

12.1. EAG (*Eujenio Agirretxe*)

12.1.1. EAG: *EAD+EAT*

Gorago emana dut Agirretzek REA/JK-ko doinuak eta abesti-tes-tuak eskuz kopiatzeko erabili zuen koadernotxoaren berria; horren ba-lilio apartekoa ere azpimarratuta utzi dut. Bere *Aldi hartan eta Aran-tzazuren inguruan* liburuan eman zigun testigutza ere ekarria dut, eta kanta zaharren tematikaren gain idatzi eta antzeztu zuten antzerkiarena ere aipatua dut –bide batez, esan dezadan antzerki horren eskema mo-dukoren bat Agirretxeren beraren paperen artean dagoela beraren artxi-boan–. Arantzazuko Teologiako ikasleen arteko garai hartako (1941-1944) BAI talde erdi-klandestino eta euskaltzale bezain Arantzazu-zale sutsuaren eta S. Mitxelenak pizturiko erromantzeen –”kanta zaharren”– zaletasunaren giroan ateratako kopia da EAG koadernotxoa.

Bi parte ditu liburuxkak: 1. Lehen atalean (1-27 or.) REA/JK-ko doinuak –partiturak– daude idatzita, abesti-testuaren lehen ahapaldi eta guzti, partituraren barruan: 24 doinu; 2. Bigarren atalean (29-72 or.) Koadernoko baladen eta antzeko kanten testuak daude eskuz kopiatuta: 28 abesti-testu. Orrialdeak markaturik gabe zeuzkan koadernotxoak; neure aldetik jarri dizkiot, barruko abesti-testuen aipamenak errazteko.

EAG (= Eujenio Agirretxe) deitu dut koadernotxoa bere osoan; baina atal bakoitzari sigla berezia eman nahi izan diot, azalpenak errazteko: 1. EAD (abesti-doinuen zatia), 2. EAT (abesti-testuen zatia).

Nondik kopiatu zituen, ordea, Agirretxek, noiz eta zertarako? Galdera hauei erantzuten saiatuko naiz, koadernotxoaren barne-azterketa kritikoa egin ondoren.

12.1.2. EAD-ren edukia: Doinuak

Horren lehen 27 orrialdeak hartzen ditu, bada, doinuen zatiak: 24 doinu. Oso txukun dago eginda partitura txikien kopiaketa: bai pentagramena eta bai tarteko testuarena ere. Eta oro har, kontu handiz kopiatuta dagoela ematen du; REA/JK-ko doinuen iturri-oharrak ere jasota daude. Baina inoiz REA/JK-ko jatorriko partiturak kopiatzean, zenbait xehetasunetan okerrik ere ageri du. Adibidez, 1. doinuan ez dirudi konaturatu zenik lehen konpaseko laugarren notak “kortxetea” ezabatua zuela –seguruenik ordurako ere ezabatuta zegoen–; era berean, partitura txiki horretan dauden konpas-aldaketak ez daude ondo adierazita EAD kopian.

REA/JK-n 37 doinu dira denetara. Horietatik 21 lehenak sailean kopiatu zituen Agirretxek, bertako zenbakiak emanez; ondoren bere aldetik sartu zuen beste doinu bat, REA-JK-n ez dagoena (EAD: XX-bis, 25. or.); azkenik REA/JK-ko beste bi jaso zituen (XXI eta XXIV zenbakikoak): denetara 24, beraz. Arantzazuko erromantze edo baladen doinuak bakarrik kopiatu zituen berak, ez bestelakoak; baina ez REA/JK-n dauden Arantzazuko denak ere: adibidez, Koadernoko XXII (51. or.) eta XXII-bis (51. or.), 52. orrialdean zenbakirik gabe dagoena eta XXIII eta XXIII-bis (55. or.) ez zituen jaso, Arantzazukoak izan arren. Bestalde, doinu-zenbakirik gabe Koadernoko 116-118 orrialdeetan daudenak ere ez zituen kopiatu –Arratekoak direlako?–; eta 122. eta 126. orrialdeetakoak ere ez: Arantzazukoak ez direlako seguruenik –MSJ-k

ere ez zituen bi horien testuak kopiatu 1942an; beharbada artean egon ere ez zeuden Koadernoan—. REA/JK-ko XXIV. doinua (68. or.) kopiatu zuen, beraz, azkena; hortik aurrerakorik ez. Arrazoirik? Ez dago argi, nahiz eta ondorengo batzuk artean Koadernoan sartu gabe egon zitezkeen. Gertatzen da 51. eta 52. orrialdeetako testuak, adibidez, S. Mitxelenak ere ez zituela jaso bere MSJ kopian. Bestalde, Koadernoan ez dagoen doinu bat sartu zuela esana dut: 25. orrialdeko “Rodrigo Baltategi”, “Arantzazu aldean” kantaren doinuarekin: Seguruenik garai hartan Koadernoaren ondoan (edo barruan) zeuden paper solteetakoren batean aurkitu zuen —une honetan G2T sortan dago hori (86. or.). XX, XX-bis eta XXIV doinuek zenbakia jarri gabe zeukaten EAG koadernotxoan; neure aldetik idatzi ditut zenbakiok.

12.1.3. EAT-ren edukia: abesti-testuak

EAD eta EAT ez dira paraleloak: batean doinuak eta bestean testuak, haiei dagozkienak. Bata bestearen osagarriak dira EAG-ko bi atalak: EAD-ko 24 doinu-testuak eta EAT-ko 28 testuak. Izan ere, EAT-ko testuren batzuek eduki ere ez daukate doinurik REA/JK-n: 17 dira horrelakoak. EAT-ko 12 testuk daukate dagokien doinua EAD-n, testuaren lehen ahapaldiarekin; bestalde, badaude kanta “autonomoak” EAD-n, osorik testu eta doinu, gero EAT-n ez datozenak: 9 dira horrelakoak —abesti-testu laburrekoak dira—. Azkenik, bi kanta EAD-n bakarrik daude, lehen ahapaldiarekin bakarrik, testu osorik gabe; REA/JK-ko lehen bi kantak dira, hain zuzen ere, Azkueren CPV-tik lehen ahapaldiarekin bakarrik jasota daudenak.

Testuak bakarrik (EAT)	17
Testuak (EAT) + doinuak (EAD)	12
Doinuak (testu osoarekin - EAD)	9
Doinuak (lehen ahapaldia bakarrik - EAD)	2
Denetara (kanta ezberdinak)	40

Agirretxek REA/JK-ko 39 kanta aukeratu eta kopiatu zituen, beraz, eta 1 oraingo G2T sortakoa; denetara, 40 —S. Mitxelenak 41 aukeratu zituen bere MSJ sorta daktilografiatua egiteko; Omaetxebarriak, berriz, 42, bere OSJ sorta daktilografiatua egiteko—. Baina REA/JK-ren lehen hiru kopiatzaileok ez ziren bat etorri beren aukeraketan: MSJ-n 16

kanta daude, EAG-n ez daudenak, eta alderantziz, AEG-n 15 daude, MSJ-n ez daudenak. OSJ-rekin konparatuz, EAG-n 12 daude OSJ-n ez daudenak, eta OSJ-n 14 daude EAG-n ez daudenak. Azkenik, MSJ-n 16 kanta daude, OSJ-n ez daudenak, eta OSJ-n 17, MSJ-n ez daudenak. Hona hemen alderaketa-taula osoa:

Hasiera	REA/JK	M4S	O4S	AEG-AED	AEG-AET
Eguna zala, eguna zala			34		
Arantzazu-aldean		7			
Gure ama Virjiña		16-17			
Rodrigo Balzategui				XX-bis (25. or.)	
Birjiña Amaren bezpera da-ta		14			
Amabost pausuz konponitzen da			16		
Arantzazura egin dut promes		13-14			
Agostuaren amaboskarren	20 (1) // I	13		I (1. or.)	
Agostuaren amabosgarren	20 (2) // II	13		II (2. or.)	
Agostuaren Amabostgarren	21-22 (A) // III	1	10	III (3. or.)	33-34
Agostuaren amabostgarren	21-22 (B) // IV	1	9	IV (4. or.)	36
Agostuaren amabostgarren	23 (1) (A) // III-bis		8	III-bis (5. or.)	
Errodillochu juan zanian	23 (2) (B)		41		
Oiñatiarrak Oiñatikuak	23-24 (3) (B-A)		35		
Agostubaren amabostgarren	23-24 (A/B)	2			35
Errodillochu Aloxategiko	24 (1) (A)		39		
Choragarritzko berri gozoa	24 (2) (B)	2	47		44
Artzai onttoa, artzai onttoa	24 (3) (A)	2	1		
Artzai onttoa, artzai onttoa	24 (4) (B)	2	38		
Egune zala ta egune zala	25 (1) (A) // 84	3	34		47
Egune zala, egune zala	25 (2) (B)	3	15		64-65
Mundu yonetan gura dauenak	26 (A-B) // V	3	32	V (6. or.)	
Mundu onetan gura dabenak	27 (A-B)	4	31		55-56
Arantzazu-mendiko	28 // VI	4	18	VI (7. or.)	
Arantzazura nua nua	29 // VII	4	19	VII (8. or.)	63 (2)
Arantzazu mendiko	31	4	20	VIII (9. or.)	
Birjiña Arantzazuko	33 // IX	5	21	IX (10. or.)	57
Errodrigotxo Balzategiko	35 // X	5	40	X (11-12 or.)	
Adios orain dama gaztia	36 (A-B) // XI	5	48	XI (13. or.)	58-59
Arantzazura egin det promes	37-38 (A-B) // XII	6	1-2	XII (14. or.)	50-53
Arantzazure joan bear dogu	39 (1) // XIII	6-7	43	XIII (15-16 or.)	
Arantzazura egin dut promes	40 (1) // XIV			XIV (17. or.)	
Birjina Amaren bezpera da-ta	40 (2) // XV			XV (18. or.)	
Gure Ama Birjina	41 (1) (A) // XVI			XVI (19. or.)	
Emakume eder bat	41 (2) (A)		6+30		30
Pausu santuak ongi kontatzen	41 (3) (B)		3+45		29

Ai artzachoa, ai artzachoa	42-43 // XVII	7	42	XVII (20-21 or.)	
Birjina Amaren bezpera da ta	43 (2) // XVIII	14	28	XVIII (22. or.)	54
Birjina Arantzazukoa	43-44 (3) // XIX	15	5+33+37	XIX (23. or.)	45-46
Izar ederrak argi eiten dau	45 // XX	15	29	XX (24. or.)	48
Arantzazuko Birjiña,	46		17		
Erradillatxo nora zaiezu?	49	7			
Geure Ama Birjiña	49	7			
Birjiñetatik ederrena da	50 // XXI		46	XXI (26. or.)	60
Neure Ama Birjiñe	51 (1)		23		63 (1)
Neure Ama Birjiña	51 (2)		24		
Armallatan altuan	51 (3) // XXII-bis		36		61
Gure ama Birjiña	52 (2)		17		
Izar eder bat argitu zala	54-55	8			67-70
Izar eder bat argitu (2)	55 (1+2) // XXIII	7			
Izar eder bat argitu (2)	55 (1+2) // XXIII-bis	7			
Neuret Ama Birgiña	68 (1) // XXIV	7		XXIV (27. or.)	
Nere Ama Birjiña	68 (2) // XXV	7			
Neure Ama Birgiñe	71 (1) (A-B)	8	7		62
Erregu egin zazu	71-73 (2) (A-B)	9	26-27		
Gure Ama Birjiña	73 (2) (A)	9	25		32
Suak indarra	73 (3) (B)	9			
Birgiña Yarrateko	118-119 (A-B) // 118				71-72
Jesus maitie dago	119 (2)				72
Ilargi argixa,	120 (1) (A-B)		4+22+44		31
Virgina Amaren	123 (A-B)	10	49		38-39
Ama Birjiña eguna da ta	124		12-13+14		41-43
Kristiñau on bat ilten danien	126 (1) // 126 (2)		11		37

12.1.4. Iturria eta irizpideak

Garbi dago, beraz, Agirretzek zuzenean REA/JK koadernotik egin zuela bere aukera, eta bertatik kopiatu; baina badirudi Omaetxebarriaren OSJ kopiaren bat eduki zuela aurrean, REA/JK-ko zenbait testu irakurri eta interpretatzeko; berharbada argi daiteke, hala ere, neurri batez, Omaetxebarriaren eragin hori, pentsatuz, horrek REA/JK-n bertan egindako oharrak eta “zuzenketak” sartu ondoren idatzi zuela Agirretzek bere koadernotxo.

- 41-43 orrialdeetako “Ama Birjiña eguna da ta” O4S-ko 12-13 orrialdeetako kopiatu zuen –“kurutze krudel” bertsioa–, *Eusko-foklore* urtekariko bertsioa, alegia, eta Arantzazuko artxiboko beste inongo iturrietan ez dagoen; baina O4S-ko 14. orrialdekoa ere –“kurutze gogor” bertsioa– ezagutzen zuen Agirretzek, EAG-ko 43. orrialdean,

testuaren azkenean egindako ohartxoaren arabera; ala zuzenean eza-gutu ote zuen Lekuonak *El Día* egunkarian eta *Argiaren Egutegia*-n argitaraturiko bertsioa?

- 44. orrialdeko “Txoragarrizko berri gozoa” Omaetxebarriak REA/JK-ko testua “zuzendu” ondoren kopiatu zuen Agirretzek, eta horrela dago O4S-n ere, OSJ adarrekoan –ez, ordea, Mitxelena-ren M4S-n, Omaetxebarriak “zuzenketak” egin aurretik daktilografiatu zuelako nonbait horrek bere sorta–.
- 50-52 orrialdeetako “Arantzazura egin det promes” ere garbi dago OSJ adarrekotik kopiatuta dagoela: bigarren ahapaldiko azken bertsoa, REA/JK-n parentesi artean dagoena, kenduta dago OSJ-ren adarrekoetan, eta horren adierazgarritzat-edo puntu-lerroa markatuta; horrelaxe dago EAG-n ere.
- 53. ko orrialdeko azken ahapaldiko lehen hitza –“superbos”– OSJ adarreko kopietan bakarrik dago; REA/JK-n “superbo” dago idatzita –seguruenik OSJ-ren kopiatzailearen kopiaketa-okerra izan zen hori–; baina Agirretxe ez zen horretaz konturatu.
- 60. orrialdeko “Bijiñetatik ederrena da” zalantzarik gabe OSJ adarrekotik dago kopiatuta; O4S-n bezala dago, berdin berdinean, eta hasieran Omaetxebarriak REA/JK-n kopiatu bezala; baina OSJ kopia egin (eragin) ondoren zuzendu egin zuen Omaetxebarriak berak REA/JK koadernoko testua.
- 64-65 orrialdeetako “Egune zala, egune zala” baladaren kopia ere OSJ adarrekotik dator, eta O4S-n bezala dago ahapalditan banatuta –bigarren ahapaldia puntu bakarrekoa–; REA/JK-n, berriz, testu osoa jarraian dago, ahapaldien banaketarik gabe.

Garbi dagoela dirudi, beraz, EAG-k OSJ adarrekotik, edo horri begiratuz, kopiatu zituela bere bigarren parteko balada-testuak, oro har. Baina Omaetxebarriaren OSJ sortatik aparteko testu askotxo ere kopiatu zuen Agirretzek; horrelakoetan ezin haren laguntza baliatu, eta zuzenean REA/JK-tik kopiatu zituela uste izatekoa da. Adibidez, “Izar eder bat argitu zala” (EAG, 67-70 or.), “Birjina Arrateko” (EAG, 71-72 or.) eta “Jesus maitie dago” (EAG, 72. or.) zuzenean REA/JK-tik kopiatu zituen, seguruenik. Hala ere, gure kopiatzaileak zerbait “zuzendu” ere egin zuen bere iturria. Adibidez, 57. orrialdeko “Birjiña Arantzazuko” kantari honako aldeak ikus daitezke: konfesatu-ta (OSJ) / konfesatu ta (EAG); konfesatu ta (OSJ) / konfesatuta (EAG); komulgaturik (OSJ) / komulgaturik (EAG).

OSJ adarrak –rr- transkribatu zuen REA/JK-ko -f- kakoduna. EAG, berriz, -f- kakodunera itzuli zen ia beti; baina ez, adibidez, 53. orrialdean, non “arren” baitago idatzita, REA/JK koadernoan (38. or.) -r- kakodunarekin idatzita dagoen bitartean; 30. orrialdean, berriz, ‘kanpanilla’ idatzi zuen, testu berean OSJ adarrekoetan ‘kanpanila’ eta REA/JK koadernoan ‘kanpanila’ -f- kakodunarekin dagoen bitartean; EAG, 52. orrialdean, berriz, ‘zilar’ dago idatzita, OSJ-koetan bezala, baina REA/JK-n -f- kakodunarekin (aurrena) eta ‘zillar’ (bigarrena) dago idatzita hitz hori; 31. orrialdean (3. ahapaldian) ‘guztixak’ idatzi zuen EAG-k, OSJ-koetan eta REA/JK-n ‘guztiak’ dagoen bitartean; 32. orrialdean, ‘explikatzeko’ (EAG), OSJ-koetan eta REA/JK-n ‘esplikatzeko’ idatzita dagoen bitartean; 50. orrialdean ‘oiñutsetan’ idatzi zuen EAG-k, OSJ-koetan eta REA/JK-ko testuetan ‘oiñutsetan’ dagoen bitartean; 51. orrialdean (azken aurreko ahapaldian) ‘telatxu’ dago idatzita EAG-n, OSJ-koetan ‘teilatxu’ eta REA/JK-n ‘telatxu’ -l- kakodunarekin dagoen bitartean –seguruenik kopiaketa-okerra da EAG-koa oraingo honetan–; 53. orrialdean (lehenengo ahapaldian) ‘guardiakua’ idatzi zuen EAG-k, baina OSJ-koetan eta REA/JK-n ‘guardiakoa’ zegoen idatzita –hemengoan ‘dijua’ hitzarekin errima osoagoa egiteko “zuzendu” zuen agian hitza EAG-k–.

12.1.5. Noiz eta zertarako egin zuen kopia?

Garbi dagoena zera da: OSJ-ren ondorengoa edo Omaetxebarriak REA/JK-n egindako hainbat “zuzenketa” eta moldaketan ondorengoa dela EAG kopia. 1943-1944 inguruan egin zituen Omaetxebarriak “zuzenketa” horiek, Mitxelenak bere MSJ kopia daktilografiatua eratu ondoren. Agirretxe-k, berriz, 1944ean Arantzazutik alde egin zuen, hango ikasketak amaituta, eta hurrengo urtean itzuli zen apostolutzalanetara. Itzultzean idatzi ote zuen? Ikasle-urteetan egina izanaren hipotesia harrigarria litzateke, Agirretxek oso adiskide eta hurbilekoa baitzuen Mitxelena, eta normalagoa zitekeen hark aurretik egina zuen MSJ kopia daktilografiatua erabiltzea. Azken batez, Agirretxeren kopia hau 1945-1950 bitartean egindakoa izan daitekeela uste izatekoa da, bere apaiz-lan hasi berriei begira egina, hain zuzen ere.

Izan ere, zertarako hartu zuen hainbesteko lana? Hasteko, pentsa daiteke bere sermoietan erabiltzeko-edo kopiatu zituela kanta hauek Agirretxe bihotz-bihotzetik Arantzazu-zaleak; baina horretarako ez zeu-

kan doinuak ere kopiatzen ibili beharrik. Gainera bigarren parteko testuen azpian batzuetan aldaerak ere markatu zituen, folklorista edota testu-kritikariaren eginkizunetan sartuz. Ez zeukan horrelakorik egin beharrik, sermoietarako bakarrik nahi baldin bazuen kopiaturiko sorta.

Dena dela, REA/JK-ren EAG kopia honek balio eta adierazgarritasun bereziak ditu: batetik, ezagutzen ditugunetan ezkuz egindako kopia bakana delako –horrelako tamainakoa behintzat–, GAK kopiarekin batera; eta sermolariak egina delako, bestetik, ez poetak (Mitxelenak edo Gandiagak), ezta folklorea edo herri-literaturan adituak ere.

12.2. GAK

Gorago emana dut koadernotxo honen berri laburra. Esanda geratu denez, REA/JK-ko doinuak kopiatu zituen banan banan, kantaren lehen ahapaldia idatziz partituraren barruan. Omaetxeberriak REA/JK koadernoan bere “zuzenketak” sartu aurretiko kopia dela esana dut; nolahi ere zaharra da, 1940. urteetakoa; Koaderno nagusian orduan zeuden eta gaur dauden partitura zenbakituak bakarrik kopiatu zituen (I-XXVI), eta beste bost gaineratu, Koaderno horretan gaur egun ez daudenak, baina garai hartan bazeudenak nonbait aparteko orrian-edo: horiek ere zenbaitu egin zituen GAK-ek besteen jarraian (XXVII-XXXI).

REA/JK-n dauden doinu zenbakituak 29 dira, izan, hiru bikoiztuta daudelako: III-bis (23. or.), XXI-bis (51. or.) eta XXIII-bis (55. or.), eta horrela zenbakituta kopiatu zituen GAK-ek. XXI-bis, testurik gabekoa, ordea, ez zuen kopiatu, garai hartan zenbakirik ez zeukalako, seguruenik. XXIIaren eta XXIIIaren artean (52. or.) “Arantzazura egin den promes” baladaren aldaera bat dago, doinu eta guzti, baina gure kopiatzaileak ez zuen jaso, beharbada geroago sartua delako Koadernoan, zenbakirik gabe. XXIV. doinua “Gure (Neuret) Ama Birjina / Arantzazukoari” bertso sortari dagokio (REA/JK, 68. or.); baina motz dago hamarreko txikia abesteko; horregatik-edo S. Mitxelenak beste doinu bat kopiatu zuen azpian, osoa, berak jaso nonbait; eta honela dio: Aurreko doñuaren ‘variante’ a osorik, Azpilleta Goiko eta Beko bi amonai jaso”. Gure kopiatzaileak ez zuen azken doinu hau ere jaso, seguruenik artean ez zegoelako REA/JK koadernoan.

Koadernoko XXV. doinua, J. Arruek bildua, bertso sorta berberari dagokio REA/JK-n; baina lehenengo bi puntuak bakarrik ematen ditu

–G2T-n (86. or.) doinu bera dago, “Rodrigo Baltzategi / artzaitxo bat zan” baladari egokitua, eta doinu laburra errepikatuta dago, zortziko txikia osatzeko—. Gure kopiatzaileak bere horretan kopiatu zuen REA/JK-ko doinua, baina ondoren etorri zen norbait osatzera, zortziko txikia kantatzeko moduan zabalduz; eta azpian honako ohar hau idatzi zuen: “En Aránzazu lo cantamos añadiendo la parte que está entre paréntesis [gaineratutakoa, alegia]; no sé de quién es”. Gertatzen da, I. Omaetxebarriak bere “Arantzazu aldean” kantaren estrofarako aukeratu zuela XXV. doinua, baina osatua. Nork osatua? Seguruenik Omaetxebarriak berak.

Azkenik, XXVII-XXXI doinuak kopiatu zituen, esana dudanez, REA/JK-n bide zegoen aparteko orri solteren batetik (batzutatik). Uste izatekoa da kanta horiek bazutela ahapaldi bat baino gehiago, baina gure kopiatzailea doinuetaz zebilenez arduratuta, lehen ahapaldi bakarrarekin kopiatu zituen. Honako hauek dira:

XXVII: *Agostuaren amabostgarren* (Maria Jesus Igartua, Araotz)

XXVIII: *Jaunak alaxen nai izanikan* (M. J. Igartua, Araotz)

XIX: *Rodrigok esan zien* (M. J. Igartua, Araotz)

XXX: *Pausua baratz botaten zuan* (M. J. Igartua, Araotz)

XXXI: *Eguak balirade* (A. Nikolas Iturberen ama, Arrasate)

Testuaren aldetik, balada edo bertso sorta ezagunen aldaera partzialak dira hauek. (ADK liburu saileko II. liburukian doaz).

12.3. LZM (LZ1M – LZ2M) eta LZK

Behin eta berriro agertu zaigu orain arte L. Zelaiak, Erroman bizi zelarik, bere Arantzazuko ilobari eragin zion Arantzazuko Kanta Zaharren fotokopiarena: berak doinuen eta Omaetxebarriak testuen aldetik aztertzeko. Baina Erroman ez zuen lan handirik egiterik izan nonbait. Euskal Herrira, Tolosako komentura, berriro itzulita (1982), seguruenik aspalditiko asmoei heldu nahi izan zien –1989 hil zen Zelaia Tolosan—. Baina bitartean gertatua zen bere ilobak Erromara bidalitako fotokopia (K1T) ez zuela bere eskuetan –gerora jakin dugu I. Omaetxebarriak zeukala Valladoliden—. Bere lanerako, beraz, REA/JK-ren orrialde aukeratuaren fotokopia berria eragin zuen: neure aldetik LZK deitu dudana sorta.

12.3.1. LZK doinuen fotokopia

REA/JK-tik zuzenean egindako fotokopia eskasa da LZK, eta partziala. Doinuren bat dutenen orrialdeena bakarrik nahi izan zuen; 35 orrialde dira, beraz; fotokopiatzean orrialde-zenbakirik gabe atera ziren, eta seguruenik Zelaiak berak idatzi zituen horiek eskuz, bata bestearen ondoren; horregatik sorta honetako orrialde-zenbakiak ez dute zer ikusirik REA/JK-koekin.

Dena dela, badaude 35 orrialdeetan doinurik gabeko batzuk ere. Bestalde, REA/JK-ko 116. orrialdea fotokopiatu gabe utzi zuen, ahaztuta edo –doinu hori ez edukitzeak ez zuen garrantzirik izan Zelaiarentzat, Arrateko baladaren doinua baita, eta Zelaiak Arantzazuko baladak bakarrik landu edo harmonizatu nahi zituen–. Behin baino gehiagotan bi aldiz ere fotokopiatu zuten orrialde bera, lehenbizikoa ondo atera ez zelako edo; baina gaizki ateratakoak ez zituen bota eta sortan geratu ziren –neure aldetik grapaz lotu ditut horrelakoak, haren-gandik jasotako sorta bere horretan uztearren–.

Balio apartekorik ez du sorta honek. Zelaiak bere aldetik doinuak eskuz idazteko baliatu zuen; horregatik da ezagutzekoa, LZM adarreko eskuzko sorten abiapuntuan dagoelako. –Gorago seinalatuta geratu den arren, gogoratzekoa da berriro, L. Zelaiak berak sartu zuela REA/JK-ko 85. orrialdean partituraren gainaldean dagoen ohartxoak; baina ordurako beretzako fotokopia egina zeukan, hemen ez baita ageri ohar hori–.

Noizkoa da LZK fotokopia? 1982koa izan daiteke izan, urte horren hasieran itzuli baitzen Zelaia Erromatik Euskal Herrira; 1985ean eta 1986an datatuta daude berak idatzitako partituraren batzuk, behe-rago ikusiko dugunez; baina lana hasi, lehenago hasi zuen seguruenik. 1982ko data eman diot, beraz, LZK fotokopiari; urtebete lehenagotik bazuten fotokopiagailua Arantzazun, eta han atera zuten seguruenik.

Fotokopia horrekin batera eskuzko partitura sorta handitxoak agertu da Zelaiaren artxiboan, baladen harmonizazio-lan sistematikoan idatzi zituena, alegia: LZM siglaren bitartez deitu dut hori. Bi fasetan-edo egin zuten baladen harmonizazio-lan hori partitura sortak erakusten digunez; eta beraz bi sorta ezberdin bereizi ditut partituren artean: 1. REA/JK-ko balada-doinuen eskuzko kopia berria (LZ1M sorta), 2. Horien harmonizazio-saioretako partiturak (LZ2M sorta). Sorta bakoitzari orrialde-zenbakiak ipini dizkiot neure aldetik, errazago aipatu ahal izateko.

12.3.2. LZM-LZ1M, 30 doinuen eskuizkribua

Sei orri pentagramadunetan kopiarazi zituen Zelaiak, LZK-ko (edo REA/JK-ko) doinuak; ez, ordea denak, azken lauak bazter utzi baitzitu, seguruenik Arantzazuri buruzko baladak ez direlako. 26raino daude zenbakituta doinuok, baina tartean pare bat “-bis” ere badaude, 3-bis eta 21-bis, REA/JK-n halaxe zenbakituta daudelako; eta beste bi zenbakirik gabe daude, Koadernoan halaxe daudelako (52. eta 85. orri-aldeetakoak) –85. orrialdeko hau, berak garai hartan REA/JK-ko 29. orrialdearekin batera aurkitu zuena nonbait, bere eskuz kopiatu zuen Zelaiak, 26. doinuaren ondoren-. Izatez, Koadernoko zenbakiak errespetatu zituen kopiatzaileak. Beraz, denetara 30 doinu daude kopiatuta LZ1M sortan. Ez daude, ordea, garai hartan REA/JK koadernoan ez zeuden XXVII-XXXI doinuak, GAK sortan bakarrik daudenak.

“Romances euskéricos de Aránzazu” titulua eman zion kopiatzaileak eskuzko LZ1M sortari. Kopiatzaileak ez zituen, ordea, doinuen jatorrizko iturriaren orrialdeak eman, LZK sortako fotokopian “janda” zeudelako; gero Zelaiak berak banan banan REA/JK jatorrizkoaren orrialdearen indikazioa idatzi zuen LZ1M kopiako doinu bakoitzaren gainean. Gainera bere ohar kritiko eta argigarriak idatzi zituen Zelaiak sarritan, doinu bakoitzaren gainean zein azpian.

12.3.3. LZM-LZ2M. Doinuen harmonizazioa (1983-1986)

Orri ezberdineko partituren sorta da LZ2M, dirudienek hil aurreko urteetan L. Zelaiak ahaleginean zirriboratu, zuzendu, eta idatziena. Horien dataren bat edo beste ageri da tartean: 1958 eta 1986koak. Neure aldetik nolabait ordenatu eta zenbakitu egin ditut orriak eta orrialdeak, orrialde biko edo lauako paperak beren horretan errespetatuz eta horien arabera zenbakituz, orrialdez orrialde: 1/1, 1/2, 1/3, 1/4... 2/1, 2/2...

Lehen doinuetan batez ere behin eta berriz saiatu zen organorako horientzako laguntza egokiena lantzen. Zirriborratuen, zuzenduen eta landuagoen artean doinu beraren harmonizazio-aldaera bat baino gehiago dago, beraz, batzuetan.

REA/JK-ko Arantzazuko balada-doinu guztien harmonizazio-lan sistematikoa egin nahi izan zuen Zelaiak. Bat edo beste, ez da sorta horretan ageri, lehenagotik harmonizatuta eta beste nonbait kopiatuta

zeukalako: adib. 3. eta 25. doinuak. Bi kanton organorako harmonizazioa 1918an argitaratua zuen Arruek, Arantzazuko Andre Maria Gipuzkoako Zaindari izendatu zutenerako argitaraturiko *Arantzazu* izeneko liburu berezian¹⁵⁵; baina Zelaiaren harmonizazioak ezberdinak dira.

Badaude tartekatuta bi partitura txiki balada-doinuenak ez direnak (10. eta 13/2. orrialdeetan, adibidez). Dena dela, baladen doinu harmonizatuak denak daude zenbakituta, REA/JK-ko zenbakiei jarraituz. 14/4 orrialdean hainbat ohar dakar, doinuen aldaerei buruz gehienbat.

Bere harmonizazio-lana burutu eta garbira pasa gabe gaixotu zen Zelaia (1987), heriotzera eramango zuen gaitzez. Jakin ez, paperotan ageri diren aldaeretatik zein edo zeintzuk emango zituen burututzat. Dena dela, lan oso aipagarria utzi zigun. Zelaiaren lana AAB-n (*Arantzazuko Abestien Bilduma*-n) jasota dago, eranskin modukoan.

13. REA/JK-REN FOTOKOPIA AUTONOMOAK

REA/JK-ren beste bi fotokopia behintzat ezagutzen ditugu, biak aski berandukoak; horietako bat Omaetxebarriaren artxiboan agertu zen, hura hiltzean (JKB); bestea, berriz, Derioko Labayru-ko bibliotekan dago (JKL).

13.1. JKB (J. M. Beristainen fotokopia)

JKB REA/JK-ren fotokopia da, beharbada I. Omaetxebarriarentzat J. M. Beristainek egina –Arantzazuko liburutegian laguntzaile jardun zen Beristain hil aurreko urteetan–. Izan ere “P. Omaetxebarria. Cancionero de Aránzazu” titulua dakarren karpeta marroi batean agertu zen. Kopia honetaz gain karpeta horretan Arantzazuko Erromantzeen inguruko bestelako materialak (eskuizkribuak) ere bazeuden, I. Omaetxebarriak bilduak edota landuak –OEA izenarekin, bestelako karpetan daude orain horiek Arantzazuko Bilduman–.

REA/JK-ren fotokopiako orriak, karpeta marroiaren barruko beste karpeta berde batean zeuden sartuta, “P. Oma” [Omaetxebarria] izena aurrealdean, eta barruan “Biblioteca Aránzazu. P. José Mª Beristain”.

¹⁵⁵ *Arantzazu. Homenaje filial a Ntra. Señora de Aránzazu, Celestial Patrona de Guipúzcoa*, Bilbao: Inpr. Casa de Jesús Alvarez, 1918, 80. or.

Uste izatekoa da, karpeta berde hau Beristainena izan zela aurrenik, eta gero berak baliatu zuela Omaetxebarriarentzat egindako fotokopia jasotzeko.

Fotokopia guztiz autonomia da JKB, REA/JK-ren bestelako kopietatik: Kopia bakarra eta bakana dela, alegia, zuzenean REA/JK-tik egi-na eta horren bestelako kopia ugariekin zerikusirik ez duena. Ez da, ordea, REA/JK koaderno osoaren fotokopia, hemengo datuok erakusten dutenez:

- a) Koadernoaren kanpo- eta barne-azalak ez zituen fotokopiatu, ezta barruan zurlan dauden orrialdeak ere. Lehen orrialdea ere ez zuen fotokopiatu, interesik ez zuelako nonbait, nahiz eta bertan Omaetxebarriaren ohar adierazgarria egon.
- b) 19. orrialdeko testua ez zuen fotokopiatu; ezta 56. orrialdeko titulu modukoa ere, eskuz idatzia; era berean 59. orrialdeko argazkiak ez zituen fotokopiatu; orobat 78-79 orri handiaren gainaldeko argazkia jan egin zuen fotokopian.
- c) Gainerantzean 20-87 orrialdeen bitartekoak denak daude fotokopiatuta.
- d) 88-89 eta 90-91 orrialdeen bitarteko orri erantsiak ez zituen fotokopiatu –agian geroago sartuak Koadernoan?–; 100-102 orrialdeetako testu erdarazkoak ere ez zituen fotokopiatu, Omaetxebarriak berak REA/JK-n eskuz kopiatuak izan arren.
- e) 116-126 orrialdeetatik partitura dutenak bakarrik fotokopiatu zituen.
- f) 142-tik aurrerakoak fotokopiatu gabe geratu ziren, baita 143 partituran ere. Horrela, 175-199 bitartean dauden bertso sorten eta eliz-kanten orriak, diptikoak eta koadernotxoak ere fotokopiatu gabe geratu ziren.

Noizkoa da fotokopia hau? 1983koa edo ondorengoa behar du izan, hor ingurukoa baita 85. orrialdeko partituraren gaineko eskuzko oharra, dirudienez L. Zelaiak idatzia; gainera 1983an itzuli zen Omaetxebarria Erromatik Valladolidera; baina askoz beranduagokoa ere nekez izan daiteke, Arantzazuko baladen azterketari berriro ekiteko gogoz itzulia baitzen seguruenik Omaetxebarria. 1984kotzat jo dut.

Badirudi fotokopia eskatu zuenari Baladak eta Koplak interesatzen zitzazkiola –doinudunak bereziki–, Arantzazuri buruzkoak, hain zuzen ere, eta ez bestelako testuak (bertsoak, eliz kantak, etab.). 118. orrialdekoa, Arratekoa izan arren, kopiatu egin zuen, baina horkoaren jarraipena den 199.a ez, ezta ondorengo orrialdeko Arratekoak ere –nahiz eta REA/JK-n Omaetxebarriak jasotakoak izan–. Bestalde, 122. eta 126. baladak ez dira Arantzazukoak, baina doinudunak dira. Azken batez, ez dago oso argi zein irizpide erabili zuen fotokopiatzaileak.

Koadernoak askatu gabe egin zuen [Beristainek] JKB fotokopia; nahiz eta batzuetan zailtasunak eduki orrialdeen ertzak ondo harrapatzeko (ik. 23. or.). Zuri-beltzean atera zuen fotokopia, orrien alde bakarretik.

Fotokopia nahikoa ona da kalitatez, tinta neurri onean erabiliz –arkatzezko oharrak ere irakurtzeko moduan gehienetan–. Batzuetan goiko orrialde-zenbakia janda edo erdi-janda dago. 52. orrialdea eskubitik janda dago (zentimetroren bat). Zenbait orrialde fotokopiatzean, ondoko orrialdeko ertza ere fotokopiatuta dago. REA/JK-ko 62-63 eta 78-79 orrialdeen tartean itsatsita dauden orri handien fotokopia ezin atera ondo erdiko ertzean, eta makina daktilografikoaz osatu zituen janda zeuden lerroak.

REA/JK-ko orrialdeen artean enkarteak –dokumentu tartekatua– daude batzuetan, batzuk Koadernoari josita gaur egun (49, 54-55, 75, 76-77, 82-83 or.); horiek denak itsatsi gabe zeuden nonbait artean 1984an, JKB fotokopia egin zutenean; eta horregatik fotokopian honako orrialdeotan daude urrenez urren: 46, 53-54, 74-75, 76-78, 84. Beste enkarte bat, 86-87 orrialdekoa, REA/JK-n orain plastikozko zorroan sartuta dagoena, osorik fotokopiatu zuen –nahiz eta goian aipaturiko irizpideetatik kanpo egon seguruenik– (ik. JKB, 86-87bis or.); gainera horko “Erriko jaiak” tituluko artikulua, jatorrizkoan bi zutabe ordenaz nahastuta zituena, bere horretan fotokopiatu zuen, nahiz eta eskuzko zenbakiz markatuta egon zutabeen ordena, eta nahiz eta horien lehenagoko fotokopia batzuk atereak izan, zutabeok egoki ordenatu ondoren. Beste bi enkarte, 1992an eta orain REA/JK-n itsatsita daudenak, fotokopiatu gabe utzi zituen, seguruenik garai hartan aske eta Koadernoan atzerago zeudenak: a) REA/JK-n plastikozko orri-azal batean 89. orrialdean itsatsita dagoen orria, bi aldetatik makinaz idatzia; b) REA/JK-ko 90-91 orrialdeetako enkarteak. –Azken biok eta paragrafo honetan zehazturiko

beste denak Koadernoan itsatsita zeuden handik zortzi urtera (1992), JKL Labayruko fotokopia egin zutenean, ondoren seinalatuko dudanez–.

Fotokopiaturiko orrialde askotxotan janda zegoen jatorrizkoaren orrialde-zenbakia; neure aldetik berriitu dut, REA/JK-ko zenbakien arabera. 61 orrialde dira. Plastikozko karpeta orri-azaldunekoan daude eraturta, orrialdeen arabera ordenatuta. Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bilduman aurki daiteke, JKB izenarekin.

13.2. JKL (Labayruko kopia)

Labayru Ikastegiak egindako REA/JK osoaren fotokopia da, *Mendebaldeko euskal baladak* liburua (1995) lantzeko nonbait. 1990 baino geroagoko fotokopia da seguruenik; 1992ko data esleitu diot.

Ondo koadernatuta dago kopia. Azalean honako testua dakar: “Autor: Jose Lizarralde (Romances) Euskéricos de Arantzazu”.

Fotokopia guztiz autonomoa da REA/JK-ren bestelako fotokopietatik: kopia bakarra eta bakana dela, alegia, zuzenean Koadernotik egindakoa. Oraingo (2018ko) REA/JK-ko orrialde idatziak, itsatsitako orriak, erantsitako koaderno txikiak: denak daude jasota. Koadernoaren kanpoko eta barruko azalak eta zuritan dauden orrialdeak falta zaizkio bakarrik.

REA/JK koaderno askatu gabe egin zuten JKL fotokopia; nahiz eta batzuetan zailtasunak eduki orrialdeen ertzak ondo harrapatzeko (ik. 23. or.). Zuri-beltzean atera zuten fotokopia, orrien alde bakarretik.

Nahikoa ona da fotokopia kalitatez; baina noizbait ertz-ertzetako testuak ez daude oso ondo harrapatuta; gainera REA/JK-n arkatzez idatzitako oharren batzuk oso ahul atera ziren fotokopian, ia irakurri ezinako (ik. 123. or.). Bi edo hiru lekutan, fotokopia oso iluna atera zelako, gainera eskuz idatzi zuen testua fotokopiatzaileak. Gehienetan fotokopiak jatorrizkoaren goialdeko zentimetro bat inguru jan duelako, Koadernoaren goiko orrialde-zenbakiak desagertuta daude sarritan fotokopian; horren orde, erabiltzaileak eskuz idatzita daude. 36. orrialdean eskumako ertza zerbait janda dago. Zenbait orrialde fotokopiatzean, ondoko orrialdeko ertza ere fotokopiatuta dago. 194. orrialdearen fotokopian anomaliaren bat dago, ertzetako bestelako orrialdeen zatiak ageri baitira; baina orrialdea bera osorik dago.

REA/JK koadernoaren barruan itsatsita edo josita dauden liburuxkak eta diptikoak ere, denak daude fotokopiatuta JKL-n; han eta hemen itsatsitako diptiko, liburuxka eta orri horiek aske zeuden 1984an REA/JK koadernoan, JKB fotokopia egin zutenean, gorago esan dudanez; baina 1992rako itsatsita zeuden REA/JK-n, eta askatu gabe fotokopiatu zituzten. Adibidez, 49. orrialdeko orria Koadernoan integratuta zegoen, eta Koadernoaren orrialde-zenbaki eta guzti dago fotokopiatuta. Era berean Koadernotik askatu gabe fotokopiatuta daude REA/JK-ko honako enkar-teok: 54-55 orrialdeen tartekoa, 75. orrialdekoa, 76-77 orrialdeen tartekoa, 78-79 orrialdeen tartekoa –hemen ertzeko lerroren bat eskuz idatzi zuen fotokopiatzaileak edo erabiltzaileak, fotokopia ondo ikusten ez zelako–, 82-83 orrialdeen tartekoa, 90-91 orrialdeen tartekoa.

Koadernoko 166-167 orrialdeen tarteko latinezko diptikoa ere fotokopiatu zuten, azpian paper zuria sartuz, REA/JK-ren azpiko orria ez baita ikusten; 176-177 orrialdeen tarteko bertsopapera ere itsatsita zegoen, Koadernoko bi orrialdeak estaliz; 190-191 orrialdeen tarteko diptikoa fotokopiatzeko ere paper zuria sartu zuten nonbait azpian.

REA/JK-ko 182-183 orrialdeen tarteko hiru koadernotxoak arreta handiz fotokopiatu zituzten, Koadernotik askatu gabe, eta koadernotxo bakoitza banan, beste koadernotxoak eta Koadernoko azpiko orrialdea beste paper zuriren batez estaliz. Hiru koadernotxoen fotokopia bi aldiz dago JKL-n: batetik, 182-183 orrialdeen tartean orrialdeka sartuta hiru koadernotxoak; aldi berean, bigarren fotokopiaren bat egin zuten nonbait koadernotxo horiena, orriak txukun samar ebaki, koadernotxoak osatu eta JKL-ren hasieran itsatsita ipini.

Orri solteren bat edo beste aske zeuden REA/JK-n, fotokopiatzekoan –gaur (2018) nolabait itsatsia daudenak–; horiek ere fotokopiatuta daude. Une honetan Koadernoaren 91-92 orrialdeen tartean dagoen enkar-teari 55. orrialde-zenbakia eman zion kopiatzaileak (edo erabiltzaileak); hor aurkitu zuen nonbait papera, Koadernoari itsatsi gabe. Gauza bera gertatzen da orain REA/JK-n 88-89 orrialdeen tartean dagoen enkar-tearekin; fotokopia egin zutenean beste nonbait zegoen, itsatsi gabe, eta JKL-n 56 orrialde-zenbakia eman zioten.

Orrialderen batzuetan “eginda” hitza dago idatzita arkatzez JKL fotokopian (ik. 25. or.); seguruenik kopiaren gain lanen bat egiten ari zenak idatzia.

14. REA/JK: ORRIALDEZ ORRIALDEKO DESKRIPZIOA

REA/JK koadernoaren era guztietako kopia eta bir-kopien arbola edo familia (genealogia) aztertu ondoren, egokia iruditu zait, Koadernoaren beraren deskripzio zehatza egitea, orrialdez orrialde.

14.1. Azala eta azalaren azpikoak

Folio tamainako liburua da REA/JK (220 x 320 mm azalean): Aktak eta horrelako testu ofizialak idazteko koaderno da, orrialdeak zenbaki inprimatuz zenbakituta (goialdean, eskuinean): 200 orrialde, argi inprimaturiko zenbakitan.

Badirudi Arantzazuko artxibozainak, aurrealdeko azalean titulu berriaren etiketa ipintzearekin batera –1970. urte inguruan, gorago esan dudanez–, konpondu eta gogortu egin zuela Koaderno, lehendik zuen azala utziz, eta berriro josten ibili gabe, baina azalen barrualdeko bigarren babesgarria gaineratuz, batez ere. Koadernaketan orriak berdintzeko moztu egin zituzten milimetroren bat alde bakoitzetik –eta inoiz ertzertzeko testuren bat erdi-jan ere bai. Ordurako txertatuta zeukan, 1971ko K1T fotokopian bertan antzeman daitekeenez, orain bertan orrialdeen tartean txertaturik duen zenbait diptiko, agian lehenago solte zebilena.

14.1.1. Azala

Kartoizko koadernaketa gogorra du, oihalezko estalkiarekin; bizkarra eta ertzak larruzko babesez babestuta. Bizkarrean, etiketa modukoa du itsatsita, eta “COPIADOR” irakur daiteke; azalaren aurrealdean gauza bera zegoen idatzita, baina horren gainean itsatsiriko etiketan Koadernoaren titulu berria dago idatzita: ROMANCES EUSKÉRICOS DE ARÁNZAZU.

REA/JK-ren kopiei buruzko txosten bihurri hau egiten hastean, askatuta aurkitu nuen Koadernoaren gorputza bizkarretik, eta azal osoa ezezik, artxibozainak gainean itsatsitako etiketa eta idatzitako titulua ere aski higatuta. Kartoiaren oihalezko estalkia ere zarpaildua dago ertzean. Seinalea da 1970tik aurrera ere eurrez erabili izan dutela Koaderno, zuzenean aztertzeko; 1971tik honako Koaderno osoaren edo ia osoaren zuzeneko hiru fotokopiak (K1T, JKB eta JKL) egiteak ere kalte handia eragin zion REA/JK-ren koadernaketari.

14.1.2. Azalaren barruko babesgarriak eta orri gehigarriak

Jatorrizko liburuak diseinu beltzezko paperezko babesgarria zuen azalaren eta liburuko orrialdeen tartean; gero, koadernaketa indartzearen edo, bestelako bat erantsi zioten, gorago esana dudanez, aurreko nahiz atzeko azalaren barrualdean, diseinu beltz ezberdinekoa, eta lehenengoari itsatsia.

Azalaren babesgarrien eta liburuko lehen eta azken orrialde baliozkoen tartean orri gehigarri zuri bana du Koadernoak.

14.2. Gorputzaren deskripzioa. Testu-doinuen kopiatzailea

Eta orain goazen Koadernoaren gorputzeko deskripzioa egitera, orrialdez orrialde, une honetan (2018) dagoen bezala. Hori egitean, batez ere testu eta doinuen deskripzioa egitean, ezkutuan dagoen zerbait ere argitu nahi izan dut, ahal izatera: esku-izkribuen idazlea edo kaligrafoa nor den, alegia. Kaligrafia ezberdin ugari ageri dago Koadernoan. Gorago azpimarratu dudanez, gogoan hartu dut Mitxelenaren informazioa, Mendiaren kopiatze-lanari buruzkoa, alegia. Nor da Mendia hori? Lehenago ere aipatua dut: Zalantzarik gabe, Benito Mendia da, 1921-1924 bitartean Arantzazun Filosofiako ikasle gaztea –garai hartan Arantzazun egiten zituzten Filosofiako ikasketak fraide gazteek–. Gorago esanda geratu denez, horri kopiarazi zion nonbait Lizarralde berak bildu edo jasotako hainbat kanta. Oso nabarmena da Mendiaren kaligrafia. Badaude, ordea, beste hiru esku, Koadernoko testu hainbat idatzi zutenak: bata Lizarralde bera dela esan daiteke, bere bestelako eskuizkribuetako kaligrafiarekin alderatu ondoren; beste S. Mitxelena, berak bildutako zenbait testu bere eskuz kopiatu zituena; eta azkenik I. Omaetxebarria, bere kaligrafia nabarmenarekin, berak bildutako eta bestelako kanta eta pieza askorekin Koaderno osatuz joan zena.

Inoiz gertatzen da kantaren kopiatzailea zein den jakin bai, baina azpiko ohar gehigarria norena den ezin asmatu; edo alderantziz behar bada gehiagotan: kantaren kopiatzailea zein den jakin ez arren, Omaetxebarriaren azpiko edo alboko ohar ugariak nabari direnean. Horrelakoetan kantaren kopiatzailearen eta ohargilearen (edo ohar-kopiatzailearen) eskuak bereizten saiatu naiz.

Ohartxo bat aldez aurretik: Sarritan agertuko dira REA/JK koaderno-
noa aztertzean Omaetxebarriak sartutako honelako oharrak: “v. p. 37,
n. 3”. Besterik ohartarazi ezean, horrelako erreferentziak beti dira
REA/JK koadernoari berari begirakoak.

Koadernoaren orrialdez orrialdeko deskripzioekin batera, beraz,
piezaren lekukoaren, kopiatzailearen eta beraren inguruan oharrak edo-
ta erreferentzi deiak idatzi dituztenen izenak eman ditut, ahal izatera –
piezaren batek besteekiko duen lotura adierazten dute erreferentzi
deioek–.

1. or.

Goian “REVISTA” titulu handia dago dotore idatzita eskuz, eta
azpian “22 de Febrero de 1922” data; ondoren bederatzi kontzeptuko
diru-sarreraren erregistroa, batura eta guzti. Kontzeptuen artean bi be-
hintzat zuzenean *Arantzazu* aldizkariaren diru-sarrerak dira, eta azkena
P. Lizarralderen apostolutza-lan bategatiko ordainketa. Badirudi aldiz-
kariaren diru-kontuak erregistratzeko liburutzat hartu zutela hasieran –J.
A. Lizarralde zen 1922an aldizkariaren zuzendaria–. Lizarraldek berak
idatzita dago kontabilitate hori, kaligrafiaren arabera. Koaderno-liburua
ez zen berez kontabilitaterakoa; baina lehen 3 orrialdeetan horretarako
moldatu zuen –Lizarraldek?– hori nolabait, alboetan marra bertikalak
eginez, kontzeptuen “unitateak” idazteko (ezkerreko zutabean) eta di-
ru-kopuruak markatzeko (eskuineko zutabean).

Lehen orrialdearen barrenean I. Omaetxebarriak idatzitako oharra
dago, non Koadernoko edukia deskripzio txikia ematen baitu. As-
koz geroagokoa (1975aren ondorengoa) da ohar hori, urte horretako
Gandiegaren hitzaldi aipaturiko deskripzioan 100-102 orrialdeak, Oma-
etxebarriak bere oharrean betetzat ematen dituenak, hutsik baitzeuden
–geroago beteko zituen Omaetxebarriak berak–.

Testu-autoreak:

Kontabilitateko kontzeptu-zenbakiak: J. A. Lizarralde
Orrialde barreneko testua: I. Omaetxebarria

2-18 or.

Orrialde hauek garbian daude, ezer idatzi gabe. Beharbada kontabili-
tatea jarraitzeko utzi zituen hutsik hasieran 20. orrialderainokoak.

19. or.

Olerkitxo laburra dago eskuz idatzita: “Agur mundu zorua”. Kali-
grafia ez dirudi Lizarralderena denik; eta bakana da Koaderno oso-

an. Seguruenik beranduago sarturiko testua da, baina 1975a baino lehenago. K3T fotokopian (1971ko K1T-n) ez zuen Iturriozek testu hori kopiatu; baina seguruenik interesik ikusi ez zuelako fotokopia erabiliko zutenentzat: Zelaia eta Omaetxebarriarentzat.

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde (?)

20. or.

“Agostuaren amabostkarren” baladaren bi doinu daude idatzita, testuaren lehen ahapaldiarekin, Azkueren *Cancionero Popular Vasco* liburutik jasoak –1922-25 urteetan argitaratu zuen horrek sortaka bere liburua; sorta horietan X.ak “Romances y cuentos” zuen titulua, eta 100 testu eta doinu pasatxo daude bertan jasota: horietatik lehen biak (806. eta 807.a) Arantzazuri buruzkoak dira–. Aurrenekoaren bi doinuak jaso zituen kopiatzaileak Koadernoaren orrialde honetan, lehen ahapaldiarekin bakarrik, Azkueren ondorengo ahapaldiak jaso gabe; eta azpian seinalatu zuen horien iturria: Azkue.

Kaligrafia oso txukunez idatzita daude pentagramak eta testua. J.A. Lizarralderen beraren letra da; baina lehenengo orrialdean baino landuagoa oraingoan, nolabaiteko dotoreziaren bila edo. 1922an bertan egon daitezke kopiatuta lehen bi doinuok.

Bigarren doinuaren informatzaile edo lekukoa ere jaso zuen kopiatzaileak –berberak itxuraz, nahiz eta bestelako estiloa erabili–; lehenengo doinuaren lekukoa ez zuen markatu kopiatzaileak, nahiz eta Azkueren liburuan agertu. Askoz geroago, 1971ko K1T fotokopia egin ondoren sartu zuen horren lekukoaren izena beste eskuren batek.

Badirudi Koadernoko doinuen zenbakiak ematen ez zirela hasieran bertan hasi. Lehen lau zenbakiak eta 3-bis –Nº 1, Nº 2, etab. forman idatzita (ik. 21-23 or.)– garbi dago geroago idatzitakoak direla. Bosgarrenetik (26. or.) zenbaki erromanikoak erabiltzen hasi ziren; baina horiek ere esku bakarrak idatzitakoak dira itxuraz, doinuak kopiatu eta gero. 1932. urtean zenbakitu gabe zeuden artean seguruenik doinu gehienak behintzat, Lizarraldek urte horretan argitaraturiko bere “La Virgen de Aránzazu en el Romancero Vasco” (*Arantzazu*, XII, 1932, 235. or.) “dozena terdi inguru” doinu esaten baitu daudela bilduta Arantzazuko artxiboan, zehaztasunik gabe; zenbakituta egon balira, erraza zuen begiratzea. Seguruenik doinu gehien zenbakitzea Omaetxebarriaren lana izan zen.

Doinuetako batzuk zenbakirik gabe daude oraindik Koadernoan (52., 85., 116., 117., 118., 119., 126. or.): uste izatekoa da horiek denak geroa integratuak direla; hala ere, horietako batek, 122. orrialdekoak, Benito Mendiak kopiatua denez, lehenagokoa izan behar du; zergatik ez

dakidalarik, Koadernoaren oso atzean kopiatu zuen; agian Arantzazuri buruzkoa ez delako? Beharbada horrexegatik geratu zen zenbakitu gabe, 71. orrialdetik atzerakoak denak baitaude zenbakirik gabe.

Doinuaren lehen konpaseko 4. notaren kortxetea ezabatuta dago itxuraz. (Horretaz ondo konturatu zen Leonardo Zelaia (ik. LZ1M, 1. or.).

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde

—*Lekukoaren izena:* “De Domingo Aboitiz” (Nork idatzia?)

21. or.

“Agostuaren amabostkarren” baladaren beste bi doinu daude jasota (Koadernoko 3.a eta 4.a), eta azpian, doinu horiekin kantatzekoak ziren bi balada-testu, zutabe banatan; hurrengo orrialdean amaitzen dira zutabe horiek.

Nondik daude jasota doinu horiek? Ez dago emanda ez lekukoaren izenik eta ez biltzailearenik ere. Azkuek badu balada horren beste aldaera bat ere bere liburuan (807. zenb.), baina ez da hori hemen jasotakoa. Fraideren batek bildua ote? Gorago esana dudanez –S. Mitxelena lekukotzat hartuta gainera–, Lizarraldek hasitako bideari jarraituz, Arantzazuko fraide eta sermolari hainbat saiatu zen, herrietara predikatzeraz joatean edo Arantzazu inguruetan baserrietako zaharrak bisitatuz, horrelako piezak biltzen. Gogoratuak ditut izenen batzuk ere: J. Arrue, J. Alustiza, D. Garmendia, etab. Are gogoratzekoagoak eta aipagarrigoak, hala ere, Mitxelena bera eta batez ere I. Omaetxebarria lan horretan... “Aritzondo(k) [I. Omaetxebarria] batez ere”, dio Mitxelenak. Eta errespetu eta miresmen handiz bera aitortzen zuen zinez aditu eta itzalekotzat Arantzazuko Erromantzeen azterketa egin eta gidatzeko ere: “Honi zegokion, neri baino, txukuntze-lana; berak aspalditik hasia zuenez, eta horretan hainbeste dakienez” (*Ahoz aho...* a. l., 52. or.).

Benito Mendiak kopiatu zituen orrialde honetako doinu eta balada hauek. Orrialde honetako testuan, hurrengo hiru orrialdeetan bezala, eskua sartu zuen gerora batenbatek, “zuzenketak” egiteko. Itxura guztien arabera, Omaetxebarriarena da esku hori. Askoz geroago jardun zen bera Arantzazuko eta Arrateko baladak aztertzen: 1943an argitaratu zuen bere idazlana Arrateko baladei buruz eta 1944an Arantzazukoei buruz: “Del romancero popular de Aránzazu. Rodrigo, el hijo del carpintero” (*Arantzazu*, XXIX, 1944, 249. zenb., 260-264 or.; ik. Omaetxebarria 2001, 203-211 or.). Beraz, aipaturiko zuzenketak ere 1944koak izan daitezke; garai horretan Arantzazun bizi zen Omaetxebarria, apaiz gazte, 1945ean Madrilera alde egin zuen arte.

Kopiatzailea: B. Mendi

22. or.

Aurreko orrialdeko baladaren testuen bi aldaeren zutabeen azken ahapaldiak daude kopiatuta bertan.

Azpian hiru pentagrama lerro daude markatuta, baina gero ez zituzten bete. Zertarako markatu ote zuten pentagrama hori? Beste doinu-aldaeraren bat sartzeko? Aski zaharra da, izan, pentagrama; 1971ko K1T fotokopian jasota dago. KZ fotokopia egitekoan pentagrama ez agertzea nahi izan zuten; horretarako estali egin zuten paper puskaz, grapa-pintza modukoaz behealdetik eutsita, barrenaldean ikus daitekeen markak nabarmen uzten duenez. KZ-ren azpiko kopiak diren KZA eta KZB-n eta KZA-ren azpikoa den K1Z-n (K1B-ko erdiko atalekoan) ere ez da pentagrama hori ageri. LZK fotokopian, berriz, zuzenean REA/JK-tik egindakoan, ageri da pentagrama.

Kopiatzailea: B. Mendia

23. or

“Agostuaren (Agustubaren) Amabostgarren” hasten den baladaren beste aldaera bat dago jasota: doinua (Nº 3-bis) eta azpian horri dagozkion ahapaldiak. Doinua, lehen ahapaldiarekin batera aparteko paperean dago kopiatuta, eta gero Koadernoko orrialdean itsatsita –doinuko testuak “Agustubaren” dio hasieran, gero Omaetxebarriak “Agostuaren” zuzenduta–.

Orrialdearen azpiko partean, hain zuzen, ahapaldi pilotxo dago eskuz kopiatuta bi zutabetan, denak jarraian; hurrengo orrialdeko goiko partean bukatzen dira horiek (bi zutabetan hor ere).

Badirudi testu horren biltzaileak edo kopiatzaileak –Benito Mendiak– testu bakartzat interpretatu zuela hori dena. Baita Mitxelenak ere, horrela daktilografiatu baitzuen, dena batean, MSJ kopian (ik. M4S, 2. or.) –dagoeneko ezaguna denez, 1941-1942. urtekoa-edo da kopia hori–. Baina geroxeago testu luzearen azterketa egin zuen I. Omaetxebarriak, eta, bertan “zuzenketak” egiteaz gain, ahapaldiak zenbakitu zituen bere eskuz, eta testu osoa bost testu unitatetan-edo banatu zuen, horien artean gurutzeak markatuz: 1) “Agostuaren amabostgarren”, 2) “Errodillochu Juan zanian”, 3) “Oñatiarrak Oñatikuak”, 4) “Errodillochu Aloxategiko”, 5) “Txoragarritzko berri gozoa”. Eta horrela, zatika eta “zuzenduta”, daktilografiatu zuten Omaetxebarriarentzat berarentzat, 1943. urtean edo. Gerora 33-34 orrialdeetako testu hau bietara ageri da kopia argitaragabe nahiz argitaratuetan: dena batean ala zatituta.

Antonio Zabalak, bere *Euskal erromantzeak. Romancero vasco* liburuan (Zavala 1998, 692. or.) batean eman zuen testu osoa; baina

gero (696-697. or.) bakarrik ere eman zuen horren laugarren partea: “Errodillotxu Aloxategiko”; eta bosgarren parteari buruz –“Txoragarritzko berri gozoa”– zera dio (692. or.): “Azkeneko iru bertsoak aldaera ontan bakarrik azaldu dira, eta ez dakigu eraskiñen bat ez ote diran”. Igone Etxebarriak, berriz, lau piezatan eman zuen testua (Etxebarria 2003); eta bosgarren partea guztiz baztertu egin zuen bere liburutik. Izatez, OSJ-1 kopian norbaitek ohar hau egin zuen: “No es romance popular, sino trozo del “Chanton Piperrí”, la ópera vasca de Zapirain”. Nork idatzi zuen ohar hori? Kaligrafiari begiratu ziurtzat eman daiteke, S. Mitxelenak idatzi zuela; baina noiz? Eta zergatik idatzi zuen Omaetxebarriaren OSJ (O4S) sortan eta ez bere MSJ (M4S) sortan, hor ere jasota baitago kanta hori (2. or.)? I. Etxebarriak, beraz, ez zuen hori baladen artean sartu ABK liburuan, ezta lehenago A. Zabalak ere bere EERV liburuan. Agian batak nahiz besteak ikusia zuten oharra O4S-n edo horren fotokopiaren batean.

Omaetxebarriaren banaketan, “Errodillochu juañ zanian” baladaren ondoren ohar hauxe idatzi zuen berak eskuz: “v. p. 27 n. 4”, irakurlea REA/JK-ren orrialde horretara bidaliz. Izan ere, orrialde horretako “Mundu onetan gura dabenak” hasten den baladaren 4. ahapaldi burutu gabeak (bi lerrokoak) honela dio: “Oñatiarrak juañ ziraden / Prozesiuañ mendira...”.

Kopiatzailea: B. Mendiak

Erref. oharra: I. Omaetxebarria

24. or.

Aurreko orrialdeko testuak jarraitzen du orrialde honen goialdean, bi zutabeetan. Ezkerreko zutabearen azkenetik behealdeko eskubiko zutabera –“Rodrigo Balzategiko” hasten den balada-testura– gezi moduko handi bat dago markatuta. Jakin ez, zehazki zer adierazi nahi izan duen. Bestalde, “Txoragarritzko berri gozo” kantaren azken lerroa ezabatuta-edo dago. Dirudenez, Omaetxebarriak berak ezabatu zuen, zeren eta MSJ (M4S) kopia daktilografiatuan ageri baita lerro hori (ik. M4S, 2. or.); baina geroxeagoko OSJ adarreko kopia daktilografiatuan (O4S, 47 or.) ez da ageri –seguruenik Omaetxebarriak berak horrela aginduta–.

Orrialdearen azpialdean beste bi balada daude, Koadernoan zuzenean eskuz kopiatuta (B. Mendiak), zutabe banatan: “Artzai ontzua artzai ontzua” (ezkerrekoan) eta “Rodrigo Balzategiko” (eskumakoan). Bien lekuko izenak adierazita daude gainera, baina ez nork jaso zituen baladok –seguruenik fraide predikariren batek–.

Ezkerreko baladako lerroak birmoldatuta daude –Omaetxebarriak, itxura guztien arabera–, bestelako “zuzenketa” txikiez gain. Gora-xeago, “Txoragarritzko berri gozoa” kantaren azken lerroari buruz esandakoa errepikatu behar hemen: M4S sortak (2. or.) “zuzenketa” eta birmoldaketa horiek egin aurretik daktilografiatu zuela kanta hau; geroxeago Omaetxebarriak egin zituen “zuzenketok” eta lerroen birmoldaketok, eta horien arabera daktilografiatuta dago OSJ adarreko sorta (O4S, 1. or.). Gauza bertsua gertatzen da eskubiko “Rodrigo Balzategiko” baladarekin ere (ik. M4S, 2. or. eta O4S, 38. or.).

Omaetxebarriak berak “Artzai onttoa, artzai onttoa” baladaren gainaldean honako erreferentzi oharra idatzi zuen eskuz: “(v. p. 37, n. 6.7.8)” –beti ari da hura REA/JK koadernoko orrialdeez eta bertako bertso eta ahapaldien zenbakiez–. Ohar hori eta Koadernoan dauden horrelako erreferentzi oharra, Omaetxebarriak eginak, 1943 ingurukoak izan daitezke. 1971n egindako KIT fotokopian eta ondorengotan beti ageri dira ohar horiek; baina makinazko MSJ adarreko kopia daktilografikoak ez zituen ohar horiek jaso, ezta geroxeagoko Omaetxebarriaren beraren OSJ adarreko kopiak ere, nahiz eta ordurako sartuta zeuden seguruenik.

Kopiatzailea: B. Mendia

Erref. oharra: I. Omaetxebarria

25. or.

Balada berberaren, “Egune zala, egune zala” hasten denaren, bi aldaera daude eskuz zuzenean Koadernoko orrian kopiatuta, zutabe banatan. Bigarrena askoz luzeagoa da. Hauek ere Mendiak kopiatu zituen. Ez du baladen biltzailearen izenik ematen, baina bai lekukoenak.

Eskubiko zutabearen Omaetxebarriak egin zituen ukituak bere eskuz; horregatik gorago esandakoa bera errepikatu behar da hemen, MSJ eta OSJ adarreko kopia daktilografiatuen ezberdintasunei dagokienez.

Ezkerreko testuaren erdialdean honako erreferentzi oharra idatzi zuen Omaetxebarriak: “(v. p. 37, n. 4,5)”.

Kopiatzailea: B. Mendia

Erref. oharra: I. Omaetxebarria

26. or.

Goialdean “Mundu (y)onetan gura dauenak” baladaren doinua (V.a) dago kopiatuta aparteko paperean, eta Koadernoko orriari itsatsia. Eta azpian doinu horrekin kantatzekoak diren ahapaldiak. Hemen ere lekukoaren izena emanda dago, baina ez baladaren biltzailearena.

Kopiatzaileak zazpi ahapalditan banatu zuen testua –laugarrena bi lerrokoa bakarrik–; eta horrela daktilografiatu zituen MSJ kopiak (ik. M4S, 3. or.); baina ondoren Omaetxebarriak (?) 6 ahapalditara ekarri zuen testua bi lerro solteak hirugarren ahapaldiari erantsiz, eta ahapaldien zenbakiak aldatuz. Eta aldaketa horien eta bestelako “zuzenketa” txikien arabera daktilografiatu zuen testua OSJ adarreko kopiak (ik. O4S, 32 or.).

Kopiatzailea: B. Mendia (doinua eta testua)

27. or.

Aurreko orrialdeko baladaren aldaera berria dago hemen eskuz kopiatuta, zuzenean Koadernoko orriaren gain (B. Mendiak): “Mundu onetan gura dabenak” hasten da, eta 9 ahapaldi ditu. Ez du ez lekukoaren eta ez baladaren biltzailearen izenik ematen.

Hemengoan ere, Omaetxebarriak eskuz sarturiko “zuzenketatxoak” ez daude jasota MSJ adarreko kopia daktilografiatuan (M4S, 4. or.), baina bai OSJ adarreko kopia daktilografiatuan (O4S, 31 or.): seinalea, MSJ zuzenketa horiek egin baino lehenagokoa dela, eta OSJ geroztikakoa. Baina bien artean urte oso gutxiren aldea dago nonbait; biak dira seguruenik 1941-1944 bitartekoak.

Bigarren ahapaldiari honako erreferentzi oharra ipini zion Omaetxebarriak: “v. p. 54, n. 5”.

Kopiatzailea: B. Mendia

Erref. oharra: I. Omaetxebarria

28. or.

Orrialde honetan M. Lekuonak Oiartzunen jasotako “Arantzazumendiko” koplak dator: testua bakarrik, eta ondoren doinu eta guzti (VI. doinua). Gainean “Literatura oral arantzazutarra” dakar, titulutzat edo. Testu soila nahiz doinu eta guztikoa agian Lizarralde berak kopiatuak dira, aurrena idazkera tentean eta bigarrena idazkera etzanean. Ahapaldi bakarrek da koplak, baina doinuan epifonema modukoa dauka: “laran la la la la la ran la la (...) lai”.

Gaineko titulua kopiatzaileak asmatua ote da? Ala Lekuonak berak erabilia? Dena dela, ez dirudi Lekuonak artean argitaratua zuenik, ez baita iturri bibliografikorik ageri. Baina honela dio berak bere “Salvatore Mitxelena'ren «Arantzazu»” idazlanean (ik. Lekuona 1987, 339. or.): “Neri, berriz, Gasteiz'ko Seminarioan, A. Lizarralde'k orduan “Arantzazu” errebistan argitaltzen zuan zerbait irakurritz, gauza aietaz neronek nekian zerbait Aita arri Arantzazu'ra bidaltzea gogoak eman. Arantzazu'ri zegozkion Koplak zaar batzuek ziran. Iru koplak; auetxek:

Arantzazu-mendiko
paguaren onduan
Mariya Santisima
nedukan goguan.

Eta bestea:

Arantzazu-mendiko
grabelin gorriya;
neskatxa muxu-gorri
engañagarriya.

Eta hirugarrena:

Arantzazu'ra nua, nua;
au nere poxa! au nere poxa!
Antxen ikusiko det
praile kaska-motxa.

Nere aiek bezelako beste Kopla geiago ere ba zeuzkan ordurako bil-
duak gure A. Lizarralde'k Arantzazu'n...”.

Lizarralde 1932an *Arantzazu* aldizkarian argitaratu zuen “La Vir-
gen de Aránzazu en el Romancero Vasco” (XII, 1932, 235-237 or.);
baina 1921ean “Manifestación de la Madre de Dios a los vascos en
Aránzazu, según la leyenda” argitaratua zuen aldizkari berean, non
baladetako ideia eta testuren batzuk jaso baitzituen (88-90 or.). Uste
izatekoa da, Lekuonak 1921-1924 urteen tartean bidali zizkiola bere
koplak Lizarralderi, zeren eta horien aurretik eta atzetik B. Mendiaren
kopiatze-lana ageri baita; Mendia, berriz, behin baino gehiagotan esana
dudanez, 1921-1924 bitartean bizi izan zen Arantzazun.

Beherago dio Lekuonak (a. a., 340. or.): “... Mitxelena gazteak Liza-
rralde zaarrari agertu zizkion bere asmoak...”: bere “Arantzazu” poemari
buruzkoak, alegia. Horretan oker dabil Lekuona, zeren eta Lizarralde
1935ean hil baitzen; eta Mitxelenak artean 16 urte besterik ez zituen
eta nobizio-urtea egiten ari zen Zarautzen. Dena dela, Lizarralderen eta
Mitxelenaren arteko aurrez aurreko eztabaida, baladen interpretazioari
buruzkoa, Lekuonak artikuluan adierazten duena, guztiz irreal da. Segu-
ruenik askotxo geroago idatzitakoa da Lekuonaren artikulua, eta aspal-
diko gorabeheren oroitzapena zerbait lausotuta zeukan ordurako. Dena
dela, hori ez da hemen garrantzizkoa; jakingarriagoa da, ordea, Lekuonak
berak Arantzazuko baladen bilketan izan zuen partaidetzaren berri jakitea.

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde (?)

29. or.

Aurreko koplarekin batera M. Lekuonak bidalitako beste biak dau-
de orrialde honetan, agian Lizarralde 1932an eskuz kopiatuta, hura bezala:

aurrenik testua, bi zutabetan, eta azpian doinua, bi koplei egokitua (VII.a). Bi koplak hauek, aurrekoa bezala, ahapaldi bakarrekoak dira, baina doinuan epifonema modukoa dute (Lekuonak “apain-olerkia” deitzen duen horietakoa edo): “ran ran ran nik ere naiko nuke / ran ran zuk nai ba zenduke”. Lekuona biltzaile eta “bidaltzailearen” izena dago horien azpian. Ahapaldi hauek bi koplak bereiz moduan dakartza Lekuonak bere “Salvatore Mitxelena'ren «Arantzazu»” artikulu aipatuan, 339. or., eta bereiziago datoz Mitxelenaren *Idazlan guztiak* liburuan (ik. Mitxelena 1978, 32. or.). Zutabe banatan kopiatu zituen aurrenik Lizarralde (?) bi testuak, bi koplak hartuz seguruenik; doinuaren barruan, berriz, biak, bata bestearen azpian; baina neurri ezberdinekoak izanik, bientzat ezberdin egokitu zuen partitura, notaren batzuk erantsiz edo kenduz. Gero Omaetxebarriak zenbakitu egin zituen bi koplak, koplak berberaren bi ahapaldi bailiran edo; eta horrela daktilografatu zituen OSJ sortaren kopiatzaileak.

Eskumako zutabearen alboan erreferentzi ohar hauxe idatzi zuen geroa Omaetxebarriak: “(v. p. 31, n. 1)”. REA/JK-ko orrialde horretan dago, egon ere, eskuz kopiatuta Joan Karlos Gerrak bildutako koplaren beste aldaera bat: bi ahapaldikoa. Aurrena dagokio hemengo honi, zerbait ezberdina den arren.

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde (?)

Erref. oharra: I. Omaetxebarria

Ahapaldi-zenbakiak: I. Omaetxebarria

30. or.

Orrialde hau bete gabe dago.

31. or.

B. Mendiak “Arantzazu mendiko” koplaren beste aldaera bat kopiatu zuen orrialde honetan, doinu eta guzti (VIII.a): aparteko paperean kopiatu ere, eta gero Koadernoaren orrian itsatsi. Bi ahapaldi ditu koplak honek. Mendiak ez zuen kantaren lekukoaren eta ez biltzailearen berririk idatzi. Uste izatekoa zen fraide predikariren batek jaso zuela herriren batean eta kopiatzeko eman ziola. Baina geroago etorri zen Omaetxebarria, eta horren iturria erantsi zuen azpian, Joan Karlos Gerraren erreferentzia emanaz. Dirudenez, Gerrak ere bere aldetik jaso zuen koplak hori, eta *Euskalerrriaren alde* aldizkarian argitaratua, aspaldiko 1923an. Dena dela, doinuaren azpian ageri den Omaetxebarriaren beste ohar baten arabera, Gerraren testuan aldaeratxo bat bada, hemen Mendiak kopiatuarekiko.

Omaetxebarriak berak testuaren alboan beste erreferentzi ohar hau idatzi zuen eskuz: “(v. p. 29, n. 2)” [REA/JK-koa, alegia]. Ahapaldien

zenbakiak ere Omaetxebarriak idatziak dira itxuraz.

Kopiatzailea: B. Mendia

Erref. oharra eta ahap. zenbakiak: I. Omaetxebarria

32. or.

Orrialde hau hutsik dago, inolako testurik gabe.

33. or.

“Birgiña Arantzazuko” hasten diren bi ahapaldi daude eskuz kopiatuta orrialde honetan, doinu eta guzti (IX. doinua). B. Mendiak kopiatu zuen aparteko paper pentagramadunean, eta gero Koadernoaren orrian itsatsi.

Kosme Lamarain fraideak ekarri zion nonbait Lizarralderi (?). Horren izena eta kantatu zionarena jasota daude: Mendiak berak. Bere kopiaketa-lanean paper pentagramadunak erabiltzen zituen Mendiak, doinua kopiatu behar zuenean; eta gero itsatsi Koadernoaren orrietan; eta azpian idazten zituen zuzenean Koadernoan, doinu horri zegozkion ahapaldiak. Lizarraldek, berriz, pentagrama ere bere eskuz marrazten zuen Koadernoaren orrian bertan.

Kopiatzailea: B. Mendia

34. or.

Orrialde hau hutsik dago, inolako testurik gabe.

35. or.

Orrialde osoa bete-beterik dago, partitura modukoarekin: bertan dago jasota “Errodrigotxo Balzategiko” hasten den baladaren aldaeretakoa bat, B. Mendiak kopiatuta aparteko paperean eta Koadernoko orrian itsatsita. Doinuaren zenbakia: X.

Ez dago inolako izenik, ez baladaren lekukoarenik, ez biltzailearenik. Fraideren batek bildu zuen nonbait, eta Lizarralderi (?) eskuratu, eta horrek Mendiari, Koadernoan kopiatzeko.

Kopiatzailea: B. Mendia

36. or.

“Adios orain dama gaztia” balada dago kopiatuta: goialdean doinua (XI.a), lehen ahapaldiarekin, eta aparteko paper pentagramadunean idatzita; eta azpian horren beste sei ahapaldiak, zuzenean Koadernoko orrialdean kopiatuta.

Hemen lekukoaren berri emanda dago, baina ez kantaren biltzailearenik; fraide predikariren bat izango zen.

Testuaren azpian Omaetxebarriak idatzitako erreferentzi ohartxoa

dago eskuz idatzita: “v. p. 122, n. 4, 5”. Badirudi ahapaldien zenbakiak ere Omaetxebarriak idatzi zituela.

Kopiatzailea: B. Mencia

Erref. oharra eta ahap. zenbakiak: I. Omaetxebarria

37. or.

“Arantzazura egin det promes” baladaren aldaera luzeak orrialde osoa betetzen du eta hurrengoaren erdia baino gehiago hartzen (17 ahapaldi). Kaligrafiaren arabera, esan daiteke agian Lizarraldeker kopiatu zuela eskuz testua bi zutabetan, Koadernoko orriaren gain zuzenean. Testu honetan (bai orrialde honetan eta bai hurrengoan gogoz sartu zuen bere eskua Omaetxebarriak, zenbait “zuzenketa” egiteko eta hainbat erreferentzi ohar tartekatzeke. Ahapaldien zenbakiak ere berak idatziak dira itxuraz.

Orrialde honetan ez dago kantaren doinurik, baina hurrengo orrialdean Lizarraldeker kopiatutako doinua (XII.a) honentzat ere baliagarria izan daitekeela dirudi.

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde (?)

Erref. oharrak, ahap. zenbakiak eta “zuzenketa”: I. Omaetxebarria

38. or.

1. Aurreko orrialdeko baladaren testuak jarraitzen du ia orrialde osoan. Lekukoaren berri ematen du kopiatzaileak, baina ez biltzailearenik, eta Koadernoan jaso zuenarenik. Beharbada Lizarralde bera izango zen.

Orrialde honetako testuan ere Omaetxebarriaren erreferentzi oharrik ageri da eskuz idatzita testuaren azkenean: “v. p. 123, n. 4”. Baina bestelako ohar bat kriptiko samarra ere idatzi zuen Omaetxebarriak, Azkueren iturria aipatuz: “Véase Canc. Pop. Tomo X-XII-XI (IX-X)”. Izatez, Azkueren obraren X. tomoan, 820. kanta-zenbakian (946-948 orrialdeetan) daude jasota balada honen bi doinu-aldaerak: 14 ahapaldiko testua da. Dena dela, Azkueren iturria eta hemen jasotakoarena ezberdinak dira: Hark Lakuntza eta Arbizukoak zituen lekukoak; hemengoa, berriz, Josefa Auzmendi da, Etxarrikoa.

2. Orrialdearen beheko aldean XII. doinua kopiatu zuen Lizarraldeker eskuz; bertan jasotako ahapaldi bakarreko balada-zatia ez da guztiz berdina aurreko testu luzearen lehen ahapaldiarekin. Doinu honen azpian Omaetxebarriaren beste erreferentzi ohar bat dago idatzita: “v. p. 37, n. 1”.

Kopiatzailea: 1. J. A. Lizarralde (?) / 2. J. A. Lizarralde

Erref. oharrak, ahap. zenbakiak eta “zuzenketa”: I. Omaetxebarria

39. or.

1. Orriaren goiko aldean Arratian jasotako balada-zati bat idatzi zuen Lizarralde: testua bakarrik, doinurik gabe: “Arantzazura joan bear dogu” hasten dena. Ahapaldi bakarrekoa da hemen. Non bildua zen esaten duen arren, ez du lekukoaren izenik ematen ezta biltzailearenik ere: Lizarralde bera?

2. Orrialdearen erdialdetik behera XIII. doinua dago –Lizarralde berak idatzita–, Koadernoaren orriaren gain zuzenean. Bertan “Arantzazura egin det promes” baladaren beste aldaera bat jaso zuen, doinu ezberdinekoa. Orrialdearen barrenean, berriz, honako ohar hau idatzi zuen: “Este canto y los tres siguientes están tomados del “Cancionero popular vasco de D. Resurrección Mª Azkue, tomo X, pags. 34, 35, 49, 70”. Izatez, honekin batera, hurrengo bi orrialdeetan kopiatu zituen berak Azkueren liburuko beste hiru balada, doinu eta guzti.

Orrialde honetako doinuaren hasieran eta amaieran Omaetxebarriak idatzitako bi erreferentzi ohar ageri dira: “v. p. 37 n. 1” eta “v. p. 37, n. 4 y p. 35”.

Kopiatzailea: 1. J. A. Lizarralde (?) // 2. J. A. Lizarralde

Erref. oharrak: I. Omaetxebarria

40. or.

Aurreko orrialdean abisatuta, Lizarralde Azkuerengandik jasotako beste bi doinu (testu eta guztikoak) kopiatu zituen hemen (Koadernoko XIV. eta XV. doinuak). Lehenengoa “Arantzazura egin dut promes” baladaren beste doinu-aldaera bat da; bigarrena, “Birjina Amaren bezpera da-ta” baladari dagokiona.

Bigarrenean Azkuek emandako lekukoaren izena eta herria ere idatzi zituen; lehenengoan ez, ordea; agian ahaztu egin zitzaion. Askoz geroago, 1971z geroztik –hau da, K1T fotokopia egin ondoren–, besteren batek idatzi zituen aurreneko doinuaren azpian Azkuek bere liburuan emandako lekukoaren izena eta herria. –1971z geroztik idatzita dagoela dakigu, K1T-n (K3T-n) ageri ez delako–.

Bi doinuen azpian Omaetxebarriak erreferentzi ohar bana idatzi zuen bere eskuz: “v. p. 37, n. 3” eta “v. p. 37, n. 2”.

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde

Erref. oharrak: I. Omaetxebarria

Lekukoaren izena: Maria Aldasoro, Arbizukoa

41. or.

1. Goiko partean Azkuerengandik jasotako laugarren doinua kopiatu zuen Lizarralde bere eskuz (Koadernoko XVI.a). Dena dela, Azkuek emandako bi ahapaldietatik, lehenengoa bakarrik hartu zuen Lizarralde. Hark emandako lekukoaren izena eta herria ere idatzi zituen azpian.

2. Orrialdearen beheko aldean beste bi balada-zati daude kopiatuta eskuz, biak ahapaldi bakarrekoak: “Emakume eder bat” eta “Pausu santuak ongi kontazen” hasten direnak. Itxuraz, ez dute ez doinurik, ez lekukoaren izenik ezta bitzailearenik ere.

Nork kopiatu zituen horiek Koadernoko orriaren gainean zuzenean? Lizarralderen kaligrafia ote? Dena dela, bestelako, geroagoko kopiaaldian idatzita daude –aurrenik doinutik hurbilago hasi zen kopiatzen, baina bi lerro idatzi ondoren ezabatu egin zituen eta beheago hasi kopiatzen; horrela doinutik urruntxo geratzen dira bi ahapaldiak–. Orrialdearen goiko doinua Azkuerengandik jasota badago ere, hark orrialde honetako hiru testuak balada bakarraren hiru ahapaldizat jaso zituen, berak dioenez (CPV, X, 843 zenb., 982-983 or.). Horretaz konturatuta edo, norbaitek Azkueren bigarren eta hirugarren “ahapaldiak” ere kopiatu egin zituen orrialde berean. Balada-aldaera osoaren iturritzat Azkue eman behar da orrialde honetan.

Kopiatzailea: 1. J. A. Lizarralde // 2. J. A. Lizarralde (?)

42. or.

Orrialde osoa “Ai artzachoa, Ai artzachoa” baladak betetzen du –azken bertsoa hurrengo orrialdean dago–. Testu osoa doinuaren barruan dago sartuta (XVII. doinua). Koadernoaren orriaren gainean dago kopiatuta zuzenean: nork? Badirudi Lizarralderen kaligrafia izan daitekeela, testuari begiratuz, eta batez ere pentagramako notei begiratuz.

Ez du inolako berririk ematen, ez lekukoarenik ez biltzailearenik. Horregatik, eta kopiatzailea Lizarralde baldin bada, uste izatekoa da baladaren biltzailea ere bera izan zela.

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde (?)

43. or.

Aurreko orrialdeko baladaren azken lerroaren ondoren beste bi balada-doinu datoz, bata bestearen ondoren, “Birjina Amaren bezpera da ta” baladarena, lekukoaren berri eta guzti: XVIII. doinua; biltzailearen berririk, ordea, ez dago.

Ondoren XIX. doinua dago, “Birjina Arantzazukoa” hasten den baladari dagokiona, eta hurrengo orrialdean amaitzen dena.

Kopiatzailea nor den? Itxuraz kaligrafia aski berezia eta ezberdina ageri dute orrialde honek eta hurrengo biek: kontu handiz eta idazkera bereziki landuz, doinuaren barruko testua zutikako kaligrafiaz eta beste ahapaldiak eta oharrak gehienbat etzaneko kaligrafiaz. Ondo begiratuta, J.A. Lizarralde bera izan daitekeela dirudi horien kopiatzailea ere. -I- maiuskularen eta -t- minuskularen idazkerak harena ematen du batzuetan. Hipotesi hau egiaztatzen baldin bada, eta geroago ere oharrazaziko dudanez, kaligrafi modu ezberdinak erabili zituen Lizarraldek Koaderno honetan. Badirudi gauza zela itxuraz letra modu nahikoa ezberdinak erabiltzeko, beti ere kaligrafo berberaren ukitua nabari dutenak (baina hau dena, kaligrafo adituak berretsi beharko luke).

Pentagrametako noten idazkera ere izan daiteke Lizarralderena –ez da noski Mendiarena–; gainera orrialdeko bi doinuak Koadernoko pape-raren gain daude zuzenean idatzita: seinale bat gehiago, Lizarralderen eskua egon daitekeela hor.

Lehenengo doinuaren ertzean Omaetxebarriak bere erreferentzi ohar-txoa idatzi zuen eskuz: “v. XV y p. 3, n. 2”.

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde (?)

Erref. oharra: I. Omaetxebarria

44. or.

Aurreko orrialdeko bigarren doinuaren amaiera dago orrialdearen goialdean. Eta ondoren orrialde osoa hartzen dute balada horren sei ahapaldiek. Doinuaren azpian honako erreferentzi oharra dago idatzita eskuz: “Cfr. Azkue. Tomo X, pg. 96 y 51”. Nork idatzi zuen ohar hori? S. Mitxelena izan daitekeela dirudi; baina gero Omaetxebarriak erantsi zion bigarren orrialde-zenbakia: “51”, lehen ohargileak ahaztuta edo utzi zuena, azken “y” eta guzti.

Lekukoaren izena eta herria idatzita daude doinuaren eta ahapaldien artean; baina ez baladaren biltzailearenik. Dena dela, hurrengo orrialdean argituko du kopiatzaileak XVIII., XIX., eta XX. kantak Azkueren *Cancionero Popular Vasco* obratik hartuta daudela.

Orrialde honetako balada hau ere aurreko bi doinuak kopiatu zituen berberak kopiatu zuela dirudi: lehen bi ahapaldiak behintzat. Letra-modu tentean. Beste lau ahapaldiak, berriz, letra modu oso ezberdinez daude idatzita, kaligrafia etzanez. Goraxego esan dudanez, honek badu lehendik Lizarraldek erabilitako kaligrafiaren antzik zenbait puntutan. Izatez, hurrengo orrialdearen –kaligrafiaren aldetik hemengo honen antz handia duenaren– azkenean ageri den iturriaren erreferentzia Lizarraldek

idatzia da. Horrek ere pentsarazten dit, aurreko orrialdea, hemengo hau eta hurrengoa: hirurak Lizarralde kopiatu zituela.

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde (?)

Erref. oharra: S. Mitxelena (I. Omaetxebarriak osatua)

45. or.

Goian XX. doinua dago idatzita, “Izar ederrak argi eiten dau” baladari dagokiona. Eta horren azpian baladaren hiru ahapaldiak. Kantaren lekukoaren izena emanda dago, Azkuerenetik jasota, zalantzarik gabe, azpian honako oharra idatzi baitzuen, seguruenik kopiatzaileak berak, nahiz eta kaligrafiaren itxura aski ezberdina izan: “Estos tres cantos están tomados del “Cancionero Popular Vasco” de D. Resurrección Mª Azkue, tomo X, pag. 50, 51, 79”. Ohar hau eta 20. orrialdeko behealdekoa autore berberarenak dira, itxura guztien arabera (Lizarralderenak?).

Baladaren ahapaldien ertzean Omaetxebarriak idatzita dago erreferentzi ohar hau: “v. p. 37, n. 3, 4, 5”.

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde (?)

Erref. oharra: I. Omaetxebarria

46. or.

Ainhoako ermitan dagoen Arantzeko (Arantzazuko) Andre Mariari otoitz laburra da hemengo ahapaldi bakarreko testua. Mitxelenak kopiatu zuen itxuraz REA/JK koadernoan. Seguruenik bildu ere berak bilduko zuen J. Olhagarairen liburutik: *Arantzeko Ama Birjiña eta Ainhoko Kapera*, Bayonne: Imprimerie de La Presse, 1933.

Kopiatzailea: S. Mitxelena

47-48 or.

Orri bat falta zaio hemen Koadernoari; baten batek erauzi egin zuen; eta 46tik 49ra doaz horren orrialde-zenbakiak.

49. or.

Koadernoaren orrialde bera hutsik dago, baina Din-A-5 tamainako orri bat dago bertan txertatuta. Alde bakarretik daktilografiatutako orria da: “Gure Ama Birjiña” hasten den testua dago idatzita. Ez da balada, bertso berria baino, Frantziska Larraurik ikasi eta abesturikoa.

Testu horren azpian dago balada zati bat, “Erradillatxo nora zaiezu?” hasten dena. Eta aurrekoaren eta azken honen biltzaileak honako oharra idatzi zuen azpian: “Asegura Dña. Francisca que estas últimas estrofas oyó ella a un vendedor de berso berriak en Arrieta, y las ha visto ella misma impresas en papel de berso berriak”.

Izatez ez dute kritika historiko eta literarioaren aldetik zer ikusirik orrialde honetako bi testuek. Baina badirudi bertsolariek bazekitela baladak ere lotzen beren bertso berriei.

Nork bildu ote zituen testu hauek eta Koadernoan txertatu? Ez dago inolako indikaziorik; Arantzazuko fraide predikariren bat izango zen, seguruenik.

50. or.

Orrialde honetan hasi zen I. Omaetxebarria balada-testuak eta doinuak bere eskuz REA/JK koadernoan kopiatzen: beti Koadernoaren beraren orrian, zuzenean. Orrialde honetan “Birjiñetatik ederrena” kanta-baladaren doinua kopiatu zuen aurrenik, eta azpian horren bi ahapaldi gehiago. Dirudenez, bien artean beste bertsoren baten hutsunea sumatzen zuen Omaetxebarriak, eta puntu-lerro bat idatzi zuen horren adierazgarri. Lekukoaren izena eta herria eta balada entzun zueneko data ere jarri zituen: 1935eko abuztuan –ordurako hila zen J. A. Lizarralde, Bilbon; baina Koadernoan geroago ere agertuko da haren kaligrafia: Koadernoko kopiaketak orrialde batetik bestera ibili ziren seinale. Zergatik horrela?–.

Zenbait zalantza zuen Omaetxebarriak lekukoaren ahotatik bildutako testuari buruz edo horren transkripzioari buruz –bera izan zen seguruenik baladaren biltzailea ere–; horrelako zalantzak nabari dira zenbait lerrotan jarritako parentesi artekoetan eta galdera-zeinuetan.

Testuaren azkenean erreferentzi ohartxo bat ere idatzi zuen Omaetxebarriak berak: “(Vid. p. 38)”.

Kopiatzailea: I. Omaetxebarria
Erref. oharra: I. Omaetxebarria

51. or.

Hiru balada-zati daude jasota orrialde honetan, Omaetxebarriak kopiatuta. Aurrena, doinu eta guzti: Bi ahapaldiko “Neure Ama Birjiñe” (Koadernoko XXII. doinua). Lekukoaren eta horren herriaren berri eman zuen gainaldean eta data ere bai: 1935eko abuztua. Doinuaren azkenean, berriz, ohartxo hau: “(Vide p. 71)”.

Balada horren aldaera da bigarrena (ahapaldi bakarrekoa), Joan Karlos Gerrarengandik jaso –1923an argitaratua zuen horrek–. Bi aldaeren artean beste doinu-aldaera bat ere kopiatu zuen: XXI-bis. Ez dago garbi, baina uste izatekoa da Gerrak bildutako testuaren aldaeraren bati dagokiola doinu hori. Leonardo Zelaiak, LZ1M-n (9. or.) honela oharrarazten du: “No tiene aplicada la letra”.

Azkenik “Armailetan altuan dago”, Lizarralderen “Andra-Mari” (Bizkaikoa) liburutik jasotako balada kopiatu zuen; eta honako ohartxo

erantsi zion azkenean: “(Vid. p. 38)”. Dena dela, gero “zuzenketaren” bat edo beste egin zuen testuan Omaetxebarriak bere eskuz.

Kopiatzailea: I. Omaetxebarria

Erreferentzi oharrak: I. Omaetxebarria

52. or.

Hiru balada zati daude hemen kopiatuta eskuz, kopiatzaile banak – erdikoa agian ez da benetako baladatzat hartzekoa–.

1. Aurrena, “Arantzazura egin det promes” (ahapaldi bakarrekoa), doinu eta guzti dago; eta buruan ohar aski luzea, nork, norengandik, noiz (1944) eta non jasota dagoen adierazten duena. Dirudienez, balada-testu luzeagoa zuen lekukoak, baina lehen ahapaldia bakarrik kopiatu zuen kopiatzaileak, doinuarekin batera; eta testua osatzeko Koadernoaren 28. eta ondorengo orrialdeetara bidaltzen du Koadernoaren erabiltzailea. Itxuraz lehen aldiz agertzen da kaligrafia hori Koadernoan.

2. Orrialdeko bigarren testua, “Gure Ama Birjiña”, hasten da, eta bi ahapaldikoa da; azpian lekukoaren izena eta herria ematen ditu. Kaligrafiak S. Mitxelenarena ematen du.

3. Hirugarren balada-zatia, “Errodrigotxu, Errodrigotxu” hasten dena (ahapaldi bakarrekoa), 1955ean bildu zuen norbaitek –ez du izenik ematen–, Bediako Juan Arteabaroren ahotatik. Testu honen kaligrafiak Omaetxebarriarena dirudi.

Kopiatzaileak:

1. (?)

2. S. Mitxelena

3. I. Omaetxebarria (?)

53. or.

Hutsik dago.

54. or.

Ez dago ezer idatzita. Baina orrialde honen eta hurrengoaren artean daktilografiaturiko orri bat dago (DIN-A-4 tamainakoa) alde bietatik idatzia eta orriaren erditik Koadernoan txertatua. Baladaren hasiera: “Izar eder bat argitu zala”. Titulu eta guzti du, ordea, balada: “Arantzazu'ko Ama Birginaren abeslari'ak”.

Orriaren aurrealdeko ahapaldiak Omaetxebarriak zenbakituta daude, atzealdekoak, berriz, zenbakitu gabe. Gainera aurrealdean bere eskuz eta arkatzez erreferentzi ohar pare bat gaineratu zuen Omaetxebarriak: “v. p. 37, n. 3-5”; eta beheraxeago: “v. p. 36 27, n. 2” [sic].

Orriaren atzealdeko lekukoaren sinadura modukoa Lizarraldek idatzia dela dirudi. Ez du esaten nork bildua edo Arantzazura nork bidalia den balada hau; Lizarraldek berak bildu zuen seguruenik lekukoarengandik, edo beste norbaitengandik jaso.

Lekukoaren izena: Nork idatzia?

Erref. oharrak eta ahap. zenbakiak: I. Omaetxebarria

55. or.

“Izar eder bat argitu zala” baladaren bi doinu-aldaera daude hemen kopiatuta, Lizarraldek berak seguruenik; aparteko paper-zati pentagramadun banatan kopiatuta badaude ere eta gero Koadernoaren orrian itsatsita –Lizarralderen ohitura ez zen hori orain artekoetan–. Bi doinuek (XXII eta XXIII-bis) 54. orrialdean deskribatu dudan orri txertatuko baladaren lehen ahapaldia dakarte testutzat: horren ahapaldiei aplikatzeko doinu-aldaerak dira nonbait biak, asmo horrekin Lizarraldek hemen kopiatuak.

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde

56. or.

Orrialde honetan B. Mendiak bertso sorta baten titulua, urtea eta autorearen izena idatzi zituen; zein ote zuen eskuetan? Telleriarteko Plazaolaren bertso sorta oso ezaguna eta zabaldua izan da Arantzazuko tradizioan, eta hainbat aldaeratan eta bertso-paper ezberdinetan iritsi zaigu (ik. REA/JK-ko 66 eta 69 or.). Aldaera luzeenetan 22 bertso ditu (7 aldaera).

Horietatik hiruk daramate “Ama Birjina Arantzazukoaren bertsoak” titulua; batek honetara idatzita: “Ama Virgiña Arantzazukoaren bertsoak” (REA/JK, 66. or.); besteak “Ama Virgiña Arantzazukoaren bertsoak” (REA/JK, 69. or.); gure orrialde honetako titulua, berriz, honetara dago idatzita: “Ama Virgiña Arantzazukoaren bertsoak”. Azken titulu horixe, horrelaxe idatzita, darama Arantzazuko Bilduman dagoen eskuizkribuak, Oñatiko Uribarri auzoko maisua zen Pedro Migel Galarragaren eskutatik J. A. Lizarraldek jasoak. Seguruenik, beraz, horixe zuen Mendiak eskuetan orrialde hau betetzen hasi zenean; baina, zergatik ez dakigula, titulua bakarrik kopiatu zuen, eta artxiboko eskuizkribuaren buruan Lizarraldek idatzitako urtea: 1854.

Kopiatzailea: B. Mendia

57-58 or.

Hutsik daude bi orrialdeak.

59. or.

Hiru argazki inprimatu daude itsatsita orrialde honetan, Arantzazuri buruzkoak, aldizkariren batetik ebakita. *Arantzazu* aldizkaritik? Ez dirudi; aldizkaria sortu baino lehenagokoak dira argazkiok, eta REA/JK-ko orrialdean itsatsitako orria zabalagoa da aldizkariarena baino. Erromesen argazkiak dira: azpikoan bertso-kantatzaileari entzuten.

60. or.

Bertsopapera, Koadernoaren orriari itsatsita, 1903koa: “Aranzazuco Ama Birjiñari”: Rosario Artolak jarriak: 10 bertso. Koadernoko orrialde-zenbakia estalita dago. Hiru zutabetan daude idatzita bertsoak.

61. or.

Bertsopapera, Koadernoaren orriari itsatsia, 1903: “Aranzazuko Ama Birjiñari”: Rosario Artolak jarriak. Aurreko bertso sorta berbera da, baina edizio ezberdina, inprimategi ezberdinean inprimatuta.

Azpian honako ohar hau dator, eskuz idatzia: “Véase también *Euskal-Erria*: Año XXIII, núm. 804, pág. 310”, Lizarralde idatzia. Uste izatekoa da berak jaso zuela bertsopapera.

Hiru zutabetan daude bertsoak idatzita. Koadernoko orrialde-zenbakia estalita dago.

Bibliografi oharra: J. A. Lizarralde

62-63 or.

Bertsopapera, Koadernoaren bi orrialdeetan itsatsia: “Bertso berriyac Arantzazuco Pelegrinaziyoari jarriyac” du titulua. 24 bertso, lau zutabetan. Bi orrialdeen artean erditik txertatua dagoenez orria, zenbait lerro erdi galduta dago.

Tituluaren azpian eskuz eta arkatzez dago idatzita “Elicegui”, bertsoen autorearen edo: Pello Errota(ri), alegia. Lizarralderen kaligrafia izan daiteke.

Autorearen indikazioa: J. A. Lizarralde (?)

64. or.

Bertsopapera, Koadernoko orriari itsatsia: “Arantzazuko Ama Birjiñaren gertaerak”. Autorea Jose Sarasola da. 20 bertso dira, lau zutabetan idatzia. Tituluaren azpian eskuz dago idatzita: “Año 1923”. Orriaren azpian, berriz, bertsoen kantatzailea eta saltzailea: “Prudencio Abarrategui los cantó y vende”. Lizarralderen kaligrafia ematen du bi oharrenak.

Bertso-kantariaren izena eta urtea: J. A. Lizarralde

65. or.

Bertsopapera, dotore inprimatua, Koadernoaren orrian itsatsia: “Ama Virgiña Arantzazucoaren versoac” du titulua. Autorerik ez dakar. Hiru zutabetan dago inprimatua.

Tituluaren azpian eskuz idatzita dago urtea: 1846. Aurrenik arkatzez idatzita zegoen, itxuraz Omaetxebarriaren kaligrafiaz; gainerik besteren batek idatzi zuen lumaz.

Urtearen indikazioa: I. Omaetxebarria (?)

66/66bis or.

Hutsik dago orrialdea. Horren ordeztu, bertsopaper bat dago bestelako paper bati itsatsia eta Koadernoan 66. eta 67. orrialdeen artean txertatua. Oso hondatuta zegoen bertsopapera itsatsi zutenerako, eta barrenaldean eskubian zati bat falta zaio: 16. eta 17 bertsoak erdizka bakarrik daude, eta itxuraz 22.a ere falta da –sorta hau, Koadernoko beste bertsopaper batean 22 bertsokoa da (ik. 69. orrialdea)–. Lau zutabetan dago idatzita bertso sorta.

Barreneko bazterrean Omaetxebarriak eskuz idatzi zuen: “Entregado para el archivo de Arantzazu por el P. José Antonio Gárate. 1956”. Bergaran inprimatua. Autorerik gabe bertan, baina Plazaolaren ezaguna da.

Txertatuta dauden paper hauek ikusita, esan daiteke garairen batean Koaderno hau askatuta edo erdi askatuta egon zela, orri hau koadernoan txertatuta nola dagoen ikusita. Beharbada K. Zubizarretak berriro koadernatzean egindako lana da.

Bertsopaperaren jasotzailearen indikazioa: I. Omaetxebarria

67. or.

Bertsopapera Koadernoko orriari itsatsia: “Ama Virgiña Aranzazukoari”. 14 bertso, hiru zutabetan banatuak –azken bi bertsoak bi zutabetan–. 1886koa da orria. Inprimategiaren eta herriaren izenak badakartza. Autorearen izena azken bertsoan iradokita: “Imaz zartuac” (Manuel Antonio Imaz, Altzokoa).

68. or.

“Neure ama Birgiña (Birjiña)” kantaren bi doinu daude jasota orrialde honetan, baladaren lehen ahapaldiarekin: XXIV eta XXV zenbakidunak. B. Mendiak kopiatu zituen aparteko paper-puska pentagramadun banatan eta Koadernoko orrian itsatsi zituzten.

Lehenengo doinuaren azpian beste doinu bat dago gerora idatzita, testurik gabe, eta honako oharrarekin: “Aurreko doinuaren «varian-

te»a osorik, Azpilleta Goiko ta Beko bi amonai jaso». Badirudi S. Mitxelenak bildua dela doinu hori eta berak kopiatu zuela. Izan ere, jakin dakigu, Mitxelena Arantzazuko baserrietan ibili zela horrelako kanta zaharrak biltzen. 1940-1944 bitartean bildua da, beste iturriren batetik dakigunez. Mitxelenak berak idatzi zuen tartekaturiko doinu hori Koadernoan.

Mendiak kopiaturiko bigarren doinuari (XXV) ere aldaera txiki bat idatzi zion, itxuraz S. Mitxelenak, azkenean, aurreko pentagramaren azken zatitxo erabiliz: “Mondragoitarrek” kantatzen zuten aldaera adieraziz nonbait.

Kopiatzaileak:

1. B. Mendia
3. B. Mendia

2. Biltzailea eta kopiatzailea: S. Mitxelena

69. or.

Bertsopapera Koadernoko orriari itsatsia: “Ama Birgiña Aranzazukoaren bersoac” (Telleriarteko Plazaola). 66-bis orrialde erdi-ezabatuan dauden bertso berberak dira, baina bestelako ediziokoak.

Lau zutabetan daude banatuta hemengo bertsoak. Koadernoko orrialde zenbakia estalita dago.

Orriaren goialdean, eskumatan, eskuz dago idatzita data: 1853 (?).

Orrialde barrenean honako oharra dago, bigarren bertsoko bigarren lerroari egina, eta itxuraz B. Mendiak idatzia: “Hay otra edición que dice: “Lau urte badira.” Dena dela, bertso sortaren horrelako aldaerarik ez dago REA/JK koadernoan; eta Arantzazuko Bilduma osoan ere ez dut aurkitu. Galdua ote da? Mendiak idatzi ote zuen buruko urtea ere?

Herriaren eta inprimategiaren izena badakartza.

Orri-barreneko oharra: B. Mendia

Orriaren gainaldeko urte-indikazioa: B. Mendia (?)

70. or.

Aurreko orrialdeko bertsoen doinuetako bat dago hemen eskuz kopiatuta (Koadernoko XXVI. doinua: Lizarralde kopiatua, hain zuzen ere, Koadernoko orriaren gainean zuzenean).

Azpian lekukoaren izena eta herria ematen ditu; baina ez doinuaren biltzailearenik. Ohar hau ere Lizarralde berak idatzia izan daitekeela dirudi.

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde

Lekukoaren indikazioa: J. A. Lizarralde (?)

71. or.

Goialdean “Neure Ama Birgiñe” hasten den balada dago eskuz Koadernoaren orrian zuzenean kopiatuta (B. Mendiak): 3 ahapaldi daude kopiatuta bi zutabetan; baina erdian besteren bat falta zen nonbait, kopiatzaileak arrastoen bidez seinalatua.

Azpian lekukoaren izena (eta herria); baladaren biltzailearenik ez.

Erditik behera “Asteasuko Errotari zarraren bertso berriak” titulu pean bertso sorta hasten da (hau ere B. Mendiak kopiatua); 8 bertso zortziko txikian daude bi zutabetan; baina hurrengo orrialdean bertso sortak jarraitu egiten du

Tituluaren alboan data idatzi zuen –galdera-zeinu eta guzti– I. Omaetxeberriak, itxuraz.

Kopiatzailea: B. Mendia

Urtearen indikazioa: I. Omaetxebarria (?)

72. or.

Pello Errotariaren bertsoek jarraitzen dute orrialde osoan, hurrengo orrialdean amaitzeko. Kopialdi berean kopiatutakoak dira aurreko orrialdekoak eta hauek. Eta gaiaren arabera, esan daiteke bertsoaldi bakarrekoak direla. Baina orrialde honetan neurria aldatuta dago, nahiz eta kopian ez dirudien bertsoen neurria oso finkoa denik. Dena dela, azken bertsoan (73. or.) berriro zortziko txikira aldatzen da; hiru orrialdeetako sorta bertsoaldi bakarrekoa dela esan ahal da, beraz; tartean neurria aldatuta bota zituen nonbait bertsoak.

Kopiatzailea: B. Mendia

73. or.

Aurreko bi orrialdeetik datorren Pello Errotariaren bertso sortaren amaiera, goialdean.

Ondoren, B. Mendiak berak kopiatuta, “Gure Ama Birjiña” bertsoen beste aldaera bat dago, hiru bertsokoa, ezkerreko zutabean. Eskumakoan, berriz, balada-zati bat dago kopiatuta, ahapaldi bakarrekoa: “Suak indarra” hasten dena.

Ezkerreko zutabeko bigarren bertsoan eskuz eta arkatzez idatzitako ohartxo bat dago, itxuraz Omaetxebarriarena: Hor emandako datari –“Milla lareun irurogeita bi”– buruzko zalantza agertzen du bertan.

Kopiatzailea: B. Mendia

Urteari buruzko indikazioa: I. Omaetxebarria

74-75 or.

Bi orrialdeen artean txertatuta dago diptiko inprimatua, non alde bietan bilduta baitaude 1918an Mondragoetik Arantzazura egindako erromesaldian abesteko testuak.

Orria honela amaitzen da: A.M.D.G. et H.B.M.V. (=Ad majorem Dei gloriam et honorem Beatae Mariae Virginis).

76-77 or.

Bi orrialdeen artean txertatuta daude bi diptiko inprimatu txikiak: “Arantzazu'ko Ama oso ona'ri eta Jesus maite maitia'ri abestiak” eta “¡Arantzazura!” titulua dutenak. Lehenengoa lau aldetatik dago inprimatuta; bigarrena hiru aldetatik bakarrik. Lehenengoan oñatiarren Arantzazura erromesaldirako abestien testuak daude bilduta; bigarrenean, berriz, zarauztarren erromesaldirakoak.

Batean nahiz bestean Arantzazuko Andre Mariari kantak eta bestelako eliz abestiren batzuk ageri dira.

Zein urtetakoak diren orriok? Nolanahi ere 1918 edo geroagokoak.

78-79 or.

Bertsopaper handia da –DIN-A-3 tamainakoa gutxi gorabehera–, bi orrialdeen artean erditik txertatua: “Bertso berriak Urbiako ermitaren bedeinkazioko egunean jarriak”. 22 bertso dira, lau zutabetan banatuak; azken bi bertsoak, bi zutabetan. Orriaren buruan Urbiako ermitaren argazkia dago, eta hainbat jende inguruan. Seguruenik hura inauguratu zutenekoa da (1924).

Erditik txertatua dagoenez, bertso batzuk nekez irakur daitezke osorik; horregatik orrialde honen fotokopia egitean, eskuz osatu behar izan dituzte horietako lerro “galduak”. K3T kopiak ere bai. Horrek esan nahi du, 1971n ere horrela txertatuta zegoela orri hori, askatu ezinezko moduan; orduan egin baitzuten lehen fotokopia (K1T, K3T-ren oinarrikoa).

Herriaren eta inprimategiaren izenik ez dakar. Autorea, berriz, azken bertsoan iradokita: “Arantzazuko aitona” (Graziano Anduaga).

80. or.

Orrialde honetan testu-zati ezberdinak, itxuraz bata bestearekiko lotura zuzenkorik ez daukatenak, daude bata bestearen ondoren eskuz kopiatuta, Koadernoaren orrian zuzenean, “Gau-bijilitako kalbario-puxkak = Via Crucis” titulu pean.

S. Mitxelenak bildutako bertsoak dira, eta berak bere eskuz hemen kopiatuak. Arrantsalde batez Albitxuri baserrira joan ziren Mitxelena,

A. Agirretxe eta L. Villasante hango amonaren kantak entzun eta biltzera. Ordukoak (1943 ingurukoak) dira nonbait orrialde honetako puskarik.

Oharrak honela dio: “Cfr. tomo X. Azkue, ph. 939”. Segurua da “Cancionero Popular Vasco” liburuaz ari dela; hala ere, nire aldetik tomo horretako orrialde horretan ez dut ezer aurkitu hemengo testu hauekin ezer ikustekorik duenik.

Kopiatzailea: S. Mitxelena

Bibliografi oharra: S. Mitxelena

81. or.

Aurreko orrialdearekin zerikusi estua du orrialde honek. Herri-kantaren testu luzea da, Mitxelenak berak kopiatua; hurrengo orrialdean amaitzen da. Hemen ere badago ohar bat ertzean, Mitxelenak idatzia: “Cfr. III Kanta-zarra: Arantzazura bidekoa. pg. 122. Estrofas 10, 11, 12”. Badirudi bere “Aboz abo” liburuko III. kanta “berreraikiari” – Arantzazura bidean” titulukoari– buruz ari dela, bertako 10, 11 eta 12. bertsoei buruz (ik. *Ahoz aho. Arantzazuko Kanta Zaharrak* [ADK- IX], 109-110 or.¹⁵⁶

Kopiatzailea: S. Mitxelena

Erref. oharra: S. Mitxelena

82. or.

Aurreko orrialdeko testuaren jarraipena, erdiraino. Ertzean egindako oharra ere Mitxelenak idatzia da seguruenik: “Cfr. pg. 121: Arrateko zelaiko ai [*sic*, bai] floridadea! etc...”. REA/JK-ko orrialdekoaz ari da.

Erref. oharra: S. Mitxelena

80-84 or.

Orrialdeok kopiai berekoak dira. Arantzazun Teologiako ikaslea zelarik kopiatu zituen seguruenik Mitxelenak orrialde hauek eta ertzeko oharrek egin: 1942-1943 inguruan, Villasantek ere –urte horietan Arantzazun ikasle– parte hartu baitzuen kanta-puskok eta beste biltzen.

Orrialde honetako abesti-testuaren azpian “Crónica del IV Congreso Nacional de Música Sagrada” delakoan A. Donostiak emandako hi-

¹⁵⁶ Horrek adieraziko luke Mitxelenaren liburuaren jatorrizko bertsio hori falta zaigula haren artxiboan, eduki daukagun eskuizkribuan ez baitago horrelako orrialderik; aipatzen duenaren aurretikoa da nonbait eskutara daukagun bertsioa eta ADK-IX liburukirako baliatua, ezagutzen dugun bakarra. Beste hori izan daiteke Kuban-edo geratua, handik alde egin behar izan zuenean.

tzaldia aipatzen du Mitxelenak; baina ez berak kopiaturiko testuaren iturritzat, hemengo gaiak eta A. Donostiak azaldutakoak duten kide-tasunagatik baino. Kongresu hori 1928an izan zen.

Orrialdearen barrenean beste testu bat hasten da, deabruaren eta Sta. Magdalenaren arteko elkarrizketa modukoa, Pazko egun goizean herriren batean kantatzen –agian antzezten– zutena; arestian aipaturiko hitzaldiaren barruan agertu zuen hori A. Donostiak, Mitxelenak berak dioenez. Jorge de Riezuk paraturiko A. Donostiaren idazlanen bilduman ikus daiteke hori: Aita Donostia, *Obras completas*, t. IV, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1985, 206-209 or.; dena dela, Mitxelenaren eta Riezuren transkripzioak ez dira guztiz berdinak.

Kopiatzailea: S. Mitxelena

Erreferentzi oharra: S. Mitxelena

82-83 or.

(82-bis) Bi orrialdeen artean txertaturik dago diptiko txiki bat, barrualdetik bakarrik inprimatuta, Donostiarren Arantzazuko erromes-saldirako aterea nonbait; “Himno de la Peregrinación a Aránzazu” du titulua, eta Jose Arrueren “Donostiatik gatoz” abestia da (1918).

82-bis orrialde-zenbakia norbaitek berriki idatzita dago eskuz.

Donostiarren erromesaldi hori zein urtetakoa den ezin jakin.

84. or.

82. eta 83. orrialdeetako poema-elkarrizketak jarraitzen du. Azkenean honako erreferentzi oharra dago, Mitxelenak berak idatzia: “C Ibidem, pg. 261”. Badirudi Musika sakratuaren IV. Kongresuaren Aktetako orri-aldeaz ari dela.

Kopiatzailea: S. Mitxelena

85. or.

Orrialdea hutsik dago. Baina horren orde edo, partitura txiki bat dago, solte eta orrialde-zenbakirik eman gabe aurkitu nuena; neronek kokatu dut leku horretan. Doinuak ere ez du zenbakirik; berandutxo sartutakoa da seguruenik REA/JK koadernoan. “Agostuaren amabosteko” hasten den baladaren partitura da, berorren barruan idatzitako bi ahapaldirekin.

1956ko data darama, eta Zegamako Maria Azurmendik kantatuta omen. Nork bildu eta kopiatu ote zuen? Omaetxebarria izan zitekeen, orduan Arantzazun bizi zena; baina kaligrafia ez da horrena; jakin ez, norena izan daitekeen.

Gainaldean honako erreferentzi ohartxoak dakar –ez doinu-testuen kopiatzaileak idatzia; seguruenik L. Zelaiak baizik–: “(V. n° 3 bis)”. Izatez Koadernoko III. doinuaren aldaeratzat har daiteke hemengo hau; eta Zelaiak berak horrela hartzen du eta nolabait iradokitzen, horren ondoan egotea dagokiola edo.

Kopiatzailea: Nor (?)

Erreferentzi oharra: Leonardo Zelaia (?)

86-87 or.

Artixadoreko plastikozko zorrotxo batean bi orri txiki daude –DIN-A-5 baino txikiagoak–, aldizkariren batekoak, seguruenik *Arantzazu* aldizkariarenak; eta horien alde bietan egunkariko orriak itsatsita. “Erriko jaiak nolakoak bear luteken izan” tituluko artikulua hasten da horietako batean, Lekuona'tar Imanol-ek idatzia eta 1933ko *Argia'ren Egutegia*-tik hartua nonbait. Egunkarian bertan zutabeak oker ordenatuta argitaratu zituzten nonbait artikuluan, eta hemen itsatsitako zatian ere ordenatu gabe daude, baina zenbakien bidez adierazita zutabeak zein ordenatan joan behar duten. Atzealdean eta bigarren papereko “aurrealdean” jarraitzen du artikulua. Hain zuzen ere, artikulua azkenean “Ama Birjiña eguna da ta” hasten den balada aurkeztu zuen Lekuonak artikulua horretan. Orriok seguruenik *El día* egunkarikoak dira, jakin badakigu eta, egunkari horretan behintzat argitaratu zuela balada hori Lekuonak (ik. G2T, 12. or.).

Eman, hainbat lekutan eman zuen Lekuonak balada horren berri: Eusko Folklore sortan, XIII, 69-71 or.; *Argia'ren Egutegia*-n (1933) eta handik jasota, *El día* egunkarian ere bai (ik. REA/JK, 87. or.); gero *Literatura oral vasca* liburuan (1935).¹⁵⁷ REA/JK koaderno honetan bertan 124. orrialdean ikus daiteke balada bera, Omaetxebarriak eskuz kopiatuta. Hortik daktilografiatu zuen nonbait OSJ sortak (14. or.); eta sorta horretatik fotokopiatu zuen K1T>K3T sortak (12. or.). Baina OSJ sortan bada beste testu bat (O4S, 12-13 or.), zuzenean *Eusko-folklore* aldizkaritik hartua, eta bi aldaera txiki dituena, azken lerroan horietako bat: gogor / krudel. Ondorengo edizioetan egin zituen nonbait Lekuonak aldaketatxo horiek.

Jakin ez, zeinek jaso zituen aldizkariko testuak REA/JK-ra; nekez jaso zitzakeen Lizarralde, *Argiaren Egutegia*-n argitaratu zenean (1933) Bil-

¹⁵⁷ Ik. Lekuonata'tar Manuel, *Idazlan guztiak. 1. Aozko Literatura* [“Kardaberaz BILDUMA”, 22], Tolosa: Librería Técnica de Difusión, 1978, 474-476 or.; gaztelaniazko itzulpen eta guzti.

bon bizi baitzen; baita geroago *El Día* egunkarian argitaratu zutenean ere. Beharbada Omaetxebarriak jaso zuen; baina zergatik kopiatu zuen orduan horko balada Omaetxebarriak berak eskuz REA/JK koadernoan bertan, 124. orrialdean, *El Día*-tik hartuta?

Orri-azalaren barruko orriaren atzealdean Etxeberria tar P.-ren “Esa-
era zarrak” idatziaren egunkariko “ebakina” dago itsatsita, non 88 esae-
ra baitaude bilduta. Ez da ondo ulertzen zergatik dagoen jasota Koa-
dernoan azken testu hau, ez baitu zer ikusirik Arantzazurekin, eta ez
da baladetakoa, ezta inolako bertso-paper ere; jaso zuenari jakingarria
irudituz zitzaion gutxienik.

88. or.

Hutsik dago orrialdea.

89. or.

Artxibatzekeo plastikozko orri-azal batean orri daktilografiatua dago
–DIN-A-5 tamainakoa–, alde bietatik idatzia. Bertan “Rodrigo Bal-
tzategiko” hasten den balada dago jasota, “Arantzazuko Amaren kanta
zarrak” titulu pean: 7 ahapaldiko aldaera.

Lekukoaren izena eta herria emanda daude, tituluaren azpian; baina
ez baladaren biltzailearen izenik. S. Mitxelenak bildua izan daiteke
agian; azpian dauden ohartxoak, interpretatzen zailak, berak idatziak
dira itxuraz.

Eskuzko testuen autorea: S. Mitxelena (?)

90-91 or.

Bi orrialdeak hutsik daude, baina bien artean eskuz idatzitako diptikoa
dago, alde batetik 91. orrialdean itsatsita, eta beste hiru aldetan eskuz
idatzia. Hamar ahapaldiko balada-aldaera ikus daiteke: “Rodrigo Baltza-
tegi-ko artzaitxo bat zan” hasten dena; baina badirudi kopiatzaileak
berak –Julian Alustizak– zalantzak dituela, ea azken ahapaldiak ez ote
duen aurrena izan behar, “Irureun ta larogei ta bost urte badira” hasten
den ahapaldia hasieran ipintzekoa ote den, alegia. Beste ahapaldi baten
lekuaz ere ageri du zalantza.

Ez dakar ez lekukoaren izenik eta ez biltzailearen berririk ere; baina
Alustizak berak bildua da seguruenik, eta argi eta garbi berak kopiatua.

Kopiatzailea: Julian Alustiza

92-99 or.

Hutsik daude orrialde hauek.

100-101 or.

Bi orrialdeotan I. Omaetxebarriak bi zutabetan eta Koadernoaren orrian zuzenean kopiaturiko lau kanta erdarazko daude: “La Virgen y el Niño” (5 bertso), “La Virgen del Carmen” (8 bertso), “La Virgen de Begoña” (2 bertso), “La Virgen del Pilar” (2 bertso). Bigarren kantari orrialdearen barreneko bi bertsoek azken lerroa erdi jana dute; seguruenik koadernaketa berria egitean milimetroren bat moztu egin zutelako alde guztietatik, ertzak berdintze aldera. Ezkerrekoan falta den lerroa: “del purgatorio” irakurtzekoa dela dirudi.

Omaetxebarriak berak Koadernoaren lehen orrialdean dioenez: “En la página 100 y siguientes pueden verse algunos versos o cantos populares marianos en lengua castellana. Se recogen con el fin, principalmente, de establecer las correspondientes comparaciones con los cantos vascos en caso de que haya lugar para ello”.

Beraz, Omaetxebarriak berak jasotako kantak dira.

Kopiatzailea: I. Omaetxebarria

102. or.

Erdarazko kanta bat, bi bertsoakoa, Omaetxebarriak eskuz kopiatua. Aurreko bi orrialdeetako bakoitzak bere titulua du; baina hemengo hau titulurik gabe dago, “Al cruzar el cementerio” hasten da.

Besterik ez dago orrialdean.

Kopiatzailea: I. Omaetxebarria

103-115 or.

Hutsik daude orrialde hauek denak.

116. or.

“Arrateko zelaiko” hasten den baladaren aldaeretako bat (6 ahalpaldikoa) dago orrialde honetan, I. Omaetxebarriak bere eskuz kopiatua: aurrenik testua, eta azpian horri dagokion doinua.

Oharrean lekukoaren izena eta herria ematen ditu; eta baita balada bildutako urtea ere: 1936.

Aipaturiko doinuaren azpian beste doinu bat ere idatzi zuen Omaetxebarriak berak, baina testurik gabe; honetara dio oharrean: “(Otra melodía de la misma Sor M. de los Angeles. El texto correspondiente se me ha extraviado)”. Uste izatekoa da, balada berberaren beste aldaeraren bati buruz ari dela. Gainera bi pentagrama-lerro gehiago geratu zitzaizkion hutsik.

Kopiatzailea: I. Omaetxebarria

117. or.

“Arrateko zelaiko” baladaren beste aldaera bat (9 ahapaldikoa); eta, Omaetxebarria biltzaile eta kopiatzaileak dioenez, 1935ean bildua. “Cantado por la madre del P. Iturbe”, dio testuaren barrenean. Benito Iturbe fraide arrasatearraz ari da, zalantzarik gabe –beste Iturbe apaizik ez baita izan Kantabriako (gaur, Arantzazuko) Frantziskotar Probintzian, XX. mendean–. Bigarren eta hirugarren ahapaldietan bi hitz aldatu egin zituen Omaetxebarriak, baina alboan parentesi artean argitu zuen lekukoak erabilitako jatorrizko forma.

Testuaren azpian horri dagokion doinua kopiatu zuen, lehen hiru ahapaldi eta guzti.

Kopiatzailea: I. Omaetxebarria

118-119 or.

“Virgiña (y)Arrateko” balada ezagunaren beste aldaera bat (12 bertsoakoa): B. Mendiak kopiatua. Aurrenik doinua, aparteko paper puska pentagramadunean kopiatu zuen, lehen ahapaldi eta guzti, eta Koader-noko orrian itsatsi; horren azpian kopiatu zituen bi zutabetan beste ahapaldi guztiak.

Lekukoaren izena eta herria emanda daude – Maria Azkoitia, Goronaetako Ugaztegi baserrikoa–; baina ez du ematen balada-aldaeraren biltzailearen izenik. Fraide predikariren bat izango zen seguruenik.

Horren azpian beste balada-zati bat kopiatu zuen Mendiak “Jesus maitie dago” hasten dena (ahapaldi bakarrekoa). Horren lekukoa, ordea, Bermekoa da: Isabel Baztarretxea.

Bi testu horien ahapaldiak zenbakitu egin zituen norbaitek –Omaetxebarriak, itxura guztien arabera–, eta Bermeon bidutako testuari 13 zenbakia ipini zion, Goronaetan (Koruetan) bildutakoaren azken ahapaldia bailitzan edo. Izatez, azken honen bertso-neurriak eta aurrekoarenak berdinak dira; baina kopiatuta dauden bezala, bi balada ezberdin dira, lekuko banarekin.

Orrialde-zenbakia estalita dago, doinuaren orri itsatsiaren azpian.

Kopiatzailea: B. Mendia

Ahapaldi-zenbakiak: I. Omaetxebarria

119. or. (2)

Mendiak kopiaturikoen azpian dago “Arrateko zelaiko” baladaren beste aldaera bat, orrialde honen behealdean hasi eta hurrengo orrialdearen erditik behera jarraitzen duena (17 ahapaldikoa). Polikarpo La-

rrañagak bildu eta argitaraturiko aldaera da, eta Omaetxebarriak hemen eta hurrengo orrialdean kopiatua.

Kopiatzailea: I. Omaetxebarria

120 or.

Aurreko orrialdean esanda geratu denez, orrialde honen erditik behera aurreko orrialdeko baladak jarraitzen du, Polikarpo Larrañagak argitaratu eta Omaetxebarriak hemen kopiaturikoak.

Baina goiko partean B. Mendiak kopiatutako beste balada bat aurki daiteke, Arantzazurekin zuzenean zer ikusirik ez duena: “Ilargi argixa” (6 ahapaldikoa), eta bi zutabetan Koadernoaren orrian zuzenean idatzia.

REA/JK koadernoan 103. orrialdetik 115.era jauzi egin ondoren, badirudi hemen Arantzazuri buruzkoak ez ziren baladak idazten hasi zirela Lizarralderen eta Mendiaren garaian (1920.eko lehen urteetan). Seguruena bereizi nahi izan zituzten koadernoan Arantzazuri buruzkoak eta bestelakoak. Gero etorri zen Omaetxebarria, eta aurreko irizpideari jarraituz, lehengo ondoko orrialdeetan idatzi zituen berak bildu edota kopiaturiko baladak, bereziki Arrateri buruzkoak. Hurrengo orrialdeko hirurak ere horrelakoak dira.

Dena dela, oraindik oso ilun geratzen da, zergatik kopiatu zituzten doinuak eta testuak jauzika orrialde babetik bestera, hainbat hutsune utziz Koadernoan.

Kopiatzaileak:

1. B. Mendia

2. I. Omaetxebarria

121. or.

Aurreko bi orrialdeetan Omaetxebarriak kopiaturikoa bezala, orrialde honetako bost testuak (baladak, koplak edo bertso berriak) Polikarpo Larrañagak herri eta lekuko ezberdinengandik bilduak dira eta *Euskal-Esnalea* aldizkarian argitaratuak, bakoitzean adierazita dagoenez. Omaetxebarriak kopiatu zituen Koadernoko orrialdean zuzenean, puntu bakoitza lerro bakarrean idatziz.

“Arrateko zelaiko” hasten den lehen aldaera 4 ahapaldikoa da; bigarrena, “Birjiña Arrateko” hasten dena, ahapaldi bakarrekoa; hirugarrena, “Arrateko zelaiko” hasten dena, 4 ahapaldikoa; laugarrena, “Ama Birjiña Arratekoa” hasten dena, ahapaldi bakarrekoa; bosgarren testua, “Ama Birjiña Arratekoa” hasten dena, hiru bertso berrik osatzen dute. Eta iturria adierazi ondoren, honela dio oharrean Omaetxebarriak: “...siguen algunos versos escritos en 1784 y 1785”.

Kopiatzailea: I. Omaetxebarria

122. or.

Berriro B. Mendiaren kaligrafiak bete zuen orrialde hau, eta “Bergelok aidez aide” balada kopiatu zuen. Goialdean doinua dago, lehen ahapaldiarekin: gehienetan bezala, aparteko paper pentagramadunean kopiatu zuen eta Koadernoko orrian itsatsi. Jarraian, berriz, baladaren sei ahapaldiak kopiatu zituen bi zutabetan.

Ahapaldien zenbakiak Omaetxebarriak idatziak dira. Omaetxebarriak berak erreferentzi ohar bat idatzi zuen 4. ahapaldiaren azpian: “(v. 36, n. 4)”. Orrialde hartako “Adios orain dama gaztia” baladaren barruan ere hemengo honetarako erreferentzi oharra idatzia du Omaetxebarriak; hemengo 4. eta 5. ahapaldiak aipatuz hangoan.

Orrialdearen barrenean oin-oharra dago idatzita, ‘Bergela’ hitzaren esanahia argituz, eta baladaren lehen hitzari lotuta dagoena: “Bergela: abanico hecho de hojas verdes?”. Nork idatzi zuen oin-ohar hori? Seguruenik Mendiak berak.

Kopiatzailea: B. Mendia

Ahapaldi-zenbakiak eta erref. oharrak: I. Omaetxebarria

123. or.

“Virgiña Amaren eguna da ta” baladaren aldaera dago eskuz kopiatuta, kaligrafia etzanez. Lauko nagusiko bertsoak dira, baina lehen bi bertsoak zortzi lerrotan daude banatuta; ondorengoak, berriz, lautan. Zortzigarren bertsoa lau puntukoa da: zortziko nagusia. Omaetxebarriak zenbakituta daude bertsoak. 4. bertsoaren azpian erreferentzi ohar bat idatzi zuen gainera arkatzez: “v. p. 38 n. 17”. Bertsoen zenbakiak bezala, horrelako ohar askotxo arkatzez idatzita daudelako, gero fotokopietan nahikoa ilun daude irakurtzeko.

Baladaren kopia, zuzenean Koadernoaren orrian egina, Lizarralderena dela dirudi. Lekukoaren izena eta herria seinalatuta daude, baina ez baladaren biltzailearena: seguruenik Lizarralde bera.

Kopiatzailea: J. A. Lizarralde (?)

Ahapaldi-zenbakiak eta erref. oharrak: I. Omaetxebarria

124. or.

Omaetxebarriak bere eskuz kopiatu zuen orrialde honetan “Ama Birjiña eguna da ta” baladaren aldaeretako bat (12 ahapaldikoa), M. Lekuonak argitaraturikotik jaso (ik. 86-87 orrialdeei buruz egindako oharra). Zuzenean egunkariko edizio horretatik kopiatuta dagoela dirudi, *El Día* egunkaria aipatzen baitu iturritzat edo.

Kopiatzailea: I. Omaetxebarria

125. or.

“Birjiñaren gaba da gaur de” [*sic*]: Zuzenean Arantzazuko Andre Mariaren balada ez den honen aldaera hau I. Omaetxebarriak kopiatu zuen orrialde honetan, seguruenik berak bildua 1936an, Gernikan –leku-koaren izena ematen du, baina ez bitzailearena–.

Azkenean Azkueren *Cancionero Popular Vasco* liburuan jasota dagoen beste balada-aldaeraren erreferentzia eskaini zuen.

Bigarren puntuko ‘desagun’ aditzaren erroa argitu nahi izan zuen norbaitek gainaldean: “(de esan)”. Orrialdearen behealdean sei lerroko pentagrama egina utzi zuen kopiatzaileak; baina gero ez zuen doinua idatzi, agian jasota zeukana.

Kopiatzailea: I. Omaetxebarria

126. or.

“Kristiñau on bat ilten danien” balada dago hemen Omaetxebarriak bere eskuz kopiatuta. Seguruenik berak bildu zuen 1936an Gernikan, Sor María de los Angeles Martitegiren ahotatik, aurreko orrialdekoa bezala. Bestelako biltzaileraren izenik ez du ematen Omaetxebarriak eta gainera moja hori Omaetxebarriaren beraren familiakoa zen seguruenik, bigarren abizena Martitegi baitzuen Omaetxebarriak.

Aurrenik testua soilik kopiatu zuen, lerro jarraitokotan; eta lekukoaren izena eta herriaren berri eman zuen. Ondoren, berriz, Azkuek bere *Cancionero Popular Vasco* liburuan jasotako aldaeraren doinua kopiatu zuen, lehen ahapaldi eta guzti; eta nondik jaso zuen aitortuta: “IX, 79”.

Horren azpian, ordea, beste pentagrama-lerro bi daude: aurrenekoan Omaetxebarriak bildutako koplak hau, doinu eta guzti: “Ogetalugarrrena / degu Abenduan / Jesus Salbadoria / jaio da gaubian”. Badirudi honek ez duela zer ikusirik aurreko baladarekin; baina horren azpian berehala kopiatu zuen Omaetxebarriak. Barreneko pentagrama-lerroa, berriz, hutsik dago, baina gainaldean honako ohar hau idatzi zuen S. Mitxelena: “Zabaleta-beko amonak onela kantatzen du doñu ori bera.”... Baina ez zuen kopiatu iradokitako doinua.

Kopiatzailea: I. Omaetxebarria
Azpiko oharra: S. Mitxelena

127-141 or.

Hutsik daude orrialdeok.

142

Hemengo kanta –“Eztok, eztok, baidok baidok” B. Mendiak kopiatu zuen Koadernoko paperean zuzenean.

Azpian lekukoaren izena I. Omaetxebarriak idatzi zuen: “La hija (?) de M. Jesús Igartua de Araoz (?)”, galdera zeinu eta guzti; zalantzak zituen nonbait. Hurrengo orrialdeko bertsoen lekukoari buruz, berriz, ziur zegoen nonbait: “María Jesús Igartua” bera da. Araozko Errekondo etxeko emakumea zen Maria Jesus.

Kopiatzailea: B. Mendia

Lekukoaren berria: I. Omaetxebarria

143. or.

San Frantzisko Asiskoari buruzko bertso sorta dago hemen, Omaetxebarriak bildu eta Koadernoaren orrian zuzenean kopiatua: aurrenik doinua, lehen bertsoarekin, eta ondoren gainerantzeko bertsoak.

Azkenean, eta lekukoaren izena eta kanta bildutako urtea (1935) adierazi ondoren, honako oharra dakar: “(Como se ve, las estrofas son desiguales y es muy insegura la versión ésta)”.

Kopiatzailea: I. Omaetxebarria

144-166 or.

Hutsik daude orrialde hauek.

166-167

Bi orrialde horien artean diptiko txiki bat dago txertatua, lau aldetan inprimatua: Lehen hiru orrialdeetan *Benedicta*-ko hiru salmoak daude; laugarrenean *Magnificat* kanta. Horiek ez daukate euskal erromantze edo baladekin, ez euskal koplak zahar edo bertso berriekin, ezta elizako eta erromesaldiko euskal kantekin zer ikusirik, baina bai Arantzazurekin; eta norbaitek hortxe txertatu zuen diptikoa, eta une honetan Koadernoaren parte dela esan ahal dugu.

168-174 or.

Hutsik daude orrialde hauek.

175. or.

Bertsopapera, Koadernoaren orriari itsatsia. San Paulo Apostoluaren bizitza kantatu zuen bertsolariak 25 bertsoetan. Titulua: “S. Pablo-ren bizitza bersoe[tan]”. Papera oso higatua zegoen nonbait jaso zutenean; titulua bera ez dago osorik eta 19. eta 20. bertsoen lerro batzuk falta dira, paperari pusketa falta izatean.

Ez du autorearen indikazio berezirik ematen, baina bai inprimategiarena. Dena dela, azken bertsoetik dakigu zein den bertso-jartzailea: Zubizarreta (Joan Maria Zubizarreta da).

176-177 or.

Bertsopapera, Din-A-3 tamainakoa gutxi gorabehera, Koadernoko bi orrialdeetan itsatsia: “Erromatarren bersoberriak” du titulua. 19 bertso, hiru zutabetan inprimatuak –lehen bertsoa erdian, zutabe bakarrean–. Ez dakar inprimategiaren berririk.

Papera Koadernoaren bizkarreko ertzean txertatuta dago, eta 10. eta 16. bertsoak nekez irakur daitezke osorik. Bestalde, bertsopapera bera zerbait zimurtuta dago, Koadernoaren orriari itsastean.

Ez du autorearen berririk, ezta inprimatzailearenik ere.

178. or.

Bertsopapera Din-A-4 baino handixeagoa da, Koadernoaren orrian itsatsia. Honela du titulua: “Lendabico zortzi versoac Erroman izandutaco batec esplicatuac, eta beste seirac carcelan amaica lagun gueundela Juan Cruz Eliceguic errematatuac”. Lehenengo zortzi bertsoen autorearen izenik ez dakar. (Ik. ADK saileko IV. liburukian “Jaungoikoak salba zaitzala” hasten den bertso sortaren oharra).

14 bertso dira, bi zutabetan banatuta. Ez dakar inprimatzailearen berririk ere.

179. or.

Bertsopapera, inprimatua, Din-A-4 tamainakoa, Koadernoaren orrian itsatsia. Titulua: “Bertso berriyak. Aurtengo segarientzako jarriyak”. 15 bertso dira, hiru zutabetan banatuak.

Ez dakar inprimatzailearen berririk. Autoreak lehen bertsoan aurkeztu zuen bere burua: Jose Manuel Altzarra.

180. or.

Bertsopaper inprimatua, folio tamainakoa: “Verso Berriac. Fray Valentin de Berrio-Ochoa, Elorrio-co seme Martiriaren erreliquiai jarriak”.

20 bertso dira, hiru zutabetan banatuak. Ez dakar ez autorearen eta ez inprimatzailearen berririk. Koadernoaren orrialde-zenbakia estalita dago.

181. or.

Bertsopapera, inprimatua, folio tamainakoa, Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Gonzaga-tar Luis Santuari”.

22 bertso dira, hiru zutabetan banatuta. Ez dakar autorearen berririk, baina bai inprimatzailearena. Urterik ez dakar.

Koadernoaren orrialde-zenbakia estalita dago.

182. or.

Bertsopapera, inprimatua, folio tamainakoa gutxi gorabehera, Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Berso berriac, Sempelarrec jarriac”.

18 bertso dira, hiru zutabetan banatuta.

Inprimategia B. Valverde-rena da (Irun).

183. or.

Bertsopapera, inprimatua, folio tamainakoa, Koadernoari orrian itsatsia. Titulua: “Eriotzaren gañian jarriac”.

22 bertso dira, lau zutabetan maketatuak –azken bi bertsoak bi zutabetan–.

Ez dakar inprimategiaren berririk; urterik ere ez. Autore-izenik ere ez da agiri, baina beste nonbaitetik dakigu Manuel Antonio Imazenak direla bertsoak. Koadernoaren orrialde-zenbakia estalita dago.

182-183 or.

Bi orrialdeen artean hiru liburuxka daude txertatuta, bertsoak jasotzen dituztenak:

1. *Armentia-ko San Prudentzioren bizitza neurtitzetan* (70 x 105 mm), 16 orrialde, 17 bertso. Inprimategia badakar, baina autore izenik ez. Inprimatze-urterik ere ez.

2. *Berso berriac azquen juicioaren gañean* (70 x 105 mm), 34 or., 69 bertso. Moldiztegiarekin batera, urtea ere markatuta dakar: 1916. Atzealdean Saturnino de Diego inprimategiaren, liburuxka inprimatu zuenaren, publizitatea dakar. Azken bertsoan aitortzen du bertsolariak bere izena: “Imaz” (Manuel Antonio).

3. *Loyola-ko San Inazioaren bizitza neurtitzetan* (70 x 95), 16 or., 29 bertso. Ez dakar ez autorearen izenik, ez inprimategiarenik eta ez urterik.

184. or.

Bertsopapera, inprimatua, folio tamainakoa gutxi gorabehera, Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Berso berriac”. 18 bertso dira, hiru zutabetan maketatuak.

Inprimategiaren izena ageri da; urterik ez. Autore-izenik ez dakar, baina Xenpelarren “Komeni diran bertso berriak” hasten den sorta da.

185. or.

Bertsopapera, inprimatua, Din-A-4 baino estuxeagoa (165 X 295 mm), Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Berso berriak, purgatorioan

dauden animei jarriak”. 13 bertso dira, hiru eta bi zutabetan banatuak.

Inprimategiaren izena ageri da, baina urterik ez. Autorearen izena, berriz, azken bertsoan dago aitortuta: “Manuel Imaz” (Manuel Antonio).

186. or.

Kanta-papera, inprimatua, folio tamainakoa gutxi gorabehera, Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Euskal erriaren cantac”. J. M. Iparagirreraren “Gernikako Arbola” kantaren bertsoak daude jasota, autorearen izenik ez badakar ere. 12 bertso dira, hiru zutabetan banatuak.

Inprimategiaren izena badakar; ez argitalpenaren urterik. Koadernoaren orrialdea estalita dago.

187. or.

Bertsopapera, inprimatua, Din-A-4 tamainakoa, Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Bost llaga sagraduen bersoak”; gainaldean gurutzea dakar. 12 bertso dira, hiru zutabetan banatuta. Ez dakar inprimategiaren izenik; urterik ere ez. Autorerik aitortzen ez duen arren, ezagunak dira Xenpelarrek ipinitado bertsook.

188. or.

Bertsopapera, inprimatua, Din-A-4 tamainakoa, Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Berso berriac” –azpian eta eskuz azpтитulu modukoa dago idatzita: “(Neska zar bati)”. 12 bertso dira, hiru zutabetan banatuta.

Ez dakar inprimategiaren izenik; ezta urterik ere. Autorea azken bertsoan dago iradokita: “Manuel” (Manuel Antonio Imaz).

189. or.

Bertsopapera, inprimatua, Din-A-4 baino txikixeagoa (190 x 270 mm), Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Berso berriac”. 12 bertso dira, hiru zutabetan banatuta.

Inprimategiaren izena badakar; urterik ez. Autore-izenik ere ez dator, baina ezaguna da Txirritarena dela hemengo bertso sorta hau: “Zeruko Aita, marka itzazu” hasten dena.

190. or.

Bertsopapera, inprimatua, Din-A-4 baino estuxeagoa (155 x 280 mm), Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Bertzo berriak Soltero daenak espabillatzeco jarriak”. 13 bertso dira, hiru zutabetan banatuak.

Autorearen berririk ez dakar, bai inprimategiarena. Urterik ez dakar.

191. or.

Bertsopapera, inprimatua, DIN-A-4 tamainakoa, Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Verso berriac”. 12 bertso dira, hiru zutabetan banatuak: lehengo 7 bertsoak hamarreko txikian daude; azken bostak, berriz, hamarreko nagusian.

Inprimategiaren izena badakar; eta tituluaren azpian eskuz eta arkaitez idatzita dago urtea: 1903. Autore-izena bigarren bertsoan dator aitortuta: “Frantzisko Larrañaga”.

190-191 or.

Bi orrialdeen artean diptiko bat dago txertatua, koartilaren tamainakoa, eta lau aldetatik inprimatua. Titulua: “Santa Misión en la parroquia de S. Pedro Apóstol de esta villa de Vergara desde el 11 de marzo al 19 de 1925”. Sarreratxoaren eta Misioko ekintzen orduen ondoren, Misio egunetarako sei eliz kanta daude inprimatuta; lehen bostak euskarazkoak eta azkena gaztelaniazkoa.

192. or.

Bertsopapera, inprimatua, Din-A-4 tamainakoa gutxi gorabehera, Koadernoaren orrian itsatsia. Titulua: “Berso berriac. Sempelarrec jarriac, Dioscodoc bere alabari lepoa quendutaco bicitza Santa Barbarari. 18 bertso dira, hiru zutabetan banatuta.

Inprimategiaren izena badakar, baina ez urtearen berririk.

193. or.

Bertsopapera, inprimatua, Koadernoaren orriari itsatsia (195 x 200 mm). Titulua: “San Antonioren berso berriac, Juan M. Zubizarretac jarriac”. 24 bertso dira, hiru zutabetan banatuta.

Inprimategiaren izena badakar. Urtearen berririk ez.

194. or.

Bertsopapera, inprimatua, folio tamainakoa, Koadernoaren orrian itsatsia. Titulua: “Verso berriac”, besterik gabe. 18 bertso dira, hiru zutabetan banatuak.

Badakar inprimategiaren izena; urterik ez. Autore-izenik ere ez dakar; baina beste nonbaitetik dakigu Bernardo Urkiarenak direla bertako bertsoak. Koadernoaren orrialde zenbakia estalita dago.

195. or.

Bertsopapera, inprimatua, Koadernoaren orrian itsatsia (Din-A-4 tamainakoa). Titulua: “Berso berriac Zubizarretac jarriac”. Bertsoak zenbakitu gabe daude: 23 dira, lau zutabetan banatuak.

Autorearen izena tituluan bertan dakar; barrenean, berriz, inprimategiaren izena eta inprimatze-urtea ere bai: 1894.

196. or.

Kanta-papera, inprimatua, Din-A-4 tamainakoa, Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Guernikako-Arbola”. Gainaldean Bizkakiko armari zaharraren irudia dakar. Iparragirreraren kanta dago jasota: 12 bertso dira, hiru zutabetan banatuta.

Azpian inprimategiaren izena dakar.

Kanta-papera bera higituta dago –hala zegoen nonbait Koadernoaren orriari itsatsi ziotenean–.

197. or.

Bertsopapera, inprimatua, folio tamainakoa, Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Santa Genobeba'ren bicitza”. 17 bertso dira, hiru zutabetan banatuak.

Inprimategiaren berri badakar; urterik ez. Autore-izenik ere ez dakar, baina ezagunak dira Joan Maria Zubizarretaren bertsook. Koadernoaren orrialde-zenbakia estalita dago.

198. or.

Bertsopapera, inprimatua, Din-A-4 tamainakoa, Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Berso berriak”, besterik gabe. 15 bertso dira, hiru zutabetan banatuta.

Inprimategiaren berri badakar; urterik ez. Autore-izenik ez dakar, baina beste nonbatetik dakigu Joan Maria Zubizarretarenak direla bertsook.

199. or.

Bertsopapera, inprimatua, Din-A-4 tamainakoa, Koadernoaren orriari itsatsia. Titulua: “Berso berriak”, besterik gabe. 16 bertso dira, hiru zutabetan banatuta.

Ez dago ez autorearen, ez inprimategiaren eta ez urtearen berririk.

200. or.

Hutsik dago azken orrialde hau.

Ikusten denez, lau gizonen eskua ageri da bereziki REA/JK Koadernoan, testuak (edota partiturak) kopiatzeko lanean (inoiz zalantza eta guzti): B. Mendia (20 bat aldiz), S. Mitxelena (17 aldiz), I. Omaetxebarria (13 edo); J. A. Lizarralde 18 bat aldiz ageri da, baina galdera-zeinuarekin askotan. Bestalde, testuaren inguruan egindako oharrak, jarritako ahapaldien zenbakiak, etab. daude: horrelako gehienak Omaetxebarriarenak dira.

15. REA/JK-REN ETA ZENBAIT KOPIA ERABILGARRIREN INDIZE BATERATUA

REA/JK eta berorren adar eta kopia nagusiak parez pare erakusten ditut ondoren, ikusteko hango “kantak”, zeintzuk eta zein orrialdetan dauden kopietan.

Oharrak:

1. Orrialdeen ondoren (1), (2) eta horrelako zenbakiak daudenean, orrialde berean kanta bat baino gehiago dagoela esan nahi du.
2. Parentesi arteko (A), (B), (C) letrek orrialdeko zutabeak adierazten dituzte.
3. Taula honetako REA/JK eta AEG zutabeetan bi zenbaki daude batzuetan barra bikoitzaz (/) berezita; bigarren zenbakia kantaren doinuarena da: gehienak zenbaki erromatarrez. REA/JK-n zenbaki berezirik eduki ezean, orrialdearena jarri diet doinuei ere.
4. Taula honetako KZA zutabeko (/) barraren ondorengo zenbakiak orrialde atzealdeko orrialde-zenbakiak dira, beti ez baitira berdinak fotokopia horrek aurrealdean eta atzealdean dituen orrialde-zenbakiak, gorago horren azalpena egitean argituta geratu denez.

Hasiera	Amatera	REA/JK	K3T	M4S	O4S	KZA	AEG (AET//AED)	Biltzailea	Erg.Zk.
Eguna zala, eguna zala	Madridik datorrenian.			4					015
Arantzazu-alden	eztitut nai utzi.			7					360
Gure ama Virginia	bizitzeko amen.			16-17					185
Rodrigo Balzategui	Artxek para zuan.						25		196
Birjiña Amaren bezpera da-ta	Birjiña Amaren beloa.			14				Azkue, R. M.	222
Amabost pausuz konponitzen da	emanen dizu fedea.							Azkue, R. M.	162
Arantzazura egin dut promes	beraren donarria.			13-14				Azkue + Lizarralde, J. A.	221
Revista. 28 de Febrero de 1922	Suma total 7265.	1 (1)	1 (1)						915
En la página 100	juicio final, etc.	1 (2)	1 (2)						916
—	—	2-18							904
Agur mundu zozua	Jesusgatik.	19	19					Lizarralde, Jose Adrian (?)	001
Agostuaren amaboskarren	zijoan eromerian.	20 (1) // I	20 (1)	13		20 / 1	// I	Azkue, R. M.	002
Agostuaren amabosgarren	eromerian zijoan.	20 (2) // II	20 (2)	13		20 / 1	// II	Azkue, R. M.	003
Agustuaren Amabostgarren	Neu ez naiz moro umia.	21-22 (A) // III+IV	21-22 (A)	1	10	21-22 / 2-3	33-34 // III-IV	Arue, Jose (?)	004
Agustuaren amabostgarren	bide artatik banua.	21-22 (B) // III+IV	21-22 (B)	1	9	21-22 / 2-3	36 // III-IV	Arue, J. (?)	005
Agostubaren amabostgarren	Arantzazura zijoan.	23 // III-bis	23	2					006
Agostuaren amabostgarren	Kruzifiziku gainian.	23 (1) (A) // III-bis	23 (1) (A)		8		// III-bis		007
Erodillochu juan zanian	prozesiñuaz mendira.	23 (2) (B)	23 (2) (B)		41	23 / 4		Lizarralde, J. A. (?)	008
Oñaitarrak Oñaitkuak	goguan izango dozu.	23-24 (3) (B-A)	23-24 (3) (B-A)		35	23-04 / 4-5		Lizarralde, J. A. (?)	009
Agostubaren amabostgarren	Diyo: arrituaba urte nazu.	23-24 (A/B)	23-24 (A/B)	2		23-24 / 4-5	35 // III-bis		010
Erodillochu Aloxategiko	Bai kaliza alizatu.	24 (1) (A)	24 (1) (A)		39	24 / 5			011
Choragarriko berri gozoa	Jesus dabela besoan.	24 (2) (B)	24 (2) (B)	2	47	24 / 5	44		012
Arizai ontxoa, arizai ontxoa	Iru latatxo gainian.	24 (3) (A)	24 (3) (A)	2	1	24 / 5			013
Arizai ontxoa, arizai ontxoa	Iru latatxo gainian.	24 (4) (B)	24 (4) (B)	2	38	24 / 5			014
Eguna zala ta egune zala	Jaungoikuaren aurrien.	25 (1) (A) // G1T: 84	25 (1) (A)	3	34	25 / 6	47	Larrañaga, Eujenio	015
Eguna zala, egune zala	Gomuten eukiko dozu.	25 (2) (B)	25 (2) (B)	3	15	25 / 6	64-65	Lizarralde, J. A. (?)	016
Mundu yonetan gura dauenak	Eta bai sarri kaliza alizatu.	26 (A-B) // V	26 (A-B)	3	32	26 / 7		Lizarralde, J. A. (?)	017
Mundu onetan gura dabenenak	sarri kaliza alizatu.	27	27			27 / 8		Lizarralde, J. A. (?)	190

II. Atala: REA/JK-ren familia ugaria

Hasiera	Amatera	REA/JK	K3T	M4S	O4S	KZA	AEG (AET//AED)	Bitzalea	Erg. Zk.
Erodrigotxo Balzatégiko,	Amatera prozeziyuaz mendira.	27	27			27 / 8		Lizarraide, J. A. (?)	229
Mundu onetan gura dabenak	Zari kaliza alxatu.	27 (A-B)	27 (A-B)	4	31	27 / 8	55-56 // V	Lizarraide, J. A. (?) / Gerra, J. K. (?)	018
Arantzazu-mendiko	engañagarriya. Ia, ia...!ai	28 // VI	28	4	18	28 / 9	// VI	Lekuona, Manuel	019
Arantzazura nua nua	nedukan goguan.	29 // VII	29	4	19	29 / 10	63 (2) // VII	Lekuona, M.	020
—	—	30							905
Arantzazu mendiko	Au nere semea. Lo...	31	31	4	20	31 / 11	// VIII		021-1
Birjina Arantzazuko	bai komulgadurik.	33 // IX	33	5	21	33 / 12	57 // IX	Lamarain, Kosme	022
Erodrigotxo Balzatégiko	Bai zari kaliza alxatu.	35 // X	35	5	40	35 / 13	// X		023
Adios orain dama gaztia	kristan fideien moduan.	36 (A-B) // XI	36 (A-B)	5	48	36 / 14	58-59 // XI	Lizarraide, J. A.	024
Arantzazura egin det promes	zeruetako atea.	37-38 (A-B) // XII	37-38 (A-B)	6	1-2	37-38 / 15-16	50-53 // XII	Lizarraide, J. A. (?)	025
Arantzazura egin det promes	oñ uzatian eta dolorez.	38 (2)	38 (2)			38 / 16			026
Arantzazure joan bear dogu	Bitartekorik bear ez.	39 (1) // XIII	39 (1)	6-7	43	39 / 17	// XIII	Lizarraide, J. A. (?)	027
Arantzazura egin dut promes	nituan bidean.	39 (2)	39 (2)			39 / 17		Azkue, R. M.	028
Arantzazura egin dut promes	San Juan goizean.	40 (1) // XIV	40 (1)			40 / 18	// XIV	Azkue, R. M.	029
Birjina Amaren bezpera da-la	argi egiten digula.	40 (2) // XV	40 (2)			40 / 18	// XV	Azkue, R. M.	030
Gure Ama Birjina	emanen dizu fedea.	41	41					Azkue, R. M.	031-1
Gure Ama Birjina	gugana berori.	41 (1) (A) // XVI	41 (1) (A)			41 / 19	// XVI	Azkue, R. M.	031-2
Enakume eder bat	andik para zuan.	41 (2) (A)	41 (2) (A)		6+30	41 / 19	30	Azkue, R. M.	032
Pausu samtuak ongi kontatzen	emanen dizu fedea.	41 (3) (B)	41 (3) (B)		3+45	41 / 19	29	Azkue, R. M.+Mixelena, S.	033
Ai artzachoa, ai artzachoa	kaliza ura (gora) alchatu.	42-43 // XVII	42-43	7	42	42-43 / 20-21	// XVII		034
Birjina Amaren bezpera da ta	argi eginen digula.	43 (2) // XVIII	43 (2)	14	28	43 / 21	54 // XVIII	Azkue, R. M.	035
Birjina Arantzazukoa	eta bertze munduan gloria.	43-44 (3) // XIX	43-44 (3)	15	5+33+37	43-44 / 21-22	45-46 // XIX	Azkue, R. M.	036
Izar ederrak argi etien dau	mundutik nihoanean.	45 // XX	45	15	29	45 / 23	48 // XX	Azkue, R. M.	037
Arantzazuko Birjina,	ez zauko deus falatuiko.	46	46		17	46 / 24		Olhagaray, J.	038
—	—	47-48							906
Erradilatxo nora zaiztu?	Baita kaliza goradu.	49	49	7		46 / 24			039-2
Geure Ama Birjina	Baita kaliza goradu.	49	49	7		46 / 24			039-1
Birjineatik ederrena da	amxe fressadu ei due.	50 // XXI	50		46	50 / 25	60 // XXI	Omaetxebarria, Ignazio	041
Armaliatan alhuan dago	belua ederragua.	51 // XXII							277

Hasierra	Amateria	REA/JK	K3T	M4S	O4S	KZA	AEG (AET//AED)	Biltzailea	Erg. Zk.
Neure Ama Birjiña	komendu bagarik.	51 (1)	51 (1)		23	51 / 26	63 (1)	Omaetxebarria, I.	042
Neure Ama Birjiña	Zure konbentua.	51 (2)	01 (2)		24	51 / 26		Gerra, Joan Karlos	043
Armatlatan altuan	baña belua ederragua.	51 (3) // XXII-bis	51 (3)		36	51 / 26	61	Lizarralde, J. A.+ Gerra, J. K.	044
Arantzazura egin dei promes	edo gau edo egunez.	52 (1) // 052	52 (1)			52 / 27			045
Gure ama Birjiña	meza ta kantuak.	52 (2)	52 (2)		17 (zk)	52 / 27		Lizarralde, J. A. (?)	046
Errodrigotxu, Errodrigotxu,	ori guztia naiko ditu.	52 (3)	52 (3)			52 / 27		Omaetxebarria, I. (?)	047
Izar eder bat argitu zala	bere buruko belua.	54-55	53-54	8		53-54 / 28-29	67-70		048
Izar eder bat argitu (2)	zaspri legue bidian.	55 (1+2) // XXIII	55 (1+2)	7		55 / 30		Lizarralde, J. A. (?)	049-2
Izar eder bat argitu (2)	zaspri legue bidian.	55 (1+2) // XXIII-bis	55 (1+2)	7		55 / 30		Lizarralde, J. A. (?)	049
[Gure Ama Birjiña]	[Bicitzera amen.]	56	56						050
—	—	57-58							907
Un versolari recitando		59	59						914
Arantzazuko Ama	ezteyen erori.	60	60			60 / 31			051
Arantzazuko Ama	bedi zure izena.	61	61			61 / 33		Lizarralde, J. A. (?)	052
Bersuac jarritzeco	Guztiyoc juatia.	62-63	62-63			62-63 / 32			053
Bertzak paratzia	Katoliko danak.	64	64			64 / 34		Lizarralde, J. A. (?)	054
Orain diradelaric	Gure utsegiña.	65	65			65 / 35			055
Gure Ama Virjiña	Elemidadean.	66 (bis)	66			67 / 36		Garate, Jose Antonio	056
San Gabrielece egiña dezu	Onesquin erremataiu.	67	67			66 / 37			057
Neurei Ama Birjiña	zenbat berso berri.	68 (1) // XXIV	68 (1)	7		68 / 38	// XXIV		058
Nere Ama Birjiña	zenbat berso berri.	68 (2) // XXV	68 (2)	7		68 / 38		Arue, J.	059
Gure Ama Virjiña	Bicitzera amen.	69 (69-70) // XXVI	69			69 / 39		Arue, J.	060
Gure Ama Birjiña	gugana berori.	70	70			70 / 40			061
Neure Ama Birgiñe	Karlos Kintorentzat.	71 (1) (A-B)	71 (1) (A-B)	8	7	71 / 41	62	Lizarralde, J. A.+Madariaga, A.	062
Erregu egin zazu	Pello Errotariak.	71-73 (2) (A-B)	71-73 (2) (A-B)	9	2,6-27	71-73 / 41-43			063
Gure Ama Birjiña	buru eskogetua.	73 (2) (A)	73 (2) (A)	9	25	73 / 43	32		064
Suak indarra	Kolorerik ere.	73 (3) (B)	73 (3) (B)	9		73 / 43			065
Mondraguetikan gatoz	danak bera.	74 (1)	74 (1)			75 / 44			066
Gipuzkoarren Errizai nausi	Beti beti gora.	74 (2)	74 (2)			75 / 44			067

Hasiera	Amatera	REA/JK	K3T	M4S	O4S	KZA	AEG (AET//AED)	Biltzailea	Erg. Zk
Nere poza Arantzazuko Andre Maria	Gloria Espiritu Santuari.	74 (3)	74 (2)			75 / 44			068
Agur orbangabeko	Zugan ziran bildu.	75 (1)	75 (1)			76 / 45			069
Izar eder eder	Aren argiya illunabarra da.	75 (2)	75 (2)			76 / 45			070
Agur, agur Maria, agur, agur, agur	Agur, agur, agur.	75 (3)	75 (3)			76 / 45			071
Oñatiarrok gatzoz	Euzkal erriyetan.	76 (1)	76 (1)			77-bis / 47			072
Izan zaite beti	Jesus maitea.	76 (2)	76 (2)			77-bis / 47			073
Ogi zerutik	gu maitatzen.	76 (3)	76 (3)			77-bis / 47			074
Cantemos al amor de los amores	A ti, Dios de amor.	76 (4)	76 (4)			77-bis / 47			075
Salve Regina,	O dulcis Virgo Maria!	76 (5)	76 (5)			77 / 46			076
Agur, Jesusen Ama,	Agur, agur, agur.	76 (6)	76 (6)			77 / 46			077
Goazen Arantzazura	Dakaren berria.	77 (2)	77 (2)			78 / 48			079
Aurrera! kristau fedez betiak	Ama Birjina garbi sortua.	77 (3)	77 (3)			78 / 48			080
Arantzazuko Ama Birjina	Zu santu danen zertua.	77 (4)	77 (4)			78 / 48			081
Zera zu Jesusen	Gur zure eskutik.	77 (5)	77 (5)			78 / 48			082
Agur gizonen Ama	Agur, agur, agur.	77 (6)	77 (6)						083
Zarauzko erriitik gatzoz	Agur, agur, Maria.	77 (1)	77 (1)			78 / 48			078
Aizkorri aldeko erpiñ guztiak	Arantzazuko aitona.	78-79	78-79			79 / 49			084
Lagunak lagun kanta dezagun	San Juan beria.	80 (0) (osorik)	80 (0) (osorik)			80 / 50		Mixelena, Salbatore	091
Lagunak lagun kanta dezagun	eta osorik.	80 (1)	80 (1)			80 / 50		Mixelena, S.	085
Jaiotzen danak	condenatuko gñian.	80 (2)	80 (2)			80 / 50		Mixelena, S.	086
Bart ames egin dot	Zirribooko kalkan.	80 (3)	80 (2)			80 / 50		Mixelena, S.	087
Semiak dituenen andrak:	lagun egidazute negar egiten.	80 (4)	80 (4)			80 / 50		Mixelena, S.	088
Ark eskatu zuenian,	biñagiakin nastuta.	80 (5)	80 (5)			80 / 50		Mixelena, S.	089
Goyen dago Aita Zenukoa;	San Juan beria.	80 (6)	80 (6)			80 / 50		Mixelena, S.	090
Egunize inu aldez	(Orain iru pater noster).	80 (7)	80 (7)			80 / 50		Mixelena, S.	363
Guartze santuaren bai misterua	resuscitado nuestro Redentor.	81-82	81-82			81-82 / 51-52		Donostia, A.	092
Zeren billa zabilza	hemen dut egoitza.	82-84	82-84			82-84 / 52-54		Donostia, A.	093
Donostia'tik gatzoz	Euskal errietan.	82-bis	93			85 / 55			094
Agostuaren amabosteko	Aloña mendi gainean.	85 // 85	85			86 / 56			095

Hastera	Amaitira	REA/JK	K3T	M4S	O4S	KZA	AEG (AET//AED)	Bitzailea	Erg. Zk.
Olerki baserriarra	ez degula ezagutzen ezik...	86-87 (1)	86a-86c			88-90 / 58-60		Lekuona, Manuel	096
Abendu laho lanbrutsuak	nekazaririk onena.	86-87 (2)	87			87 / 57			097
Rodrigo Baltzategiko	Logra ditekean.	88-89	88-89						098
Ementixen ere gerta zitzaion	semaikin batian.	89	89						099 (2)
Ohartiarak ohartiarak	goguan izango dezute.	89	89						099(1)
Irureun ta larogei	Deskalabratua.	90-92	90-92					Alustiza, Julian	100
—	—	92-99							908
La Virgen está...	un clavo traladados.	100 (1) (A-B)	100 (1) (A-B)						101
Yo me asomo a la	Me de buena suerte.	100 (2) (A-B)	100 (2) (A-B)						102
Es la Virgen de Begoña	siempre la amé yo.	101 (1) (A-B)	101 (1) (A-B)						103
La Virgen del Pilar	Es la Virgen del Pilar.	101 (2) (A-B)	101 (2) (A-B)						104
Al cruzar el cementerio	La badana.	102 (A-B)	102 (A-B)						105
—	—	103-115							909
Arrateko zelaiko	lora zuri edernik.	116 // 116	116					Omaetxebarria, I.	106
Arrateko zelaiko	ikesi al banegi.	117 // 117	117					Omaetxebarria, I. (?)	107
Birjiña Yarrateko	Zeruko gloria.	118-119 (A-B) // 118	118-119 (A-B)				71-72	Lizarralde, J. A. (?)	108
Jesus maitie dago	Organnua yoten.	119 (2)	119 (2)				72		109
Arrateko zelaiko	mundu guztiari.	119-120 (A-B-C)	119-120 (A-B-C)					Larrañaga, Polikarpo	110
Ilargi argiba.	Mundu onen jabia.	120 (1) (A-B)	120 (1) (A-B)				31		111
Arrateko zelaiko	zeruan kantatzen.	121 (1)	121 (1)					Larrañaga, P.	112
Birjiña Arrateko	zerura bidea.	121 (2)	121 (2)					Larrañaga, P.	113
Arrateko zelaiko	egunen batian, (sic)	121 (3)	121 (3)					Larrañaga, P.	114
Anna Birjiña Arratekua	esaten Abe Maria.	121 (4)	121 (4)					Larrañaga, P.	115
Anna Birjiña Arratekua	zeuk igo zenduan.	121 (5)	121 (5)					Larrañaga, P.	116
Bergelok aidez aide	Iparko dultzia.	122 (A-B) // 122	122 (A-B)					Lizarralde, J. A. (?)	117
Virgina Amaren	condenatuako grñian.	123 (A-B)	123 (A-B)	10	49		38-39	Lizarralde, J. A. (?)	118
Anna Birjiña eguna da ta	kurutze gogor (krudel) batian.	124	124				41-43	Lekuona, M.	119
Izar eder bat agertu zan da	kurutze gogor batian.	124 (2)	124 (2)					Lekuona, M.	120
Birjiñiaren gaba da gaur de	kontuz ibili jentie	125	125					Omaetxebarria, I.	121

Hasiera	Amatera	REA/JK	K3T	M4S	O4S	KZA	AEG (AET//AED)	Biltzailea	Erg. Zk.
Kristinau on bat ilten danten	santu guztien albotik.	126 (1) // 126 (2)	126 (1)		011		037	Omaetxebarria, I.	122
Ogetalagarena	jaió da baubian.	126 (2)	126 (2)						123
—	—	127-141							910
Ezok, ezok, baidok baidok	frailien poltzia tximura.	142	142						124
Bertsuak paratzeko	beretzat probeza ere.	143 (A-B) // 143	143 (A-B)					Omaetxebarria, I.	125
—	—	144-166							911
Domine Dominus noster	et in saecula saeculorum. Amen.	166-167	166-168						903
Magnificat anima mea Dominum	in saecula saeculorum. Amen.	166-167	168						126
—	—	168-174							912
Berso bi paratzeko	Desiatutzen ditu.	175	175						127
Ogei eta sei bat urtez	Kantabriako pelia.	176-177 A-B-C)	176-177 A-B-C)						128
Jaungoikoak salva zaitzala	goza dezagun etemidade osian.	178 (A-B)	178 (A-B)						129
Jose Manuel Alzara	Amar zentimon bakoitza	179 (A-B-C)	179 (A-B-C)						130
Ogei bat berso gura nituque	Dezu ceruan tronua.	180 (A-B-C)	180 (A-B-C)						131
Igazu, Luis Santua	Luis Santua. Amen.	181 (A-B-C)	181 (A-B-C)						132
Comeni diran berso berriac	Ainguenen erreguñia.	182 (A-B-C)	182 (A-B-C)						133
San Prudentziyo zure bizitza	An kantatuko ditugu.	182-183 (1)	200						134
Juicioo aitzen eguna	Imasec ematen ditu.	182-183 (2)	201						135
San Inazio zer bizitza dan	Zeruetan gaitzea arkitu.	182-183 (3)	202						136
Eriotzaco lesio on bat	etemidade gustian.	183 (A-B-C)	183 (A-B-C)						137
Comeni diran berso berriac	Ainguenen erreguñia.	184 (A-B-C)	184 (A-B-C)						138
Pungatorioitikan	Manuel Imazena.	185 (A-B-C)	185 (A-B-C)						139
Guernica-co Arbola	paquea jaquña.	186 (A-B-C)	186 (A-B-C)						140
Bost ilaga sagraduen	biba amen Jesus.	187 (A-B-C)	187 (A-B-C)						141
Berso berriya jaitzera nua	ara Mamuelek jarri.	188 (A-B-C)	188 (A-B-C)						142
Ceruco Aita marca itzazu	Urte ascoan ta ondo.	189 (A-B-C)	189 (A-B-C)						143
Gaste soltero mago	escondi sinian.	190 (A-B-C)	190 (A-B-C)						144
Los fieles de esta noble	la última.	190-191 (1)	203 (1)						902

Hasierra	Amateria	REA/JK	K3T	M4S	O4S	KZA	AEG (AET//AED)	Biltzaitoa	Erg. Zk.
Atoz, pekataria,	Geldituko zera.	190-191 (2)	203 (2)						145
Pekatiariorok Ama	Gu gaitetzen galdut?	190-191 (3)	203 (3)						146
Jesus gure Jaun maite	Gaizto zoratu!	190-191 (4)	203 (4)						147
Jaungoikoak gorde zaitzala	Amen, Jesus.	190-191 (5)	203 (5)						148
Jaungoiko Santua,	Libra gaitzatu, Jauna.	190-191 (6)	203 (6)						149
Agur, Jesus-en Ama,	Agur, agur, agur...	190-191 (7)	203 (7)						150
Perdón, ¡oh Dios mío!	Pedón y piedad.	190-191 (8)	203 (8)						151
Milla bederatzí eun	esluque bihar guizomic.	191 (A-B-C)	191 (A-B-C)						152
Santa Barbara zure bicitzá*	mundu oropengarri.	192 (A-B-C)	192 (A-B-C)						153
Berso berriac esplicatzeo	eriotzaco orduban.	193 (A-B-C)	193 (A-B-C)						154
Berso berriac jartzera noa	Orra cantac despeditu.	194 (A-B-C)	194 (A-B-C)						155
Aita San Ignacio	Egun embatian. (sic)	195 (A-B-C)	195 (A-B-C)						156
Guernikako arbola	Guretzaco diña.	196 (A-B-C)	196 (A-B-C)						157
Santa Genobeba nolacoa zan	erial bi ta ertliña.	197 (A-B-C)	197 (A-B-C)						158
Komeni diran berso berriyak	guziyok mundu onetan.	198 (A-B-C)	198 (A-B-C)						159
Irungo fonda bateko	eskontzen geradenian.	199 (A-B-C)	199 (A-B-C)						160
—	—	200							913

16. AURRERA BEGIRA: IKERTZAILEENTZAKO AHOLKUA

Familiaren genealogia lineal garbia ez, baina tribu promiskuoarena ematen du REA/JK koadernoaren kopien, azpi-kopien, bir-kopien eta adar-batuketan –baturen– historia honek. Sorta eta batura bakoitzak bere jakingarritasuna du, hori bai, historia konplexu eta bihurri horretan. Eta denen ikuspegi zabalak ematen du aditzera zein bizia izan den 1922an sorturiko Koadernoaren bizitza, kopia horiek denak helburu praktikoren batekin egin izan dituztelako: gehienbat ikertzaile edo argitaratzaile bakoitzaren eskuetan jartzea Arantzazuko Baladen (edota Kanta Zaharren) Bilduma.

Hemendik aurrerako jakinmindunaren edo ikertzailearen galdera da: orain arteko zein kopia dut egokiena neure lanerako, ala kopia berria egin behar ote dut? Aholkuren bat edo beste ematen saiatuko naiz, nire ustez aintzat hartzekoak.

Ikusia dugunez, REA/JK koaderno osoaren kopia erabatekorik, argazki modukorik, ez dugu izan orain arte Arantzazuko Bilduman: horren zuzeneko fokokopiek ere ez digute horrelakorik eskaini, azal eta barru. Eskuzko hirurak (EAG, LZM eta GAK) nahiz bi daktilografia-tuak (OS/OSJ eta MS/MSJ), lehen fotokopia (K1T, 1971), nahiz azken aldiko bi fotokopiak (LZK eta JKB) ez dira REA/JK koaderno osoaren argazkiak, batez ere une honetako Koadernoarenak (Labayruko JKL fotokopia osotuagoa da).

Une honetan, ordea, badugu Koadernoaren argazki osoa: REA/JK osorik eskaneatua; eta baditugu bi kopia osotuak, gaurko Koadernoko testu, partitura eta dokumentu guztiak jasoak dituztenak: K3T (eta bere erara JKL); eta baditugu KB batura konposatuak (K1B, K2B, K3B), osotu samarrak, baina ez oso-osoak. Denen deskripzioak emanak daude gorago. K-B hiru batura mistoak, jatorri ezberdinekoak izanik ere, mota berekoak dira. Badugu, era berean, Koadernoko kanta, testu eta doinu guztien datu-base digitala, edizio kritiko moduan eratua: AKDB.

16.1. REA/JK digitala

Koaderno osoa-oso eskaneatuta daukagu, beraz, argazki moduan; eta horren kopia inprimatua aurki daiteke Arantzazuko Bilduman. REA/JK-ren argazki osoa eskuetara nahi duen aztertzaileak, beraz, erra-

za du horren kopia berria edukitzea: digitala CDan edo USBan edo bestelako euskarritan, nahiz paperezkoa, ordenagailutik inprimatuz.

16.2. K3T (Arantzazu)

Gorago nahikoa luze eta zehatz azalduta dago K3T kopia, 1971n egindako K1T fotokopia osatuz eratua: oraingo REA/JK koadernoaren gorputzeko orrialde idatzien eta tartekatutako koadernotxo, orri edo enkarte guztien kopia osoa da, ahal izan den neurrian jatorrizkoa bezala jarria. Aurkibiderik ez du, baina REA/JK-rekiko konparazio-taula, orrialdez orrialde egina, ikus daiteke, sarrera gisa, gorago, 8.5. epigrafearen pean.

Plastikozko karpeta orri-azaldunekoan dago eratua K3T kopia. Arantzazuko Bilduman aurki daiteteke.

16.3. JKL (Labayru)

Labayru ikastetxearentzat egindako REA/JK-ren fotokopia nahikoa zehatz deskribatuta geratu da gorago. Jatorriko Koadernoko elementuren batzuk (hiru koadernotxo-en fotokopiak) errepikatuta dauzka; eta kopiako dokumentuen (gaineraturiko orrien edo itsatsitako kodernotxo-en) lekua (orrialdea) ez da batzuetan gaurko REA/JK-rena.

Derioko Labayru liburutegian aurki daiteke. Fotokopia oso ona ez bada ere, erabilgarria da. Ondo koadernatuta dago “koaderno”.

16.4. KB baturak (K1B, K2B, K3B)

Hiru Batura horien deskripzioa ere emanda dago gorago. Bertan azalduta dagoenez, bilduma konposatuak dira, hiru atalez osatuak: a) Erdiko atalean, REA/JK-ren fotokopia (K1Z, K2R, K3R), b) Lehen atalean Mitxelenaren MS adarreko kopia daktilografiatua, c) Hirugarren atalean, Omaetxebarriaren OS adarreko kopia daktilografiatua. Gertatzen da Mitxelena eta Omaetxebarriaren kopietan REA/JK-ko kanta batzuk bakarrik daudela kopiatuta, eta erdiko ataleko fotokopietan ere ez daudela REA/JK koadernoaren kanta eta testu guztiak jasota. Horregatik, bildumotan errepikatuta daude, alde batetik, abesti-testu asko, eta, bestetik, REA/JK-ko hainbat kanta eta testu falta da.

Hiru baturok Arantzazuko Bilduman daude: K1B plastikozko karpeta orri-azaldunekoan ordenatuta eta orrialde soltetan antolatuta, eta K2B ere antzeko karpetan antolatu eta eratuta; K3B, ordea, metalezko espi-

raleko alanbrez edo “wire” sisteman josia dago eta kartoizko azal gogorrez babestua.

REA/JK koadernoaren arbolaren historia eta genealogiaren aldetik interesgarriak badira ere hiru bildumok, jatorrizko koadernoak, osorik nahiz partez, aztertu nahi dutenentzat nahasgarriak eta desbideragarriak gerta daitezke.

16.5. REA/JK koadernoak erakuslehiora

Eta honetara iritsita, ordua da eskatu eta aldarrikatzeko, Arantzazuko bitxi eta altxor historikoa den *Romances Euskéricos de Aránzazu* koadernoak kutxa berezian gordetzeko dela, ikusleentzat mirezgarri, baina normahiren eskutatik salbu –baita jakinmindunen eta aztertzaileenetik ere–. Luzaroan iraun dezan, berriro eta sendotuta geratu da artxiborako koadernaketari dagokionez, orain arteko azala errespetatuz. Lanerako horren kopiak, osoak, egokiak eta erabilgarriak eskura izango ditu nahi dituenak: euskarri digitalean nahiz paperezkoan.

16.6. G2T, OEA eta DGA: Kontuan hartzeko sortak

Orain arte REA/JK koadernoari dagokionez; baina azpimarratuta geratu da, horrek ez duela Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bilduma agortzen, eta horren ondoan badirela Arantzazuko Bilduman bertan beste sorta batzuk, nolabait “autonomoak”, osagarriak eta bali-ozkoak: ibilbide honetan eta hemendik aurrera Arantzazuko Literatur Artxihoan jasoak: G2T, OEA eta DGA siglez deiturikoak, hain zuzen ere. Inoiz REA/JK-ko dokumenturen bat aurki baldin badaiteke ere horietan errepikatuta edo, oro har ezberdinak dira horietakoak, bestelako kantak edo testuak direlako edota bestelako aldaerak direlako.

Aztertzaileak edota argitaratzaileak kontu handitan izan beharko lituzke. Horietako bakoitzaren berri zabalagoa dator jarraian.

17. ARANTZAZUKO BILDUMAKO HIRU SORTA OSAGARRIAK: G2T, OEA eta DGA

II. ataleko txosten luze honetan REA/JK koadernoari eta horren familiari, zuhaitzari eta edonolako kopiei buruz jardun naiz funtsean. Orain Arantzazuko Bilduman dauden beste sorta gehigarriak eta osaga-

rriak –G2T, OEA eta DGA siglaz deitu ditudanak– aurkeztu nahi dizkituz, bakoitzaren historia laburra eginez, eta bakoitzaren edukia azalduz.

Behin baino gehiagotan adierazita utzi dut gorago Koadernoaren barruan (baina bertan itsatsi eta integratu gabe) edo Koadernoaren alboan bazela beste kanta sorta garrantzizkorik: baladek, koplak zaharrek, bertso berriak eta antzekoek osatua (JSG-Jatorrizko Sorta Gehigarria izendatu dudana: orain, birmoldatuta, G2T sorta).

I. Omaetxebarriak, berriz, Valladoliden 1995ean hiltzean, Arantzazuko Erromantzeen beste sorta bat utzi zuen bere artxiboan, eskuz idatzia, ez handia baina bai interesgarria, OEA deitu dudana –partez behintzat REA/JK eta JSG-rekiko ezberdina da sorta–.

Era berean Demetrio Garmendia fraide predikari eta idazleak berak bildutako Arantzazuri buruzko bertso- eta olerki-sorta utzi zuen. DGA deitu dut.

17.1. Sorta Gehigarria (JSG) eta O5S: G1T...G2T

REA/JK koadernoaren azterketaren hasieran horren testiguen berri ekartzean, B. Gandiaga eta A. Zabala aipatu ditut. Berrirori deitu behar ditut hona testigutzat. Gandiagak ezaguna zuen 1975ean Euskaltzaindiaren aurrean emandako hitzaldian, REA/JK koadernoaren azalaren eta lehen orrialdearen artean, baina bertan integratu gabe, zegoen paper sorta – ‘karpeta’– oparoa, gorago ere aipatua dudana. Koadernoan zuritan zeuden orrialdeak betetzeko beste bazirela horko orri idatziak, zioen berak.

Esana dut, A. Zabala “Arantzazuko [kanten] Bildumaz” ari dela (‘Colección’), eta REA/JK koaderno baina gehiago dela harentzat bilduma hori. Honela dio bere liburuan (Zavala 1998, 690. or.) “Mundu onetan gura dabenak” kantaren oinean: “Beste aldaera au ere Arantzazuko bilduman azaldu da, eskuz idatzita eta bi tokitan: 27 orrialdean eta libreta batean...”. 27. orrialde hori Koadernoarena da. Hortik aparte dago, beraz, ‘libreta’ deitua. Gainera “Agustuaren amabostgarren” hasten den kantaren aldaeretako baten oinean, beste hau idatzi zuen (Zavala 1998, 704. or.): “Arantzazuko bilduman, eskuz idatzia, oar onekin: «... orain beste bat. Aita Arrueri lenago kanta niona, itz batzuek geituta, amona zarrak dion bezela»”. Kanta aldaera hori eta dakarren

oharra, ordea, ez dira Koadernokoak, hortik aparteko beste liburuxka batekoak baino. Hamasei orrialdeko koadernotxo edo “libreta” zen, orain Arantzazuko artxibotik galdua dena nonbait.¹⁵⁸ Egunen batean agertuko al da oraindik! Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren BILDUMA osoaren historiaren zenbait puntu argituko liguke, eta, uste dudanez, neure aldetik historia edo genealogiaren deskripzio honetan egingdako hipotesiren bat egiaztatu nahiz gezurtatuko luke.

Datu horien gain, eta Arantzazuko artxiboan horien bila saiatuta (2000-6-26), artxibozain berriak ez zuen horien aztarnarik aurkitu. Galdutzat ematen nituen, beraz, Koadernoan bertan kopiatuta edo itsatsita ez zeuden bestelako iturriak. Zer gertatuko, eta handik denbora laburrera eskura iritsi zitzaizkidan kartoizko hiru kaxa apal –dendan salgai egoten diren 100 orriko kaxa horietakoak–, Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren fotokopiak zeudela-eta barruan. Bide bihurria egina zuten hiru kaxek: Arantzazutik Erromara-ra joanak (1971), hamabi urte geroago I. Omaetxebarriak Valladolidera eramanak, gero fraide baten eskuetara eroriak, hark beste fraide bati utziak... azkenik aztertzaile honen eskuetara iritsiak. Horietako bi bata besteari lotuta zeuden, eta hirugarrena bereiz. Lotuta zeuden bietako batean zera zekarren idatzita gainean: “Fotocopias del libro titulado ‘Romances euskéricos de Aránzazu’; aparteko hirugarrenean, berriz: ‘En esta carpeta van las multicopias de los cantos que no están en el libro del Cancionero sino que sueltos ya en hojas (cuartillas) ya en cuadernos’ –‘cuartillas’ dio Iturriz 1971ko fotokopiatzaileak, baina adiera zabalean hartuta dago seguruenik hitz hori, eta uste izatekoa da Din-A-4 tamainakoak-edo izango zirela orririk gehienak–.

Lehen bikoteak ez zuen sekretu handirik, REA/JK koaderno ezagunaren fotokopia zen; baina garrantzizkoa zen, horren lehen fotokopia –multikopia– osoa-edo zelako. Hirugarrena apartekoa zen, ordea, bereziki garrantzi handikoa, sorta horixe izan zitekeelako B. Gandiagak aipaturiko bestelako ‘karpeta’ oparoa; eta bertan egon zitekeelako Alejotxoren kanta zekarren ‘koadernotxo’, eta bertako paperen artean A. Zabalak ikusitako ‘libreta’, non “Mundu onetan gura dabenak” aldaera

¹⁵⁸ Liburuxka horri eta bertako kantei buruz, ik. Agirrebaltzategi 2010, 101-102 or. Zabalak ohar eta guzti dakarren kanta 7 ahapaldikoa da “libreta” horretan, “Moro erriko katibu danak” ahapaldiarekin amaitzen dena; ez dakit zergatik ez nondik, Zabalak zortzigarren ahapaldia erantsi zion bere liburuan.

aurkitu baitzuen. Izatez, eskuetan nuena ez zen inolako ‘karpeta’ ez ‘koadernotxo’ eta ez ‘libreta’, orrialde mordoxka fotokopiatuen sorta aski ugaria baino. Laster aurkitu nituen, ordea, horretan Gandiagaren “kuadernoxka”-ren nahiz Zabalaren ‘libreta’-ren fotokopiak, nahasita, bestelakoekin batera; baina ez nuen neke handirik izan bateko nahiz besteko orrialdeak ordenatu eta bi liburuxkak osatzen.

Neure aldetik JSG (=Jatorrizko Sorta Gehigarria) izena eman diot Gandiagak ‘karpeta’ modukoan bilduta eta Zabalak Koadernotik kanpo aurkitu zituen material horiei, Iturrioz fotokopiatzaileak “cantos que no están en el libro del Cancionero, sino que sueltos ya en hojas (cuartillas) ya en cuadernillos” ikusi zituenei. Erromatik itzulian etorritako JSG-ren fotokopia, berriz, G1T siglaz izendatu dut. Hainbat aldiz aipatu dudana J. J. Iturriozek 1971n fotokopiatu-rik kanta eta testuen parte bat da, Koadernokoekin batera, baina horkoetatik bereiz dagoena.

Eskuzkoen sorta fotokopiatuarekin batera zeuden, ordea, beste 28 orrialde daktilografiatuen fotokopiak ere. Laster konturatu nintzen, Omaetxebarriak askoz lehenago, 1943an edo, eratutako OSJ sortaren (REA/JK koadernoaren kopia daktilografiatu partzialaren) fotokopia zela, nahiz eta birmoldatuta egon orrialdeak. Beraz, “sue-ltos ya en hojas (cuartillas) ya en cuadernillos” aurkitu zituen orriekin batera, OSJ sortakoen fotokopia ere bidalia zion bere osabari. Izan ere osaba ezezik, berarekin batera Erroman bizi zen I. Omaetxebarriak behar suen Arantzazuko Kanta Zaharren materiala, bereziki baladena, hauei buruzko bere azterketak jarraitzeko; eta seguruenik adierazia zion Zelaiari berak garai batean egindako kopia daktilografiatua ondo etorriko zitzaio- la esku artean. Omaetxebarriaren sorta horri, 1971n Iturriozek fotokopiaz ateratakoari, O5S izena eman diot.

G1T eta O5S, bietako orrialdeak batean hartuta, 28+65 orrialdeko sorta osatzen dute; Din-A-4 tamainakoak dira orriak. Neure aldetik ordenatu eta birmoldatu egin ditut zerbait bi sortak, biei orrialde-zenbakiak ere idatziz jarraian: Denetara 93 orrialde. Honetara osatutako sorta handiari G2T izena eman diot.

Fotokopiak ez dira oso txukunak, baina bai nahikoa onak, jatorrizko orriak nolakoak izango ziren eta fotokopiagailuaren hasierako garaiak zirela kontuan izanik. Kolore-galduta edota horiztatuta daude

paperak. Hainbat orrialdetan, kopiagailuak testua osorik kopiatzerik izan ez zuenetan, fotokopiatzaileak berak eskuz osatu zituen lerroak gainean.

Kartoizko kaxaren gainean egindako oharraz gain, barruan ere badu beste oharrik Iturriozek bere eskuz egina; 5. orkoa adierazgarria izan daiteke: “No he encontrado la fotocopia de este canto por lo que le mando escrito a máquina. La razón de la distracción es que en la otra cara aparecía una “X” grande como borrón”. Dirudienez, Arantzazutik kanpo –han ez zen artean fotokopiagailurik– fotokopiatzen jardun zenean, ez zuen kopiatu orrialde hori, gurutze-arrastoa ikustean edo; gero, damututa edo, bere makina mekanografikoaz idatzi zuen jatorrizkotik, sorta osatzeko.

Goazen hurbilagotik ezagutzera JSG jatorrizko sorta. Baina hori galdua-edo denez, beraren G1T sorta fotokopiatua deskribatu behar.

17.1.1. G1T. Sorta Gehigarri fotokopiatua

Denetara 60 bat kanta (balada, bertso sorta, koplak zahar) daude bertan jasota 65 orrialdeetan. Azken bi orrialdeetan badaude beste bi kanta, identifikatu ezinak, hain eskasa da-eta fotokopia. G1T-ko kantetatik 18 badaude REA/JK-n ere; eta 6 badaude O5S sortan ere. 29 inguru bertso sortak dira G1T-n; horietatik 13 bertso paper inprimatuak; eta horietatik 11k Arantzazu ez, baina beste gairen bat darabilte. Eliz kantaren bat ere badago G1T-n, eta Gabon-kanta pareren bat ere bai. Dena dela, 40tik gora dira Arantzazuri buruzko kanta bertan.

JSG-ko bertso paper eta bestelako orri solteen fotokopiekin batera bertan daude koadernotxoak ere, normalean bi orrialdeko fotokopiatuta, txikiak izanik, horretarako aukera ematen zutelako horiek. Zehazki esanda, lau bat koadernotxo behintzat badaude orain orrialde soltetan: Matias Balerdik 1886ko Andre Mariaren koroaziorako paraturiko bertso sortena (G2T, 44-55 or. tan, koadernotxoko 24 orrialde idatziak), autore beraren “Guipuzcoaco istoriyaren sustanciya” bertso sortarena (G2T, 56-59 or. tan, koadernotxoko 8 orrialde idatziak), A. Zabalak ‘libreta’ deitua (G2T, 72-76 or. tan, koadernotxoko 9 orrialde idatziak), Gandiagak aipatzen zuen ‘kuadernoxka’ (G2T, 77-78 or. tan, koadernotxoko 4 orrialde idatziak).

17.1.2. G2T: O5S+GIT

G1T-ko orrialdeak ordenatu eta zenbakiturik, bada, eta aurretik O5S sortakoak jarri, orrialdez orrialde zenbakituta horiek ere, G2T eratu dut, gaur egun Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bidumaren barruan aurki daitekeena.

G2T sortak 93 orrialde ditu. Plastikozko karpeta orri-azaldunean daude bilduta eta ordenatuta horiek. Hiru ataletan ipini ditut: a) Daktilografiatuak (1-27 or.), b) inprimatuak (27-43 or.), c) eskuizkribuak (44-93 or.); eskuz idatzitako kantaren batzuk daktilografiatuta ere badaude lehen ataletan.

- a) O5S-G2T *atala* (1-27 or.). I. Omaetxebarriak egin edo eragindako OSJ adarreko material daktilografiatua, Iturriozek birmoldatu eta fotokopiatua, da O5S sorta; 6.3. epigrafean azalduta geratu da zer den eta nola dagoen eratuta sorta hori. 49 abesti-testu daude, horietatik 4 errepikatuta, kopia ezberdinetan. Denak daktilografiatuak dira jatorriz, salbu hiru, Omaetxebarriak bere eskuz idatziak. OS adarrekoak izanik, REA/JK-n ere badaude –bat izan ezik, Iturriozek berak zuzenean daktilografiatu eta O5S-n sartua–.
- b) G1T-G2T-*inprimatuak* (29-43 or.). 19 kanta dira, bat izan ezik, beste denak bertsopaperak. Horietako 5 REA/JK-n ere badaude: bat guztiz berdina da iturri bietan; bi, edizio ezberdinekoak dira; beste bi, edizio berdinekoak, baina fotokopialdi ezberdinekoak (seguruena jatorrizko kopia ezberdinetatik zetozenak).
- c) G1T-G2T-*eskuizkribuak* (44-93 or.). 47 kanta daude idatzita, baina 5 errepikatuta, kopia ezberdinetan. Bi testu irakurtezinak dira (92 eta 93 orrialdeetakoak). Bestalde, 79-82 orrialdeetako partitura da Arantzazuko baladen lehen harmonizazio-saioa (2 ahotsetara), zenbait balada eta aldaeren ahapaldiak bateratuz egina. 85-89 orrialdeetakoak REA/JK-ko doinu-testuak dira gehienbat, doinuak txukuntze eta konbinatze aldera eraturiko partiturak.

REA/JK-tik kopiatutakoak diren O5S sortakoak kenduta, beraz, kanta berri eta ezberdin askotxo dago G2T-ko 2. eta 3. ataletan, oraingo REA/JK-n ez dagoena: 50 inguru. Zera adierazten du horrek: 1971n fotokopiatutako aparteko orri eta ‘cuadernillo’ solte gehien-gehienak ez zituztela

integratu gero ere REA/JK-n; beste nonbait behar dute egon horiek – Arantzazuko liburutegiko zokoren batean, edo auskalo non!–. Azken batez, REA/JK-ren gehigarri oso garrantzizkoa da G2T bere 2. eta 3. ataletan, Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bilduma osatzeko.

Ondoren doa G2T-ko kanten indizea, REA/JK-rekin parekatuta – sk = eskuizkribua; inp = imprimatua; dk = daktilografiatua; zut = zutabea–:

Hasiera	Amaiera	REA/JK	G2T
—		—	92
—		—	93
[Hitzik gabe]		—	91
Agostuaren Amabosgarren,	neu ez naiz moro umia.	—	75-76 (sk)
Agur Arantzazuco	Zeruco Erreguiña.	—	54 (sk) (1)
Agur Arantzazuco	Coroaziyuac.	—	55 (sk) (1)
Agur biotzez egiten dizu	Mezede guzi guziak.	—	32 (inp) (3)
Agur euscaldun danac	Adiyo guztiac.	—	55 (sk) (2)
Agur Obispo Jauna	Bici luze ona.	—	54 (sk) (2)
Agustuaren amabosteko	Kataberako gaiñean.	—	7 (dk)
Agustubaren Amabostgarren	Santiagori oñian.	—	085 (sk)
Ai artzachoa Ai artzachoa	Eriotzako trantzean.	—	079-082 (sk)+083-084 (sk)
Ai nere biotzeko	bero-bero jartzeko.	—	37-38 (inp)
Aingeru eder batec	negarrez ari zan.	—	71 (sk)
Alejo txo jantzi ttusu	Argia ta ogia.	—	77-78 (sk)
Ama maite Mariac	Agur, agur, agur.	—	52-53 (sk)
Amabost pausuz konponitzen da	aren Amaren sortzea.	—	14 (dk-sk)
Arantzazu aldean	eta gaude adi.	—	86 (sk)
Arantzazu mendiko	neure humoria.	—	76 (sk)
Astelena martisena eguastena	juandan astia.	—	78 (1) (sk)
Atamboratxo berria	erdixa urre gorria.	—	78 (4) (sk)
Bendezios beterik	bizitzera Amen.	—	43 (inp) (1)
Denbora leku zeru ta lurrak	Serbitu dezun maisuak.	—	39 (inp)
Ecustean Belenen	pocezco neurria.	—	70 (sk)
Egun batian nijoalarik	pipa arturik ortzetan.	—	78 (3) (sk)
Eguna zala, eguna zala	Madriidik datorrenian.	—	23 (sk)
Errodrigotxo Balzategiko	bai zarri kaliza altxatu.	—	87 (sk)
Fedez irazekirik	grazi ugariak.	—	32 (inp) (1)
Goibeltasun bat neukan	baguaz etxera.	—	36 (inp)
Gure Ama Birjiña	gugana berori.	—	89 (sk)

Hasiera	Amaiera	REA/JK	G2T
Gure ama Virgiña	bizitzeco amen.	—	60-63 (sk)
Gure ama Virgiña	kolorerik ere.	—	64-66 (sk)
Gure Ama Virgiña Arazasuquari	eta horrela (...? Nequian.	—	68-69 (sk)
Guri begira errukiz zauden	Gero guztiok Zeruan.	—	32 (inp) (2)
Justu ta pecatariak	Eta libratuco guera.	—	51-52 (sk)
Mendi gañian zaude	Erri dana goian.	—	43 (inp) (2)
Milla beatzi eun kunplitu eta	Zeruetako atian.	—	42 (inp)
Milla zortzireun laroguei eta	Ama Arantzazucoac.	—	44-51 (sk)
Nere sorterri biotzekua	Eriotzako orduan.	—	41 (inp)
Oraintxe diradela lareun bat urte	egiguzu geure utzegiña.	—	74-75 (sk)
Parrezka dago; zer du Ernio'k	ta bere gurutz santua.	—	35 (inp)
Rodrigo Balzategui	Artzek para zuan.	—	86 (sk)
Salve errugabeko Birgiña	zuan ziran bildu.	—	90 (sk)
Saspi anaiya atera Loyolatikan	Loyola eta San Inasiyo.	—	29 (inp)
Seme danoc, seme danoc	Auda gure Probinciya.	—	56-59 (sk)
Te Deum laudamus	in gloria Patris.	—	43 (inp)
Udaberria datorrenian	Naparruara tellagiñ.	—	78 (2) (sk)
Agustuaren Amabostgarren	Neu ez naiz moro umia.	21-22 (A zut.)	8 (dk)+75-76 (sk)+ 85 (sk)
Agustuaren amabostgarren	bide artatik banua.	21-22 (B zut.)	7 (dk)
Agostuaren amabostgarren	Kruzifizikua gaiñian.	23 (1) (A zut.)	6 (dk)
Errodillochu juan zanian	prozesiñuaz mendira.	23 (2) (B zut.)	25 (dk)
Oiñatiarrak Oiñatiak	goguan izango dozu.	23-24 (3) (B-A zut.)	4 (dk)
Errodillochu Aloxategiko	Bai kalizia altxatu.	24 (1) (A zut.)	24 (dk)
Choragarrizko berri gozoa	Jesus dabela besoan.	24 (2) (B zut.)	26 (dk)
Rodrigo Balzategiko	An artuko du ostatu.	24 (4) (B zut.)	24 (dk)
Egune zala ta egune zala	Jaungoikuaren aurrien.	25 (1) (A zut.)	23+88 (dk/sk)
Egune zala, egune zala	Gomuten eukiko dozu.	25 (2) (B zut.)	13 (dk)
Mundu yonetan gura dauenak	bai sarri kaliza altxatu.	26 (A-B zut)	21 (dk)
Errodrigotxo Baltzategiko,	prozeziyuaz mendira.	27	72-73 (sk)
Mundu onetan gura dabenak	sarri kaliza altxatu.	27	72-73 (sk)
Mundu onetan gura dabenak	Zarri kaliza altxatu.	27 (A-B zut.)	20 (dk)+72-73 (sk)
Arantzazu-mendiko	engañagarriya. la, la...lai.	28	14 (dk)+67 (sk)
Arantzazura nua nua	nedukan goguan.	29	14 (dk)
Arantzazu mendiko	Au nere semea. Lo...	31	16 (dk)+86 (sk)
Birgiña Arantzazuko	bai komulgadurik.	33	16 (dk)
Errodrigotxo Balzategiko	Bai zarri kaliza altxatu.	35	24 (dk)+87 (sk)

II. Atala: REA/JK-ren familia ugaria

Hasiera	Amaiera	REA/JK	G2T
Adios orain dama gaztia	kristau fidelen moduan.	36 (A-B zut)	27 (dk)
Arantzazura egin det promes	zeruetako atea.	37-38 (A-B zut.)	1-002
Arantzazure joan bear dogu	Bitartekorik bear ez.	39 (1)	25 (dk)
Gure Ama Birjina	emanen dizu fedea.	41	14 (dk-zk)
Emakume eder bat	andik para zuan.	41 (2) (A zut.)	19 (dk)
Pausu santuak ongi kontatzen	emanen dizu fedea.	41 (3) (B zut.)	3 (dk)+G2T, 33
Ai artzachoa, ai artzachoa	kaliza ura (gora) alchatu.	42-43	79-82 (sk)+ 83-84(sk)+87-88 (sk)
Birjina Amaren bezpera da ta	argi eginen digula.	43 (2)	19 (dk)
Birjina Arantzazukoa	eta bertze munduangeloria.	43-44 (3)	4 (dk)+22 (dk)
Izar ederrak argi eiten dau	mundutik niñoanean.	45	19 (dk)
Arantzazuko Birjiña,	ez zauku deus faltatuko.	46	15 (sk)
Birjiñetatik ederrena da	antxe frescadu ei due.	50	26 (dk)
Neure Ama Birjiñe	komendu bagarik.	51 (1)	18 (dk)
Neure Ama Birjiña	Zure konbentua.	51 (2)	18 (dk)
Armallatan altuan	baña belua ederragua.	51 (3)	4 (dk)
Gure ama Birjiña	meza ta kantuak.	52 (2)	15 (sk)
Bertzuk paratzia	Katoliko danak.	64	31 (inp)
Orain diradelaric	Gure utsegiña.	65	74-75 (sk)
Gure Ama Virgiña	Bicitzera amen.	69 (69-70)	60-63+64-66 (sk)
Neure Ama Birgiñe	Karlos Kintorentzat.	71 (1) (A-B zut.)	5 (dk)
Erregu egin zazu	Pello Errotariak.	71-073 (2) (A-B zut.)	18a-18b
Gure Ama Birjiña	buru eskogitua.	73 (2) (A zut.)	18 (dk)
Ilargi argixa,	Mundu onen jabia.	120 (1) (A-B zut.)	17 (dk)+3 (dk)
Virgina Amaren	condenatuko giñian.	123 (A-B zut.)	28 (dk)
Ama Birjiña eguna da ta	kurutze gogor (krudel) batian.	124	10-11+12 (dk)+12
Kristiñau on bat ilten danien	santu guztien albotik.	126 (1)	9 (dk)
Magnificat anima mea Dominum	eta in saecula saeculorum.	166-167	43 (inp)
Eriotzaco lesio on bat	eternidade gustian.	183 (A-B-C zut.)	34 (inp)
Bost llaga sagraduen	biba amen Jesus.	187 (A-B-C zut.)	33 (inp)
Berso berriac esplicatzeco	eriotzaco orduban.	193 (A-B-C zut.)	40 (inp)
Aranzazuco Ama	Esan beciñ laister.	56	30 (inp)

17.2. I. Omaetxebarriaren artxiboko sorta berezia (OEA)

Omatxebarriak REA/JK koadernoari eta Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bildumari egindako ekarpenaz oro har askotxo dago esanda orain arte atal honetan. Hura hiltzean beraren artxiboan aurkituriko eskuizkribu-sorta aurkeztu behar dizut orain; Arantzazuko Ba-

lada eta Kanta Zaharrei buruzkoa, hain zuzen: guztiz berezia, aberatsa eta oso interesgarria.

Idatzien sortako lehen hamaika dokumentuak Arantzazuko Erromantzeen azterketak dira –gehienak zirriborro modukoak eta burutu gabeak–: erromantzeak oro har aztertzeko eskemak eta iradokizunak, batzuk; erromantze jakinei buruzko azterketa eskematikoak, bestek. Bigarren zatian Arantzazuko Erromantzeen aldaerak daude jasota: 32 bat. Horietatik 11 Omaetxebarriak berak bilduak dira nonbait; bost bat, bestek (J. Alustizak-eta) bilduak, eta 16 bat kanta, Azkueren *Cancionero Popular Vasco*-tik jasoak. Guztietatik 6 edo, Arantzazuko Bilduman lehendik erregistratuta zeuden, eta 26 bat haietatik ezberdinak dira.

Hogeita hamabost dokumentutan (‘dok.’) dago banatua eskuizkribuen sorta osoa, bakoitza bere zenbakiarekin –orrialde bat baino gehiagokoak dira gehienak–. OEA izena eman diot sorta osoari neure aldetik.

Dokumentu-zenbakien arabera dago ordenatuta, plastikozko karpeta orri-azaldun berezian. Arantzazuko Literatur Artxiboan aurki daiteke, bertako Balada eta Kanta Zaharren Bilduman integratuta. Bi atal ditu karpeta horrek: 1. OEA sorta eta 2. DGA sorta, beharaxeago agertuko dudana.

Hona hemen OEA sortako kanten aurkibidea, REA/JK-koarekin parekatuta: 32 piezetatik lau bakarrik daude Koaderno nagusi horretan; bestalde, bat errepikatuta dago OEA-n bertan: “Armaillaetan altuan dago”.

Hasiera	Amaiera	OEA	REA/JK or.
Amabost pausuz konponitzen da	aren Amaren sortzea.	12. dok.	
Aizkorriko kurtzeko	nun da Mari Jesus.	13. dok.	
Errodrigotxu Baltzategiko	bertan aurkituko iatzu.	14. dok.	
Armaillaetan altuan dago	belua ederragua.	15. dok.	
Armaillaetan altuan dago	beloa ederragoa.	15.+ 20. dok. (5)	
Artzai Rodrigo Baltzategiko	aitu bertatik egia.	16. dok.	
Birjiña Amaren bezpera da-ta	urre-kaliza [goratu] (doratu, <i>sic</i>).	17. dok.	
Birjiña Amaren bezpera da-ta	baita bere kaliza goratu.	18. dok.	
Birjinearen Gaba	zor dot ni eriotzea.	19. dok. (1)	
Birjinearen gaba da gaur da	zeru altuan atea.	19. dok. (2)	
Birjinearen gaba dogu-ta,	paradisura bidia.	20. dok. (1)	
Arantzazura bidea luze,	arantzan bere begira.	20. dok. (2)	

Izar eder bat ateratzen da	topatu nitun bidean.	20. dok. (3)	
Eguna zala ta eguna zala,	arbola baten gainean.	21. dok.	
Izar eder bat ateratzen da	kontseju on bat.	22. dok.	
Izar eder bat argitu zan-da	Arantzazura goizean.	23. dok.	
Zure ardiak ongi dabilta	Birjiña Amaren belua.	24. dok.	
Guazen Arrate-ra	dakarren berria.	25. dok. (1)	
Arrate-ko zelaiko	mezia entzuten.	25. dok. (2)	
Agustuaren amaboskarren	Kurtzepizio-gainean.	26. dok. (3)	
Agostuaren amaboskarren	zijoan erromerian.	26. dok. (1)	20 (1)
Agostuaren amabosgarren	erromerian zijoan.	26. dok. (2)	20 (2)
Aitak artajorrara agindu ezker	Lalaralalai lalara lala lai.	27. dok.	
Arantzazura egin dut promes	beraren donarioa (indi sedaz bueloa).	28. dok.	
Birjina Amaren bezpera da ta	argi eginen digula.	29. dok.	43 (2)
Birjiña Amaren bezpera da-ta	Birjina Amaren beloa.	29. dok.	
Birjiña Amaren bezpera da-ta	onera bidal ezazu.	30. dok.	
Eguna zala, eguna zala	Madrildik datorrenian.	31. dok.	
Ia dirade irurogei urte	kontuan edukiko'tsut.	32. dok.	
Izar ederrak argi eiten dau	mundutik niñoanean.	33. dok.	45
Izotzetan, elurretan, abenduko...	... erdi-erdian krabelina.	34. dok.	
Trinidadeak eta Kopo Kristoak	irurak alkarturik Arantzazun dira.	35. dok.	

17.3. DGA (Demetrio Garmendia) sorta

Predikaria, idazlea eta poeta izan zen Demetrio Garmendia fraidea (1908-1999): sei bat olerki behintzat baditu Arantzazuko Andre Mariari eskainiak. Hiltzean utzitako beraren paperen artean Arantzazuko “Kanta Zaharrik” ere agertu da (batez ere herritarren ahotatik jasotako bertso sortak) eta Arantzazuri buruzko olerkirik ere bai. Bertso paper inprimatu bakarraz eta diptiko daktilografiatuaz gain, beste denak eskuizkribuak dira, inoren eskutatik jasoak itxuraz. Kaligrafia oso ezberdinak nabari dira.

Edukiari dagokionez, 1854ko “Gure Ama Birjina” bertso sorta ospetsuaren 6 aldaera daude: bat osoa, 22 bertsokoa; besteak ez dira osoak (9, 9, 6 eta 5 bertsokoa, eta bertso bakarreko bat). Beste bertso sortetan K. Peñagarikanorenak dira bi (bat Arantzazuko Amari eskainia), Iñaki Plazaolarena bestea. Azkenik S. Mitxelenaren bi kanta daude, 1943an idatziak, *Arantzazu. Euskal Poema*-ren aurrerakin gisa, bere adiskide Demetriori bidali zizkionak, eta gero, zerbait aldatuta, *Poeman* sartuko zituenak.

Hamar dokumentuz ('dok.) dago osatuta Garmendiaren sorta, DGA izendatu dudana. Zenbakituta eta ordenatuta plastikozko karpeta orriazaldun berezian daude eratuta dokumentuok; Arantzazuko artxiboan aurki daiteke, Balada eta Kanta Zaharren Bilduman integratuta. Bi atal ditu, eduki ere, karpetak: 1. OEA sorta eta 2. DGA sorta, hemengo hau.

III. ATALA

ARANTZAZU DUT KANTAGAI

DATU-BASETIK LIBURU SAILERA

Euskal literatura arantzazuarraren definizioa, lehen atalean emandakoa, aski zabala da: Arantzazuk eta Arantzazuren inguruan sorturiko euskarazko literatura –‘inguruak’ ez du hemen eremu geografikoa adierazten, soziala eta literarioa baizik–. Ugaria da literatura hori bere gaian, eta erlijiozkoekin batera, gai existentzialak, sozialak, artistikoak eta naturalak kantatu ditu. Denen artean, eta nolabait erdigunean, dago Arantzazuri buruzko literatura; hau da, Arantzazu gaitzat hartu eta bera kantatu duena: Andre Maria eta santutegiaren “misterioa”, lurraldea eta izadia, artea eta historia, erromesak eta fraideak, etab.

Bada literatur narratiborik eta prosa poetikorik, Arantzazu kantatu duenik, euskaraz nahiz gaztelaniaz. Baina Arantzazuren kantariak literatura bertsifikatua baliatu izan dute bereziki: baladak, bertso berriak, olerkiak eta abesti-testuak, korpus literario guztiz adierazgarria osatuz. Horiek denek, pentsaeraz, estiloz eta balio literarioz oso ezberdinak izanik ere, Arantzazuko poema ehunduz joan direla esan ahal da: bost mendetan barna luzaturiko *Poemagintza*, non hainbat idazlek hartu baitu parte bere kanta eta donuekin. Horren guztiaren bilduma –testigu– izan nahi du *Arantzazu Dut Kantagai* (ADK) liburu sail honek.

Bi poeta ditugu Arantzazuko poemagintzako partaiderik oparoen eta ezagunenak: Salvatore Mitxelena eta Bitoriano Gandiaga. Guztiz aparte-

koa da literatura arantzazuarrari eta Arantzazuko poemagintzari bi poeta bertsolariok egindako ekarpena, kantitatez eta kalitatez. Horrexegatik leku eta ohore guztiz bereziak izango dituzte ADK liburu sail honetan.

Arantzazu(ko) poemaz hitz egitean, hain zuzen, Salvatore Mitxelenaren obra ospetsuaren tituluaren oihartzuna datorkigu ozenki: 1949an argitaraturiko *Arantzazu. Euskal Poema* (AEP). Bere prosazko nahiz poesiazko obraren parterik handienean du Mitxelenak kantagai Arantzazu. Haren idazlan guztien edizioaren bi tomo mardulak ikusi besterik ez dago. Bigarren tomoa honako obra hauek osatuta dago: 1. *Arantzazu. Euskal Poema* bera osorik, *Bizi nai* hirugarren atal eta guzti; 2. *Ama-semeak Arantzazuko kondairan* saiakera historikoa; 3. *Aboz abo, Arantzazuko Kanta-zarrak*, Arantzazuko baladen azterketa. Badu, ordea, beste kanta-liburuxka oso berezia *Ogei kanta Arantzazuko* izenekoa, eta nolabait *Poema*-ren sintesizat ere har daitekeena.

Lehenengoa –*Poema*– bere osoan dago idatzita Arantzazuko Baladen edo “Kanta-zarren” tradizioa jaso nahian, Arantzazuren poema historiko bateratu eta landuaren bila. Tituluaren oihartzunagatik eta biltzen dituen materialengatik ere badu ADK liburu sailak zerikusirik Mitxelenaren AEP-rekin, horren iturriek –REA/JK koadernoko (eta inguruko) baladek eta kanta zaharrek– osatzen baitute sailaren parte nagusia. Baina askoz zabalagoa da, alde batetik, ADK proiektua, Arantzazuren kantari guztiak, bost mendeetakoak, bildu nahi dituelako literatur koro polifonikoan; eta apalagoa, beste aldetik, Arantzazuko poema gorpuztu berririk eskaintzeko asmorik ez duelako, Poemagintza kolektibo handiaren iturri historikoak bateratu, ordenatu, sailkatu eta edizio kritikoan eskura ipintzekoa besterik.

Horrela bada, Mitxelenaren *Poema*, hasieratik bukaeraraino Arantzazuren kanta izanik –bi aldiz argitaratua–, beraren osotasun sakratuan utzi dut, eta bere horretan ez da liburu sail honetan sartzekoa; baina liburu horretako hainbat ahapaldi eta kanta aparte aukeratu eta jasota daude *Ogei Kanta Arantzazuko* (OKA) liburuxkan eta Arantzazuko bestelako kanta berritan; horrelako testuak, nolabait autonomo bihurtuak, ADK saileko *Arantzazuko Kanta Berriak* liburukian (VI.ean) jasota daude. Bigarren obra –*Ama-Semeak Arantzazuko kondairan*– prosazko obra da, bere kutsu poetiko eta guzti, eta ADK liburuotatik kanpo geratzen da, Mitxelenaren bestelako prosazko zenbait obra bezala, nahiz eta Arantzazu izan gaitzat. *Aboz abo* “folklore-lana” ere, pro-

sazko saiakera liburuia izanik, bildumatik kanpo dagoela uste izatekoa litzateke; baina literatura arantzazuarraren muinaren –Baladen– interpretazio historiko-literariorako lehen ahalegin sistematikoa, balio guztiz berezikoa, izanik, leku bere-berea duela uste izan dut Arantzazu kantagai duen literaturaren panorama historiko-kritikoa agertu eta eskaini nahi duen sail honetan; bestalde, behin bakarrik dago argitaratuta saiakera orain arte, edizio ez oso egokian, nire ustez; horrela, bada, ADK liburu sailaren barruan (IX. liburukian) doa hori, bigarren edizio bezala, ortografiaz eguneratuta testuan eta tituluari –*Ahoz aho*–, eta ohar kritiko ugari hornitua. Azkenik *Ogei kanta Arantzazuko* (OKA) liburuakako hogeitabi abesti-testuak sartu ditut bildumaren barruan, *Arantzazuko Kanta Berriak* liburukian (VI.lean) horiek ere.

Gandiagari dagokionez, berau dugu seguruenik euskal literatura arantzazuarreko autorerik gaurkoena; areago, bera da Arantzazuko poemagintza historikoa deitu dudaren koroa, XX. mendearan azken 50 urteak betetzen dituelarik; beste batzuekin batera, jakina. Beste nonbait esanda geratu da, Gandiagaren poema gehienek daramatela nolabait Arantzazuren oihartzuna. Baina 200 bat ditu berak zuzenean Arantzazu (Andre Maria, erromesak, fraideak, artea, ingurunea, mendiak eta bideak, historiaurrea, euskara, etab.) gaitzat daukatenak. Horietatik ia 50 *Elorri* liburuan daude argitaratuta; eta beste hainbat, han eta hemen; baina gehienak argitaratu gabe oraindik. Gandiagaren Arantzazuri buruzko olerkien aparteko edizio grafikoaren proiektua oso aurreratuta nuen; beraren poemetako baten hasierak –“Arantzazu dut kantagai”– iradokitako titulu eta guzti. Baina oraingoz behintzat lotan geratu da proiektua. Ondorioz uste izan dut, Arantzazu kantatzen duen literatur bilduman leku nabarmena behar zuela Gandiagak; bestela burua moztuta geratuko litzatekeelako bildumaren “giza-erbola”. Horregatik ADK sail honetako aparteko liburukian (VII.lean) bateratu ditut haren olerkiak, zuzenean eta edozein aldetatik Arantzazu kantatzen dutenak.

1. “ARANTZAZU DUT KANTAGAI”: ITURRIAK

S. Mitxelenarena eta B. Gandiagarena horrela hartuta, “Arantzazu Dut Kantagai” testu-bilduma osatzeko baliaturiko gainerantzeko iturrien berri eman behar dut hemen. ADK saileko liburu bakoitzak bere iturrien eta bibliografiaren berri emango du hasieran, sarritan ezberdinak direlako batetik bestera; era berean, literatur pieza bakoitzak bere errefe-

rentzia bibliografikoa eramango du normalean. Baina hemen dagokigu sail osoa gorpuzten duten baladak, bertsoak, olerkiak eta abesti-testuak bilatzeko eta biltzeko baliaituriko iturrien eta bideen berria ematea.

Hasteko eta modu laburrean esanez, honako hauek dira nagusi-nagusienak: Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bilduma, aurrerantzean bertako Literatur Artxiboan eratua, *Arantzazu* aldizkaria, Arantzazuko Artxibo Historikoko literatur saila, “Auspoa” liburu sorta, Eresbil Musikaren Euskal Artxiboa eta Arantzazuko Musika Artxiboa (abesti-testuentzat bereziki azken biak). Baina beste hainbat iturri ere (artxibo, aldizkari, egunkari, liburu, etab.) aurkituko du irakurleak iturritzat aipatuta. Aipamenotan gehien edo sarri samar agertuko direnen aurkezpen modukoa eskaini nahi dut beraz, hemen.

1.1. Arantzazuko santutegiko iturriak

Iturrien lekurik behinena eta oparoena Arantzazun bertan aurkitu dut, jakina: artxiboak, biblioteka eta hemeroteka.

Artxiboetan behinena aurreko atalean deskribaturiko Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bildumarena da. Baina hori aberastu eta osatu egin dut kanpoko beste hainbat iturritatik inguraturako dokumentu eta kantekin –ondorengo epigrafean aipatuko ditut–. Arantzazuko Artxibo Historikoan gordeta egon dira, ordea, karpeta bereziak, Santutegitik antolaturiko literatur lehiaketetako idazlanak bilduta dituztenak: 1886, 1954, 1956. Azkenik Arantzazuko Musika Artxiboa (zaharra eta batez ere berria) funts-funtsezkoak dira Arantzazuri buruzko abestiak eta horien testu poetikoak ezagutzeko.

Arantzazuko bibliotekako liburuen artean aurki daitezke Arantzazu bera kantatu izan duten obra bereziak (fraideek nahiz bestelako autoreek idatziak) eta Arantzazuri buruzko literatur piezak tartekatuta dituztenak. Berriro ere Mitxelenaren eta Gandiagaren obrez gain, besteren batzuk nabarmeduta utzi nahi nituzke: Zenbait, *Ama Virgiña Arantzazucoaren condaira zortzico aundietan eta aurtengo erromeriaraco itz neurtu batzuec*, Tolosa: E. López mold., 1881; Patrizio A. Orkaiztegi eta Toribio Iriondo (ed.), *Jesus eta Mariaren billeracoentzat itz neurtu-bac bai eta Egüerri, Garizuma edo misiyu demborarako Ama Guciz Garbiyaren alabai lembici, guero berriz aurtengo erromeriyagatik Arantzazuco Virgiñari esqueñiyac*, Tolosa: Pedro Gurruchaga mold., 1881; Zenbait, *Arantzazu. Homenaje filial a Ntra. Señora de Arantzazu, Celestial*

Patrona de Guipúzcoa, Bilbao: Jesús Álvarez, 1918; Zenbait, *Homenaje a la seráfica Provincia de Cantabria en el septuagésimo quinto año de su Restauración*, Oñate: Imp. de la revista Aránzazu, 1935; Antonio Arruti, *Olerki galduak. Recuperación de un poeta olvidado* (Ed.: Joseba Intxausti), Donostia, Elkarlanean, 1998.

Dena dela, literatura arantzazuarreko idazlan poetiko asko eta asko bertako aldizkarietan argitaratu izan dituzte. Horietan nagusi-nagusiena *Arantzazu* aldizkaria bera da, 1921ean sortua: iturri guztiz oparoa ADK liburu sailerako. Ehundaka olerki eta bertso sorta argitaratu izan ditu bere lehen 80 urteetan, horietako askotxo Arantzazu kantatzen dutenak; baita Arantzazuko abesti-testuak ere.¹⁵⁹

Horrezaz gain, beste hiru ditugu aipatzekoena Arantzazuko ikasleen barne-aldizkarietan: *Ensayo* (1930-1936, filosofia eta teologiako gaiekin batera, literaturazkoak ere argitaratu zituen), *Excelsior* (1948-1956, denetariako gaiak erabili zituen, euskarazko olerkiei ere leku nabarmena eman) eta *Seminario al descubierto* (1969-1990, seminarioko aldizkaria, mutilen literatur konposizioekin batera Gandiagaren hainbat bereziki argitaratu zituen).

1.2. Arantzazutik kanpoko iturriak

Arantzazuko iturrien osagarritzat baliaturikoak ekartzean aurrenik Arantzazuko Balada eta Kanta Zaharren Bildumaren osagarriak ditut bereziki nabarmentzekoak, artxibo nahiz liburu: R.M. Azkueren *Cancionero Popular Vasco*,¹⁶⁰ A. Donostiaren *Cancionero Vasco*,¹⁶¹ Labayruko artxiboa,¹⁶² R. M. Azkueren artxiboa (Euskaltzaindia), Aitzol bil-

¹⁵⁹ Santutegiko aldizkari “ofiziala”, bertako buletinarena ere egin izan duena, *Arantzazu* izenez sortua (1921), eta liburuki honetan nahiz ondorengoetan askotan agertuko dena, *Arantzazu* grafiaz idatzi izan dute 1978tik aurrera. Hemen bezala “Arantzazu Dut Kantagai” liburu saileko besteetan euskarazko gaurko grafiaz –*Arantzazu*– aipatuko dut beti, bibliografian nahiz testu barruan, autoreren batek bere testuan grafia zaharraz aipatu edo idazten duenean izan ezik.

¹⁶⁰ I-II tomo, Bilbao: Biblioteca de La Gran Enciclopedia Vasca, 1968 (2. edizio fak-simila). (Siglaz: CPV).

¹⁶¹ *Obras completas* (Ed.: Jorge de Riezu), 4 tomo, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1994. (Siglaz: DCV).

¹⁶² Ik. Adolfo Arejita, Igone Etxebarria, Jaione Ibarra, *Mendebaldeko euskal baladak*, Bilbo: Labayru Ikastegia - BBK, 1995. (Siglaz: MEB).

duma eta A. Zabalaren EERV argitalpena, Julio Urkijo saileko artxiboa (KMK, Donostia), etab.

Arantzazuko abesti-testuei dagokienez, Errenteriako Eresbil: Musikaren Euskal Artxiboa aberasgarria gertatzen da, Arantzazu kantatu duten hainbat abestiren eta pieza musikalaren partitura aurkitu baitut bertan; Zarauzko San Frantzisko komentuko liburutegiko musika artxiboa kontuan izan dut: Arantzazuri buruzko partitura zenbait aurkitu dut bertan, batzuetan ez Arantzazun eta ez Eresbilen dagoena.

Arantzazutik kanpoko aldizkariei begiratu, hiru aipatu nahi ditut bereziki, batez ere Arantzazuri buruzko bertso sortak edo olerkiak argitaratu izan dituztenak: Donostiako *Euskal-Erria* (1880-1918) eta Resurrección M. Azkuek argitaraturiko *Euskalzale* (1897-1899) eta *Ibaizabal* (1902-1903).¹⁶³

2. AKDB (“ARANTZAZU KANTAGAI” DATU-BASEA)

Iturri guztiotatik jasotako testu poetiko guztiak, Arantzazu kantatzen dutenak, datu-base digitalean erregistratuta eta digitalizatuta daude, hainbat ohar historiko-kritiko eta guzti: AKDB siglaz deitu dudana datu-basean, liburu honetan behin baino gehiagotan aipatua, hain zuzen ere.

AKDB horretan oinarrituta dago eta horren emaitza da, izan ere, ADK (“Arantzazu Dut Kantagai”) liburu sail hau, lehen liburuki honek irekitzen duena, sarrera orokor gisa edo. Paperean jaso gabeko hainbat informazio historiko-kritiko aurkitu ahal izango du jakinmindunak ADKB digitalean –Arantzazuko Literatur Artxiboan–. Gainera Interneteko Arantzazuko webgunean zabalik egongo da hori, bestalde, iker-tzaileen eta beste edonoren eskura.

2.500 bat erregistro ditu denetara AKDB datu-baseak, batzuetan iturri-erreferentzia bat baino gehiagorekin. Hasteko, *Arantzazu* aldizkarian argitaraturiko olerki eta bertso sorta guztiak daude sistematikoki sartuta DBan, Arantzazu erabili ala ez gaitzat: 1.000tik gora dira aldizkariko horrelako erregistroak –artikuluren baten barruan jasota dauden olerki

¹⁶³ Aldizkarietan sakabanaturiko Arantzazuri buruzko olerki eta bertso sortak aurkitzeko bereziki lagungarria izan dut Julen Urkizaren *Aldizkari eta egunkarietako euskal bertso eta olerkien bibliografia* izeneko katalogo erraldoia (Markina-Xemein, 1999).

edo bertsoak ere bai batzuetan—. Era berean Arantzazuko Artxiboan bilduta dauden olerki eta bertso sorta jatorrizkoen testuak ere, edota bertan jasotako bertsopaperak, erregistratuta eta kopiatuta daude AKDB-n, nahiz eta ez izan Arantzazuri buruzkoak; horiek ere, Literatura Arantzazuarren ondare eta altxortzat hartzen ditugu –horietako bertsopape-rek, Arantzazuri buruzkoak ez direnek, hain zuzen ere, ADK saileko liburuki berezia, azkena, osatuko dute (X.a)–. *Arantzazu* aldizkariko erregistro guztietatik 450en bat olerki, bertso sorta eta bestelako testu poetikoek Arantzazu kantatzen dute zuzenean.

Hainbat iturri sakabanatutik (Arantzazuko nahiz kanpoko artxibo eta bibliotekakako, aldizkari, liburu, partitura, orri etab.etatik) DBra jasotako literatur pieza guztiak (olerkiak, bertso sortak, abesti-testuak) Arantzazuri buruzkoak dira: 500dik gora. Horiei gaineratu behar zaizkie bereziki Arantzazuko Baladen eta Kopla zaharren aldaerak: 150 inguru. Literatura Arantzazuarreko muinekoak dira horiek.

Azkenik Gandiagaren olerkiak ere, zuzenean Arantzazu kantatzen dutenak, AKDB datu-basean sartuta daude; ADK saileko liburuki apartekoa osatzen dute horiek (VII.a).

Datu-baseko material hori guztia baliatu dut, aztertu eta aukeratu ondoren, ADK saileko hamar liburukietatik zortzi osatzeko. I. liburuki hau beste guztien sarrera modukoa da; eta S. Mitxelenaren *Ahoz ahoz. Arantzazuko Kanta Zaharrak* (IX.a), berriz, autore-liburua da, berak idatzitakoaren edizio kritikoa.

3. “ARANTZAZU DUT KANTAGAI” (ADK) LIBURU SAILA

Arantzazu kantatu duen literatura poetikoa, bereziki euskarazkoa (baladak, bertsoak, olerkiak nahiz abesti-testuak) jaso eta paperezko edizioan eskaintzea du helburu, beraz, “Arantzazu Dut Kantagai” (ADK) liburu sailak.¹⁶⁴ Aldi berean, ordea, badu bigarren mailako beste helburu bat ere: Arantzazuko artxiboko Balada eta Kanta Zaharren Bildumako pieza literario argitaragabeak ere modu bateratuan argitara ematea, Arantzazu erabili ala ez gaitzat. Horietakoak dira REA/JK-ko eta Bildumako “bestelako” –Arantzazuri buruzkoak ez diren– baladak, koplak eta kantak, batetik, eta era bereko bertso-paperak, bestetik.

¹⁶⁴ Beste nonbait ere esanda geratu denez, B. Gandiagaren olerkietako baten hasiera da “Arantzazu dut kantagai”.

Hamar liburukik osatzen dute, bada, ADK saila (I-etik X-era). Guztien aurretik (0 zenbakiarekin edo) jarri beharko genuke Igone Etxebarriak 2003an argitaraturiko *Arantzazuko Baladak edo Kanta Zaharrak*, 15 urte lehenagokoa, berorren jarraipenekoak baitira nolabait ondorengo guztiak. Zuzenean horren osagarria da, hain zuzen, saileko II. liburukia. Ondorengoak literatur generoen arabera-edo datoz sailkatuta. Bederatzigarren lekuan doa gorago aipaturiko S. Mitxelenaren *Ahoz aho* –jatorrizkoan *Aboz abo*–. *Arantzazuko Kanta zaharrak* saiakeraren edizio kritikoa. Azkena da Arantzazuko artxiboan jasotako bertsopaperena, Arantzazuri buruzkoak ez direnena.

0. *ARANTZAZUKO BALADAK EDO KANTA ZAHARRAK* (ABK) (*Igone Etxebarriak argitaratua, 2003*).
- I. ARANTZAZU: BOST MENDE TAKO POEMAGINTZA. LITERATURA ARANTZAZUARRAREN HISTORIA XEHEA (Sail osoaren sarrera-modukoa).
- II. ARANTZAZKO BALADAK ETA KOPLA ZAHARRAK. OSAGARRIA (ABK-n argitaratu gabeak: Arantzazuko Bildumakoak eta beste).
- III. ARANTZAZUKO KONDAIRA BERTSOTAN (Arantzazuko historia kontatu duten bertso sortak).
- IV. ARANTZAZU BERTSO BERRITAN (Nolanahi Arantzazu kantatzen duten bertso berriak).
- V. ARANTZAZUKO OLERKIAK ETA OLERKARIAK (Arantzazuri buruzko olerkiak: S. Mitxelenaren *Poema*-koak eta B. Gandiagarenak ez, bestelakoak).
- VI. ARANTZAZUKO KANTA BERRIAK (Arantzazuri buruzko abestien testuak).
- VII. GANDIAGA. ARANTZAZU DUT KANTAGAI (Bitoriano Gandiagaren Arantzazuri buruzko olerki aukeratuak).
- VIII. ARANTZAZU CANTADO POR SUS POETAS (Arantzazuri buruzko gaztelaniazko olerkiak).
- IX. AHOZ AHO. ARANTZAZUKO KANTA ZAHARRAK (Salbatore Mitxelenaren liburuaren edizio kritikoa).
- X. ARANTZAZUKO ARTXIBOKO BERTSOPAPERAK (Arantzazuko artxiboan jasotako edotariko bertsopaperak).

ADK
II-X LIBURUKIEN AURKIBIDEAK

ADK-II
ARANTZAZUKO BALADAK ETA KOPLA ZAHARRAK

Sarrera orokorra (<i>Paulo Agirrebaltzategi</i>)	11
ARANTZAZUKO BALADA ETA KOPLA ZAHARREN ALDAERAK ETA PUSKAK	
Arantzazura egin det promes	28
Izar eder bat ateratzen da (1)	29
Izar eder bat ateratzen da (2)	30
Izar eder bat argitu zan ta (3)	31
Izar eder bat ateratzen da (4)	32
Izar eder bat atera zaigu (5)	33
Izar eder bat ateratzen du (6)	34
Izar eder bat ateratzen da (7)	35
Izar eder bat ateratzen da (8)	36
Egune zala, egune zala (1)	37
Egune zala ta egune zala (2)	39
Eguna zala, eguna zala (3)	40
Eguna zala ta eguna zala (4)	42
Egune zala, egune zala (5)	43
Mundu honetan gura dabenak (1)	44
Mundu honetan gura dabenak (2)	45
Mundu honetan nahi dituanak (3)	47
Harri landuaz egina dago	48
Orazio eder egin ziozkan	49
Errodrigo txo Baltzategiko (1)	50
Errodrigo txu Baltzategiko (2)	52
Rodrigo Baltzategi (3)	53

Rodrigo deritxona (4)	54
Errodrigotxo Galtzategiko (5).....	55
Txoragarrizko berri gozoa	56
Artzai Rodrigo Baltzategiko	58
Artzaritxoa, artzaritxoa	59
Artzai ontxoa.....	60
Ai artzaitxoa, ai artzaitxoa.....	62
Hementxe ere gerta zitzaion	63
Zure ardiak ongi dabilta	64
Oñatiarrak, oñatiarrak (1)	65
Oñatiarrak, Oñatikuak (2).....	66
Oñatiarrak, oñatiarrak (3)	67
Goazen Hortikan gora.....	68
Nere Ama Birjina (1).....	70
Neure Ama Birjine (2)	71
Harmailatan altuan dago (1)	72
Harmailatan altuan dago (2)	74
Harrimailatan altuan dago (3).....	76
Abuztuaren hamabosteko (1).....	77
Abuztuaren hamabosgarren (2).....	78
Abuztuaren hamabosgarren (3).....	80
Abuztuaren hamabosgarren (4).....	81
Abuztuaren hamabosgarren (5).....	82
Birjina Amaren bezpera da-ta (1)	84
Birjina Amaren bezpera da-ta (2)	86
Birjina Amaren bezpera da-ta (3)	88
Arantzazura bidea luze (1).....	89
Arantzazura bidia luze (2)	90
Arantzazura bidia luze (3)	91
Arantzazura bidea luze (4).....	92
Birjina Amaren eguna da-ta (1).....	93
Birjiniaren gaba da gaur-ta (2).....	96
Birjinearen gaba da-eta (3)	98
Birjinearen gaba da gaur-ta (4).....	99
Birjinearen gaba dogu-ta (5).....	101
Hamabost pausuz konponitzen da	102
Pausu santuak ongi kontaktzen.....	104
Birjina Arantzazuko	106
Arantzazu aldean.....	108
Abuztuaren hamabosgarren	110
Jaunak halaxen nahi izanikan	111
Rodrigok esan zien	112
Pausua baratz botaten zuan.....	113

Ia dirade hirurogei urte	114
Ama Arantzazuko	117
Arantzazura nua nua (1)	119
Arantzazura nua nua (2)	120
Arantzazure joan behar dot.....	121
Ez zaitetze ibili	122
Arantzazu mendiko (1)	123
Arantzazu mendiko (2)	124
Arantzazu mendiko (3)	125
Arantzazu mendiko (4)	126
Arantzazu mendiko (5)	127
Arantzazu mendiko (6)	128
Arantzazu mendiko (7)	129
Arantzazu mendiko (8)	130
Arantzazu mendiko (9)	131
Aitak artajorrara agindu ezkeru	132
Ama Birjina Arantzazuko	133
Arantzazuko Birjina.....	134
Gure Ama Birjina.....	135
Aida txuritxo!.....	136
Maitia, goazemazu Arantzazura fit.....	137
Arantzazu banua, ez daukat dirurik	138
Uriko jaia baita	139
Aizkorriko kurtzeko	141
Altuan Arantzazu, bajuan Oñati.....	143
Bide batean topatu nuen	144
Txalopin-txalo, txalo, txalo	145
Jesus esanda hasitzen gera	146
Perretxikotan nenbilenean.....	148
Arantzazu, zer dakazu.....	150

ARANTZAZUKO BALADA “BATERATUAK”

Ai artzaintxoa, ai artzaintxoa	Anonimoa	155
Arantzazuko poema	<i>Jose Adrian Lizarralde</i>	160
Errodrigotxo Baltzategiko	<i>Ignazio Omaetxebarria</i>	172
ARANTZAZUKO LEHEN HIRU BALADAK (<i>Salvatore Mitxelena</i>)		182
1. Errodrigotxo Baltzategiko	<i>Salvatore Mitxelena</i>	184
2. Abuztuaren hamabosgarren	<i>Salvatore Mitxelena</i>	187
3. Arantzazura bidean	<i>Salvatore Mitxelena</i>	190
ARANTZAZUKO BI BALDAK (<i>Antonio Zabala</i>)		196
1. Abuztuaren hamabosgarren	<i>Antonio Zabala</i>	198
2. Arantzazura egin dut promes	<i>Antonio Zabala</i>	200

1. *ERANSKINA*: ARANTZAZUKO BILDUMAKO ARRATEKO BALADAK

Ama Birjina Arratekoa.....	211
Arrateko zelaiko.....	212
Mendiak igaro eta.....	213
Arrateko Ama.....	214
Heguak balirade.....	215

2. *ERANSKINA*: ARANTZAZUKO BILDUMAKO BESTELAKO
BALADA, KOPLA ETA KANTAK

Bergelok aidez aide.....	218
Ale jotxo, jantzi ttuzu.....	220
Astelehena martitzena eguaztena.....	222
Udaberria datorrenian.....	223
Egun batian nijoalarik.....	224
Atanboratxo berria.....	225
Ez dok, ez dok, bai dok, bai dok.....	226
Kristinau on bat hiltzen danien.....	227
Hogeita laugarrena.....	229
Agur, mundu zorua.....	230
Ilargi argixa.....	231
Frantzisko Asiskoa.....	232
Aingeru eder batek.....	234
Ikustean Belenen.....	237

3. *ERANSKINA*: ARANTZAZUKO ERROMESEN GAUBEILETAKO KANTAK

Gaubeiletako Kalbario-puxkak.....	241
Gurutze santuaren bai misteriua.....	246
Zeren bila zabilta.....	249

4. *ERANSKINA*: ARANTZAZUKO ERROMESEN NEKALDI-KANTAK (252)

ADK-III
ARANTZAZUKO KONDAIRA BERTSOTAN

Sarrera (*Paulo Agirrebaltzategi*)..... 9

I. LEHEN BI SORTAK

- I. 1834-1846 – Ama Birjina Arantzazukoaren bertsoak:
“Orain diradelarik / larehun bat urte”Anonimoa..... 19
- II. 1854 – Ama Birjina Arantzazukoaren bertsoak:
“Gure Ama Birjina / Arantzazukoari” *Plazaola*..... 27
– Bertso sortaren aldaera nagusien taula 45
– Bertso sortaren aldaera laburrak eta puskak..... 52

II. URTEZ URTE

- III. 1881 – A.B. Arantzazukoaren kondaira*F. Arrese Beitia*..... 59
- IV. 1881 – Arantzazuko Birjina Amaren kondaira*P. Orkaiztegi*..... 75
- V. 1886 – A. B. Arantzazukoaren historia*J. M. Balerdi*..... 93
- VI. 1923 – Arantzazuko A.B.aren gertaerak*J. J. Sarasola* “Lexo” 103
- VII. 1946 – Arantzazuko Amaren edestitxoa *Joan Basurko*.... 113
- VIII. 1956 – Arantzazu! Ze izen ederra! *Graziano Anduaga*.... 138
- IX. 1956 – Arantzazuko Amari *Graziano Anduaga*.... 143
- X. 1956 – Arantzazu*Iñaxi Etxabe* ... 159

III. ERANSKINA: ARANTZAZUKO KONDAIRAREN PUSKAK

- A) “Gure Ama Birjina”: Bertso solteak..... 180
- B) Beste bi bertso sorten puskak 189

ADK-IV
ARANTZAZU BERTSO BERRITAN

Sarrera (<i>Paulo Agirrebaltzategi</i>).....	11
Artxibo eta bibliografi iturriak.....	15

I.- XIX. MENDEA: ERROMES-BERTSOAK

Ama Birjina Arantzazukoari kanta (1881).....	<i>Felipe Arrese Beitia</i> 18
Ama dontzeila Arantzazukoari erregua (1881).....	<i>Jose Epelde</i> 23
Arantzazuko erromeria (1881).....	<i>Pedro Migel Urruzono</i> 25
Aloñapeko agerkera (1886).....	<i>Jose Ignazio Arana</i> 28
Azkeneko agurra [Andre Mariari] (1886).....	<i>Jose Matias Balerdi</i> 31
Despeida Obispo jaunari (1886).....	<i>Jose Matias Balerdi</i> 32
Arantzazuko erlijiosuai [Agur] (1886).....	<i>Jose Matias Balerdi</i> 33
Jende guztiari [Agur] (1886).....	<i>Jose Matias Balerdi</i> 34
Ama Birjina Arantzazukoari (1886).....	<i>Ramos Azkarate</i> 35
Ama Birjina Arantzazukoari (1886).....	<i>Manuel Antonio Imaz</i> 41
Erregu egin zazu (1886).....	<i>P. J. Elizegi</i> “Pello Errota” 45
Arantzazuko peregrinazioari (1889).....	<i>P. J. Elizegi</i> “Pello Errota” 50
Arantzazuko alegantzak (1896).....	<i>P. J. Elizegi</i> “Pello Errota” 59
Graziak eta alabantzak (1896).....	<i>Pedro Manuel Usandizaga</i> 65

II.- BERTSOLARIZ BERTSOLARI ETA URTEZ URTE XX. MENDEA

Arantzazuko Ama Birjinari (1902).....	<i>Rosario Artola</i> 70
Urbiako ermitaren bedeinkazioa (1924).....	<i>Graziano Anduaga</i> 73
Arantzazuko Andre Maria (1950).....	<i>Graziano Anduaga</i> 79
Arantzazu eta Oñatiko herria (1950).....	<i>Graziano Anduaga</i> 82
Arantzazu aldeko gurutzeak (1951).....	<i>Graziano Anduaga</i> 86
Arantzazu (1952).....	<i>Graziano Anduaga</i> 90
Gure hizketaren alde (1956).....	<i>Graziano Anduaga</i> 94
Arantzazuko Andre Maria (1956).....	<i>Graziano Anduaga</i> 98
Zortzi urte nituanian... (1961).....	<i>Graziano Anduaga</i> 99
Arantzazuko Amari (~1940).....	<i>Kepa Peñagarikano</i> 102
Arantzazuko ikasle-ohien eguna (1945).....	<i>Ikaskide Bat</i> 104
Arantzazuko Ama maitia (1948).....	<i>Irastortza</i> “Itxaspe” 107
Aloña mendia (1952).....	<i>Balendin Enbeita</i> 112
Nere gorputza dardarka daukat (1956).....	<i>Balendin Enbeita</i> 114
Arantzazuko Amari (1952).....	<i>J. M. Iztueta</i> “Lazkao-txiki” 118
Praile txikia kantari (1953).....	<i>Jose Frantzisko Arsuaga</i> 120

Arantzazuko eliza berria (1956).....	<i>Jose Frantzisko Arsuaga</i>	123
Prailearen bizitza (1957).....	<i>Jose Frantzisko Arsuaga</i>	128
Ikusmena iritxi dun itsua... (1954/2000).....	<i>Bernardo Alberro</i>	131
Arantzazuko Ama Birjina] (1954?).....	<i>Jose M. Mendizabal</i>	134
Amaren ondoan (1955).....	<i>Argin</i>	138
Arantzazuko Ama gure artean (1956).....	<i>Z. Andonegi</i> “Kuireka”	140
Arantzazuko ikasle lagunei (1956).....	<i>Bitoriano Ugarte</i>	142
Arantzazuko Ama Oikian (1956).....	<i>Iñasi Etxabe</i>	145
Oñatitik Arantzazura (1959).....	<i>Iñasi Etxabe</i>	149
450 urte frantziskotarrak Arantzazun (1964).....	<i>Iñasi Etxabe</i>	151
Neska gazteen III. Igoera [Arantzazura] (1961).....	<i>Iñasi Etxabe</i>	155
Arantzazuko seminario berria (1966).....	<i>Iñasi Etxabe</i>	157
Arantzazuko A.M.-ren jaiari. Herri-meza (2002).....	<i>Iñasi Etxabe</i>	159
Eguberriz Arantzazun (1958).....	<i>Anonimoa</i>	160
Anai Kasiano, zer moduz? (1958).....	<i>J. Lete</i> “Ibai-ertz”	163
Iturriko Ama Birjinari (1958).....	<i>Sindikako Julian</i>	165
Arantzazuko eliza (1959).....	<i>A. Lete</i>	166
Zoriona, Arantzazun! (1960).....	<i>Blas Aramendi</i>	167
Aste Santua Arantzazun (1960).....	<i>Bitoriano Ugarte</i>	170
Arantzazuko Amari (1961).....	<i>Abel Muniategi</i>	173
Urbiako loreak (1961).....	<i>Sindikako Julian</i>	175
Arantzazun zu? (1963).....	<i>Deunoro</i>	177
Arantzazuko Amari (1963).....	<i>Manuel Matxain</i>	179
Gaztedi, Arantzazura gorputz ta bihotzez! (1963)...	<i>Andoni Eizagirre</i>	184
Neskatxan Arantzazura igoera (1963).....	<i>Inozentzio Olea</i>	187
Arantzazun (1977).....	<i>Inozentzio Olea</i> ,	190
Arantzazura bidea (1984).....	<i>Inozentzio Olea</i>	193
Arantzazuko Ama Birjinari (1963).....	<i>Andoni Sorrondegi</i>	195
Eskutitz bati erantzunaz (1969).....	<i>Andoni Sorrondegi</i>	200
Arantzazura begira (1975).....	<i>Andoni Sorrondegi (?)</i>	202
Gipuzkoako zaindariari erreguz (1978).....	<i>Andoni Sorrondegi</i>	205
Aita Salvatore Mitxelena zanari (1965).....	<i>Manuel Matxain</i>	208
Artzainak Arantzazun (1965).....	<i>Florentino artzaina</i>	211
Arantzazuko Ama Birjinari (1965).....	<i>I-Ameriketari Urbiako artzaiak</i>	215
Ameriketako artzainei erantzuna (1965).....	<i>Julian Martitegi</i>	218
A.B. Arantzazukoaren bederatziruena (1967).....	<i>J. B. Gesalaga</i>	222
Arantzazuko Ama gure herrietan. Zarautzen (1968).....	<i>Anonimoa</i>	225
Gipuzkoako Ama Zaindaria (1968).....	<i>Felipe Barandiaran</i>	228
Berrogeita hamar urte Gipuzkoako Zaindaria (1968)...	<i>Jose M. Arriola</i>	231
Arantzazuko Amari (1969).....	<i>Jose Etxeberria</i>	234
Praile-bizitza (1968).....	<i>J. Larrea</i> “Mantxola”	236
Arantzazuko A.B. agertu zanekoa (1969).....	<i>J. Larrea</i> “Mantxola”	239
Zeraingo erromesak Arantzazura (1969).....	<i>J. Larrea</i> “Mantxola”	243

Errodrigo gure gidaria (1970).....	<i>J. Larrea</i> “Mantxola”	247
Bizitza umila frantziskotarrena (1970)	<i>J. Larrea</i> “Mantxola”	252
Arantzazuko Amari (1969)	<i>Justa Iturzaeta</i>	255
Arantzazuko Amari (1969)	<i>N. Segurola</i> “Largate”	256
Baketik, Arantzazu, Santokristo, Misterioa	<i>Nikolas Segurola</i>	258
Ama Birjina Arantzazukoari (1970).....	<i>M. Anunciación Aldalur</i>	262
Agur, Betiko Arantzazuri (1976)	Anonimoa	265
Urbia eta Aizkorri (1982).....	<i>Jose Mari Arrieta</i>	266
Arantzazun gogo-jardunetan (1983)	<i>Lokateko Aitona</i>	268
Arantzazuko Amari (1985)	<i>P. Zuriarrain</i> “Hernaniko Txiki”	270
Arantzazuko bilera (1987)	<i>Joxe Mari Lertxundi</i>	271
Arantzazu sekula baino dotoreago (1990)	<i>Anjel M. Peñagarikano</i> (?).....	273
Arantzazuko Amari	<i>Patxi Telleria</i>	274
Arantzazuko Ama	<i>Jose Insausti</i>	278
Arantzazura erromes	<i>Jose Insausti</i>	280
Aizkorri mendiarri	<i>Jose Insausti</i>	284
Arantzazuko Ahuntzak	Anonimoa	289
Arantzazuko Ama Birjina	Anonimoa	292

III.- IÑAKI EIZMENDI “BASARRI”: ARANTZAZUREN KANTARI

Arantzazuko Ama (1936).....	294
Eliza berriaren lehen harria (1950)	297
Arantzazuko Amaren egunez	299
Arantzazuko ejerzizio-etxean (1950).....	301
Arantzazu (1951)	303
Zuk zer dezu, Arantzazu	305
Arantzazuko eleiza (1954)	307
Arantzazu Arraten (1956)	308
Arantzazuko Amaren koroazioa. Diamantezko eztaiak (1961)	310
Arantzazu eta Urbia (1970).....	312
Inazio Arantzazun (1972).....	315
Etxean degu gaitza (1972)	319
Arantzazura erromes-1 (1983)	322
Arantzazura erromes-2 (1983).....	324

IV.- 1956KO ARANTZAZUKO BERTSO-SARIKETAKOAK

A.B. Arantzazukoaren etorrera (1956).....	<i>M. Anunciación Adalur</i>	328
Arantzazuko A.B. bedeinkatua (1956).....	<i>M. Anunciación Adalur</i>	344
Arantzazuko A.B. Herririk Herri (1956).....	<i>Uzturre</i>	350
Bermio Gerniketetik Arantzazura (1956)	<i>Xanti Legarreta</i>	351
[Arantzazuko Andre Mari Arrasaten (1956)	<i>Jose Manuel Arriola</i>	355
Ama gurekin (1956).....	<i>Frantzisko Albisu</i>	357
Arantzazuko Amari (1956)	<i>Frantzisko Pagadizabal</i>	361

Arantzazuko A.M. Nafarroa aldean (1956).....	<i>Frantziska Otermin</i>	364
Arantzazuko Andre Maria Arruan (1956).....	<i>Julian Buenetxea</i>	368

V.- “ARANTZAZURA ERROMES” SAILA (1981-2006)

Ongi dakigu Jesus haundia (1982).....	<i>Manuel Lasarte</i>	372
Gure Andra Maria (1982).....	<i>Manuel Lasarte</i>	374
Gure Herritik atera (1984).....	<i>Joxe Agirre</i>	376
Arantzazura bidean (1985).....	<i>Lazkao-Txiki</i>	378
Pekatarion Ama (1985).....	<i>Lazkao-Txiki</i>	380
Jauna, Zugana erromes goaz (1986).....	<i>Iñaki Murua</i>	382
Agur, Erregina, Ama errukiorra (1986).....	<i>Iñaki Murua</i>	384
Arantzazura erromes goaz (1987).....	<i>Anjel Mari Peñagarikano</i>	386
Arantzazura erromes goaz (1987).....	<i>Anjel Mari Peñagarikano</i>	388
Igandea (1988).....	<i>Jon Lopategi</i>	390
Erromes goaz, gogoak prestu (1988).....	<i>Jon Sarasua</i>	392
Ama, zure graziari (1988).....	<i>Jon Sarasua</i>	394
Abia gera Arantzazura (1989).....	<i>Mikel Mendizabal</i>	396
Arantzazutik gertu (1989).....	<i>Mikel Mendizabal</i>	399
Aita Jainkoa, egunon zuri! (1990).....	<i>Euzkitze</i>	401
Hementxe gaitu aurten (1990).....	<i>Euzkitze</i>	403
Gure etxetik atera gera (1991).....	<i>Sebastian Lizaso</i>	405
Ama, eman zaiguzu (1991).....	<i>Sebastian Lizaso</i>	408
Egun on, Aita Jainkoa (1992).....	<i>Jon Enbeita</i>	410
Arantzazu, bakezko kabi (1992).....	<i>Jon Enbeita</i>	412
Sendi bildua, Ebanjelioaren kabi (1995).....	<i>Aitor Sarasua</i>	414
Familia hazteko eskola (1995).....	<i>Jon Sarasua</i>	416
“Dena utzita jarraitu niri” (1996).....	<i>Jose Luis Gorrotxategi</i>	418
Gure ezinak maitasunez konta (1996).....	<i>Jose Luis Gorrotxategi</i>	420
Aurten erromes-urteak dauka (2000).....	<i>Iñaki Murua</i>	423
Gizarte berrirako elkarte berri (1) (2006).....	<i>Sustrai Colina</i>	425
Gizarte berrirako elkarte berri (2) (2006).....	<i>Sustrai Colina</i>	427

VI.- ... ETA BESTE HIRU BERTSO SORTA

Arantzazutik Arantzazura erromes.....	<i>Mikel Mendizabal</i>	430
Arantzazu, benedika gaitzazu (2001).....	<i>Ainhoa Agirreazaldegia</i>	433
Arantzazu, toki polit asegarria.....	<i>Andoni Egaña</i>	435

ADK-V
ARANTZAZUKO OLERKIAK ETA OLERKARIAK

Sarrera: “Arantzazuren beste Olerkariak” (<i>P. Agirrebaltzategi</i>).....	11
Si munduan penarik (1647)	<i>Juan de Ayllón</i> 19
Galdu naiz (1683)	<i>Juana Inés de la Cruz</i> 21

– I –

XIX. MENDEA:

ARANTZAZUREN PIZKUNDE-ALDIKO EUSKAL OLERKARIAK

Maria!... (1883)	<i>Antonio Arzak</i> 24
Arantzazuko Ama laztana, hatoz gugana! (1886).....	<i>Antonio Arzak</i> 25
Ganboa eta Oñez. Artzain-koplak (1886).....	<i>Felipe Arrese Beitia</i> 26
Kantabriako Larrosea (1886).....	<i>F. Arrese Beitia</i> 41
Ama Birjina Arantzazukoaren laguntasuna (1893)	<i>F. Arrese Beitia</i> 49
Arantzazuko Birjina eder (1886).....	Arantzazuko fraidea 52
Ama Birjina Arantzazukoari (1886)	<i>Karmelo Etxegarai</i> 56
Arantzazuko Ama Birjinari (1888).....	<i>Pio Maria Mortara</i> 62
Arantzazuko Amari (1891)	<i>Pio Maria Mortara</i> 64
Aizkorri mendiarri (1897).....	<i>R. M. Azkue</i> “Txirrist” 66

– II –

XX. MENDEKO OLERKARIAK ETA OLERKIAK

Urtez urte eta Olerkariz Olerkari

Arantzazuko Ama Birjinari (1902).....	<i>Rosario Artola</i> 71
Arantzazuko Miren Garbiari (1912-1935).....	<i>Erraimunda Errenderia</i> 74
Arantzazuko Ama Neskutzari (1915)	Autore ezezaguna 76
Arantzazu (1917)	<i>Biktor Garitaonaindia</i> 77
Arantzazuko Lilia (1918).....	<i>Gabirel Manterola</i> 80
Arantzazuko Amari (1971)	<i>Gabirel Manterola</i> 82
Gorantz... (1918).....	<i>Antonio Arruti</i> 83
Zugana... (1919).....	<i>Antonio Arruti</i> 88
Errekatxoa (1921)	<i>Jose Arrue</i> 89
Arantzartean (1921)	<i>Jose Arrue</i> 91
Loretxo bat geure Amari: <i>Aránzazu</i> (1921).....	<i>Jose Arrue</i> 94
Goiko mendian! (1923).....	<i>Jose Arrue</i> 95
Aizkorriko tontorrean (1921).....	<i>Emeterio Arrese</i> 98
Arantzazu (1922)	<i>Zesareo Bilbao</i> ... 100
Euskal Herriko txoko bat (1925).....	<i>Zelestino Zabala</i> ... 103

Arantzazu eta Begoña (1927)	<i>Joakin Zaitegi</i> ...	106
Arantzazu. Oroipenak (1927)	<i>Praixko Garmendia</i> ...	108
Arantzazuko Amari (1928)	<i>Meliton Sarasua</i> ...	110
Arantzazuko Amari (1930)	<i>Julian Lasa</i> ...	111
Ama Birjina ta Euskal Herria (1931)	<i>A.</i> ...	114
Erromesak (1931)	<i>D. Garmendia</i> “Antziko” ...	116
Agur mutikotxoak (1934)	<i>D. Garmendia</i> “Antzi” ...	118
Udaberri – Andre Mari (1936).....	<i>D. Garmendia</i> “Antzi” ...	121
Arantzazuko Amari (1937)	<i>D. Garmendia</i> “Antzi” ...	123
Ametsa ote zan? (?)	<i>Iñaki Plazaola</i> ...	125
Arantzan zu...? (1932)	<i>Julian Alustiza</i> ...	127
Arantzazuko Ama (1) (1935).....	<i>J. Alustiza</i> “Aztiri” ...	130
Arantzazuko Ama (2) (1935).....	<i>J. Alustiza</i> “Aztiri” ...	131
Baseliza bati (1936)	<i>J. Alustiza</i> “Aztiri” ...	132
Zapata (1936).....	<i>J. Alustiza</i> “Aztiri” ...	133
Pagondoko iturria (1936).....	<i>J. Alustiza</i> “Aztiri” ...	134
Andra Mariaren iturria (1936).....	<i>J. Alustiza</i> “Aztiri” ...	135
Andra Mariaren pagopean (1936).....	<i>J. Alustiza</i> “Aztiri” ...	137
Kataberako artzaia (1942).....	<i>J. Alustiza</i> “Aztiri” ...	139
Arantza artean lorea (1932).....	<i>A. Madariaga</i> “Anai Madariaga” ...	141
Arantzazu!... (1934).....	<i>I. Omaetxebarria</i> “Aritzondo” ...	144
Arantzazuko bakartegian (1935).....	<i>Ignazio Omaetxebarria</i> (?) ...	146
Begira, Ama, guri! (1937).....	<i>I. Omaetxebarria</i> “Aritzondo” ...	147
Bakartegian, harkaitz artean (1945).....	<i>Ignazio Omaetxebarria</i> ...	149
Arantzazuko Amari (1934)	<i>E. Tolosa</i> ...	150
Arantzazu (1935)	<i>F. Pagadizabal</i> “Onintza” ...	152
Hiru loreak! (1936)	<i>Salvatore Mitxelena</i> ...	153
Ardi txuriak larre goxora (1945)	<i>S. Mitxelena</i> “Talai” ...	154
Arantzazuko Ama, Gipuzkoako Zaindaria (1943).....	Anonimoa ...	159
Ama Arantzazukoari (1943)	<i>A. Ormazabal</i> ...	160
Arantzazuko Amari (1946)	<i>Telesforo Monzon</i> ...	161
Arantzazun (1946)	<i>Anizeto Zugasti</i> ...	163
Kantari (1957).....	<i>Anizeto Zugasti</i> ...	164
Arantzazuko Amari (1948)	<i>M. Iñurritegi</i> “Miguel de Olaa” ...	166
Negarrez Arantzazu (1948).....	<i>M. Iñurritegi</i> “Miguel de Olaa” ...	167
Hiru lore (1954).....	<i>Estanislao Urruzola</i> ...	168
Arantzazu, Arantzazu...! (1955).....	<i>J. Kerexeta</i> “Arantzibia” ...	175
Arantzan lili txuri (1956).....	<i>Kuka</i> ...	176
Arantzazu izena (1956).....	<i>Andoni Agirrezabal</i> ...	177
Aizkorri (1956)	<i>Ziriako Andonegi</i> ...	179
Ama-sembleak (1956).....	<i>A. Esnaola</i> “Larraiñ” ...	181
Arantzazurat (1956)	<i>J. Diharce</i> “Iratzeder” ...	183
Arantzazuko (1956)	<i>J. Diharce</i> “Iratzeder” ...	187

Arantzez beteko Ama-bihotza... (1968).....	<i>J. Diharce</i> “Iratzeder” ...	190
Arantzazu (1957)	<i>P.</i>	192
Aizkorri (1960)	Anonimoa ...	193
Arantzazuko Amari (1960).....	<i>Norbert Tauer</i> ...	194
Arantza horretan (1961).....	Anonimoa (?) ...	195
Arantzazura Aste santuz (1961).....	Anonimoa (?) ...	196
Arantzazuri (1963).....	<i>Izar Argia</i> ...	197
Oñatiko Herria (1964).....	Anonimoa ...	198
Joxepe (1964).....	<i>Gabriel Aresti</i> ...	199
Arantzazu, Arantzazu (1964).....	<i>Gabriel Aresti</i> , 1 ...	200
Arantzazu (1969)	<i>Joxe Azurmendi</i> ...	203
Aizkorri (1971)	<i>Joxe Azurmendi</i> ...	204
Ni geldituko naiz (1971).....		205
Arantzazuko Birjina (1970).....	<i>E. Salaberri</i> “So egilea” ...	206
Arantzazu? Euskera hortxe daukazu (1973).....	<i>Jose Anduaga</i> ...	208
Gurean dago (1977).....	<i>Pello Zabaleta</i> ...	210
Arantzazu (1978)	<i>Pello Zabaleta</i> ...	211
Arantzazu (1980)	<i>Pedro Anasagasti</i> ...	212
Arantzazuko Ama (1990).....	Preso batek: “Espainiako gerizpetik” ...	214
Elorriaren parabola (1996).....	<i>Iñaki Beristain</i> ...	215
Zuk zer duzu Arantzazu (1997).....	<i>Xabin</i> ...	216

– III –

1956KO LITERATUR SARIKETAKO OLERKIAK

Elorriko lorak (1956).....	<i>Bitoriano Gandiaga</i> ...	218
Izar argiaren poema txikia (1956)	<i>Bitoriano Gandiaga</i> ...	220
Lehor egoan Euskal Herria (1956)	<i>Bitoriano Gandiaga</i> ...	222
Tori, Arantzazu (1956).....	<i>F. Artola</i> “Bordari” ...	229
Eleiza berria. Hizketan (1956).....	<i>Sabin Berasaluze</i> ...	277
Elorriko lorea (1956)	<i>Lukas Dorronsoro</i> ...	281
Kutunki (1956).....	<i>K. Sagarzazu</i> “Satarka” ...	286
Bostehun urte ta... (1956)	<i>Anizeto Zugasti</i> ...	289
Arantz arteko lilia (1956)	<i>Joan Biktor Arozena</i> ...	291
Arantza artean deiez... (1956).....	<i>Balendin Aurre-Apr aiz</i> ...	294
Entzun amazale (1956)	<i>Roberto Aierbe</i> ...	296
Arantzazura (1956)	<i>Goi-zale</i> ...	300
Euskal Herria ta Arantzazu (1956)	<i>Luis Jauregi</i> ...	302
Mintzo xamurrean... (1956).....	<i>Luis Maria Muxika</i> ...	305
Umezurtza? Ez, badet Ama! (1956)	<i>Martin Ugarte</i> ...	314
Arantzazu Andra Mary (1956).....	<i>Maria Paz Ziganda</i> ...	320

ADK-VI
ARANTZAZUKO KANTA BERRIAK

Sarrera (<i>Paulo Agirrebaltzategi</i>).....	13
Bibliografia	20

JOSE IGNAZIO ARANAREN ABESTI-TESTUAK

Ama Birjina Arantzazukoari: “Arantzazuko Ama Birjina” (1881)	30
Ama Birjina Arantzazukoari Agur ona edo Salbea (1881).....	43
Azken agurra Ama Birjinari: “Agur, Jesusen Ama” (1881).....	46
Itsasoko izar Birjina. Ave maris stella (1881)	50
Arantzazuko Ama Birjina. Gozos a Ntra. Sra. de Aránzazu (1950?)	52

XIX. MENDEKO BESTE AUTOREEN ABESTI-TESTUAK

Agur, agur, agur, Maria. A.B.-ri egiteko agurrak (1881) <i>F. Arrese Beitia</i>	54
Ama Birjina Arantzazukoari agurrak (1881)..... <i>Felipe Arrese Beitia</i>	60
Zortzico a la Virgen de Arantzan-zu (1881)..... <i>Felipe Arrese Beitia</i>	63
Arantzazuko Birjina Amari erregu bat (1881)..... <i>Patrizio A. Orkaiztegi</i>	64
Gozos Ntra. Sra. Aránzazu (1881/1920?)..... <i>Patrizio A. Orkaiztegi</i>	68
Arantzazuko Birjinari laukoak (1881)..... <i>Patrizio A. Orkaiztegi</i>	70
Zortziko haundia Maria Arantzazukoari (1881).. <i>Patrizio A. Orkaiztegi</i>	73
Arantzazutik degu albiste berria. Cons. afflictorum (1886)..... Aut. Ezzg.	75
Arantzazuko peregrinaziorako jarriak (1886)	<i>J. M. Balerdi</i> 76
Ama maite Maria (1886)	<i>Jose Matias Balerdi</i> 78
Salbe errugabeko (1886?)..... Aut. Ezzg.	82
A la Sma. Virgen de Arantzazu (~1890)..... <i>L. Capellastegi, J. Alberdi</i>	84
Aloñako artzaia (1898)..... <i>Resurrección M. Azkue</i>	86
Txoragarritzko berri gozoa (1899)..... <i>Toribio Alzaga</i>	87
Ongi etorri gure artera (1899)..... <i>Toribio Alzaga</i>	90
Arantzazuko Ama Maria (1899)..... <i>Toribio Alzaga</i>	91

XX. MENDEKO ABESTI-TESTUAK, URTEZ URTE ETA AUTOREZ AUTORE

Zer egun pozgarria (~1910?)	Aut. Ezzg. 94
Aloña Mendi[ko euskal erregina] (1910?)	<i>Txomin Agirre</i> 95
Arantzazuko Miren Garbiari (1912)..... <i>Erraimunda Errenderia</i>	97
Arantzazuko Andre Mariari abestiak (1912)..... <i>Luis Eleizalde</i>	99
Arantzazuko Ama Birjinari bederatziurrena (1915)..... A. Ezzg. ...	102
Gozos a la Santísima Virgen (1915)..... Aut. Ezzg. - <i>J. I. Arana</i> ...	103

Errukiz begira iguzu. Otoia (1917).....	<i>Jose Arrue</i> ...	104
Arantzazura (1918)	<i>Jose Arrue</i> ...	106
Bene-benetan maite zaitugun Ama (1918?)	Anonimoa ...	110
Nere Ama Birjina (1918)	<i>Plazaola</i> ...	112
Gorantz (1918).....	<i>Antonio Arruti</i> ...	113
Ama laztan bat (1918)	<i>Antonio Arruti</i> ...	114
Arantzazuko Ama Maite (1918)	A. Ezzg. - <i>Antonio Arruti</i> ...	115
Arantzan zu?... (1918)	<i>Romualdo Galdos</i> ...	116
Arantzazun Maria (~1918?).....	<i>Joan Karlos Gerra</i> ...	119
Arantzazu aldean (1918).....	<i>Resurrección M. Azkue</i> ...	121
Izar eder-eder (1918?).....	Aut. Ezzg. ...	123
Gipuzkoaren herrizai nagusi (1918)	A. Ezzg. ...	124
Zure oinetan, Ama (1918).....	A. Ezzg. - <i>J. I. Arana</i> ...	125
Nere poza Arantzazuko Andre Maria (1918).....	Aut. Ezzg. ...	126
Agur orbangabeko (1918).....	Aut. Ezzg. ...	127
Goazen Arantzazura (1918)	Aut. Ezzg. ...	128
Aurrera (1918)	Aut. Ezzg. ...	130
Zera Zu Jesusen (1918).....	Aut. Ezzg. ...	132
Goazen poz-alai [Arantzazura] (1918)	Aut. Ezzg. ...	133
Gipuzkoako zaindariari (1918).....	Aut. Ezzg. ...	134
Arantzazuko Amari (1) (1918)	<i>Manuel Lekuona</i> ...	135
Arantzazuko Amari (2) (1918)	<i>Manuel Lekuona</i> ...	137
Zaindu zazu, Ama Miren (1918?).....	<i>Jose Arrue (?)</i> ...	139
Arantzan zu? (1920)	<i>Leonardo Zelaia (?)</i> ...	140
Arantzazuko Ama Neskutsa[ren kanta] (1921)	<i>Migel Muñoa (?)</i> ...	141
Aloñapeko [Ama] (1897 + 1921)	<i>Migel Muñoa - Txomin Agirre</i> ...	146
Atsekabe garratzetan (1921).....	<i>Polikarpo Iraizoz - M. Idoiaga</i> ...	147
Ene Ama Arantzazukoa (1921).....	<i>Polikarpo Iraizoz</i> ...	149
Arantzazuko Andre Mariari abestiak (1923).....	<i>Pedro M. Urruzono</i> ...	150
Deitu Zugana...! (1923)	<i>Karmel Gizkarbiaren M. A.</i> ...	152
Donostiatik etorri gera (1924)	<i>Meltxor Balda</i> ...	154
Arantzazu aldean (1928).....	<i>Ignazio Omaetxebarria</i> ...	155
Hainbat edertasun (1929).....	Aut. Ezzg. ...	158
Himno a la Virgen de Arantzazu, Patrona de Guip. (1931).....	Aut. Ezzg. ...	160
Sabatina	<i>Bruno Imaz (?) - F. Arrese Beitia</i> ...	162
Aloña mendian (1934)	Aut. Ezzg. ...	163
Agur zuri, Birjin Arantzazuko (1935)	<i>Ignazio Omaetxebarria</i> ...	164
Gora, gora, Frantziskoren semeak (1935)	<i>Ignazio Omaetxebarria (?)</i> ...	166
Eusko Frantziskotar Ereserkia (1935)	<i>Jose Arrue</i> ...	167
Otoitza [Arantzazuko Ama].....	Aut. Ezzg. ...	168
Arantzazuko Amari (1) (1935)	<i>Erraimunda Errenderia</i> ...	169
Arantzazuko Amari (2) (1935?).....	<i>Erraimunda Errenderia</i> ...	171
Salve, Virgen Guipuzcoana [Agur, oi Arantzazuko]	<i>Aita Donostia (?)</i> ...	172

Arantzazuko anaidiaren eresia (1936).....	<i>Arantzazuzale</i> ...	173
Himno oficial de la I. Asamblea Mariana (1936).....	<i>Luis Jauregi</i> ...	175
Mendi gain-gainean (1946).....	Aut. Ezzg. ...	177
Arantzazura bidian (1949).....	<i>J. A. Etxeondo</i> ...	179
Arantzazuko Ama (1949?).....	<i>J. A. Etxeondo</i> ...	180
Arantzazun berri bat (1950).....	Aut. Ezzg. ...	181
Maite zaitut (1950).....	<i>Jose Agustin Etxeberria</i> ...	183
Oi Arantzazu! (1950).....	<i>Jose Manuel Garaialde</i> ...	184
Txoko goxo, Arantzazu (1950).....	<i>Jose Manuel Garaialde</i> ...	187
Arantzazura [erromerian].....	Arantzazuko balada, 1950 ...	188
Arantzazuko Ama (1952).....	Hondarribiako Kaputxinoa ...	189
Arantzazu mendiko (1954).....	<i>Ignazio Omaetxebarria</i> ...	191
Arantzazuko agurra.....	<i>Ignazio Omaetxebarria</i> ...	192
Arantzazuko Amari poz-jarioak (1954).....	<i>Nemesio Etxaniz</i> ...	194
Arantzazuko Ama maite (1956).....	<i>Frantzisko Madina</i> ...	198
Otoia (1956).....	<i>Frantzisko Madina</i> ...	199
Arantzazuko Birjin lastana (1956).....	<i>Frantzisko Madina</i> ...	200
Arantzazuko Ama (Aut. Ezzg.).....		201
Aloña. Arantzazuko mendi abestia (1956?).....	<i>Joan Garbizu (?)</i> ...	202
Ama Birjinak emana (1956).....	<i>Ignazio Omaetxebarria</i> ...	203
Agur Arantzazuko (1) (1956).....	<i>Anunciación Aldalur</i> ...	204
Agur Arantzazuko (2) (1956).....	<i>Anunciación Aldalur</i> ...	206
Arantzazuko Ama Birjinari (1956?).....	Aut. Ezzg. ...	208
Arantzazuko Ama.....	<i>Joan Urteaga (?) - J. I. Arana</i> ...	209
Arantzazuko [fraide gazteak] (1956).....	<i>J. Dihartze "Iratzeder"</i> ...	210
Eskaria (1958).....	<i>Olaizolar Joseba</i> ...	213
Arantzazun (1962).....	<i>Jose Olaizola Gabarain</i> ...	214
Arantzazu! (1964).....	<i>Gabriel Aresti</i> ...	215
Arantzazuko Ama Birjina. Bertsoak (~1960).....	Aut. Ezzg. ...	216

SALBATORE MITXELENA

Zazpi Ahizpatxo (1949).....		218
Arantzazuko kanta / Ave Arantzazukoa (1949).....		219
Herriarena ala praileena? (1949).....		221
Ermitatxo bat (1949).....		223
Oñatiarrak [Errodrigokin] (1949?).....		224
Kristau animak (1949).....		226
Zeruak non nahi dun... Hantxe! (1949).....		227
Errodrigotxo Baltzategiko (1) (1949-1952).....		229
Errodrigotxo Baltzategiko (2) (1949-1952).....		231
Uxo Mandataria (1947-1952).....		233
Ardi txuriak (1949-1952).....		123
Egunsentia (1949).....		238
Ermitatxoa eidazu... (1949).....		240

Aida txuri! Aida gorri! (1949)	243
Zazpi Ahizpatxo (1947-1952).....	246
Arantzan zu? (Zazpi Ahizpatxo) (1949).....	248
Lore ta Izar (1947).....	250
Hegatan (1949)	251
Sorginak (1949).....	254
Boga, marinela (1949).....	256
Terranoba kaietan (1949).....	258
Itxasoan urak haundi (1949).....	259
Zaldibarko neskatxarena (1949).....	261
Alargunarena (1949).....	263
Zure errukizko (1881-1949).....	265
Zuk zer dezu, Arantzazu? (1946-1949).....	268
Arantzazu erre zanekoa (1949).....	271
Basilika berriarena (1952).....	278
Horra Eliza jaso! (1952).....	279
Errodrigotxo Baltzategiko (3).....	281
Gure oroitz.....	282

BITORIANO GANDIAGA

Harkaitzeko elorria (1959).... . “Ametsaren hegaldia” (Sagarna, mold.) ...	284
Hementxe, hemen dago (1951-1955) “Arantzazu” (Sagarna, mold.) ...	285
Artaso (1972).....	286
Aizkorriko kurtzeari (1994).....	287
Andre Mari Zeruetako (1993-1999).....	289
Andre Mari, zure elorria (1993-1999).....	291
Andre Mari Elorriko (1993-1999).....	292
Tiriki, tauki, tauki (1972).....	294

IÑAKI BERISTAIN

Arantzazu Liturgiakoa	296
Txoko argi, Arantzazu.....	298
Ez dugu bakerik.....	299
Oi Arantzazu!.....	300
Erromesen arreba (1993).....	302
Arantzazuko Ama on	304
Amets kabi (2003).....	305
Otoitz leku (2003).....	306
Pizkunde egunsentia (2003).....	307
Agur, agur.....	308

ARANTZAZU ETA AINHOA

Begira zazu, Maria..... Au Ezzg. - <i>Salvatore Mitxelena</i> ...	310
Arantzako Ama Birjinari (1924)..... Aut. Ezzg. ...	312
Arantzazurat, Ainhoa gaindi	<i>Roger Idiart</i> ...313

ADK-VII
GANDIAGA: ARANTZAZU DUT KANTAGAI

Sarrera: Gandiaga, Arantzazuren kantari (<i>Paulo Agirrebaltzategi</i>).....	13
Iturriak.....	32
Arantzazu dut kantagai	37
Elorri: Poematxuak	38
Arantzazu	39
Harkaitz eta elorri	40
Arantzazu. Flash labur bat	41

ANDRE MARIA: HARRIA ETA ELORRIA

Gotor ta arantzatsu	44
Harri egin zara.....	45
Harrizkoa zara.....	46
Arantzazu harri da.....	47
Irudi bizitzazko	48
Arantza ganean (1).....	49
Arantza ganean (2).....	50
Airezko lora	51
Elorri hori geu gara	52
Elorrian zu?.....	53
Erromantze berria.....	54
Elorriko izar onak	55
Zeuregan aurkitu dot.....	56
Izar eta elorri	57
...Zuk behar nozu	58
Aireko argiune.....	60
Elorrian izarra	61
Euskal Herriaren izarra	63
Egun barriko kantu barri bat	65
Beste kantu barri bat	66
Andre Mariaren irudi berria	67
Arantzazu... Arantzazu!...	69
Zure aurrean	72
Zuri begira.....	74
Amets bat itxartu da	75
Lehor egoan Euskal Herria	76

<i>Benedikta</i> -ko poza.....	83
Andre Mari elorriko	84
Arantza	86
Erdu, Arantzazu.....	87
Kantuz	89
Elorriko Ama.....	92
Andre Maria zeruetako	93
Iribarre harrizkoa	95
Otoitza	96

LURRA ETA LURRALDEA

Harkaitzen lorea.....	98
Aloña eta Artia	100
Parajea.....	101
Menditarte maitegarria.....	102
Haitzabal eta Beilotza	103
Bideon Egia.....	104
Aspaldiko bideok	105
Bide zaharrak jendez.....	106
Artasorako bideak	107
Mendi-bideon erromantzetegia	108
Bide idatziak	109
Artaso.....	110
Artasora begira.....	111
Artaso, arbasoen altzo.....	112
Artaso lotan (1)	114
Artaso lotan (2)	115
Artasotik begira.....	116
Artasoko “zortzigarren” salmoa.....	118
Gailaurtik behera.....	119
Errekak harkaitzetara	120
Menditik dator erreka.....	121
Zarata gor bat dagi euriak	122
Ilunabarra Arantzazun.....	123
Klaustroko txoria	124
Berde dago	125
Arantzazu	126
Arantzazu paisaje da	127
Arantzazun eguzki-eguna.....	128
Eguzkia igo ahala.....	129
Ekia ekainean.....	130
Haritzia.....	131
Haritzia neguan.....	133
Artia mendiko pagoak (1)	134

Artia mendiko pagoak (2)	135
Seminarioko terrazatik	136
Mendi-zelaiok	138
Iluntzeko udabarri	139
Iluntzeko udabarri	140
Larrebehiak eta gurdibideak	141
Behorrek mendian	142
Txorien erromeria?	143
Aloñako ardiak	144
Zeru beteko eguzki-aro	145
Harkaitzak, elorriak	147
Izar argiaren poema txikia	148
Udazkeneko ilunkara	150
Arantzazuren xarma	151
Elorri zaharra	152
Txantxagorria elorrian	154
Harkaitzon arima	155
...T'euria	156
Bildotsak	157
Aloña barrenean	158
Aizkorriko Kurtzeari	160
Mendiko haur, Urbia	162
Aizkorri pean Urbia	164
Urbiako baseliza	167
Lur honen bizitz misterioa	168
Geologia da	173

JENDEA ETA HERRIA. ERROMESAK ETA FRAIDEAK

Gizonak noiztik	176
Jendea ikusi dut Arantzazun erromes	178
Mendion kaligrafia	181
Gizakia dakusat	182
Bihotz bi pagondoan	183
Jose Inazio Lasa	185
Mendizaleak	186
Erromesaren kanta	187
Euskaldun jendea	189
Zeru kontuak	191
Arantzazurako galtzada zaharra	192
Kurtzipizioko Kristo	196
Amaren etxera	199
desioak eta penak	201
Arantzazuko fraideak	202

Komentua	204
Komentuko baratza	205
Klaustroa (1)	208
Klaustroa (2)	209
Fraideen salmoak	210
Pianoa	211
Ikastetxeko umiak	212
Fraidegaiak	213
Irudiginen antzean	214
Mutiko fraidegaiak	216
Bokazioa	218
Gabonetako oporrak	220
Hauak dira mutikuak	224
Hainbat mutiko izan da hemen	225
Belengileak	226
Jaiki, mutilok, alai!	227
Arantxa Aburuza	229

BASILIKA BERRIAREN KANTUA

Eliza zaharreko dorrea	232
Amaren etxea (1)	234
Amaren etxea (2)	235
Eliza berria (1)	236
Eliza berria (2)	239
Basilika berria (3)	240
Arantzazu ederra da	241
Hitzabaleko kurtzetik	243
Hiru dorreak (1)	245
Hiru dorreak (2)	247
hiru dorreak (3)	248
Dorre luzea	249
Tiriki, tauki, tauki	250
Esperantza sortu zuena	251
Frontiseko harriak	252
Horma hutsa (1)	253
Horma hutsa (2)	254
Hutsunea	255
Ikus horma	257
Basilikaren frisoko poema	258
Transzendentzia	260
Mina harrietan ere	261
Dena bukatu da	262
Bakardadea (1)	263
Bakardadea (2)	264

Bakardadea (3)	265
Triste atera da.....	267
Mekanika eta mailu.....	268
Maisuaren itzala.....	269
Arantzazu berria.....	270

HEMENTXE BIZI NAIZ

Arantza.....	274
Hemen bizi naiz	275
Arantzazu	276
Inoiz ez dakit.....	277
Orbelaun ta Arantzazu.....	278
Joan doan une hau.....	279
Koruko gerizpea.....	280
Hementxe dago kabi epela	281
Hemen bai	282
Amets, hementxe zagoz	284
Bizi dodazan sentiak	286
Elorrira	287
Bakearen arbola	288
Beti zaroataz neugaz	290
Maite dot Arantzazu.....	291
Pozik bizi	292
Zoriontsu	293
Fraide	294
Excelsior	296
Arantzazuren argia	298
Aloñako gurutzea.....	300
Ahal dudana	302
Pentsatu.....	303
San Joan sua.....	304
Itxaro-bidea.....	305
Arantzazutik urrunetara	306
Zeure oinotan gura dot, Ama,	307
Hementxe dago harkaitza.....	310
Ikuskizun, sentikizun, bizikizun	311
Oteizaren museoaren asmoa Arantzazun	312
Arantzazu maite izan dut	316

ADK-VIII
ARANTZAZU CANTADO POR SUS POETAS

Introducción (<i>Paulo Agirrebaltzategi</i>).....	13
Bibliografía y siglas	16

POEMAS Y POETAS EN ORDEN CRONOLÓGICO

Pues que todos han cantado (1683).....	<i>Sor Juana Ines de la Cruz</i> 18
O Virgen de la Zarza (1851)	<i>J. M. de B.</i> 20
A Ntra. Sra. de Aránzazu (1879).....	<i>Juan F. Aguirre</i> 24
La Azucena entre espinas o Ntra. Sra. de Arán. (1886)	<i>F. J. Reglero</i> 32
La Amada del Pastorcillo o Ntra. Sra. Aránz. (1886)	<i>F. J. Reglero</i> 39
El Pastorcillo Inocente (1886)	<i>Martín Bueno</i> 69
A la V. de Aránzazu, en su coronación (1886).....	<i>Román Zubiaga</i> ... 101
A la Sma. Virgen de Arán. en su coronación (1886).....	Anónimo... 105
A María Sma., Rna. y Sra. de los Cielos, de Arán. (1886).....	Anónimo... 109
Regina Virginum (1886)	Anónimo... 115
A la Virgen de Aránzazu en mi cumpleaños	<i>E. de M. y P.</i> ... 138
Iturrigorri (1909).....	<i>Antonio Arruti</i> .. 140
Aránzazu (1922).....	<i>J. Gurruchaga</i> ... 144
Ante la Virgen de Aránzazu (1923).....	<i>Eduardo Ibáñez</i> ... 147
Adiós, Virgen de Aránzazu (1925).....	<i>Jaime Beltrán de Otálora</i> ... 149
A la Virgen de Aránzazu (1926).....	<i>Fausto Arocena</i> ... 151
Aránzazu (1926).....	<i>Dámaso M. Vélez</i> ... 152
A la Virgen de Aránzazu (1928).....	<i>Fr. Buenaventura Salazar</i> ... 153
Aránzazu. Agur, guero arte (1929).....	<i>Manuel Balaguer</i> ... 156
A la Virgen de Aránzazu (1929).....	<i>Sor María Isabel</i> ... 160
¿Arantzán-zu? (1931).....	<i>Sor María Isabel</i> ... 162
Nuestra Madre y Patrona (1930).....	<i>Miren Arantzazu Moraiz</i> ... 163
Aránzazu (1930).....	<i>Sabino Pabolleta</i> ... 165
A ti, Virgen de Aránzazu, Patrona de Guip. (1932)	<i>Fernancruz</i> ... 167
A la Virgen de Aránzazu (1932).....	<i>Fr. A. Casanova</i> ... 169
Aránzazu (crepuscular) (1932)	<i>Fr. A. Casanova</i> ... 170
La Plegaria del pastor (1933).....	<i>Fr. X.</i> ... 172
Aránzazu (1935).....	<i>Fr. X.</i> ... 174
Arantzán-zu? (1936)	<i>Fr. X.</i> ... 175
Benedicta (1937).....	Anónimo... 176
A la Virgen de Aránzazu (1938).....	<i>Hélade</i> ... 178

Romance de la niña y el diablo (1938)	<i>Ignazio Omaetxebarria</i> ...	179
La canción de la montaña	<i>Ignazio Omaetxebarria</i> ...	182
¡Dichoso de aquel pastor! (1943).....	<i>Daniel Elcid</i> ...	185
Cantares a la Virgen de Aránzazu (1946).....	Anónimo ...	187
Sobre las cumbres de Aránzazu (1946).....	<i>Julián Landazabal</i> ...	192
Emperatriz de roqueñas galas (1950).....	Anónimo ...	195
Sobre puñales sangrientos (1954)	<i>Dionisio Negueruela</i> ...	197
A nuestra Andramari de Aránzazu (1954).....	<i>Jorge Oteiza</i> ...	199
Salmo a la Virgen Coronada (1961).....	<i>Rev. Arantzazu</i> ...	201
Flor entre peñascos (1961).....	<i>Pedro Anasagasti</i> ...	202
Aránzazu (1964).....	<i>Pedro Anasagasti</i> ...	207
Nieve en Aránzazu (1966)	<i>Pedro Anasagasti</i> ...	208
Mi asombro (1965)	<i>José Fco. Guadalupe Mojica</i> ...	209
Aránzazu y su río (1966).....	<i>Teodomiro del Campo</i> ...	211
Recuerdo de Aránzazu (1967).....	<i>Fr. Jose María Barrachina</i> ...	216
Lucio Muñoz (1967)	<i>Rafael Alberti</i> ...	217
Palabra en piedra (1969)	<i>Blas de Otero</i> ...	219
El derecho a quedar muerto. Urbia (1981).....	<i>Gabriel Celaya</i> ...	220
Arantzazu, crestería lírica (2004).....	<i>Matías Ruiz</i> ...	222
Iris de Paz en Cantabria	<i>Tomás Bernardo Sánchez</i> ...	223

IGNACIO ABERÁSTURI. POEMAS DEDICADOS A ARANTZAZU

La paz en Aránzazu (1914)	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	233
Dadnos la paz (1914)	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	236
A la V. de Aránzazu. Oración del peregrino (1921)	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	238
En tu festividad (1922)	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	241
A la V. de Arán. Desde ...las tormentas (1924)	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	243
Bajo tu amparo (1925)	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	247
El incendio (1926).....	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	251
A tí suspiramos (1926).....	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	254
Versos de invierno. La soledad de Arán. (1928)	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	257
Las campanas de Aránzazu (1928)	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	260

TEXTOS DE CANCIONES DE ARANTZAZU

Gozos a la Virg. de Aránzazu. (1748/1885).....	“ <i>Un especial devoto...</i> ” ...	266
Gozos a Ntra. Sra. de Aránzazu (1844).....	Anónimo ...	271
Novena de Ntra. Sra. de Aránzazu (1863)	<i>Un religioso devoto suyo</i> ...	272
Gozos a la SSma. Virgen (1871).....	Anónimo ...	274
Himno a la Virgen (1886 ?).....	Anónimo ...	275
A la Sma. Virgen de Aránzazu (~1890)	<i>L. Capellastegui</i> ...	276
Gozos a la Virgen de Arantzazu	Anónimo ...	277
Gozos a Ntra. Sra. de Aránzazu	Anónimo ...	278
Míranos con compasión (1917)	<i>Jose Arrue</i> ...	279

A Aránzazu venimos (1918)	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	280
Una brillante estrella (1918)	<i>Resurrección M. Azkue</i> ...	282
A la Virgen de Aránzazu (1921?)	<i>Migel Muñoa</i> ...	283
Himno a la Virgen de Aránzazu (1923)	<i>José María Sanz y Aldaz</i> ...	285
Flor de las flores	<i>Romualdo Galdos (?)</i> ...	288
Adiós, Virgen María (1929)	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	290
Himno a la Virgen de Aránzazu (1929)	<i>Ignacio Aberásturi</i> ...	292
Adiós, Virgen querida	<i>Ignacio Aberásturi (?)</i> ...	294
Reina del Aloña / Arantzazu aldean (1928)	<i>Ignazio Omaetxebarria</i> ...	295
Ave María, blanca azucena	<i>I. Omaetxebarria (?)</i> ...	296
La canción de la montaña. Arantzazuko agurra	<i>I. Omaetxebarria</i> ...	297
Plegaria a la Virgen de Aránzazu	<i>Leonardo Zelaia (?)</i> ...	300
Himno a la Prov. Fran. de Cantabria (1935)	<i>Teófilo Martín</i> ...	301
Himno I. Asam. Mar. Dióc. Vitoria (1936)	<i>J. J. Pérez Ormazabal</i> ...	302
Ave de Aránzazu / Arantzazuko Kanta (1949)	<i>Angel Villaronga</i> ...	304
Ave, Madre de los vascos	<i>Benigno Iturriaga (?)</i> ...	306
Sabes, oh Virgen	<i>Benigno Iturriaga (?)</i> ...	307
Reina del cielo, dulce Madre (1956)	<i>Frantzisko Madina (?)</i> ...	308

CUATRO HIMNOS Y UNA ANTÍFONA EN LATÍN

Salve, Mater	310
Virgo, cui lucus placuit Rubeti	311
Laetus en rumor peragrans propinquos	312
Hospita o nostrum nemorum Maria	313
Rubum quem viderat	Anónimo... 314

ADK-IX
AHOZ AHO. ARANTZAZUKO KANTA ZAHARRAK

Lexikoa	7
Siglak eta laburdurak	9
Editorearen prologoa (<i>Paulo Agirrebaltzategi</i>)	13
Bibliografia	37
Hitzaurrea.....	43
I. Andre Maria agertu zenekoa: “Errodrigotxo Baltzategiko”	67
Doinuak.....	86
II. Serora bat erromes: “Abuztuaren hamabosgarren”	91
Doinuak.....	103
III. Arantzazura bidean: “Arantzazura egin dut promes”	105
Doinuak.....	142
Gehigarriak	151
Editorearen epilogoia (<i>Paulo Agirrebaltzategi</i>).....	159
Salbatore Mitxelenaren heriotzako bertso sorta bi (<i>Iñaki Eizmendi “Basarri” eta Jesus Lete “Ibai-ertz”</i>).....	181

ADK-X
ARANTZAZUKO ARTXIBOKO BERTSOPAPERAK

Sarrera (<i>Paulo Agirrebaltzategi</i>).....	11
Erromatarren bertso berriak	(1767-1845) <i>Joan Ignazio Iztueta</i> 17

I. REA/JK KOADERNOKO BERTSOPAPERAK

Gernikako Arbola (1853)	(1820-1881) <i>Jose Maria Iparragirre</i> 38
Bost Ilaga sagra duak	(1835-1869) <i>F. Petrirena</i> “Xenpelar” 42
Komeni diran bertso berriak	<i>F. Petrirena</i> “Xenpelar” 46
Santa Barbarari	<i>F. Petrirena</i> “Xenpelar” 51
Eriotziaren gainian (1872)	(1811-1893) <i>Manuel A. Imaz</i> 57
Azken juizioaren gainean (1916)	<i>Manuel A. Imaz</i> 65
Loiolako San Ignazioaren bizitza	<i>Manuel A. Imaz</i> 82
Purgatorioan dauden arimak	<i>Manuel A. Imaz</i> 91
Neskazari bati	<i>Manuel A. Imaz</i> 97
Jaungoikoak salba zaitzala (1894) ...	Ezzg. +1851-1902) <i>J. Kruz Elizegi</i> 101
S. Pabloren bizitza	(1855-1905) <i>Joan Maria Zubizarreta</i> 103
San Antonio	<i>Joan Maria Zubizarreta</i> 110
Aita San Ignazio	<i>Joan Maria Zubizarreta</i> 118
Santa Jenobeba nolakoa zan	<i>Joan Maria Zubizarreta</i> 125
Gazteak eta gurasoak.....	<i>Juan Maria Zubizarreta</i> 133
Ferminarenak (1903).....	<i>Frantzisko Larrañaga</i> 137
Gernikako Arbola	(1860-1936) <i>J. M. Lujanbio</i> “Txirrita” ... 141
Munduaren asierako bertsoak	<i>J. M. Lujanbio</i> “Txirrita” 145
Frai Balentin de Berrio-Otxoa (1906)	Bertso-jartz. ezzg 150
Aita San Frantziko (1926?)	<i>Maria Jesus Igartua</i> 156
Damatxo gazte batentzat	<i>Bernardo Urkia</i> 158
Gonzagatar Luis Santua	Bertso-jartz. ezzg 163
Armentziako S. Prudentzioren bizitza	Bertso-jartz. ezzg 169
Soltero daenak espabilatzeko bertsoak	Bertso-jartz. ezzg... 176
Irungo fondako iru neskatxak	Bertso-jartz. ezzg 180
Aurtengo segarietzako bertsoak.....	<i>Jose Manuel Alzarra</i> 184

II. G2T SORTAKO BERTSOPAPERAK

Gipuzkoako historiaren sustantzia	<i>Jose Matias Balerdi</i> ... 190
Zarauzko Mixiua (1935)	(1884-1957) <i>J. B. Gesalaga</i> “Zaldubi” .. 195

Ernioko gurutzea (1947)	(1913-1999) <i>I. Eizmendi</i> “Basarri” ...	200
Gogojardun edo Ejerziziotako bertsoak	<i>Albizu</i> ...	204
Katalinen eta Joxe Antonioren ezkontza	Bertso-jartz. ezzg ...	208
Urrategiko Ama (1950)	(1911-1989) <i>P. Larrañaga</i> “P. Barbero” ...	216
San Inasioren ganian (1956)	(1884-1951) <i>S. Etxaniz</i> “Balentxi” ..	220

III. ARANTZAZUKO LITERATUR ARTXIBOKO BESTE BERTSOPAPERAK ETA SORTAK

Zarauzko erria.....	(1884-1957) <i>J. B. Gesalaga</i> “Zaldubi” ...	228
San Rokeren bizitza	<i>J. B. Gesalaga</i> “Zaldubi” ...	233
1950eko Misio Santua	<i>J. B. Gesalaga</i> “Zaldubi” ...	239
Sansonen bizitza (1936)	<i>J. B. Gesalaga</i> “Zaldubi” ...	244
San Pedoren bizitza.....	<i>J. B. Gesalaga</i> “Zaldubi” ..	249
Mixiua (1940)	<i>J. B. Gesalaga</i> “Zaldubi” ...	255
San Pelaio (1913)	<i>J. B. Gesalaga</i> “Zaldubi” ...	260
Bertso berriak tristegarriak (1948)	<i>J. B. Gesalaga</i> “Zaldubi” ...	265
Sentimentugarriak (1945)	<i>J. B. Gesalaga</i> “Zaldubi” ...	269
Gesalagatar aizpen abitu-artzea (1945)	<i>J. B. Gesalaga</i> “Zaldubi” ...	274
1908ko mixiua.....	<i>J. B. Gesalaga</i> “Zaldubi” ...	279
Oñatiko Oñatiarrak (1922)	(1877-1965) <i>Graziano Anduaga</i> ...	286
Beartsua da berez (1946)	<i>G. Anduaga</i> “Arantzazuko Aitona” ...	290
Okumardingo Santiago (1957).....	<i>G. Anduaga</i> “Gezaltzako Graziano” ...	296
Oñatiri (1961).....	<i>G. Anduaga</i> “Oñatiko Oñatiarra” ...	300
Gesaltzako Graziano (1945)	Bertso-jartz. ezzg.	304
Salvadore egunian	(1884-1967) <i>Gregorio Atxa-Orbea</i> “Orbe” ...	307
Arrateri.....	<i>Gregorio Atxa-Orbea</i> “Orbe” ...	315
Dantzazaliei (1933)	Bertso-jartz. ezzg.	323
Ameriketa dagoen Segundari (1930).....	<i>Joxe Zapirain</i> ...	328
Gurasoak (1932)	<i>Xanti Uranga</i> “Zebain” ...	332
Ama Euskereari azken agurrak (1879).(1841-1906)	<i>Felipe Arrese Betia</i> ...	336
Euskera maitagarria (1927).....	(1878-1942) <i>Kepa Enbeita</i> ...	338
Euskaldun fededun // Gure eusk. maitea	<i>Onaindia?</i> (+ <i>Arrese Beitia</i>) ...	340
Moro katua	<i>Tx. Jakakortajarena - N. Etxaniz</i> ...	342
Pobriak eta aberatsak (1957).....	(1878-1945) <i>Ramon Intzagarai</i> (?) ...	344
Arduaren lau indarrak	<i>Martzel Andrinua</i> “A. Martzel” ...	346
Aiton baten esanak (1949)	(1913-1999) <i>I. Eizmendi</i> “Basarri” ...	348
Berriak itz neurtuetan (1953)	<i>I. Eizmendi</i> “Basarri” ...	350
Misioak izan ditugu (1950)	<i>I. Eizmendi</i> “Basarri” ...	353
Jaiotz-errian izandu nitzan (1956) (1909-1983)	<i>M. Olaizola</i> “Uztapide” ...	358
Etorkinak eta euskaldunak	(1924-1988) <i>J. J. Mitxelena</i> ...	363
Profesioko Bertsoak (1956)	<i>Sebastiana Gesalaga</i> ...	367
Misio Santua (1950)	(1892-1974) <i>J. K. Larrañaga</i> “Nekazabal” ...	370

Ave Maria	Bertso-jartz. ezzg....	376
Maitasuna (1952)	[Hondarribiako kaputxinoa]....	379
Agur Jesusen Ama (1952).....	[Hondarribiako kaputxinoa]....	380
Stabat Mater dolorosa (1952)	[Hondarribiako kaputxinoa]....	382
Atozte, Kristauak (1952).....	[Hondarribiako kaputxinoa]....	383
Gezaltzako Graziano jaunari (1945)	Kaletar bat....	384
Gezaltzako Graziani erantzuna (1945)	Kaletar bat....	387
Nere lagun Grazianori (1945).....	Kaletar batek....	392
Gezaltzako Grazianeri txantxa-benetan	<i>I. Eizmendi</i> “Basarri”....	394
Langile baten erantzuna (Grazianori).....	Langile bat....	397
Olerki-aldian (1931)	<i>Joan Mujika</i> “Luistar”....	402
San Antonio Urkiolakua	(1781-1849) <i>Joan Jose Mogel</i>	406
San Antonio Paduakua	<i>Joan Jose Mogel</i>	411
Kristiñau baten lanak.....	<i>Joan Jose Mogel</i>	413
Linuaren penak	(1745-1804) <i>Joan Antonio Mogel</i>	421
Asistar Kalare Deuna °(1935).....	<i>Domingo Sagardui</i>	426
Atxurlari ta Nekezale guztientzat (1831) <i>J. R. de Larrinaga</i> (biltzailea)....		430
“Illuminare”	(1893-1971) <i>Joakin Aldabe</i>	436
Aupa Estropak! (1956).....	<i>Joakin Aldabe</i>	438
Kristo Errege (1956)	<i>Joakin Aldabe</i>	440
Zeintzu dira erria (1957).....	<i>Joakin Aldabe</i>	442
De la Salle Joan Bautistari Kanta (1952)	Bertso-jartz. ezzg....	446

TESTUEN

TRANSKRIBAPEN-IRIZPIDEAK

I. IRIZPIDE OROKORRAK

Mende t'erdiko eta ehundaka autorerenak izanik ADK liburuki-sail honetan bildutako testuak, horien ortografiak oso ezberdinak dira. Gainera bertso-testu neurtuak dira gehienetan bilduma honetakoak, eta maiz elipsiak eta kontrakzioak aurkituko ditugu, neurria zaintze aldera. Bestalde, hona bildutako kanta eta bertso-sorta asko eta asko ahozkotik jasoak dira, edota ahozkoari oso hurbilekoak; horregatik beraietako formak ere sarritan ahozkoaren zordun dira.

Gaurko euskara idatzi normaldura eguneratzea izan dut neure abiaburuko jokabidea, bereziki ortografiari eta hitzen ebakerari dagokienez: 'Ezbalimbada' (ez baldin bada), 'etzedizkiyon' (ez zerizkion), 'etzan' (ez zan), 'bait du' edo 'bai du' (baitu), 'otezan' (ote zan). Baina aldi berean testuon jatorrizko airea errespetatzen saiatu naiz, inolako lexiko-aldaketarik egin gabe, eta aditz-formak zeudenetan utziz gehienbat.

Batzuetan –gutxitan– parentesi artekoaz osatu dut jatorrizko hitza, irakurlearentzat testua argitze aldera –ein>e(g)in, ai>a(r)i–; gehiagotan, oin-oharren bidez adierazi dut aukerako forma edo aldatutakoa.

Horrela bada:

1. **Sintaxia.** Sintaxiari dagokionez, beren horretan utzi ditut testuak.
2. **Alfabetoa.** Euskaltzaindiak onarturikora ekarri ditut testu guztiak, honako letra hauek baztertuz: c, ch, ñ, v, f (erre kakoduna), í (ele kako-

duna), gui, gue, qui, que, alfabeto estandarrean transkribatuz oro har. Hona taulatxo honetan baliokideren batzuk:

Jatorrizko forma	Forma berria
c (suabea)	z
c (fuertea) (escogitzea)	k (eskojitzea)
v (virgiña)	b (birjina)
sudurkaria+z (Arantzazu)	sudurkaria+tz (Arantzazu)
sudurkaria+s (pensa)	sudurkaria+ts (pentsa)
ch	tx
g (escogitzea, birgiña)	j (eskojitzea, birjina)
gue/gui	ge/gi
que/qui	ke/ki
bokala+ñ	bokala+in
bokala+l (Í)	bokala+il
y	i
-mb- / -mp-	-nb- / -np-
-ss- (issurico)	-x- (ixuriko)

3. **Lexikoa.** Autore bakoitzak darabilen lexikoa errespetatu dut. Bestalde, lexiko-aldaera dialektalak errespetatu egin ditut oro har: ‘idargi’, ‘irargi’, ‘euzki’, ‘iduzki’, ‘gauz’, ‘pazientzi’, ‘birjin’ eta horrelakoak, sarritan bertsoaren neurriarekin zerikusirik dutelako gainera.

4. Morfologia

a) Testuetako aditz-jokoen forma dialektalak errespetatu egin ditut oro har: ‘zun’, ‘zitun’, ‘zituan’, ‘zendun’, ‘eban’, ‘ebazan’, ‘dau’, ‘ziozkan’, eta horrelakoak; baina ‘zituban’, ‘zenduben’, ‘zaitubena’, ‘dubenak’, eta horrelakoak aldatu egin ditut eta ‘zituan’, ‘zenduen’, ‘zaituena’ eta ‘duenak’ idatzi.*

Batzuetan bertsoaren neurriak ere eskatutako aditz formak errespetatu egin ditut: ‘ikusitzen’, ‘daduka’, ‘dirade’, ‘etzaute’ (= ez zaudete).

b) Deklinazio-atzizki dialektalak errespetatu egin ditut oro har: ‘mendiruntz’ (‘mendirontz’), ‘basotikan’, ‘horregatio’, ‘horrengatik’. Zenbait salbuespen egin dut, ordea: ‘-iya’ (etorriya), ‘-ixa’ (mendixa),

* ADK-ko X. liburukian errespetatu egin ditut horrelako aditz-formak: ‘dubenak’, ‘zubena’...

‘-ija’ (barrija), atzizkiak ‘-ia’ bihurtu ditut (etorria, media, barria); orobat, ‘-iyo’ (oliyo), ‘-ixo’ (guxtixok), ‘-ijo’ (barrijok), etab. ‘-io’ bihurtu ditut (olio, guztiok, barriok). Era berean -uba (zeruba, frutuba) atzizkia ‘-ua’ bihurtu dut (frutua, zerua), aditz formetan bezala ‘b’ kenduz.*

c) Deklinazioko -ua- (gaurkua) eta -ia- (bestia) forma dialektalak utzi egin ditut. Era berean... diminitiboaren ‘-txu’ forma (Errodrigotxu, artzaintxua, ermitatxua), artikularen ‘-e’ forma (Arantzazukue, komentue).

d) Bestelako atzizki formaren batzuk ere errespetatu egin ditut oro har, forma dialektalak edota bertsoaren errima kontuan izanik: adibidez, ‘barruti’ (barrutik), ‘aurreti’ (aurretik), ‘onetzaz’ edo ‘onezaz’ (honetaz), ‘emeti’ (hemetik, hemendik), ‘gabez’ (gabe), ‘orregatik’ (horregatik).

e) Atzizkien kontrakzioen batzuk beren horretan utzi ditut, bertsoaren neurriak hala eskatuta: ‘gizonan zoriona’ (gizonaren zoriona), ‘lurrai zor diogu’ (lurrari zor diogu), ‘eskuakin jo’ (eskuarekin jo), ‘Rodrigon’ (Rodrigoren), ‘atzen’ (atzean), eta horrelakoak.

f) ‘-gatik’ atzizkia: ‘aundiakgatik’, ‘guztiokgatik’, ‘danakgatican’ eta horrelakoak behin baino gehiagotan ageri dira gure testuetan. Beren horretan utzi ditut.

5. Ortografia

a) Hitzen bereizketari dagokionez, gaurko ortografia arautua hartu dut gidarizat : ‘ez bada’ (ezpada), ‘baita’ (bait da), ‘ez zara’ (etzara); ‘-ez gero’ (ezkero); baina, adibidez, ‘etorri ezkeru’ (sei silabakoa) utzi dut ‘etorri gero’ laburregia gertatzen denean bertsoan –beste antze-koentzarako ere balio du irizpide horrek–.

b) Hainbat hitzen ahoskera eta idazkera dialektal (edo azpi-dialektal) errespetatu egin dut gehienbat: ‘praile’, ‘fraile’, ‘Naparroa’, ‘itxaso’, ‘alperrik’, ‘apari’, ‘artzai’, ‘zai’, ‘kurtze’, ‘jun’, ‘alkar’, ‘laister’ edo ‘laixter’, ‘legoi’, ‘pekatu’, ‘aide’, etab. Baina salbuespenen batzuk ere egin ditut, forma estandarera aldatuz idazkera, bereziki honako hitz hauetan: ‘ihes’ (ez, iges), ‘lehor’ (ez, legor), ‘aho’ (ez, abo edo ago), ‘ahots’ (ez, abots), ‘ondra’ eta ‘ondratu’ (ez, onra, onratu).

* ADK-ko X. liburukian errespetatu egin ditut oro har izen-adjektiboen horrelako idazkerak; honetara: ‘barrija’, ‘kontzientziya’, ‘amoriyo’, ‘buruba’, ‘santuba’.

c) Ortografia eguneratuan ‘-tz-’ eta ‘-ts-’ letrez adierazten diren soinuak horrelaxe idatzi ditut, nahiz eta jatorrizko testuan ‘z’ eta ‘s’ soilarekin idatzita egon: ‘zintzilika’ (eta ez, zinzilika), ‘dontzeila’ (eta ez, donzeila), ‘artzai’ (eta ez, arzai), ‘pentsatu’ (eta ez, pensatu), ‘persona’ (eta ez, persona), ‘Baltzategi’ (eta ez, Balzategi edo Balzategui).

d) <s> eta <z> txistukarien transkripzioa ortografia eguneratura ekarri dut, jatorrizko testuaren idazkera "okerra" zuzenduz: ‘gusti’ > guzti, ‘ikuzi’ (ver) > ikusi, ‘azpertz’ > aspertz, ‘milagroskoa’ > milagroskoa, ‘gausa’ > gauza, ‘ezan’ > esan, ‘barkasioa’ > barkazioa. Baina ‘distira’, ‘diztira’, ‘dizdira’ beren horretan utzi ditut.

e) da/ta: Batzuetan ‘da’ forma erabiltzen dute ‘ta’ formaren ordez, aurreko hitzaren bukaeraren arabera; horrelakoetan beti ‘ta’ idatzi dut: ‘gaur ta’ (ez, gaur da), ‘nintzan ta’ (ez, nintzan da).

f) Erdaratiko hitzak, ‘ll’ letraz idatziak, beren horretan utzi ditut oro har: silla, apellidu, mantilla... Baina: medaila, kanpanila, baile (=valle).

g) Ageri ohi dira bertsoetan hitzen forma lokalak edo azpi-dialektak: ‘biraldu’, ‘merio’, ‘biria’, ‘ebi’, ‘eudi’... Idazkera estandarrean ekarri ditut: ‘bialdu’, ‘medio’, ‘bidia’, ‘euri’. Baina ‘inbiria’ utzi dut.

h) Kontrakziozko formak oro har errespetatu egin ditut: ‘geigo’, ‘beira’, ‘aiskide’, ‘ointxe’, ‘oiek’, ‘obetoxeo’, ‘biamunian’; batzuetan, eta argitasunaren mesedetan, osatu egin dut hitza parentesi artekoaz, gorago adierazi dudanez: ‘ai da’ –a(r)i da–, ‘egin’ –e(g)in–.

i) ‘h’ letra sistematikoki sartu dut dagokien hitzetan. Baina hori ahoskatzekotan bertsoaren neurria luzatzen duenean, etzanda eman dut hizkia, baita berarekin doan bokal luzagarria ere: ‘behar’, ‘harro’ (nahiz *harro*, aurreko hitzaren azken silabarekin bat egiten duenean neurriagatik); baina ‘nahi’, ‘gehiago’, ‘ahal’, ‘lehen’, ‘lehenbailehen’, ‘zahar’ (jatorrizkoan ‘al’, ‘len’, ‘lenbailen’, ‘zar’ idatzita badaude). Gainera bertso eta olerki neurtuetan, letra-elipsiko apostrofoaren ondorengo hitzen hasieran ez dut ‘h’ sartu: ‘et’erriaren’ idatzi dut (ez, ‘et’herriaren’).*

j) ‘j’ letrari dagokionez Euskaltzaindiaren hiztegi batuko idazkerari eutsi diot oro har: ‘birjina’ (ez, birgina), ‘erlijioso’ (ez, religioso edo erligioso), ‘eskojitua’ (ez, eskogitua). Alderantziz, hitzen batzuk, hizte-

* ADK-ko X: liburukiko bertsoetan ez dut ‘h’ letra sartu.

gi batuaren arabera ‘x’ edo beste letraren batez idaztekoak liratekeenak, ‘j’ letraz idatzita utzi ditut: ujola, erloju, ajola, gizarajo.

k) Kasu berezia da, gure bilduman maiz datorrena, ‘joan’ aditzaren formena, tradizioz ‘j’ letraz idatzi izan dituztenena: ‘nijoa’, ‘dijoa’ (edo dijua), ‘zijoian’, ‘dijoakio’... Beren horretan utzi ditut, eta ez ‘h’-z idatzita: ‘nihoa’, ‘dihoa’, ‘zihoan’, ‘zihoakion’, ‘zihoian’, etab.

l) ‘i’ edo ‘y’ epentetikoa. Kantariaren ahotatik jasorako herri kanta zaharren transkripzioan agertu ohi da batzuetan letra hori, bata ala bestea. Zuzeneko aipuetan izan ezik, kendu egin dut.

II. ZENBAIT HITZ JAKINEN IDAZKERA

Izen propio eta hitzen batzuk gure testuetan asko erabiliak, eta forma ezberdinez idatzita ageri direnak, forma bakarrera ekarri ditut. Hona horietako batzuk:

- **Arantzazu** (lekua eta aldizkaria). Aranzazu, Arantzazu, Aransasu idatzita aurki daiteke olerki eta bertsoetan. Euskarazko testuetan beti ‘Arantzazu’ forma idatzi dut; erreferentzia bibliografikoetan, aipuetan eta testuinguru oso berezitan bakarrik idatzi dut *Aránzazu* aldizkariaren garai bateko izena. Aipu bibliografikoetan eta erdarazko olerkietan ‘Aránzazu’ forma ere aurkitu ahal da.
- **Andre Mari**. Andre Mari, Andra Mari, Andra-Mari... agertu ohi da testuetan. ‘Andre Mari’ eta ‘Andra Mari’ idazkera biak utzi ditut aipu eta bertsoetan. Batzuetan A.M. sigla ere erabili izan dut.
- **Euskal Herria**. Forma ezberdinak darabiltzate autoreek gure Herria izendatzeko: Euskalherria, Euskal-erria, euskal-erria, Euzkal Herria, Eskual Herria... Beti ‘Euskal Herria’ idatzi dut, errealtate geografiko, etniko edo nazionala izendatzeko.
- **Euskara**. Beti ‘euskara’ (ez, euskera edo eskuara), bertsoaren errimak eskatuta ez baldin bada.
- **Frantzisko/tar**. ‘Frantzisko’ (Asiskoa) idatzi dut beti, eta ‘frantziskotar’ (ez, Prantzisko eta prantziskotar); era berean, ‘Frantzi(a)’ eta ‘frantzes’/‘frantses’. Baina ‘pralle’, ‘fraille’ eta ‘fraide’ formak errespetatu ditut, oro har, ortografia eguneratuan idatzita: ‘praile’, ‘fraile’.

- **ta/eta...** Autore bakoitzaren forma errespetatu dut, batez ere bertsoaren neurria kontuan izanik.
- **Gabon-**: ‘Gabon’ hitzarekin konposatu hitzak beti marratxoarekin idatzi ditut: Gabon-gau, Gabon-madari, Gabon-su, Gabon-kanta, Gabon-misterio, Gabon-afari, Gabon-jaiak.
- **‘sail’** hitza konposizioan: gidoirik gabe idatzi dut errenkada edo sorta adierazi nahi duenean: *liburu sail*; baina gidoiarekin, eremua edo barrutia adierazi nahi duenean: ‘jende-sail’ (=jendetza), ‘goi-sail urdinetik’ (=zeru-espazioa), ‘hondartza-sail’, ‘arto-sail’, ‘bertso-saila’ (aldizkariko atala).

III. ANTROPONIMOAK ETA TOPONIMOAK

1. Antroponimoak

Euskal herritarren tradizio handiko antroponimoak (izenak eta abizenak) gaurko euskal grafiara ekarri ditut oro har: Joan Bautista Gosalaga “Zaldubi”, Ignazio Omaetxebarria, Joan Ignazio Iztueta, Esteban Garibai, Antonio Zabala, Jose Arrue. Baina badira salbuespenak, ordea:

- Bibliografiako autore eta editoreen izen-abizenak: iturrietan dauden bezala eman ditut horiek erreferentzia bibliografikoetan.
- Inola ere asimilatu gabeko erdaratiko izenen batzuk: Anunciación Aldalur, Resurrección M. Azkue... Beren horretan doaz.
- Erdarazko olerkarien liburukian, VIII.ean, gaztelaniazko idazkeraz eman ditut autore-izenak, horrela idatzita daudenean.

2. Toponimoak

- Euskal Herriko herri eta lekuen izenak euskarazko forma normalduan idatzi ditut oro har.
- Bibliografi erreferentzietako toponimoak bertako forman eman ditut.

3. Literatur piezen aipuak

- Literatur piezen (baladen, bertso sorten, olerkien) titulua izan daiteke autoreak emandakoa nahiz tradizioak finkatua; bigarren honetakoa izan ohi da gehienetan baladen izena, sarritan hasierako lerroa hartuz. Bide beretik, titulurik gabeko literatur piezei neronek eman izan diet, gehienetan hasierako lerroa jasoz (batzuetan olerki edo bertso sortaren barruko esaldi nabarmenen bat edo ideia nagusiren bat jasoz). Guztiz neronek asmatua denean titulua, kortxeteen artean idatzi dut.
- Literatur pieza zuzenean iturrikotik aipatzean, horren tituluaren jatorrizko idazkera utzi dut: “Agostuaren amaboskarren” (R. M. Azkue, CPV). Kanta beraren aldaera ezberdinen tituluaren idazkera batera ekarririk-edo, pieza edo kanta bera aipatzean, eta ez horren aldaera jakin bat, orduan idazkera eguneratuan eman dut: “Abuztuaren hamabosgarren” balada.
- Era berean, edozein pieza jatorrizko iturriari lotuta aipatzean iturriko idazkeran eman dut; bestela idazkera eguneratuan, oro har. Beti ere gaurko alfabeto arautuan idatzita.